

ВІДЗВИ. ЗАЯВИ

ЗАЯВА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА З ПРИВОДУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ „ПРО ОСВІТУ”

Мова як соціально-психологічне явище — найчистіше і єдине живильне джерело розвитку нації. Саме у мові народ кодує свою духовність, історію і багатовіковий досвід, здобутки культури та світоглядні ідеї, національну самобутність і неповторність.

Об'єднуючи національний організм у часі й просторі, забезпечуючи нації духовну, моральну й культурну тягливість, певний життєвий уклад, світоглядну систему, орієнтацію в цивілізаційному просторі, мова творить, ідентифікує націю. Феномен природної мови полягає передусім у тому, що вона зберігає творчий дух народу, є скарбником його національних, морально-духовних, громадянських цінностей, зігріває любов'ю доброчинності.

Завдяки українському слову — носієві інформації — ми, сучасники, можемо відчути життєдайний дух минулого, почути його голос і говорити з майбутнім. Для українців, як і для будь-якої іншої нації, мова є домом життедайного буття, духовним, світоглядним, націєтворчим коренем. Недруги, загарбники, колонізатори завжди перший нищівний удар завдавали по українській мові. За всю тривалу історію панування в Україні Московії (Росії) видано 480 різних документів про заборони, переслідування, утиски, знищення української мови, культури, освіти, церкви, духовності, звичаїв, традицій. Українців не лише жорстоко русифікували, а й цинічно мадяризували, полонізували, румунізували, навіть чехізували.

Справді, сьогодні не створюють петровських регламентів (1720, 1721), катерининських маніфестів (1775), валуєвських циркулярів (1863), емських указів (1876), офіційно не забороняють друкувати книжки українською мовою для дітей (1895), не зобов'язують цілком таємними постановами ЦК КПРС „далше вдосконалювати вивчення і викладання російської мови в союзних республіках“ (1978), вживати „додаткових заходів щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік“ (1983), не збільшують на 15 відсотків оплату праці вчителям за викладання російської мови і літератури.

Однак цілеспрямовано нав'язувана теза, мовляв, „якакая разница, на каком языке говорить,— был бы хороший человек“ в умовах України, тим більше у період російсько-української війни, зухвало фальшива, це одна з форм нинішньої повзучої, так званої м'якої русифікації, яка підступно висмоктує з українців національну сутність, культивує російську імперську свідомість, створює передумови нефункціональності української мови. За ігноруванням комунікативної функції української мови приховано знищення не менш важливих інших функцій: ідентифікаційної, експресивної, гносеологічної, мислетворчої, естетичної, культурносної, нормативної тощо. А це означає, що всебічне функціонування української мови на всіх теренах країни, в усіх державних і суспільних інституціях є питанням життя або смерти української нації, національної держави, української України. Адже однією із основних мотиваційних передумов інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України, як заявив В. Путін, є захист „русскоязычного населenia“.

Отже, розвиток і утвердження української мови в Україні, як і мови будь-якої іншої нації в своїй країні, є основою національної безпеки. Про це чітко зазначено у Законі України „Про освіту“, який ухвалила Верховна Рада України 5 вересня 2017 р. Новий закон регламентує, що з 2020 р. викладання мовами меншин у середніх школах здійснюватимуть лише до 5-го класу. Пізніше навчальний процес вестимуть українською мовою, а рідну учні зможуть вивчати як окремий навчальний предмет. У статті 7 цього закону наголошено:

1. „Держава гарантує кожному громадянинові України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин в Україні, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

2. Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

3. Держава сприяє вивченю мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.

4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами — державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни”.

Кожна неупереджена людина, яка сповідує морально-духовні загальнолюдські цінності, не заражена шовіністично-імперським вірусом, прочитавши уважно статтю 7 „Мова освіти“, зrozуміє, що навчання українською державною мовою бодай у середній та старшій школі не стверджено. Більше того, передбачене викладання одного чи декількох предметів недержавною мовою, що є очевидним звуженням сфери застосування української мови у навчальному процесі. Таким чином, створюються всі умови для всебічного вивчення мов національних меншин, а також толерантно передбачено опанування українською державною мовою. Адже неприпустимою є ситуація, коли діти, які належать до національних меншин в Україні, не мають належних знань української мови, що потрібні їм для подальшого навчання у вищих навчальних закладах, кар'єрного росту, для повноцінної самореалізації в Україні. Прикро, що дві третини цьогорічних випускників шкіл із румунською та угорською мовою навчання не змогли скласти ЗНО з української мови.

Політиканські, недружелюбні дії проти України заражених імперською свідомістю деяких політиків Угорщини, Румунії, Молдови, Польщі, Греції, Болгарії, які, танцюючи під фальшиву мелодію московських балалайок, спрямовані проти гуманістичної сьомої статті Закону України „Про освіту“. Насправді, декларуючи гасло про „утиски національних меншин на освіту рідною мовою“, вони свідомо чи підсвідомо прагнуть на догоду Москві максимально обмежити політичні та соціальні права тих самих національних меншин. Адже немає міжнародних вимог надавати мовою національних меншин вищу освіту. Тому природним явищем є обов’язок добре знати українську мову, послуговуватися нею під час навчання, на службі і водночас підтримувати розвиток своєї мови, культури. Адже краса світу у розмаїтті культур.

На жаль, значна частина представників румунської та угорської меншин зовсім не володіє українською мовою, перетворюючи території свого проживання на своєрідні культурно-політичні гето. Підтримуємо позицію директора Інституту української мови НАН України Павла Гриценка, який наголосив, що незнання української мови — це свідоме прокладання шляху „до формування національних гето, формування анклав, далеких від інтересів Української Держави, відтак — готових до зміни і громадянства, і міждержавних кордонів. У збереженні й поглибленні такого стану зацікавлені ті внутрішні сили, які є виконавцями ідеології сепаратизації України (хоча її називають це федералізацією) й прагнуть полегшити розподіл нашої держави між сусідніми державами, які мріють про перекроювання кордонів за лекалами великих: відродження Великої Росії, Великої Румунії, Великої Угорщини. Адже вигідно за рахунок громадян України отримувати підготовлену робочу силу, якою можна маніпулювати як безправним ресурсом; вигідно тримати в напрузі непокірну Україну, загрожуючи їй новим Донбасом, якщо не виконуватиме програми мадяризації чи румунізації за вказівками і в обсягах, визначеніх іззовні, не кажучи вже про традиційне російщення; вигідно домінувати, а не співпрацювати на паритетних засадах“ (Слово Просвіти, 2017, 14—20 верес.). Вважаємо, що незнання української мови в Україні є однією з форм анексії українських земель, що може привести до повторення ситуації, яку створили колись у Криму, Донецькій та Луганській областях.

Стаття 7 „Мова освіти“ Закону України „Про освіту“ повністю відповідає вимогам „Європейської хартії меншинних або міноритарних мов“, у „Преамбулі“ якої записано, що „охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх“. Відомо, що Україна проводить спокійну і толерантну політику щодо національних меншин і, мабуть, дехто в сусідніх країнах сприймає це за нашу слабкість. Принципи мирного загальнолюдського співіснування передбачають кардинальне вдосконалення механізмів підвищення рівня володіння українською державною мовою усіма меншинами без винятку і захист їхнього законного права на збереження власної мовної та культурної специфіки.

Виступи імперськи налаштованих представників Угорщини, Румунії, Молдови, Польщі, Греції, Болгарії проти статті 7 Закону України „Про освіту“ мимоволі сприяють антиукраїнській загарбницькій політиці Кремля, втягують громадян цих країн та національні меншини України в орбіту злочинного „руsskogo mira“. Домінування російської мови в Україні загрожує українській державній (офіційній) мові, українській незалежності. Право національних меншин володіти російською мовою на рівні зі своєю рідною, а не українською мовою, створює передумови для агресивно-імперських претензій на всі землі, де розмовляють російською мовою.

У Законі України „Про освіту“ прописано виважений алгоритм, за яким представників національних меншин не позбавляють змоги вивчати рідну мову, а ставлять в умові обов’язкового вивчення української державної мови. Це створює сприятливі умови і для збереження власної національної ідентичності кожного народу і водночас дає їм змогу органічно інтегруватися в українське суспільство загалом.

Прийнято на засіданні Президії НТШ
24 жовтня 2017 року

УКРАЇНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

ФОРМУВАННЯ РЕЖИМУ ВОЛОДИМИРА ПУТИНА У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ У 2000–2008 РОКАХ: УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ

Анексія Криму Російською Федерацією навесні 2014 р., як і окупація нею ж частини Сходу України, що привела до розгортання військових дій, які тривають й досі, спонукають сучасних дослідників, у тому числі й істориків, до аналізу причин та передумов появи таких явищ. Насамперед ідеється про тенденції формування політичної конфігурації, характерної для теперішньої Росії, зокрема часу її становлення впродовж першого десятиліття 2000-х рр., яку німецький журналіст Б. Райтшустер влучно назвав „путінократією“ — владною системою, базованою на: культі особи президента Росії; державній бюрократичній системі, чиновники якої віддані В. Путіну; економіці, особливо зорієнтованій на видобуток та експорт газу і нафти; потужній інформаційній кампанії у ЗМІ; твердженням про особливу російську „суверенну демократію¹. Особливо цікаве дослідження сприйняття таких суспільно-політичних процесів в українській громадській думці, яка складається із різних, часто налаштованих протилежно, політичних, медійних, експертних сегментів та різних візій, які поширюються на рівні пересічного населення.

Із перших днів приходу Володимира Путіна на пост президента Росії для нового глави держави стало зрозумілим, що якщо він не зможе швидко трансформувати політичну систему, яка склалась у Росії протягом президентства Б. Єльцина, то незабаром і сам він може покинути посаду російського очільника. Тому вже у перші місяці після інавгурації Володимир Володимирович розпочав політику посилення президентських повноважень у системі політичної та економічної верхівки Росії, що він планував досягти завдяки кільком напрямам власної політики, які, як виявилось згодом, мали для нього успішний результат:

— запровадження інституту підзвітних лише главі держави повноважних представників („пов-

передів“) президента Росії у федеральних округах та створення федеральних округів²;

— реорганізація верхньої палати Федеральних Зборів РФ — Ради Федерації завдяки введенню заборони регіональним губернаторам водночас обійтися пости сенаторів верхньої палати російського парламенту та скасування виборності губернаторів, які відтепер призначав безпосередньо президент³;

— проведення політики „рівновіддалення“ олігархічної бізнес-еліти, яка у часи Б. Єльцина була безпосередньо наближену до державної політики, від центрів політичної влади в Росії та приналежнення державними чи провладними структурами їхніх активів, найбільшими жертвами якої стали опозиційні олігархи В. Гусінський, власник холдингу „Медіа-Міст“ та НТВ, Б. Березовський, власник 49 відсотків телеканалу ГРТ, та М. Ходорковський, голова російської нафтової компанії-гіганта ЮКОС⁴;

— здійснення масштабної ротації кадрів у владному апараті та призначення на посади людей, яким президент довіряв безпосередньо⁵.

Кожен із цих заходів знайшов відгомін про себе і в українському суспільстві, з різними, часто протилежними оцінками.

Запровадження інституту „повпередів“, федеральних округів та реорганізація Державної Думи РФ. В українському інформаційному просторі серед журналістів, які аналізували путінські нововведення у державно-адміністративному апараті, поряд із твердженнями частини видань, що ці заходи рано чи пізно змусять місцеві органи влади замість зайняття позиції постійної опозиції шукати вигідні для себе місця у межах нової вертикали на чолі з Кремлем⁶, висуvalася думка, що путінські спроби із централізації адміністративного апарату не означали автоматичного посилення влади.

¹ Райтшустер Б. Путінократія. Людина влади та її система / [Пер. з нім.]. — Харків, 2015. — С. 25; Суверенна демократія // Национальная энциклопедическая служба. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://politike.ru/termin/suverennaja-demokratiya.html>

² Вийшов Указ Президента РФ „Про повноважного представника Президента Російської Федерації у федеральному окрузі“ і про створення в Росії федеральних округів. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://calendate.com.ua/event/685>; Согрин В. В. Политическая история современной России. 1985—2001: от Горбачева до Путина. — М., 2001. — С. 240—241.

³ Джуда Б. Крихка імперія. Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна. — К., 2015. — С. 132—133; Рибак І. В. Країни СНД та Балтії у постсоюзний період: навчальний посібник. — Кам’янець-Подільський, 2010. — С. 16—18; Jack A. Inside Putin’s Russia: Can there be reform without democracy? — Oxford, 2005. — P. 152.

⁴ Воощанов П. Кто копается рядом с президентом? // Новая газета (М.). — 2006. — 30 мая. — № 5 (8); Саттер Д. Менше знаєш — краще спиш. Шлях Росії до терору та диктатури за Єльцина та Путіна / Пер. з англ. Н. Комарової. — К., 2016. — С. 97—99; Kramer A. E., Herszenhorn D. M. Midas Touch in St. Petersburg: Friends of Putin Glow Brightly // The New York Times (New York). — 2012. — 1 march. — [Електронний каталог]. — Режим доступу: http://www.nytimes.com/2012/03/02/world/europe/ties-to-vladimir-putin-generate-fabulous-wealth-for-a-select-few-in-russia.html?_r=0 (22.04.2016).

⁵ Козлов И. Глава администрации президента Александра Волошин подал в отставку // Факты и комментарии (К.). — 2003. — 30 октября; його ж. Дочь Бориса Ельцина освобождена от должности советника президента // Там само. — 2000. — 5 января; Подолинний В. Кінець епохи Бориса Єльцина // Експрес (Львів). — 2003. — 31 жовт. — 2 листоп. — № 164 (1810). — С. 5; Путин начал „зачистку“ президентской администрации // Сегодня (К.). — 2000. — 5 января. — № 1 (502).

⁶ Губернаторов заставляют вернуть проглашенный суверенитет // Комсомольская правда в Украине (К.). — 2000. — 19—26 мая. — № 89 (904/22314). — С. 4; Константинов В. Куды боярину податься? // Там само.

Навіть більше — деякі кореспонденти прогнозували, що у новій системі відносин між Москвою та регіонами, яку іронічно назвали в одній із газет „Федерацією військових округів“⁷, конфлікт президента Росії із губернаторами та президентами у республіках міг би спалахнути із ще більшим розмахом, аніж у 1990-х рр., а нові представники від регіонів у Раді Федерації, переважно чиновники місцевого рівня, могли бути більш залежними від регіональних політичних та фінансових еліт, аніж раніше губернатори. До того ж в одній зі статей „Високого Замку“ робилось припущення, що загроза цілісності Росії може виходити якраз не від ще вчора могутніх губернаторів, а від „повпредів“, бунт хоча б одного з яких, на думку кореспондента газети, „міг би розвалити Росію“⁸.

Такі прогнози видавались особливо доречними на тлі протистояння В. Путіна і Ради Федерації у травні—липні 2000 р., коли остання відмовлялась підтримати цю реформу, і лише під тиском Кремля усе ж таки схвалила відповідний закон 26 липня того самого року⁹. Однак уже з осені 2000 р. оцінки змінились і заклики В. Путіна до скасування статей про суверенітет суб'єктів Російської Федерації, які були прописані в конституціях республік, країв, областей і округів, протрактували лише як „новий доказ посилення централізованої влади в країні“¹⁰ та „відродження імперської структури“¹¹.

Подібні думки звучали і в експертному середовищі. Наприклад, за переконанням Г. Шипунова, саме із реформи запровадження „повпредів“ та пов'язаного із ним створення федеральних округів розпочалось становлення „моноцентричної політичного режиму президента В. Путіна“¹². При цьому, згідно із твердженням науковця А. Захарова, поява у Росії т. зв. виконавчого федерацізму, у якому першу скрипку грала держава та механізм примусу до виконання, а не регіони та демократичні цінності, була наслідком не лише появи у Кремлі прихильників курсу централізації владної системи РФ, але й браку достатнього рівня зрілості громадянського суспільства¹³. Водночас, на думку дослідника Є. Жеребецького, навіть такі спроби посилити владу Кремля у контексті відносин із регіональними лідерами не зможуть допомогти у збереженні єдності РФ, якій аналітик прогнозував розпад на кілька десятків менших фрагментів,

більшість з яких потрапить у сферу впливу сусідніх держав із подальшою повною втратою суверенітету¹⁴.

Тому, з одного боку, перші путінські ініціативи сприймались в Україні як спроби початку централізації владного апарату, однак, з другого, — як можливі загрози для російської державності та територіальній цілісності.

Політика „рівновіддалення“ олігархів. Українські журналісти дали різні оцінки політиці Кремля стосовно олігархів. З одного боку, газети центристського спрямування засуджували гоніння В. Путіним олігархів, які володіли телевізійними гігантами, вважаючи, що ця політика спрямована на відновлення у Росії характерної для радянського часу державної монополії на телебаченні, а отже, — обмеження свободи слова та права на незалежне від Кремля висловлення думок, у т. ч. й альтернативних, що різко суперечило принципам ліберальної демократії, яку декларувала російська влада у 1990-х рр.¹⁵ Арешт же М. Ходорковського у газеті „День“ оцінили як пресинг російських правоохоронних органів на бізнесові кола, спровокований кількома причинами: намаганням остаточно „рівновіддалити“ „неслухняного“ олігарха; прихованими війнами в оточенні російського президента; наступом держави на капітал із метою його цілковитого підпорядкування попри принципи ринкової економіки; бажанням здійснити показовий для інших удар по олігарху, який продовжував втручатись у політику¹⁶.

Кореспонденти „Фактів і коментарів“ ухилялись від якихось однозначних оцінок, просто поєднуючи своїм читачам різні погляди політологів, експертів-аналітиків, самих учасників конфлікту¹⁷. Водночас у газеті підкреслювало, що „рівновіддалення“ стосувалось не всіх олігархів, а лише тих, хто відверто демонстрував опозиційні до Кремля погляди. Так, у виданні звертали увагу на те, як у той час, коли М. Ходорковський потрапив в опалу до Кремля, лояльний до влади Р. Абрамович не лише залишився на посаді губернатора Чукотки (на якій перебував із грудня 2000 р.), але й надалі успішно вів бізнес та навіть, купивши 94 відсотків акцій за майже 180 млн доларів, став власником футбольного клубу „Челсі“¹⁸.

Переважно такої ж позиції дотримувались й

⁷ Портников В. Федерация военных округов // Зеркало недели (К).— 2000.— 20—26 мая.— № 20 (293).

⁸ Батенко Т. У гонитві за шапкою Мономаха // Високий Замок (Львів).— 2000.— 26 верес.— № 220 (1754).— С. 6.

⁹ Джеджула А. В Совете Федерации заговорили о том, чтобы поставить на место Президента и Думу // Факты и комментарии (К).— 2000.— 30 июня.

¹⁰ Козлов И. Президент Владимир Путин намерен лишить суверенитета субъекты Федерации // Там само.— 2 сентября.

¹¹ Батенко Т. У гонитві за шапкою Мономаха...— С. 6.

¹² Шипунов Г. Реформа федерацівного устрою Росії в контексті становлення моноцентричної політичного режиму президента В. Путіна // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.— 2007.— Вип. 19.— С. 189.

¹³ Захаров А. „Виконавчий федерацізм“ у сучасній Росії // Незалежний культурологічний часопис „І“.— 2002.— № 23.— С. 112—125.

¹⁴ Жеребецький Є. Кінець Імперії // Там само.— 2004.— № 31.— С. 71.

¹⁵ „Путінократія в Росії“ // День (К).— 2000.— 5 серп.— № 140.

¹⁶ Зам'ятін В. „Рівновіддаленість“ за Путіним // Там само.— 2003.— № 193.— 28 жовт.

¹⁷ Бабич Д. Борис Березовский решил стать политэмигрантом // Факты и комментарии (К).— 2000.— 9 декабря; його ж. Глава холдинга „Медиа-Мост“ Владислав Гусинский решил обеспечить заключенных бутырской тюрьмы холодильниками и телевизорами // Там само.— 30 июня; його ж. Известный российский медиа-магнат Владимир Гусинский попросил о предоставлении британского подданства? // Там само.— 3 ноября; Козлов И. Владимир Гусинский и Борис Березовский хотят создать новую независимую телекомпанию // Там само.— 2000.— 7 апреля; його ж. Вчера ночью на модном испанском курорте по распоряжению Интерпола был арестован известный российский бизнесмен Владимир Гусинский // Там само.— 2000.— 13 декабря; Козлов И., Василь Р. Арестован глава российской нефтяной компании ЮКОС Михаил Ходорковский // Там само.— 2003.— 28 октября.

¹⁸ Джеджула А. Роман Абрамович признался, что купил знаменитый лондонский футбольный клуб ради забавы // Там само.— 2003.— 4 июля; Козлов И. Российский миллиардер Роман Абрамович за два дня потратил 43 миллиона долларов на покупку футболистов для своего клуба „Челси“ // Там само.— 2003.— 15 июля; Козлов И. Чтобы стать полновластным хозяином „Челси“, российский миллиардер Роман Абрамович скупил уже 94 процента акций футбольного клуба // Там само.— 2003.— 30 июля.

журналісти „Високого Замку“, які здебільшого лише наводили цитати і коментарі головних дійових осіб судових протистоянь та констатували події, не надаючи ім якихось оцінок¹⁹. Тільки деякі статті містили аналітику політики російської влади стосовно олігархів, яка трактувалась у них як проміжна ціль Кремля для перетворення Росії з президентсько-парламентської Республіки на факто президентську²⁰.

Зокрема, в арешті М. Ходорковського журналісти „Високого Замку“ вбачали не так бажання правоохоронних органів досягти істини у розслідуванні злочинів „дикої“ приватизації 1990-х рр., як спробу Кремля оволодіти нафтовою сферою, усунути з політики небезпечного для себе олігарха, який фінансував опозиційні до влади партії і мас-медіа, та, остаточно знищивши у такий спосіб бізнес-еліти, які сформувались у 1990-х рр., заповнити їхню нішу вихідцями із пропрезидентської команди²¹. А ось в газеті „Експрес“ відкриття судових справ проти згаданих олігархів назвали зміною „політичного та економічного курсу Росії у напрямку до усунення „незручних“ персон та експропріації матеріальних цінностей“²².

Натомість В. Портников у авторських колонках у газеті „Дзеркало тижня“ та щоденниковых примітках наголошував, що, не будучи прихильником політики російського президента, однак не був схильним ідеалізувати й олігархів, які, мовляв, стали жертвами не так Кремля, як власної системи, яку вони ж збудували у 1990-х рр. та допустили до розвитку у 2000-х рр. Журналіст зауважив, що і до конфлікту із Кремлем на телеканалах ГРТ та НТВ, які належали Б. Березовському та В. Гусінському відповідно, про свободу слова не йшлося, і на російській телевізії ще у 1990-х рр. панувала пропаганда, яка була вигідна у той чи інший момент медіа-гігантам, а нерідко — й кремлівській адміністрації. Б. Сльцина, який вдало використовував свій союз із медіа-олігархами для власного піару (як у президентській кампанії 1996 р.). Тому гоніння на Б. Березовського та В. Гусінського не означало початку радикальної монополізації телебачення, яке часто траплялося і до цього, а стало наслідком особистого конфлікту В. Путіна та медіа-магнатів, які просто стали людьми, „позбавленими влади й можливості заробляти, нові й нові капітали“²³.

Не ідеалізував В. Портников і М. Ходорковського: назагал засуджуючи наступ державного сектора в економіці, аналітик наголошував й на сумнівному походженні капіталів нафтового магната, який пройшов шлях від комсомольського підприємця кінця 1980-х рр. до банкіра, а пізніше — і до власника нафтової компанії 1990-х — початку 2000-х рр. Коментуючи арешт М. Ходорковського,

¹⁹ Немцов за Ходорковського поручився. А Путін не хоче... // Високий Замок (Львів).— 2003.— 28 жовт.— № 204 (2636).— С. 2.

²⁰ Батенко Т. У гонитві за шапкою Мономаха.— С. 6.

²¹ Єрьомін А. „Нафтovий цар“ Росії зрікся престолу // Високий Замок.— 2003.— 6—12 листоп.— № 211 (2643).— С. 4.

²² Сколоздра Ю. Арешт Ходорковського викликав паніку // Експрес (Львів).— 2003.— 28—29 жовт.— № 162 (1806).— С. 5.

²³ Портников В. Богородиця у синагозі.— Харків, 2010.— С. 71; його ж. Итоги с Рупертом Мердоком // Зеркало недели (К).— 2000.— 20—27 октября.— № 41.

²⁴ Портников В. Оволодіти Росією // Дзеркало тижня.— 2003.— 31 жовт.— 7 листоп.— № 42.

²⁵ Портников В. Богородиця у синагозі.— С. 574.

²⁶ Король Д., Віннічук Ю., Косенюк Д. Інформація — зброя: кому належать українські ЗМІ.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://www.theinsider.ua/infographics/2014/2015_smivlasnyky.html

²⁷ Запад сдает Ходорковского // Еженедельник „2000“ (К).— 2003.— 21—27 ноября.— № 47 (197).— С. 3.

²⁸ Анисимов Е. Российская „малина“ врагу сказала: „Нет!“ // Комсомольская правда в Украине (Харків).— 2003.— 28 октября.— № 200 (1742/23145).— С. 3; Шевцов О. США грозят нам пальцем за „ЮКОС“ // Там само.— 29 октября.— № 201 (1743/23146).— С. 11.

В. Портников зауважував, що це наслідок бажання В. Путіна та його найближчого оточення, яке переїхало разом з ним із Санкт-Петербурга, безпосередньо контролювати фінансові потоки, аби нарешті отримати реальну владу та політичний вплив у Росії та остаточно вийти з-під впливу представників старої „сім’ї“ Б. Сльцина, до якої у т. ч., на думку Кремля, належав й заарештований олігарх²⁴. Характеризуючи ж нове покоління олігархів, В. Портников зауважив, що на зміну магнатів „старого зразка“, які любили бути публічними особами і завжди перебувати у центрі уваги, прийшла нова генерація багатіїв — „сірих кардиналів“, більш прагматичних бізнесменів, які завжди перебувають „у тіні“, адже „вони не заклопотані виборами, демократією, посадами і нагородами, фондами та телеканалами, вони стурбовані грішми, іх і заробляють“²⁵.

Специфічно висвітлено політику В. Путіна стосовно олігархів у щотижневику „2000“, який пов’язують із В. Медведчуком — очільником адміністрації президента Л. Кучми у 2002—2005 рр.²⁶ З одного боку, становище економіки у роки президентства В. Путіна журналісти видання назвали „капіталізмом зі сталінським обличчям“, але з другого, наголошувалось на тому, що хоч „справа ЮКОСу“ дещо і вплинула на інвестиційний клімат у Росії та зруйнувала довіру багатьох бізнесменів до Кремля всередині Росії і за її межами, однаково кількість інвестицій в російську економіку постійно збільшувалась, а арешт М. Ходорковського висвітили як справедливе покарання та сигнал для інших великих бізнесменів: мовляв, це показник того, що російські правові стандарти нарешті поширились й на олігархів, які доти не сплачували податків²⁷.

Подібно висвітлювати це питання і журналісти „Комсомольської правди в Україні“, для яких арешт, наприклад, М. Ходорковського був закономірним покаранням за „ущерб у мільярд доларів“, який нібито менеджер ЮКОСу завдав державі внаслідок несплати податків через використання офшорних фірм та схем для ухилення від сплати податків, а сам голова компанії, який розпочав переговори про продаж значної частини пакету акцій „ЮКОСу“ американським компаніям, почав становити загрозу і „національним інтересам Росії“²⁸.

„Українська правда“ ж розглядала відносини Кремля і олігархів у ширшому контексті протистояння між трьома групами, які, мовляв, викристалізувались у середовищі російської політики до середини 2000-х рр.: представниками ще ельцинської еліти (у т. ч. й олігархи 1990-х); навколо путінською елітою, яка стрімко пробивала собі шлях на владний Олімп; класичною російською бюрократичною елітою, на кшталт Ю. Лужкова, яка вміло лавіру-

вала між двома попередніми групами заради своїх, насамперед фінансових інтересів²⁹.

Назагал, якщо для одних сегментів в Україні переслідування Кремлем опозиційних олігархів було черговим свідченням посягання на демократичні принципи та правила вільного ринку, то для інших — справедливим, хоч і лише частковим, покаранням тих, хто у 1990-х рр. заробив велики статки внаслідок т. зв. дикої приватизації.

Масштабна ротація кадрів. Уже до 2003 р. близько 70 відсотків усіх чиновників у Кремлі призначив особисто Володимир Володимирович. Поступово, замість представників т. зв. сім'ї Єльцина, в оточенні другого президента Росії з'являлися нові обличчя, які становили нову Сім'ю — уже В. Путіна. Фактично процес формування „команди Путіна“ розпочався зі звільнення Тетяни Дяченко, доночкі Б. Єльцина, із посади радника президента РФ³⁰, а завершився відставкою голови президентської адміністрації Олександра Волошина у жовтні 2003 р., який покинув свою посаду на знак протесту проти арешту М. Ходорковського³¹.

Якщо першу подію українські газети оцінили лише як „звичайну картину підбору персоналу“³², то останню охрестили „закінченням цілої епохи в політичному житті Росії“, адже О. Волошин обіймав свою посаду ще з березня 1999 р. і був, властиво, останнім впливовим державним чиновником із команди Б. Єльцина, а, отже, із його відходом із політики, як писав кореспондент „Фактів і коментарів“: „Володимир Путін завершив процес формування свого найближчого оточення із потрібних та вірних йому людей — переважно „пітерців“ і колишніх „силовиків“³³. Прикметно, що місце О. Волошина зайняв Дмитро Медведєв — як і В. Путін, вихідець із Санкт-Петербурга та випускник юридичного факультету Ленінградського державного університету, із яким другий президент Росії був знайомий ще з початку 1990-х рр., із часів роботи у мерії Санкт-Петербурга, коли її очолював Анатолій Собчак³⁴.

У газеті ж „2000“ завершення формування „сім'ї“ Путіна пов'язували із призначенням на посаду прем'єр-міністра Росії Михайла Фрадкова, який замінив попередника М. Касьянова, що обіймав цей пост ще із 2000 р. і вважався людиною із кіл, наближених до Б. Єльцина. Як наслідок, на думку журналістів, до найближчого оточення Володимира Володимировича потрапили п'ятеро людей: новоспечений прем'єр М. Фрадков, глава президентської адміністрації Д. Медведєв, тодішній міністр оборони С. Іванов, заступник глави адміністрації Президента РФ І. Сечін та колишній міністр внутрішніх справ Росії, очільник Державної Думи у 2003—2011 рр. та партії „Єдина Росія“ Б. Гризов³⁵.

На таку політику підбору кадрів з'явилися відгуки в українській пресі. Наприклад, в одній, дещо іронічній, статті автор пише про спробу вкотре

т. зв. петербурзького реваншу, внаслідок якого політична еліта російської „північної столиці“ (Санкт-Петербурга) — „пітерський клан“ — намагається захопити владу у Москві вчетверте, після трьох невдалих спроб попередників: „зінов'євіц“ — групи первого радянського очільника Ленінграда Григорія Зінов'єва; „ждановіц“ — групи Андрія Жданова — голови Верховної Ради РРФСР у 1938—1947 рр. та члена Військової ради Ленінградського військового округу, який був одним із очільників оборони Ленінграда в роки Другої світової війни; „чубайсівц“ — групи Анатолія Чубайса, відомого російського фінансового управлінця 1990-х — 2000 рр., який розпочинав свою кар'єру викладача та фінансиста саме у Ленінграді. Мовляв, свого часу ці групи не змогли повністю „оволодіти“ Москвою, а відтак — Росією, і тепер нову спробу здійснює нова група „пітерських“ — „путінців“³⁶.

Журналісти ж „Експресу“ зауважували, що відставка О. Волошина продемонструвала остаточну поразку „партії Єльцина“ у команді В. Путіна, натомість посилення „партії ястребів“ — колишніх офіцерів із КДБ та інших силових структур, під керівництвом яких історія Росії стала „непрогнозованою, незрозумілою та тривожною“³⁷.

Отже, завдяки згаданим напрямам внутрішньої політики, в поєднанні із проголошеним із перших днів президентства В. Путіна початком економічних та соціальних реформ, які збіглися із підвищенням на світовому ринку ціни на нафту, що об'єктивно сприяло і розвитку економіки Росії, забезпечило Володимиру Володимировичу подальшу популярність серед населення і на кінець його першої президентської каденції у 2004 р., і упродовж другого президентського терміну у 2004—2008 рр. Тим більше, що і у Державній Думі РФ пропрезидентська політсила „Єдина Росія“, починаючи від 2003 р., постійно становила більшість, яка після парламентських виборів 2007 р. стала конституційною, чим забезпечила міцний політичний тил для російського глави держави.

Загальні оцінки сформованої путінської політичної системи. Наскільки в українському медійному та експертному середовищах відрізнялись підходи в оцінках процесу становлення режиму В. Путіна в Росії, настільки ж відмінними були й бачення політичної системи, яка склалась у Росії впродовж перших двох президентських каденцій Володимира Володимировича.

Неоднозначні оцінки характерні для правового та правоцентричного, ліберального інформаційного табору. У періодичних виданнях націоналістичного спрямування, зокрема в „Орієнтирах“ Соціял-Національної партії України, Росію традиційно описували як споконвічного ворога, де будь-яка влада, у т. ч. у 2000-х рр., містила „золотоординську спадщину московства“, яка виражалась у „тоталітарності устрою, автократичності неподільної влади [...] як рівно ж терористична техніка орга-

²⁹ Небоженко В. Україна, Тузла і Кучма як заручники війни проти Путіна // Українська правда.— 2003.— 24 жовт.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/10/24/2996118/> (08. 06. 2016)

³⁰ Козлов И. Дочь Бориса Ельцина...: Путин начал „зачистку“ президентской администрации...

³¹ Козлов И. Глава администрации президента Александр Волошин...: Подолинний В. Кінець епохи Бориса Єльцина // Експрес (Львів).— 2003.— 31 жовт.— 2 листоп.— № 164 (1810).— С. 5.

³² Кичигин С. Путин — это не Распутин // Еженедельник „2000“ (К).— 2000.— 14—20 января.— № 2 (3).— С. 3.

³³ Козлов И. Владимир Путин назначил главой администрации президента России своего соратника Дмитрия Медведева // Факты и комментарии (К).— 2003.— 1 ноября.

³⁴ Кудрин А. Отставка Волошина совпала с концом эпохи Ельцина.— [Електронний каталог].— Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/425193> (21. 04. 2016).

³⁵ Мельник Е. Новая президентская „семья“ // Еженедельник „2000“.— 2004.— 19—25 марта.— № 12 (213).— С. 5.

³⁶ Портников В. Петербургский реванш // Зеркало недели.— 2000.— 6—12 мая.— № 18 (291).

³⁷ Подолинний В. Кінець епохи Бориса Єльцина.— С. 5.

нізації цієї влади“, і з цих позицій оцінювалось й президентство В. Путіна³⁸. А призначення В. Черномирдіна Надзвичайним та Повноважним послом РФ в Україні навіть без отриманого від України дозволу (агреманту) не лише згаданий націоналістичний журнал протрактував як „призначення російського генерал-губернатора“ в Україну, характерне для часів Російської імперії, але й ліберальне „Дзеркало тижня“³⁹.

До того ж у ліберальних колах української громадськості стало очевидним, що за 2000—2004 рр. позиції Кремля у Росії значно посилились, а президентська влада В. Путіна стала безальтернативною. Як наслідок, на думку кореспондентів „Української правди“, президентські вибори 2004 р. стали „найнуднішою виборчою кампанією“, під час якої єдиною інтригою залишалось питання, чи становитиме явка виборців понад 50 відсотків, з чим, зрештою, впоралися⁴⁰.

Схожі думки фігурують і на сторінках газети „День“, кореспонденти якої відзначали обмеження демократії в Росії, повернення „твердої руки“, декларативність заяв Кремля про збереження Росією орієнтирів на Захід та перемогу серед владної еліти групи прихильників „шовіністичної, імперської ідеї“⁴¹. Для більшості респондентів, які давали свої інтерв’ю для цієї газети, результати виборів російського президента не були несподіванкою, адже з допомогою політтехнологів за 2000—2004 рр. було створено образ грізного та справедливого „ідеального правителя“, що досі існує у колективній свідомості росіян⁴². На думку Андрія Садового, теперішнього міського голови Львова, а у 2004 р.— директора Інституту розвитку міста, вибори 2004 р. продемонстрували, що росіяни обрали собі „царя“, до якого ментально завжди прагнути, однак і не виключав, що В. Путіну могло би вдатись зробити Росію сильною та незалежною державою, з чого треба би було скористатись й Україні⁴³. Водночас В. Ющенко, — лідер демократичної антикумівської опозиції у 2002—2004 рр., значно прихильніше відгукнувся на політичний курс В. Путіна, зауважуючи, що „прагматизм, послідовність, передбачуваність російської політики перетворили Російську Федерацію у фактор стабільності для світового співтовариства і її сусідів“⁴⁴.

У центристській газеті „Дзеркало тижня“ кореспонденти узагальнili, що на кінець 2003 р. у всьому інформаційному полі пострадянського простору, у т. ч. в Україні, викристалізувалось дві,гранично крайні, концепції візій політичної системи

у Росії 2000—2004 рр. Згідно з першою, стало традиційним зображувати В. Путіна як рятівника Росії, який „переродився зі соратника Собчака та „наступника“ Єльцина на [...] діяча історичного масштабу, що відновив вертикаль влади, врятував країну від розпаду та змусив зважати на неї основних міжнародних „гравців“⁴⁵. І справді, дуже часто вже у першій половині 2000-х рр. можна було почути схожу риторику серед аналітиків та політологів, які інколи навіть порівнювали В. Путіна із Франкліном Рузельтом — американським президентом у 1933—1945 рр., який зміг вивести США із наслідків економічної Великої депресії початку 1930-х рр.⁴⁶ Згідно із другою концепцією, В. Путін — лише „хитрий винахід політтехнологів“, який мав на меті „збереження результатів єльцинської приватизації та консервації олігархічного капіталізму“ й інтеграцію Росії в глобалізаційні структури, які працюють за американськими зразками⁴⁷. Хоча зрозуміло, що такий аналіз змісту інформаційних матеріалів дуже узагальнений та ігнорує компромісні думки.

У лівоцентричному тижневику „2000“ В. Путіна хоч і зображене як політика, який зумів стабілізувати політичну та економічну ситуацію в Росії, подолати хаос 1990-х рр., за що й отримав значну підтримку на президентських виборах у 2004 р., не використовуючи, мовляв, при цьому, адміністративного ресурсу, однак цей виклад матеріалу не містив надмірного пафосу стосовно російського президента⁴⁸. Навіть у статті тижневика, де Володимира Володимировича, зразка середини 2000-х рр., порівнювали із французьким королем Людовиком XIV, оскільки, мовляв, російський президент, як свого часу й „король-сонце“, „замінив роялістську олігархію володарів дум і грошей роялістською вертикальлю бюрократії“, що дало змогу йому збудувати режим „демархії“ — форми правління, за якої монарх обов’язково повинен спиратись на широку народну підтримку — В. Путіна не ідеалізували, називаючи лише відносним добром порівняно із загрозою „червоного фашизму“ чи „транснаціонального капіталізму“⁴⁹.

Навіть у традиційно проросійській газеті „Русский вестник“ — пресовому органі „Російського культурного центру“ у Львові, в одній зі статей автор хоч і прихильно відгукнувся на кремлівську політику „одержавлення“ економіки (особливо після справи ЮКОСу), водночас стверджував, що, за наявності „хороших потенційних можливостей“, В. Путін так і не зміг у 2000—2008 рр. до-

³⁸ Пронюк Н. Цивілізаційне протистояння: Європа-Азія, Україна-Росія // „Орієнтири“: видання Соціал-Національної партії України.— 2000.— № 3.— С. 13—15.

³⁹ Мостова Ю. Дипломатия Черномырдина: Чечня-95, Югославия-99, Украина-2001 // Зеркало недели (К).— 2001.— 18—25 мая.— № 19; Сарахман О. Черномирдін: посол чи генерал-губернатор? // „Орієнтири“: видання Соціал-Національної партії України.— 2001.— № 5.— С. 8.

⁴⁰ Путін — це Рузельт, Ющенко — людина Бжезинського, а Росія — таки не Україна // Українська правда.— 2004.— 14 берез.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/03/14/2998623/> (27.04.2016).

⁴¹ Астрахович О., Рижков В., Єгорова І. Вибори в Росії: погляд із регіонів України // День (К).— 2004.— 17 берез.— № 47.

⁴² Трофімова Н. У чому полягає феномен Путіна // Там само.— 16 берез.— № 46.

⁴³ Астрахович О., Рижков В., Єгорова І. Вибори в Росії: погляд із регіонів України // Там само.— 17 берез.— № 47.

⁴⁴ Ющенко сподівається, що Путін змінить відносини з Україною // Українська правда.— 2004.— 15 берез.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/03/15/2998631/> (27.04.2016).

⁴⁵ Окара А. Путін II: врятує чи занапастить Росію? Російський президент у пошуках моделі майбутнього // Дзеркало тижня.— 2003.— 21—28 листоп.— № 45.

⁴⁶ Путін — це Рузельт...

⁴⁷ Окара А. Путін II...

⁴⁸ Лозунько С. Путин-2. Если России далеко до Турции, то Украине, к счастью, и подавно // Еженедельник „2000“.— 2004.— 19—25 марта.— № 12 (213).— С. 4.

⁴⁹ Михайлenco M. „Демархия“ Путина и выводы для Украины: особенности избрания короля-солнце // Еженедельник „2000“.— 2004.— 19—25 марта.— № 12 (213).— С. 5.

сяти економічного прориву великою мірою через призначення на важливі посади некомпетентних людей⁵⁰.

Думки щодо цієї проблеми різнились і серед аналітиків. Політолог А. Наумов відзначав, що попри заяви російської влади про лібералізацію економіки, формування громадянського суспільства та створення умов для діяльності політичної опозиції, насправді відбувалось повернення державі, насамперед її керівництву, вирішальних важелів впливу на суспільно-політичне життя, що призвело до розбудови авторитарно-бюрократичного режиму із формуванням „суперпрезидентської форми правління“, за якої уся реальна державна влада перебувала в руках глави держави, владна вертикаль була строго регламентована, суверенітет російських регіонів — суттєво зменшений, а російська демократія перетворилася із ліберальної на „керовану“. Притому, як зауважував дослідник, ці процеси відбувались без жодних змін до Конституції РФ, тобто Росія надалі формально залишалась напівпрезидентською республікою⁵¹.

„Крах демократії“ у Росії вбачав й шеф-редактор журналу „Політична думка“ В. Полохало, який запевняв, що у РФ у 2000 р. розпочалось перманентне сповзання до авторитаризму на чолі зі „всесильним“ президентом та „кишеньковим“ парламентом, що особливо, мовляв, проявилось у результататах виборів до Державної Думи РФ 2003 р., згідно з якими до російського парламенту вперше за пострадянську історію не потрапила жодна ліберальна політсила, навіть вже традиційні „Яблуко“ та СПС, які були витіснені, за визначенням В. Полохала, „націоналістично-популістською“ „Батьківщиною“ („Родиной“)⁵².

Водночас публіцист В. Белоцерковський стверджував, що придущення демократії в Росії було закономірним результатом як несумісності російського світогляду із західними цінностями, браку на її теренах демократичних традицій, так і нерозуміння пересічними росіянами сутності демократичної ідеї⁵³.

Наче на підтвердження цих слів головний редактор часопису „І“ Т. Возняк зазначав, що сама російська політична культура та суспільна ментальність за своюю природою не мала жодного демократичного потенціалу і завжди прагнула відповісти на внутрішні та зовнішні виклики відповідно до імперського світогляду, про що начебто засвідчила й масова підтримка пересічними росіянами реставрації В. Путіним імперсько-реваншистського дискурсу, що був значно зручними та звичнішим для них, та й „ігри в імперські сентименти“ навіть з боку нібито демократичного крила російського політикуму, яке продукувало ідеї на кшталт „ліберальної імперії“ авторства А. Чу-

байса⁵⁴. Такі ж думки підтримували й економіст В. Красильников, і філософ-культуролог І. Лосєв, соціолог із Центру Разумкова М. Міщенко, ігумен В. Новік, які писали розвідки із цієї тематики у цьому ж журналі⁵⁵.

Ще більше такі думки розвинув відомий український аналітик, перший очільник Ради національної безпеки та оборони, а тепер — директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін, який зауважував, що паралельно із консолідацією політичного режиму на чолі з В. Путіним поступово відновлювались позиції РФ і на зовнішній арені, особливо відстоювання нею власних стратегічних інтересів в Європі, Азії та на пострадянському просторі, які із розпадом СРСР вона частково втратила. Притому робила вона це у контексті розгортання т.зв. Четвертої світової війни — домінуючого, згідно із переконаннями В. Горбуліна, військово-політичного компоненту сучасного світу, характерними рисами якого стали дедалі більший проритет ресурсів (особливо енергетичних — газу та нафти, володіння значною кількістю яких РФ почала використовувати як політичні важелі у геополітиці та заради забезпечення власної національної безпеки) над значенням контролю географічних територій, розгортання інформаційної кампанії та протистояння у кіберпросторі⁵⁶. Загалом ці фактори, доповнені реконструкцією імперської ідентичності в РФ, відродженням тамтешніх великорадянських амбіцій, проявами ревізіонізму та логіки агресивного реалізму в російській зовнішньополітичній доктрині, на думку як самого очільника НІСД, так і його підопічних, сприяли зародженню в сучасній геополітиці явища гібридної війни, спровокованого насамперед діями Росії, яка, „поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не впovні зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей“⁵⁷.

Назагал чимало аналітиків вважало, що у РФ, зразка 2000-х рр., відбувалось формування нової політичної системи, яку в часописі „Універсум“ охарактеризували як будівництво „неокадебістської держави“, в якій уся політична влада опинилась в руках вихідців із органів державної безпеки СРСР, що у 1990-х рр. на певний час опинились на маргінесі суспільних процесів, проте із появою у кремлівських кабінетах В. Путіна почали відігравати провідну роль у великій політиці сучасної Росії⁵⁸.

Натомість В. Портников відзначав цілковитий брак будь-яких змін у Росії в роки президентства В. Путіна, іронічно пишучи: „Ніякої серйозної політичної кризи, ніякого політичного життя вза-

⁵⁰ Султанов Э. Мечты о путинском госкапитализме // Русский вестник (Львов).— 2004.— Февраль.— № 2 (65).— С. 5.

⁵¹ Наумов А. С. Інститут глави держави як чинник внутрішньополітичних трансформацій у Росії: перше президентство Володимира Путіна: Автореф. дис. ... канд. політ. наук.— Чернівці, 2007.— С. 15.

⁵² Полохало В. Крах демократії у Росії // Універсум (Львів).— 2003.— Листоп.— груд.— № 11—12 (121—122).— С. 9—10.

⁵³ Белоцерковський В. Чому в Росії придущують демократію? // Там само.— 2004.— Жовт.— груд.— № 10—12 (132—134).— С. 44—46.

⁵⁴ Возняк Т. Україна. Не Росія?... // Незалежний культурологічний часопис „І“.— 2004.— № 31.— С. 2—3.

⁵⁵ Красильников В. Імперська модернізація в Росії // Там само.— 2000.— № 18.— С. 189—194; Ігумен (Новік) Веніамін. РПЦ і проблема модернізації суспільства // Там само.— 2004.— № 31.— С. 197—198; Лосєв І. Росія після відліги: спогади про майбутнє // Там само.— С. 172—177; Міщенко М. Месіянізм і націоналізм у формуванні сучасної російської національної ідеї // Там само.— С. 166—171.

⁵⁶ Горбулін В. П. Хроніки передбачень: 2006—2017.— Харків, 2017.— С. 24—28.

⁵⁷ Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна.— К., 2017.— С. 15, 125—148, 175—204.

⁵⁸ Будівництво неокадебістської держави // Універсум (К.).— 2007.— Верес.— жовт.— № 9—10 (165—166).— С. 42—43.

галі, ніякої зміні позицій і поглядів президента, жодного конфлікту між президентом і прем'єром, жодної сварки між президентом і колишнім главою його адміністрації, ніякого загострення війни між „сім'єю“ й силовиками насправді немає, як немає і наймогутнішого клану силовиків (а може, і „сім'ї“ немає в класичному значенні терміна згуртованого угруповання) [...] Є класична боротьба за власність [...] прикро, звісно. Однак, з іншого боку, гарантує певну стабільність⁵⁹.

Тим часом, згідно із соціологічними опитуваннями 2000—2008 рр. Інституту соціології НАН України за участі Фонду „Демократичні ініціативи“ та фірми „Соціс“ українці традиційно ставили російському керівництву вищі оцінки, аніж керівництву України. Так, за вибірки у 1800 осіб зі всього населення України старшого 18 років, якщо у 2001 р. Л. Кучма отримав найнижчу оцінку (1 бал) від 25,4 відсотка опитаних, а найвищу (10 балів) — лише від 1,5 відсотка (середній бал — 3,4), то В. Путін отримав за аналогічними показниками 3,2 та 13,2 відсотка відповідно (середній бал — 6,4), а 2004 р. відрив ще збільшився: Л. Кучма отримав „одиницю“ від 27,7 відсотка опитаних та „десятку“ від 1,5 відсотка респондентів (середній бал — 3,2), а російський президент — 2,9 та 18,8 відсотка відповідно (середній бал — 6,8)⁶⁰. Подібні тенденції спостерігалися і 2008 р.: тодішній український президент В. Ющенко отримав „одиницю“ аж від 21,9 відсотка українських респондентів, а „десятку“ — лише 1,9 відсотка (середній бал — 3,8), а

Володимир Володимирович — 3,1 та 26,8 відсотка відповідно (середній бал — 7,3)⁶¹.

Такі результати, на думку українського соціолога Євгена Головахи, пояснюються тим, що в Україні, як і в Росії, на середину 2000-х рр. серед населення залишалася дуже потужною настальгія за радянським минулім, а російський президент, який почав проводити політику „самої радянської однomanітності, одностайності та порядку“ за одночасної „звеваги інтересів окремої людини заради такої собі загальної ідеї величі та відродження країни, нації, народу“ найбільше відповідав таким настальгічним установкам пострадянського суспільства⁶². Тим паче, що вже із перших днів В. Путін продемонстрував себе, як людину радянського зразка, підтримавши навіть ідею затвердження музики гімну СРСР як музики гімну Російської Федерації⁶³.

Таким чином, серед української громадськості у 2000—2008 рр. звучали неоднозначні оцінки російської політичної системи, яка почала формуватися у перші роки після відходу „сім'ї“ Б. Єльцина із великої політики. Втім, майже для всіх ставало очевидним, що у Росії відбувається „стабілізація“ усіх сфер розвитку держави, однак для одних ця стабільність була ознакою поліпшення добробуту населення, а для інших — передвісником обмеження демократії у Російській Федерації та її агресивної поведінки на світовій геополітичній арені.

Павло АРТИМИШИН

„МИСТЕЦТВО БРЕХНІ ТАКЕ Ж СТАРЕ, ЯК І САМА РОСІЯ“

Ален Безансон

Сподіваємося, що кожний, хто прочитає книжку „Свята Русь“¹ Алена Безансона у перекладі українською мовою Тараса Марусика, подякує Тарасові Павловичу і видавництву „Клю“ (керівник — Віра Соловйова) за оприлюднення цього актуального дослідження. Адже книжка відкриває вікно у великий світ брехні, лукавства, маніпулювання, злочинності, які притаманні моксельцям=московитам =росіянам.

Під час презентації цього видання професор Ярема Кравець і перекладач Тарас Марусик розповіли, що Ален Безансон — видатний французький історик, глибокий знавець російського, радянського і німецького тоталітаризму й історії християнства. Академік, має два докторські ступені: доктора історичних наук та доктора філологічних і гуманітарних наук, член філософської секції Академії гуманітарних і політичних наук, яка входить до складу Інституту Франції — об'єднання п'яти академій.

Ален Безансон — автор понад двох десятків книжок і великої кількості статей та передмов, зокрема на українську тематику. Тарас Марусик наголосив, що Безансон належить до найвідда-

ніших друзів України. В одному із інтерв'ю для французького видання він сказав, що Україна — це ключ та умова існування Російської імперії, яка розпалася із комуністичним режимом, а вирішальний момент цього розпалу — не відокремлення балтійських країн, Центральної Азії і Кавказу, а відновлення незалежності України.

„Свята Русь“ — це друга книжка А. Безансона у перекладі українською мовою. Перша — „Лихо століття: про комунізм, нацизм та унікальність Голокосту“ (2007), яку також українською мовою переклав Тарас Марусик.

У нинішній період інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України дуже важливо розкривати українській, російській та європейській людності джерела, коріння московської гібридної війни. Злодійство, цинізм, підступність, захланість, жорстокість, які прикривають т. зв. російським месіянізмом, — притаманні риси усіх московських державних систем. Про це мовиться у монографії „Свята Русь“. Ален Безансон процитував свого країнини Мішле: „Росіянин — це брехня. Брехня — в громаді, фаль-

⁵⁹ Портников В. Прізвище Путіна — Абрамович // Дзеркало тижня (К.). — 2003. — 5—12 груд. — № 47.

⁶⁰ Дергачов О. Випробування Росії випробування Росією // Незалежний культурологічний часопис „Г“ — 2004. — № 31. — С. 22; Українське суспільство 1994—2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. — К., 2004. — С. 14.

⁶¹ Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К., 2010. — С. 491—492.

⁶² Трофімова Н. У чому полягає феномен Путіна.

⁶³ Бабич Д. Вчера Госдума проголосовала за музику гімну Советского Союза // Факты и комментарии (К.). — 2000. — 9 декабря.

¹ Безансон Ален. Свята Русь / Пер. із франц. Т. Марусика. — К., 2017. — 112 с.

шивій громаді. Брехня — в поміщику, священику і цареві [...] брехлива з брехливих, найвища брехня, яка увінчує всі брехні. Крещендо брехні, хитрощів та ілюзій“ (С. 87).

Характеризуючи історичний шлях становлення царської Московської (Російської) та комуністичної імперії СРСР, Ален Безансон справедливо підкresлив, що Ленін постійно покликався на якобінський епізод Французької революції, на утопічний етап цієї історії, кривавий етап. Ленін любив кров і не бачив нічого красивішого, ніж „безжалальні репресії“. „Безжалальними репресіями“ був переповнений Радянський Союз, насамперед Українська РСР. Реанімувати імперію зла праґне Путін. „Ніхто не був покараний за злочини комунізму, в той час як було повіщено стільки нацистів,— слушно наголосив Ален Безансон.— В російській державі було щось зловісніше, щось спотореніше, ніж за старого режиму Європи і навіть у її найдавніші часи“. Зловісність, спотореність верховодить і сьогодні в Російській Федерації.

Надто важливі роздуми Алена Безансона, які стосуються глибинної сутності російської людини, російського православ'я, яке, як і завжди, було і є на службі московських імперських інтересів, загарбницьких війн. Автор книжки всебічно схарактеризував російську царську і комуністичну маніпулятивну ідеологію та пропаганду, у полоні якої опинилося чимало французів та громадян інших європейських країн.

На останній, 110-й, сторінці книжки він написав, що „не існує жодних причин бути русофілом чи русофобом. Я не є ні тим, ні іншим. Наша легковірність, наївність і невігластво дратують мене куди більше,— зізнається Безансон.— Варто було б повернутися до стану рівноваги, який вдалося колись досягнути Анатолію Леруа-Больє, але це вимагає зусилля. Нехай місце віри займуть факти: таким було побажання Маркса в 1857 р. Сьогодні це і мое побажання“ (С. 110). Так закінчив свою книжку Ален Безансон.

Але кожний, хто знає правдиву російську та українську історію, і уважно прочитає „Святу Русь“, то побачить, що Алену Безансону не вдалося повністю вирватися з морально-психологічного полону фальшивої російської історіографії. Уже є достатня кількість наукових досліджень, щоби зрозуміти: Русь — назва давньоукраїнської держави, яку злучинно поглинула Московія-Росія. На жаль, чіткості стосовно цієї історичної правди у книжці бракує.

На наш погляд, потрібно ще і ще нагадувати, що у 1686 р. було підступно підпорядковано Київську митрополію Московській і встановлено в Україні московський контроль над Церквою, освітою, культурою. Прикро, що Ален Безансон чомусь про це навіть не згадав, адже за своєю суттю московська (російська) і українська церкви зовсім різні. Руська, тобто українська Церква пронизана духом демократизму у своїй структурній побудові та способах діяльності, а московська — тоталітарна і цілком залежна від чинної системи влади, обслуговує її імперські зазіхання.

На 66-й сторінці книжки написано: „В іноземців створюється враження, що росіяни мають двох Богів: Бога і Росію. Саме до цього комбінованого об’єкта піднімається фіміам, літургійний і політичний. Бог має російське обличчя, а Росія — Боже“. Сповідаючи ідеологію і політику самообожнювання, „Росія пропонує поклонятися їй через слізози і гріх. У Росії — „особлива стать“, писав Тютчев. Це озна-

чає, що вона „свята“. В писанні *святість* означає „священне відокремлення“... Російська держава та імператор, який стоїть на її чолі, охоплені сфорою святості, тому що вона зберігає недоторканність російської землі. Земля ототожнена з імперією і величезною територією, яку вона покриває на карті. Цій території властиве розширення“ (С. 66).

Ален Безансон цитує уривок із промови Достоєвського, виголошеної 8 червня 1880 р. на урочистому засіданні Товариства друзів російської словесності, у якій він наголошував, що роллю Росії, великої і щедрої, є звільнення слов’ян, тобто їхнє об’єднання з Федерацією під егідою Росії, позаяк лише вона здатна забезпечити панування миру і дружби між слов’янськими націями... Світло, розповсюджуване Росією, призначено освітити всі народи... Достоєвський стверджував, що „в Пушкіні маємо російський ідеал *всесвітності, всепримирення і загальнолюдськості*. Ось чому Константинополь, містичний центр православ’я, повинен належати Росії“. Слава Богові, що українці та інші европейці все глибше розуміють суть жахливої любові Росії. Ця книжка проливає світло розуму на тумани московських міфологем. Важливо, що „академік Безансон гідно представляє ту частину західних інтелектуалів, які чесно називають російську агресію агресією і усвідомлюють глобальну небезпеку, що її створює курс Кремля“ (І. Сюндюков).

Однак поза увагою А. Безансона залишилася політика царата і комуністичного режиму щодо знищення Української православної церкви, греко-католицької церкви як важливих морально-психологічних опор обстоювання національної незалежності українців, збереження і розвиток української мови, культури, звичаїв, традицій. Оминувши кількасотлітній відрізок історії давньоукраїнської держави Русь, Безансон мимоволі опиняється на боці московських патріархів, московської церкви, хоч характеризує їхню діяльність негативно. Доцільно було розкрити ворожість московської церкви в Україні, яка прикривається назовою „Українська православна церква“, розвінчати фальшиві тези, що Українська православна церква Київського патріярхату неканонічна, що Богові „неугодно молитися на українському языку“.

У такому актуальному дослідженні, як „Свята Русь“, варто було хоч згадати, що 1162 р. владимирсько-суздальський князь Андрій Боголюбський, мати якого була половчанка, надіслав посольство в Константинополь, щоб домогтися окремої митрополії у Владимири. Цей підступ не вдався. У 1169 р. військо Андрія Боголюбського сплюндувало Київ, собор святої Софії та інші церкви, монастири. Це, властиво, була перша етнічна війна між моксельцями=суздальцями і русинами=русирами=руськими, тобто давніми українцями, коріння яких у полян. Слов’янська територія полян була центром Руської держави, поляни були Руссю.

На с. 34 монографії написано, що Росія пізно прийняла християнську віру. Володимир Великий хрестив не моксельців=московитів=росіян, не Росію, бо її на світі ще не було, а Русь, тобто русичів. У IX—XII ст. не існувало російського народу (великоросів). На заліській території жили угро-фінські племена (мурома, меря, весь, мещера, мокша, перм, нарова та ін.). Їх називали народом моксель, який згодом став основою московитів=великоросів. На базі слов’янських племен (поляни, деревляни, сіверяни, дуліби, тиверці та ін.) в історичному розвитку утворився український народ. Моксельсько-росій-

ський та український народи не мали в історії нічого спільногого, господарськи не стикалися до XVI ст. Ці істини, до речі, встановили російські історики.

Книжка „Свята Русь“ Безансона вийшла друком 2012 р. У той час вільно можна було прочитати працю М. Грушевського „Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства“, грутовні дослідження В. Білінського, Я. Дащекевича, Л. Залізняка, Г. Півторака, С. Плохія та багатьох інших. Русини=українці та моксельці=московити=росіяни не одного роду—племені, це — різні етноси. На жаль, в актуальній книжці „Свята Русь“ ці акценти не розставлені.

На с. 35 Безансон згадує про Андрія Первозванного, який, мовляв, освячував російську землю. Не російську, а полянську=руську, тобто давньоукраїнську.

На с. 40 зазначено, що за Петра Великого „Росія (Русь) змінила ім’я. Відтепер вона називалася Російською імперією“. По-перше: назва „Росія“ і „Русь“, як уже зазначалося,— це не одне й те ж, це — різні держави. Русь існувала на кілька століть раніше від Московії=Росії. По-друге: Русь сама не змінила свого імені. Петро I украв назву нашої давньоукраїнської держави Русь і назвав „Московське царство Российским государством“. Доктрина „Святої Русі“, яку нав’язали московські ідеологи-крадії, стала підґрунтам фальшивих постулатів, що „руssкие, белорусы, украинцы — один народ — русский“ і, мовляв, коріння цього „руssкого народа“ у давній Русі. Таке словесне тлумачення відмовляє українській нації бути вільною, незалежною, соборною. Якщо уже московським загарбникам хотілося створити міф про свою святість, то треба було мати хоч краплину порядності у морі цинізму, брехні і називати своє „Российское государство“, „Святой России“, а не „Святою Русью“ та не вводити в оману людство. Але „Росія прагнула дати „іноземцям“ облудне бачення самої себе“,— слушно наголосив Ален Безансон. Так було в минулому, так є і тепер. Тому потрібно ще наголосити, що „Русь“ — це давня українська держава. І той потужний негатив, який характеризує „Российское государство“, не стосується Руси в її первісній християнській сутності, а тільки Московії=Росії — погромниці руських=руscичів=українців. Жаль, що Безансон ототожнює поняття „Русь“ і „Росія“.

Тарас Марусик у „Передмові“ зазначив, що у французькій мові для позначення „Росії“ і „Руси“ існує одне слово „La Russie“. Але цей лінгвістичний термін у цій книжці набуває політичного, ідеологічного характеру, заплутуючи і французьких, і українських читачів. Вважаємо, що українським історикам потрібно скласти стисле, але ґрутовнє роз’яснення, що означає Русь, а що — Росія, що руські і русські не один народ. Міністерству іно-

земних справ таку довідку треба поширити в усіх країнах, щоби там не плуталися у назвах, бо не знання переростає у політичну проблему міждержавних стосунків. Треба знати, що не було однієї давньоруської мови, як це нав’язували маніпулятори загальноросійської єдності. Можна простежити (Юрій Шевельов та інші вчені) джерела окремих східнослов’янських мов аж до VII—VIII століття. Справжніми спадкоємцями Києва, Руси стала Галицько-Волинська Русь, а не проторосійське Владимиро-Суздальське князівство. „Київська держава лишила по собі тривку спадщину у вигляді історичної пам’яті, законодавства та релігії, яку в тій чи тій формі прийняли всі її колишні підданці як у „внутрішній“ (Київщина, Чернігівщина, Переяславщина), так і в „зовнішній“ Русі“ (С. Плохій).

На с. 45 зазначено, що „Петербург побудовано на кістках тисяч мобілізованих робітників“. Нині, мабуть, кожному в Україні відомо, що на будівництві Північної Пальміри загинули тисячі й тисячі українських козаків. Варто би про це знати французам та громадянам інших європейських країн.

Можна ще назвати кільканадцять прикладів із книжки, трактування яких не вийшло за межі російської імперської історіографії. Окремі факти, події, явища подано так, що спонукають необізначеного з правдивою історією читача сприймати росіян, білорусів, українців як „єдиний народ — руський“. Загарбник Путін каже, що зі своїм народом не воює, а захищає його від нацистсько-фашистської хунти, яка, мовляв, засіла у Києві — матері городів руських.

Є потреба глибинного розуміння московського націоналізму, тобто шовінізму і гуманістично-націоналізму, наприклад, українського. Ми всі є свідками, як російський шовінізм увібрал у себе нацизм, фашизм, комунізм і переріс у рашизм — найнебезпечніше, зловороже явище, що породило російсько-українську війну. Треба розрізняти націоналізм, тобто шовінізм націй пригноблювачів, колонізаторів, і націоналізм — вищий морально-психологічний, громадянський стан патріотизму націй пригноблених.

Безперечно, наші зауваження не применшують, не звужують ролі наукового дослідження. Книжка „Свята Русь“ Алена Безансона у перекладі Тараса Марусика надто актуальна, бо розкриває глибинну сутність московського імперіалізму і його брехливу ідеологію, злочинну політику, маніпулятивні ЗМІ, телеві- і радіопередачі, газетні матеріали яких відбілюють злочини російських загарбників і звинувачують в усіх негараздах Україну, українців.

Мабуть, доцільно перевидати „Святу Русь“ Алена Безансона, але з компетентними, розлогими коментарями перекладача з позиції історичної Правди, Україноцентризму.

Василь ЛИЗАНЧУК

„МИ ВИПАДКОВО НАТРАПИЛИ НА ЛУГАНСЬКИХ ПІДПІЛЬНИКІВ...“

Про виживання і боротьбу українки в умовах так званої ЛНР

Ольга вже не повернеться на територію так званої ЛНР. Вона продала свій добротний будинок у Луганську і купила маленьку однокімнатну

квартиру в одному із західноукраїнських містечок. Водночас вона вірить, що рано чи пізно окуповані території повернуться до складу України.

Навіть жодного сумніву в цьому не має. Просто не хоче втрачати решти життя на животіння в умовах „руssкого міра“. Розповідає цікаві моменти з життя проукраїнських луганчан. Не героїв, але тих, хто справді сумує за Україною. Перебуванням на території материкової України колишня луганчанка насолоджується сповна. І охоче відповідає на запитання щодо умов життя на окупованій території Луганської області.

„На день українського прапора ми співали українські пісні. Повісили маленький синьо-жовтий прапор, який я на собі перевезла з української території. Було нас, співаючих, людей вісім. Через деякий час і міліціонер постукав, бо почув українські пісні. Одна з сусідок не розгубилася: „Так ти, вроде, не совсім наш?“ Міліціонер ніякovo відповів: „Так работать же где-то надо...“ — „Сто грам вип'єш?“ — „Не откажусь...“ Посидів, послухав нас і пішов. Нікого з нас потім нікуди не викликали, отже, не „здав“ земляк, виявився людиною...“

Інший випадок стався взимку 2017 р. Хлопчик, років 12, заходячи в луганську маршрутку, сказав: „Слава Україні!“ Всі затихли, зіщулилися, переглянулися... Дехто приязно глянув на юного порушника спокою і щось прошепотів у відповідь. У будь-якому разі, ніхто не засудив такий божевільний вчинок. Відчувши порівняно прихильну реакцію пасажирів, підліток років 13, який уже сидів у салоні, відповів ровесників голосно і чітко: „Героям слава!“ Таке нечуванство в окупованому Луганську зухвалство підліткам минулося безкарно. Мабуть тому, що розчарованих у „ресурсбліці“ стає дедалі більше.., Ольга каже, що молодь 17—18 років переважно проукраїнська. Всі, починаючи з 16 років, ідуть по український паспорт на вільну територію. Молодь здебільшого не хоче брати паспортів самопроголошених ЛНР/ДНР.

Дехто з луганчан скаржиться, що „укропи“ заблокували їм пенсії. Не всім, звичайно, а тим, хто потрапив до списку „Миротворця“. Траплялося, що сепари погрожували проукраїнським луганчанам, обіцяли відправити „на підваль“, а ті стихійно згуртувалися і... вирішили повідомляти куди слід. Таких випадків багато. Сепаратисти стали обережнішими у висловлюваннях. І взагалі, в 2017 році на окупованих територіях уже немає того ентузіазму, який спостерігався три роки тому.

Якось Ольга говорила зі знайомим священиком (УПЦ МП), з яким не контактувала після похорону чоловіка. Він запитав: „Чому не ходите до церкви?“ Луганчанка відповіла: „Не ходжу тому, що ви Кирила згадуєте у своїх проповідях. Він росіянин із Москви, а я — українка“. „Я його завжди згадував, але ж ви ходили раніше?“, — вперто допитував священик. „Так, але раніше не було війни!“ — відповіла смілива жінка.

Побачивши німе запитання в моєму погляді, Ольга відповіла: „Людям набридло боятися. І нас таких, принципових, у Луганську десь 20 відеотків. А може, й кожен четвертий... Щоправда, у кожного свої обставини. Я теж ставала обережнішою, коли у мене гостювала дочка. А коли вона покидала територію „ресурсблікі“, то я знову розправляла крила. За потреби могла б і озбройтися, автомат Калашникова купити — в Луганську це зовсім не проблема, якщо в кишенні є гроші. Але я вирішила, що переїду на вільну територію, тому й не купила...“

Запитую про т.зв. ополченців. Звичайно, перевірена жителька ЛНР не знає офіційної статистики. І все ж інформація Ольги варта того, щоб її вислухати: „Якщо говорити про так зване ополчення, то „ідейних“ бійців там уже немає. Їх було, щонайбільше, 5—10 відсотків, але й тих вибили. Адже ідейні першими йшли у бій і ставали гарматним м'ясом. Ще близько 20 відсотків — це „відморозки“, зібрані по тюрях. Цих ще залишилося трохи... А більшість пішла служити за гроші й пайки. За першої ж можливості вони втікають із „ополчення“. До речі, 2014 р. одразу стало помітно, що з Луганська зникли безхатьки. Їх погнали на передову і там „utilізували“. Але з'явилися нові, причому тепер стало більше росіян. Їх і в „ополченні“ тепер більше. Під час бою вони йдуть позаду, а попереду женуть місцевих. Росіяни завжди принижують тутешніх, зверху на них дивляться. Певною мірою це пояснюється і гонором росіян, і водночас людськими рисами „ополченців“. Тепер там немає тих, кого варто жаліти... Адже колаборанти готові заробляти на крові українців — своїх колишніх співгромадян. Цікаво, що коли в ДНР вибили „Гіві“ і „Моторолу“, то мало хто з луганчан іх жалів. Навіть „ополченні“ казали: „Туди їм і дорога!“ Це пов'язано з давніми протиріччями Луганщини і Донбасу. Ще в 1990-ті роки донецькі бандити „віджимали“ бізнес у луганських підприємців, декого навіть „закатували в асфальт“... Тому негативне ставлення слобожанців до бандюків із Донецької області трансформувалося в таке ж негативне ставлення до ДНР.

Ольга з гордістю розповідає про стихійний спротив місцевого населення: „Якось ми випадково натрапили на луганських підпільників. Ми з подругою малювали на парканах патріотичні гасла „Україна вернеться“ та „Слава Україні!“ А вони в той час клеїли листівки. Ми спочатку дуже злякалися, та й вони пополотніли... Але потім якось повірили одне одному. Хлопці, щоправда, відразу категорично сказали: „Так, бабоньки... Ану марш домой — бліни печь!“ Ми огризнулися. Коли хлопці остаточно повірили, що ми свої, то попросили не працювати більше в цьому районі. Ми з ними поділили зони відповідальнosti й більше ніколи не перетиналися. Виявляється, вони дуже шифруються, навіть не беруть мобільних телефонів зі собою. Один одного не знають в обличчя — лише найближчих людей. Користуються тайниками... Нам із подругою приемно було дізнатися, що в Луганську існує українське підпілля“.

Коли я напівжартома присоромив пані Ольгу (мовляв, от, ви, патріотка, але покинули своє поле бою), вона відповіла: „Життя — коротке, а я вже немолода... Зрештою, патріотів там і без мене вистачить. Колись я купувала молоко в приватному секторі на околиці міста; коли поверталася назад, мене наздогнав хлопчик, років шести, і з гордістю показав маленький тризуб, намальований кулькою ручкою на зап'ясті. „Ти за Україну? — запитала малого і додала: — Я теж її люблю...“ Заспокоєний і підбадьорений моїм зізнанням, хлопчик похвалився: „І мой дедушка любіт!“ Бачите, не батька, не маму згадав, а саме дідуся. Може, той йому і тризубчик намалював... Великою помилкою було б вважати, що там уже не залишилося патріотів. Може, таких не більше чверті населення, але вони є і з нетерпінням чекають на повернення України“.

Сергій ЛАЩЕНКО

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ХХVІІІ НАУКОВА БЕРВНЕВА (ШЕВЧЕНКІВСЬКА) СЕСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

(25 березня 2017 року)

У суботу, 25 березня 2017 р., в актовій залі Львівського національного університету імені Івана Франка відбулося Пленарне засідання ХХVІІІ Наукової сесії НТШ.

У вступному слові голова НТШ в Україні Роман Кушнір зазначив, що про результативність діяльності Товариства свідчать його наукові та науково-організаційні досягнення. Він також наголосив на важливій ролі НТШ у виданні вагомих праць, які представляють національну науку. „Своєму розвитку і здобуткам відроджене в Україні Товариство завдячує плідній співпраці з потужними науковими державними структурами — установами НАН України, і провідними національними університетами, а також науковими осередками за кордону. Із кожним роком НТШівська громада поповнюється новими членами, серед яких багато молоді.

Минулий рік для нас залишався надзвичайно важким у зв'язку з неоголошеною військовою агресією з боку Росії, анексією Криму та окупацією значної частини Донецької та Луганської областей. Як наслідок припинили свою діяльність на цій території Донецьке відділення та Кримський і Слобожанський осередки, багато іхніх членів зазнали переслідувань і змушені були виїхати за межі рідних міст. Незважаючи на це, вони надалі продовжують працювати у нашому Товаристві. Зокрема, про це свідчить підготовлений 43-й том „Донецького вісника НТШ“.

За останній період, продовжив Роман Кушнір, після Звітних зборів Товариства НТШівська громада зазнала непоправних втрат. Відійшли у вічність дійсні члени НТШ: відомий український мовознавець та багаторічний голова Мовознавчої комісії НТШ Уляна Єдлінська (9 грудня 2016 р.); видатний український фізик, знаний дослідник історії науки і культури, багаторічний голова Харківського осередку НТШ Юрій Ранюк (6 лютого ц. р.); відомий український вчений-математик, один із чільних представників Комісії математики

НТШ, знаний популяризатор математичної науки серед молоді та зберігач історичної пам'яті про видатних українських вчених-математиків, письменників і громадських діячів Богдан Пташник (22 лютого ц. р.). Слід також згадати і про Петра Лозиняка з Геологічної комісії НТШ, який помер ще 30 червня минулого року. (Присутні вшанували його світлу пам'ять хвилиною мовчання.)

Під час першої частини засідання було виголошено такі наукові доповіді: „Центральна Рада — організатор національно-визвольної боротьби поневолених народів Росії в 1917—1918 роках“ (Володимир Сергійчук), „Сучасна історіографія українського національно-визвольного руху: візії та напрями“ (Олексій Сухий), „Україна в сучасному світі гуманізму і глобалізму“ (Михайло Чорнопиский), „Україністика в Китаї: проблеми і перспективи“ (Василь Івашків), „Слово про Тараса Шевченка“ (Ярослав Гарасим), „Юліан Богачевський: життя та творчість (до 120-річчя з народження)“ (Ярослав Притула).

У другій частині Пленарного засідання ХХVІІІ Наукової сесії НТШ голова Товариства Роман Кушнір підсумував роботу, проведену під час засідань комісій та осередків НТШ. Він зазначив, що цьогорічна наукова сесія пройшла організовано й повноцінно. Загалом у засіданнях взяли участь понад 500 науковців, було виголошено понад 400 наукових доповідей. А також проведено низку засідань та урочистих академій у комісіях на пошану видатних науковців: до 100-річчя від народження Г. А. Івашкевича з уже традиційною Шевченкіяною медика-2017 (Лікарська комісія); 8-мі Антоновичеві читання, до 100-річчя від народження Мирослава Антоновича (Музикознавча комісія); спільне засідання Комісії фізики і Секції фізики та астрономії ЗНЦ НАНУ до 100-річчя української революції, 525-річчя українського козацтва, 200-річчя від народження Миколи Кос-

Президія Пленарного засідання ХХVІІІ Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка. Зліва направо: Олексій Сухий, Роман Гладишевський, Роман Кушнір (голова Товариства відкриває засідання), Михайло Чорнопиский, Ярослав Притула

томарова, 100-річчя від народження Юрія Гошка (Секція етнографії та фольклористики). Крім того, відбулися обширні засідання таких комісій, як Комісія архітектури та містобудування, Комісія бібліографії та книгознавства, Комісія всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша, Історична комісія, Літературознавча та Мовознавча комісії, Комісія спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, Соціологічна комісія, Комісія тіловиховання і спорту імені Івана Боберського, Комісія фізики землі. Провели змістовні засідання Археографічна, Археологічна, Видавничо-поліграфічна, Географічна, Геологічна, Екологічна, Економічна комісії, а також Комісії електроніки та електротехніки, інформатики та кібернетики, математики, матеріалознавства і механіки (спільно), образотворчого й ужиткового мистецтва спільно з Інститутом колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, Комісія проблем лісівництва, Правнича комісія,

Комісія семіотики соціально-культурних процесів, Театрознавча і Хемічна комісії.

Широкий спектр гуманітарних та природничих досліджень висвітлювався на засіданнях в осередках: Дніпровському, Дрогобицькому, Івано-Франківському, Київському, Коцівському, Рівненському, Сумському, Тернопільському, Черкаському.

Після обговорення доповідей, які були виголошенні під час Пленарного засідання, та ухвалення рекомендацій були врученні подяки за меценатську підтримку НТШ.

На завершення засідання відбувся концерт українського солоспіву у виконанні студентів факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка (клас Народного артиста України Богдана Базилікута).

Роман ПЛЯЦКО

У залі засідань

та України Богдана Базилікута.

ДІЙСНІ ЧЛЕНИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

(обрані на Загальних зборах НТШ 8 вересня 2017 р.)

Гуманітарні науки

Ярослав ГАРАСИМ (Комісія фольклористики, Львів) — доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — ЛНУ ім. І. Франка), проректор з науково-педагогічної роботи ЛНУ ім. І. Франка (з липня 2014 р.). Автор понад 100 наукових праць, серед них — трьох монографій. Директор ЛОГО „Центр україністики“, керівник ГО „Українське товариство дослідників фольклору та міфології“, член Президії Львівського обласного Конгресу української інтелігенції, заступник голови ГО „Асоціація викладачів української мови і літератури“, член Національної спілки журналістів України. Лауреат обласної премії в галузі культури, літератури, мистецтва, журналістики та архітектури з номінації „Літературознавство, сучасна критика та переклади“ імені Михайла Возняка (2009).

Михайло ГНАТЮК (Літературознавча комісія, Львів) — доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства ЛНУ ім. І. Франка. Автор 370 друкованих праць, у т. ч. семи монографій, чотирьох навчальних посібників. Співавтор телевізійних фільмів „Михайло Грушевський у Львові“, „Віденські сторінки Івана Франка“. Був одним з ініціаторів створення Міжнародної асоціації франкознавців, яку очолює із часу заснування — 2007 р. Член НТШ (з 1989 р.), Міжнародної асоціації україністів. Заступник голови Львівської обласної організації товариства „Україна-Світ“. З 2006 р.— член координаційної ради НАН України з підготовки до видання академічного зібрання творів Івана Франка. У 2006 р. нагороджений орденом „За заслуги“ III ступеня.

Василь ГОРИНЬ (Літературознавча комісія, Львів) — кандидат філософських наук. Працює в Інституті українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України провідним науковим співробітником. Автор 280 друкованих праць. Член управи Львівського земляцтва братів-рогошинців, співорганізатор проведення наукових конференцій, почину видання матеріалів читань „Рогатинська земля: історія та сучасність“ (4 вип.). 1997 нагороджений Почесною грамотою Президії НАН України, орденом „За заслуги“ III ступеня, 2007 р. удостоєний почесного звання „Заслужений працівник культури України“.

Софія ГРИЦА (Музикознавча комісія, Київ) — доктор мистецтвознавства, професор, провідний науковий співробітник ІМФЕ ім. Рильського НАН України, завідувач кафедри фольклористики і бандурного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв, член-кореспондент Національної академії мистецтв. Нагороджена золотою медаллю НАМ України. Лауреат Премії ім. Б. Асаф'єва (1991), ім. М. Лисенка (1999), ім. Ф. Колесси (1999). Автор понад 400 наукових праць.

Павло ГРИЦЕНКО (Мовознавча комісія, Київ) — доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України. З 1995 р.— член НТШ. Активно захищає інтереси української мови, зокрема, в Конституційному Суді й у Верховній Раді України. Автор близько 600 друкованих

праць, з яких у 54 — відповідальний редактор. Брав участь у підготовці бази „Словника українських діалектів“ та у роботі над Атласом української мови. Співавтор і член редколегії „Загальнослов'янського лінгвістичного атласу“, член Комісії для роботи над Загальнослов'янським лінгвістичним атласом та Комісії з етнолінгвістики при Міжнародному комітеті славістів. Підготував 41 кандидата і чотирьох докторів наук.

Юрій ДИБА (Комісія архітектури та містобудування, Львів) — доктор архітектури, доцент кафедри реставрації архітектурної та мистецької спадщини Національного університету „Львівська політехніка“. З 2002 р.— голова Комісії архітектури та містобудування. Автор статей до „Записок Наукового товариства ім. Шевченка“, Енциклопедії „Наукове товариство ім. Шевченка“, а також понад 100 наукових публікацій та науково-методичних видань, серед них — три монографії, колективна праця „Історія українського мистецтва“ та ін.

Андрій ЖИВ'ЮК (Історична комісія, Рівненський осередок) — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ПВНЗ „Міжнародний економічно-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука.“ З 2008 р.— член осередку НТШ у Рівному, з 2010 р.— голова Історичної секції Рівненського осередку НТШ. Член наглядової ради Національного історико-меморіального заповідника „Поле Берестецької битви“, член правління Рівненського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта“ імені Тараса Шевченка, голова Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник науково-редакційної групи книжки „Реабілітовані історію. Рівненська область“. Нагороджений Почесними грамотами Міністерства освіти України (1990, 1993, 1997), Академії педагогічних наук НАН України (2008), знаком „Відмінник освіти України“ (1998), орденом „За заслуги III ступеня“ (2008), знаком „Петро Могила“ (2010), орденом Христа Спасителя (2014). Автор понад 200 наукових, навчально-методичних, краєзнавчих праць.

Валерій КОРНІЙЧУК (Літературознавча комісія, Львів) — доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури імені акад. М. Возняка ЛНУ ім. І. Франка. Заступник голови Міжнародної асоціації франкознавців. Автор понад 150 наукових публікацій українською, польською, румунською, іспанською, російською мовами. Підготував п'ять кандидатів філологічних наук. З 1989 р.— член НТШ (Літературознавча комісія, Філологічна секція). З 1990 р. друкується у „Записках НТШ“. 1999 р. нагороджений знаком „Відмінник освіти України“, 2004 р.— Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, 2009 р.— медаллю „20 років відновлення Наукового товариства Шевченка в Україні“.

Микола ЛИТВИН (Історична комісія, Львів) — доктор історичних наук, професор. У 1999—2001 рр. і з 2015 р.— голова Історичної комісії НТШ. З 2013 р.— директор Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України, з 2016 р.— в. о. голови Українсько-польської історичної комісії НАН України. Автор понад 600 наукових праць. Нагороджений Премією ім. М. Грушевського НАН України (2000), Подякою Кабінету Міністрів України (2003), Грамотою Голови Верховної Ради України (2009 р.), Почесними грамотами (2001, 2007) і Подякою (2011, 2017) Львівської облдержадміністрації, Тернопільської (2011) і Львівської (2011) обласних рад, Грамотою Міністерства освіти науки України (2017). Заслужений діяч науки і техніки України (2007).

Ярослава МЕЛЬНИК (Літературознавча комісія, Львів) — доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри філології Українського католицького університету. Автор понад 150 наукових праць. З 1989 р.— член НТШ. У 2009—2013 рр.— голова Літературознавчої комісії НТШ. Автор публікацій у „Записках НТШ“, Е НТШ. У 2012—2015 рр.— ректор Українського вільного університету у Мюнхені.

Богдан МЕЛЬНИЧУК (Філологічна комісія, Тернопільський осередок) — письменник, редактор, журналіст, літературознавець, краєзнавець, головний редактор журналу „Літературний Тернопіль“. Лауреат всеукраїнських літературно-мистецьких премій ім. Іванни Блажкевич (1994), братів Богдана і Левка Лепких (2000), Уласа Самчука (2002), літературної премії ім. Ірини Вільде (2008), ім. Дмитра Яворницького (2015), міжнародних премій: літературної „Сад божествених пісень“ ім. Григорія Сковороди (2010), україністики фонду Волянків-Швабінських при фундації УВУ (2011, США) та інших. Людина року—2008 у Тернопільській обл. Почесний знак НСЖУ, Почесна відзнака НСПУ (2009). Член НТШ від 1998 р., член Національних спілок журналістів (1980), письменників, краєзнавців України (1998). Почесний краєзнавець України, почесний член Всеукраїнського товариства „Просвіта“. Автор і співавтор 40 краєзнавчих книжок, понад 50 своїх книжок драматургії, прози, поезії.

Іван МОНОЛАТІЙ (Історична комісія, Івано-Франківський осередок) — доктор політичних наук, професор Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, академік з відділення соціології, політології і права Академії наук вищої школи України. Член НТШ та вчений секретар Коломийського осередку (з 1997 р.), вчений секретар Івано-Франківського осередку (2010—2013), керівник секції політичних наук, член Президії Івано-Франківського осередку (з 2014 р.). Член Національної спілки краєзнавців України з 1994 р., Капітули Незалежного громадського об'єднання „Ї“. Автор понад 350 наукових публікацій, у т. ч. 12 індивідуальних монографій українською та іноземною мовами. Редактор фахового журналу з політичних наук „Думка“, „Прикарпатського вісника НТШ“.

Мар'ян МУДРИЙ (Історична комісія, Львів) — кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, заступник декана історичного факультету з навчально-методичної роботи. З 1998 р.— співкоординатор українсько-польського дослідницького і видавничого проекту „Львів: місто — суспільство — культура“. З 2017 р.— учасник проекту „Нова українська школа“. Автор близько 100 друкованих праць. Від початку 2000-х років співпрацює з НТШ як автор наукових статей і публікацій матеріалів у „Записках НТШ“, а також у межах роботи над створенням багатотомної Енциклопедії НТШ. Учасник енциклопедичних проектів „Енциклопедія історії України“, „Енциклопедія історії Львова“, „Енциклопедія НТШ“ та ін.

Євген НАХЛІК (Літературознавча комісія, Львів) — доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Державної установи „Інститут Івана Франка НАН України“. З 1989 р.— член НТШ, 2016 р.— член редколегії „Записок НТШ“ (т. ССVXIX). Автор публікацій у „Записках НТШ“, „Віснику НТШ“. Автор понад 600 друкованих праць, у т. ч. 13 монографій, двох брошур та ін. Брав участь у майже 200 наукових конференціях. Нагороджений Почесною грамотою Президії НАН України і ЦК профспілки працівників НАН України (2006), Почесною грамотою Львівської обласної державної адміністрації (2008), Почесною грамотою Західного наукового центру НАН України то МОН України (2011). Лауреат восьми літературознавчих премій.

Володимир ПОЛІЩУК (Філологічна комісія, Черкаський осередок) — доктор філологічних наук, професор. З 1997 р.— член НТШ. З 2005 р.— дійсний член Міжнародної слов'янської академії освіти ім. Я. А. Коменського. Автор близько 600 наукових розвідок, у тому числі семи монографій, чотирьох навчальних посібників та кількох бібліографічних покажчиків. Заслужений працівник освіти України (2016). Нагороджений знаком „Відмінник освіти України“ (1996), Подякою Кабінету Міністрів України (2000), Почесною грамотою МОН.

Оксана САПЕЛЯК (Секція етнографії та фольклористики, Львів) — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. З 1998 р.— секретар Секції етнографії та фольклористики. Автор понад 200 друкованих праць, з-поміж яких — п'ять монографій. Упорядник семи наукових праць та шести науково-популярних брошур.

Іван СВАРНИК (Археографічна комісія, Львів) — історик, архівіст, археограф, дослідник пізньосередньовічних джерел з історії України, очолював відділ давніх актів ЦДІА України у Львові. З 1989 р.— член НТШ. З 1990 р.— член Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, з 1995 р.— голова Археографічної комісії НТШ. З 2009 р.— директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки. Автор понад 500 наукових і науково-популярних праць з історії, джерелознавства, археографії, архівознавства, сфрагістики, геральдики, краєзнавства. Співавтор гербів Львова, Львівської обл., Добромуля та ін. З 1990 р.— член-засновник і заступник голови Українського геральдичного товариства. У 1990—2000 рр.— член ради міжнародної фундації „Кшижова“ (Польща) з європейського порозуміння, з 2004 р.— віце-президент Товариства шанувальників Львова. З 2014 р.— один із засновників, член редколегії журналу „Наша спадщина“.

Сергій СВІТЛЕНКО (Історична комісія, Дніпровський осередок) — професор, доктор історичних наук, декан історичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара. З 1999 р.— член НТШ. У 1999—2006 рр.— вчений секретар Дніпропетровського осередку НТШ. З 2006 р.— голова осередку НТШ у Дніпропетровську. Автор понад 400 наукових і науково-методичних праць, з-поміж яких дев'ять монографій, сім навчальних посібників. Під його керівництвом захищено 15 кандидатських і одну докторську дисертацію. Відзначений Подякою Президента України (2003), Знаком „Відмінника освіти України“ (2007), Почесним званням „Заслужений працівник освіти України“ (2008), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2016).

Андрій СОВА (Комісія тіловиховання і спорту ім. Івана Боберського, Львів) — кандидат історичних наук, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського. Ініціатор створення у червні 2015 р. при НТШ у Львові Комісії тіловиховання і спорту ім. Івана Боберського. З 2008 р.— член НТШ, з 2011 по 2017 рр.— секретар Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін НТШ, з 2015 р.— секретар Комісії тіловиховання і спорту ім. Івана Боберського НТШ. Член Товариства сприяння Збройним силам та військово-морському флоту України „Патріот України“ (1996), Українського геральдичного товариства (2006), Науково-культурологічного товариства „Бойківщина“ (2007), Групи з історії та музеїзації Пласти „На сліді“ (2007). Автор понад 300 наукових і навчально-методичних праць, серед них — три монографії (співавт.), дві брошюри (співавт.), збірник документів, три посібники (співавт.), 13 методичних розробок (співавт.).

Богдан СТРОЦЕНЬ (Археологічна комісія, Тернопільський осередок) — кандидат історичних наук, директор ДП „ОАСУ Подільська археологія“. З 1993 р.— член НТШ, з 2010 р.— голова Археологічної комісії Тернопільського осередку НТШ. Член Спілки археологів України, ІКОМОС. Автор близько 100 публікацій в українських, польських та німецьких виданнях.

Леонід ТИМОШЕНКО (Історична комісія, Дрогобицький осередок) — кандидат історичних наук, професор. Декан історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Член НТШ з 1992 р. Ініціатор відкриття Дрогобицького осередку (2007) та його голова (з 2007 р.). Головний редактор „Дрогобицького краєзнавчого збірника“ (з 2007 р.). Автор понад 350 наукових публікацій, у т. ч. 12 індивідуальних монографій. Член Українського геральдичного товариства, Товариства дослідників Волині, Науково-культурологічного товариства „Бойківщина“, керівник Дрогобицької філії Інституту Центрально-Східної Європи, член Литовського товариства україністів. Нагороджений відзнаками Міністерства освіти України: „Відмінник освіти України“ (2000) і „За наукові досягнення“ (2005 р.), грамотою Львівської обласної державної адміністрації.

Андрій ФЕЛОНЮК (Історична комісія, Львів) — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. З 2005 р.— член НТШ, у 2005—2010 рр.— секретар Історичної комісії НТШ, 2010 р.— науковий секретар НТШ, 2010—2015 рр.— голова Історичної комісії НТШ. Автор понад 100 публікацій, упорядник двох збірників документів та співупорядник 11-ти книжок. З 2008 р.— член авторського колективу видання Енциклопедія „Наукове товариство імені Шевченка“ (автор понад 40 гасел до 1—3 томів Е НТШ). 2010 р.— укладач чотирьох томів „Хроніки НТШ“ за 2007—2010 рр. З 2006 р.— автор статей та рецензій до „Записок НТШ“ і „Вісника НТШ“.

Наталія ХОБЗЕЙ (Мовознавча комісія, Львів) — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. Засновник щорічного міжнародного семінару „Актуальні проблеми діалектології“ (від 2000 р.) та співорганізатор „Тимченківських читань“, засновник та відповідальний редактор наукового збірника „Діалектологічні студії“ (10 випусків), а також серійних видань „Діалектологічна скриня“ (від 2003 р.) й „Історія мови“ (від 2011 р.). З 1995 р.— член НТШ, від 2002 р.— секретар Мовознавчої комісії, згодом — голова Мовознавчої комісії. Член Президії НТШ. Член Етнолінгвістичної та діалектологічної комісії Міжнародного комітету славістів. Автор понад 130 друкованих праць.

Михайло ШАЛАТА (Філологічна секція, Дрогобицький осередок) — кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. З 1990 р.— член НТШ, голова Філологічної секції Дрогобицького осередку НТШ. Автор понад 1000 друкованих праць. Ініціював спорудження у Дрогобичі пам'ятника І. Франкові. Очолював оргкомітети побудови пам'ятників Т. Шевченкові, Юрієві Дрогобичу. Почесний громадянин Дрогобича.

Богдан ЯКИМОВИЧ (Історична комісія, Львів) — доктор історичних наук, професор кафедри історичного краєзнавства ЛНУ ім. І. Франка. З 1989 р.— член НТШ. Президент Наукової фундації Андрія Чайковського, заступник голови Міжнародної асоціації франкознавців. Автор понад 500 наукових на науково-популярних праць, низки одноосібних і колективних монографій, трьох видань підручника „Історія України“ для вишів.

Роман ЯЦІВ (Комісія образотворчого та ужиткового мистецтва, Львів) — кандидат мистецтвознавства, доцент, проректор з наукової роботи Львівської національної академії мистецтв. З 1989 р.— голова Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва НТШ. З 1991 р.— головний редактор журналу „Мистецькі студії“, з 1995 р.— відповідальний секретар „Народознавчих зошитів“. Заслужений працівник культури України, член Спілки художників „Клуб українських митців“, лауреат Львівської обласної премії в галузі культурології, музеїзації та мистецтвознавства ім. Святослава Гординського (2008). Автор понад 160 друкованих праць.

Природничо-математичні науки

Тарас БАНАХ (Математична комісія, Львів) — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри геометрії і топології ЛНУ ім. І. Франка. Чл. НТШ з 1993 р. Заступник голови Математичної комісії НТШ і відповідальний редактор „Математичного вісника НТШ“, співорганізатор низки наукових форумів із залученням молодих математиків-членів НТШ. Автор близько 300 наукових праць, у т. ч. двох монографій. Висвітлює й популяризує досягнення видатних постатей НТШ, які працювали в галузі математики.

Юрій БОБАЛО (Комісія електроніки та електротехніки, Львів) — доктор технічних наук, професор, ректор НУ „Львівська політехніка“. Активно працює у Комісії електроніки та електротехніки НТШ, яка була створена за його ініціативи. Упродовж багатьох років надає всебічну підтримку діяльності Товариства в Україні. Автор близько 300 наукових і методичних праць, серед них дев'ять монографій, п'ять підручників і десять посібників.

Лідія БОЙЧИШИН (Хемічна комісія, Львів) — кандидат хемічних наук, доцент кафедри фізичної та колоїдної хемії ЛНУ ім. І. Франка. Чл. НТШ. Автор понад 250 наукових публікацій, у т. ч. в „Працах НТШ“, і восьми патентів на винахід. Проводить значну науково-організаційну роботу як член Президії НТШ.

Іван БОЛЕСТА (Комісія фізики, Львів) — доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри радіофізики та комп’ютерних технологій ЛНУ ім. І. Франка. Чл. НТШ з 1989 р., заступник голови Комісії фізики, член редколегії й автор статей „Фізичного збірника НТШ“. Автор понад 270 наукових праць, у т. ч. монографії та двох посібників з грифом МОН України, восьми патентів та авторських свідоцтв.

Михайло ГОНЧАР (Біохемічна комісія, Львів) — доктор біологічних наук, професор, завідувач відділу аналітичної біотехнології Інституту біології клітини НАН України. Заступник голови Біохемічної комісії НТШ. Автор понад 440 наукових праць, у т. ч. двох підручників і десяти патентів. Науковий керівник багатьох вітчизняних наукових проектів та 18 міжнародних грантів. Представник України в Міжнародній комісії з дослідження дріжджів.

Олександра ДАЦІШИН (Комісія механіки, Львів) — доктор технічних наук, провідний науковий співробітник Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України. Бере участь у роботі Комісії механіки з часу її створення в НТШ. Автор понад 180 наукових статей та двох монографій. Член Європейського товариства з цілісності конструкцій.

Володимир ДУТКА (Хемічна комісія, Львів) — кандидат хемічних наук, професор кафедри фізичної та колоїдної хемії ЛНУ ім. І. Франка. Член НТШ з 1989 р., секретар Хемічної комісії. Активно публікує статті в „Працах НТШ“ та у „Віснику НТШ“. Загалом автор 320 наукових праць, у т. ч. десяти авторських свідоцтв і патентів. З 1991 р. бере участь в організації та проведенні традиційних наукових конференцій під проводом НТШ.

Оксана ЗАЯЧКІВСЬКА (Лікарська комісія, Львів) — доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри нормальної фізіології Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького. Голова Лікарської комісії НТШ, член редколегії „Праць НТШ. Медичні науки“, відповідальний науковий редактор двох томів. Активний учасник та організатор заходів Товариства. Автор 270 наукових праць, у т. ч. п'яти монографій.

Богдан КИЯК (Комісія фізики, Київ) — кандидат фізико-математичних наук, доктор економічних наук. Працює в Державному фонді фундаментальних досліджень, де проводить значну науково-організаційну роботу для підтримки вітчизняної науки. Автор шести монографій і понад 60 журналічних публікацій. Заступник голови Київського осередку НТШ, організатор семінарів за пріоритетною тематикою. Працює над поверненням із забуття імен українських вчених.

Богдан ЛУКІЯНЕЦЬ (Комісія фізики, Львів) — доктор фізико-математичних наук, професор НУ „Львівська політехніка“. Член НТШ з 1989 року. Заступник голови Комісії фізики, член редколегії „Фізичного збірника НТШ“. Активний учасник семінарів та конференцій, організованих комісією. Автор понад 220 наукових публікацій, у т. ч. семи монографій, підручників і посібників.

Галина МІДЯНА (Хемічна комісія, Львів) — кандидат хемічних наук, керівник Львівського відділення фізико-хемії горючих копалин Інституту фізико-органічної хемії і вуглемехемії ім. Л. М. Литвиненка НАН України. Член НТШ з 2010 р. Автор понад 140 наукових праць. Напрям наукових досліджень — фізична хемія розчинів, актуальний для розв’язання сучасних екологічних проблем.

Ігор НАУМКО (Геологічна комісія, Львів) — доктор геологічних наук, завідувач відділу глибинних флюїдів Інституту геології і геохемії горючих копалин НАН України. Член НТШ з 1992 р. Бере активну участь у роботі комісії та в інших заходах Товариства. Член редколегії „Геологічного збірника НТШ“. Автор понад 430 наукових праць, у т. ч. дев’яти монографій.

Богдан НОВОСІДЛІЙ (Комісія фізики, Львів) — доктор фізико-математичних наук, професор, директор Астрономічної обсерваторії ЛНУ ім. І. Франка. Член НТШ з 1989 р., голова Астрономічної підкомісії Комісії фізики, член редколегії та активний автор „Фізичного збірника НТШ“. Має понад 100 наукових праць з проблематики астрофізики та космології, серед них дві монографії. Віце-президент Української астрономічної асоціації.

Любомир ПИРІГ (Лікарська комісія, Київ) — доктор медичних наук, професор, академік Національної академії медичних наук України, член-кореспондент НАН України. Автор 565 наукових та понад 200 науково-популярних праць і публіцистичних статей. Президент Світової федерації Українських лікарських товариств у 2000—2016 роках, Президент Всеукраїнського лікарського товариства у 1990—2007 роках. Зробив значний внесок у розвиток української науки та відновлення української державності. Депутат Верховної Ради України першого скликання (1990—1994).

Анатолій ПЛІЧКО (Математична комісія, Львів; Кропивницький) — доктор фізико-математичних наук, професор, відомий у світі фахівець з геометрії банахових просторів. Працював у ПППММ ім. Я. С. Підстригача НАН України, сьогодні — професор Krakівської Політехніки. Член НТШ з 1992 р., член редколегії „Математичного вісника НТШ“, активний учасник і співорганізатор наукових конференцій і семінарів, які проводить Математична комісія. Популяризує наукові досягнення українських математиків-членів НТШ різних поколінь на міжнародних форумах.

Варфоломій САВЧУК (Комісія фізики, Дніпро) — доктор фізико-математичних наук, професор Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара. Один з ініціаторів створення осередку НТШ у Дніпрі, нині — заступник голови цього осередку. Впродовж багатьох років досліджує історію української науки та культури, створення та діяльність наукових товариств. Автор 20 монографій, підручників і навчальних посібників. Досліджує і популяризує внесок українських вчених у світову науку.

Йосип СВИНКО (Географічна комісія, Тернопіль) — кандидат геолого-мінералогічних наук, професор кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. З 2003 р.— голова Географічної комісії Тернопільського осередку НТШ. Автор близько 450 наукових праць, серед них монографії і підручники, у яких висвітлюється географічна україністика, історична географія, охорона довкілля. Зробив значний внесок у дослідження творчості призабутих українських вчених-природодослідників.

Валентин СКАЛЬСЬКИЙ (Комісія матеріалознавства, Львів) — доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України. Член НТШ з 1990 р., активний учасник заходів, які проводять Комісії матеріалознавства і механіки. Автор понад 470 наукових праць, у т. ч. 16 монографій, двох підручників і 30 патентів на винаходи.

Андрій СИБІРНИЙ (Біохемічна комісія, Львів) — доктор біологічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту біології клітини НАН України. Член НТШ з 1997 р. Бере участь у науково-видавничій діяльності комісії. Автор понад 350 наукових публікацій, у т. ч. чотирьох монографій, двох методичних посібників, має 24 авторські свідоцтва і патенти. Президент Українського товариства клітинної біології та голова Міжнародної комісії з дослідження дріжджів. Веде широку міжнародну співпрацю, керівник багатьох грантових проектів.

Олег ЦІБОРОВСЬКИЙ (Лікарська комісія, Київ) — кандидат медичних наук, старший науковий співробітник ДУ „Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України“, професор кафедри управління охороною здоров’я Інституту державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, багаторічний завідувач відділення організації медичної допомоги Українського інституту громадського здоров’я МОЗ України. Автор близько 500 наукових праць, в т. ч. 49 монографій і посібників із стратегії охорони здоров’я населення в Україні.

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ

XXXVII Шевченківська наукова конференція. 4 березня 2017 року

Доповідачі XXXVII Шевченківської наукової конференції.
Зліва направо: Василь Махно, Григорій Грабович,
Тамара Гундорова, Олександр Боронь, Альберт Кіпа

Відкриття — Григорій Грабович, президент НТШ А

Доповіді:

Григорій Грабович (Гарвардський університет). Становлення рецепції Шевченка: 1861 рік

Олександр Боронь (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ). Шевченкова псевдонімнаречена Анна Шарикова: вигадки і факти

Тамара Гундорова (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ). Циганерія як матриця „Іншого“ в українській літературі: Тарас Шевченко і Ольга Кобилянська

Василь Махно (НТШ А). „Скиньте з Шевченка шапку“: поетичний образ Шевченка в українській поезії (Антонич, Драч, Римарук)

Закриття — Альберт Кіпа (президент УВАН)

Річні збори членів НТШ А. 20 травня 2017 року

Зі звітами виступили президент НТШ А Григорій Грабович та члени управи. В обговорюваннях звітів та дискусіях взяли участь: Григорій Грабович, Анна Процик, Вірко Балей, Орест Попович, Галина Гринь, Микола Галів, Аскольд Лозинський, Альберт Кіпа, Юрій Добчанський, Василь Лопух, Юрій Омельченко, Мирослава Знаєнко, Наталя Гончаренко та Олександр Лужницький.

Леонід Рудницький

Анна Процик

З привітаннями від Світової ради НТШ та НТШ в Україні виступив президент Світової ради НТШ Леонід Рудницький.

Дискусії під час Річних зборів членів НТШ А

На Зборах обрано Номінаційну комісію для виборів нової управи та президента у 2018 році.

До складу Номінаційної комісії увійшли: голова — Вірко Балей, члени — Зенон Василів, Юрій Добчанський, Христина Карпевич, Мирон Стаків і Мирослава Знаєнко.

Доповіді, виголошені в НТШ А від лютого до червня 2017 року

4 лютого 2017 р. Олександр Мотиль (Ратгерський університет). Президент Трамп, Брекзіт: які наслідки для України?

11 лютого 2017 р. Назар Козак (Інститут народознавства НАНУ). Образ і влада. Княжі портрети у мистецтві Київської Русі XI ст.

18 лютого 2017 р. Микола Воробйов (Київ). Поетичний вечір лавреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка.

25 лютого 2017 р. Гарві Голдблат (Єльський університет). „и Бог от всѣх сторон и частий христианства хулился“: відлуння Святого Письма у посланнях Івана Вишенського.

11 березня 2017 р. Валентина Бочковська (директор музею книги і друкарства України). Українські стародруки XVI—XVIII ст. в контексті європейського книгодрукарства: на прикладі колекцій музею книги і друкарства України, приватної колекції В. Гайдука, музеїв і бібліотек Чикаго.

18 березня 2017 р. „ПРОти НАСильства“. Збірка оповідань українських письменників проти насильства. Орися Сушко (президент СФУЖО); Катерина Левченко (La Strada Ukraine); Полін Ренкін, (Carleton University (Canada)); Ольга Дунебабіна, (La Strada Ukraine), Марта Кебало (головна представниця СФУЖО до ООН).

25 березня 2017 р. Презентація Українського вільного університету. Марія О. Пришляк (Ректор і професор УВУ). Напередодні ювілею 100-ліття УВУ: нові перспективи та виклики; Олександр Мотиль (декан факультету державних та економічних наук, проф. УВУ). Дещо про навчання та студентів УВУ.

1 квітня 2017 р. Франк Сисин (Альбертський університет, Канада). Презентація видань: Mykhailo Hrushevsky. History of Ukraine-Rus. Volume Three. To the Year 1340. (CIUS, 2016); Михайло Зубрицький. „Зібрані твори і матеріали у трьох томах“.

8 квітня 2017 р. Вікторія Середа (Український католицький університет, Львів). Зміни ідентичностей в Україні після Евромайдану.

22 квітня 2017 р. Ольга Бертельсен (Колюмбійський університет). Лесь Курбас та „березільці“: Нові архівні документи.

29 квітня 2017 р. Анна Процик (Міський університет Нью-Йорка). Політична думка і тактика Михайла Грушевського під час Визвольних Змагань (1917—1921) в оцінці російських інтелектуалів.

6 травня 2017 р. Ірина Дробіт (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності). Українізація іноземних товарів та послуг: мовні та культурні аспекти.

13 травня 2017 р. Остап Середа (Український католицький університет, Львів). Від „Слова“ до „Діла“: ранні народовці й формування української ідентичності в Галичині у 1860—1970-ті роки.

2 червня 2017 р. Стефанія Гнатенко (Нью-Йорк). Політичні арешти у радянській Україні 1972: дисидентський рух і „справа Добоша“.

НОВІ ЧЛЕНИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ

Михайло БАРАБАШ (Mykhaylo Barabash). Графік, митець. Фах художника-ілюстратора книжок здобув в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова (Львів). Член Національної спілки художників України (1989). Працював викладачем промислової графіки у Львівському коледжі декоративного й ужиткового мистецтва ім. І. Труша. Творчий доробок: „Віхи історії Львова“ (1980—1987), „Звенигороді — 900“ (1985—1988); серія графічних листів „Мое дитинство“ (1981—1993). Працює в стилі графіки, літографії, акрилік, пастелі. Оформив книжки В. Палинського „Самотність“, І. Пазина „Простір із прірв і круч“, „Рідна земля Україна“, Є. Думки „Відлуння“. Роботи мистця було представлено на восьми персональних виставках.

Катерина ДАВИДЕНКО (Kateryna Davydenko). Філолог, бібліотекар, архівіст. Закінчила Тартуський університет (Естонія) і Pratt Institute (NY). Працювала архівістом у Бахметьевському архіві при Колюмбійському університеті та в НТШ А. Куратор виставок у рамках мистецьких програм компанії „Ralph Appelbaum Associates“.

Андрій ФУТЕЙ (Andrew J. Futey). Політолог. Закінчив George Washington University. Працював консультантом у таких комітетах, як DeWine for U.S. Senate Committee, Kasich 2000, Deters for Ohio's Future, Jackson for Mayor — Cleveland, Ohio. Portman for Senate Committee, Bush-Cheney Republican National Convention та ін. Член багатьох українських громадських організацій, 2016 р. обраний президентом УККА.

Олена ДЖЕННІНГС (Olena Maria Jennings). Поетка, письменниця, перекладачка. Закінчила Альбертський (2003) та Колюмбійський (2007) університети. Magister. Переклала збірки поезій Анни Малігон (2016) і Тараса Малковича (2017). Авторка книжки віршів „Пісні із квартири“ (2017) і роману „Закритий рот“ (у друці). Її твори та переклади опубліковано у багатьох журналах та антологіях. 2017 року отримала стипендію для участі у Summer Literary Seminars, Грузія. Працює асистентом адміністратора у професора Міхаеля Доула у Колюмбійському університеті.

Ігор ГУЛЯВИЙ (Ihor Hulawuj). Журналіст. Міжнародне радіомовлення, редактор новин. Закінчив Варшавський університет, українська філологія, магістер (1970). Слов'янська і російська філологія, доктор гуманітарних наук (1978). У Варшаві впродовж двох років працював у шкільництві. У Гемтремку викладав в Українській католицькій середній школі (1981—1982). У Детройті працював у газеті „Українські вісті“ (1982—1983). Від 1983 р.— співробітник редакції радіокомпанії „Голос Америки“, а від 2005 — в редакції телебачення та інтернет-виданні.

Андрій БІГУН (Bihun Andrew). Економіст. Закінчив Джорджтаунський університет (School of Foreign Service) у Вашингтоні. Працював у Міністерстві торгівлі США на посаді спеціяліста з міжнародної торгівлі. Обіймав посаду дипломата з торгівлі в Посольстві США в Україні. Автор навчальних посібників про розвиток міжнародних торгівельних можливостей для працівників посольств США у різних країнах. Проводив навчальні семінари для працівників посольств. За проектом уряду Канади викладав курс „Розвиток міжнародної торгівлі“ у Дипломатичній академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Данило ТЕРЕБАС (Daniel J. Terebas). Менеджер будівельної компанії, незалежний консультант з будівництва екологічно безпечних проектів. Навчався в Колгейтському та Г'юстонському університетах. Диплом бакалавра здобув у Регентському університеті (Нью-Йорк). Отримав сертифікат Нью-Йоркської школи промислових та трудових відносин Корнельського університету. Професійні зацікавлення — зелена архітектура, будівництво. Перекладає літературні твори з української мови на англійську.

За матеріалами „Бюлетеня НТШ А“, 2017, число 43 (59)

ВРУЧЕННЯ АНДРІЄВІ СОДОМОРІ МИСТЕЦЬКОЇ ПРЕМІЇ „ГЛОДОСЬКИЙ СКАРБ“

26 квітня 2017 р., о 15.00, у залі літературної експозиції Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка (вул. Івана Франка, 150) відбулася особлива подія*. Особливою вона була для музею зокрема і для культурно-мистецького життя Львова загалом і, врешті,— особлива вона у всеукраїнському масштабі. Йдеться про церемонію нагородження цьогорічного лауреата Мистецької премії „Глодоський скарб“, яким став відомий письменник, есеїст, перекладач і літературознавець Андрій Содомора.

Автор прозових і поетичних творів, нарисів, образків і медитацій, есеїв, досліджень літературознавчого і культурологічного характерів, низки перекладів творів давньогрецьких і давньоримських авторів, Андрій Содомора сьогодні найкращий знавець античності в Україні. Та, властиво, не просто знавець, а осмислювач, ретранслятор та актуалізатор у найрізноманітніших жанрах і формах, а передусім у власній творчості. Андрій Содомора — це великий майстер малих форм: чи то поетичних мініяюр, чи то настроєвих новел і медитацій, аналогів яких в українській літературі, певно, й не знайти і які вже віддавна здобули вдячну читацьку авдиторію.

Прикметність цьогорічної церемонії нагородження „Глодоським скарбом“ у тому, що вперше за свою одинадцятирічну історію вона відбувалася у Львові — місті, особливо важливому для Андрія Содомори. І не тільки тому, що тут він прожив усе доросле життя, але й тому, що впродовж десятиліть творчо пізнавав місто, і саме Львів став матеріалом для універсалізації багатьох важливих та особливо близьких йому тем.

Фундатором премії є відомий український письменник Григорій Гусейнов, головний редактор

часопису „Кур’єр Кривбасу“. Премію було засновано 2007 року, і відтоді її лауреатами є знакові письменники та діячі культури.

Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, знаний як Дім Франка,— це місце, де культурно-мистецькі заходи відбуваються не так часто. Церемонія нагородження премією „Глодоський скарб“ стала чи не першою подією в оновленому музеї, відтепер важливій точці на культурній карті Львова, місці, де збиратимуться вчені і митці, письменники і музиканти, малярі і громадські діячі, об’єднані Франковою ідеєю „цілого чоловіка“. Андрій Содомора — живе втілення цього ідеалу, і не тільки тому, що є автором цікавих евристичних студій про Івана Франка, але й тому, що своєю творчою діяльністю показує приклад живого літератора, людини тонкої, але водночас принципової.

Львівське вручення „Глодоського скарбу“ пройшло у форматі лекції Андрія Содомори під назвою „Усмішка“.

Нового лауреата вітали фундатор премії Григорій Гусейнов, директор Львівського національного літературно-меморіального музею

Івана Франка, літературознавець, франкознавець і громадський діяч Богдан Тихолоз, член-кореспондент НАН України, професор Львівського національного університету імені Івана Франка Микола Ільницький, спеціяльний гість із Києва — кінокритик, кіノнавець і кіносценарист Сергій Тримбач, а також львівський музичний етногурт „Курбаси“ й актори театрального центру „Слово і голос“. Модерував захід літературознавець та есеїст Данило Ільницький.

Данило ІЛЬНИЦЬКИЙ

* Передісторія премії, її культурно-мистецьке тло та роздуми про сенси Андрія Содомори — у розмові з фундатором премії Григорієм Гусейновим на сторінці інтернет-газети „Збруч“: <https://zbruc.eu/node/64971> Сторінка події у соціальній мережі Фейсбук: https://www.facebook.com/events/137557368_917293/

ОСВЯЧЕННЯ БОЖНИЦІ НА ЧЕСТЬ ДІЙСНОГО ЧЛЕНА НТШ — ВІРИ РІЧ

13 травня 2017 р. у Білоруській греко-католицькій церкві св. Кирила Турівського і Всіх Святих білоруського народу відбулося освячення божниці у пам'ять дійсного члена НТШ, кавалера ордену Княгині Ольги і лауреата Премії ім. Івана Франка Віри Річ та її матері — Магдалени Річ.

Білоруську католицьку місію візантійського обряду в Лондоні засновано 1947 р., і вона одразу стала центром білоруського культурного життя для території Об'єднаного Королівства. Саме сюди 25 жовтня 1953 р. уперше прийшла Фейс Елізабет Джоан Річ. Священик місцевої церкви організував поїздку в білоруську церкву з метою показати ліцеїстам, що католицизм і латинізм — це різні речі. Подорож сильно позначилася на світогляді юної англійки: вона почала регулярно відвідувати церкву, яка містилася у кімнатці Маріянського будинку Misiї. Згодом сюди почала приходити її матір і навіть дідуся із бабусею, а трохи пізніше вона обрала собі слов'янський літературний псевдонім — Віра.

Поряд із місією міститься доброочинна організація — Білоруська бібліотека і музей ім. Франциска Скорини, заснована 15 травня 1971 р. Бібліотека є єдиною інституцією поза Білоруссю, яка громадить друковані фонди з білорусистики. Тепер у ній зберігається понад 30 тисяч одиниць друку, зокрема 17 стародруків (як-от, аркуші з „Біблії руської“ Франциска Скорини, Третій литовський статут, татарський кітаб, деякі українські видання). Засновник бібліотеки, єпископ Чеслав Сипович завжди повторював, що бібліотека — це власність всього білоруського народу. 1979 р. вона отримала статус доброочинно-наукової установи і тепер тут зберігається частина архіву Віри Річ.

У музеїному відділі — етнографічні речі та історичні артефакти, які білоруси привезли з Батьківщини або вже створили в еміграції. Серед предметів — вишивані рушники роботи Віри та Магдалени Річ.

17 грудня 2016 р. відбулося освячення новозбудованої церкви св. Кирила Турівського та Всіх Святих білоруського народу. Ця церква — перша дерев'яна будівля в Лондоні після Великої пожежі 1666 р. Її також присвячено пам'яті жертв Чорнобильської катастрофи.

Під підлогою церкви у куті поховано частину праху Віри Річ. У білоруській церкві є тепер свій „куточок поетів“, на зразок Вестмінстерського абатства, де поховано найвидатніших англійських поетів. Над місцем поховання — ікона св. Юрія Переможця, уфундована зі спадщини Віри Річ. Вибір Патрона не випадковий, адже саме так звали її батька, а перебуваючи в Україні, вона полюбляла, коли до неї зверталися на ім'я їй по батькові — „Віро Юріївно“. Крім того, Віра Річ народилася наступного дня після дня св. Юрія — опікуна Англії. Образ св. Юрія Переможця є у її поезії, зокрема у зворушливому вірші „Lessons from my grandfather... St George's Day, 1941“ („Наука моого дідуся... День св. Юрія, 1941 р.“).

Згодом, після хвороби та хеміотерапії, Віра Річ казала, що почувається немов діва, яку врятував св. Юрій від змія. На іконі образ діви, що рятують від дракона, вирізьблено за портретом молодої

Віри. Тут також зображені символічний білоруський замок та квіткові символи Англії і Білорусі — троянди та волошки. Божницю вінчає хрест, який відтворено із узорів рушників, які вишивала родина Річ. Ікону виконав художник-різьбар Петро Пелех із Бродів.

Попередній огляд ікони відбувся 24 квітня 2017 р. у Дзеркальній залі Львівського національного університету ім. Івана Франка під час оголошення урочистої академії, присвяченої пам'яті Віри Річ. Юридичний виконавець спадщини Віри Річ, доктор Аллан Флаверз та ректор Університету, професор Володимир Мельник урочисто представили присутнім барельєф-меморіял. Під час академії також оголосили результати другого щорічного конкурсу студентських робіт „Віра Річ: талант і відданість“, який проводить кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура у двох номінаціях — „Поетичний переклад“ (цьогоріч за найкращий україномовний переклад поезії Віри Річ „Elizabeth the Wise-King's daughter“) і „Перекладознавчий аналіз“ (за найглибший аналіз уривку (Частина XVIII) з поеми Івана Франка „Панські жарти“ у перекладі Віри Річ).

Після освячення божниці у пам'ять Віри Річ.
Білоруська греко-католицька церква св. Кирила Турівського
і Всіх Святих білоруського народу.
Лондон, 13 травня 2017 р.

Освячення божниці провів о. Сергій Стасевич. Після заупокійної Божественної літургії, відправленої білоруською та англійською мовами, відбулося вшанування пам'яті Віри Річ. О. Сергій Стасевич поділився спогадами про участь Віри Річ у житті білоруської громади Лондона. Аллан Флаверз продемонстрував Вірин щоденник, де вона занотувала свій перший прихід до білоруської церкви. Від імені Наукового товариства імені Шевченка та Львівського національного університету імені Івана Франка, з якими Віра Річ підтримувала тісні творчі, перекладацькі зв'язки, виступив Тарас Шмігер. У церемонії також взяли участь близькі, друзі й колеги Віри Річ, а саме її небога Джейн Тейлор із родиною, викладачі-славісти Джим Динглі та Арнольд Мак-Мілін, диякон мельхідської церкви Річард Давнер та орієнталістка Керол Давнер.

Зазначимо, що частину праху Віри Річ поховано на канівському кладовищі Монастирок неподалік Тарасової Шевченкової могили. 20 травня 2017 р. у Каневі під час нагородження переможців VII Міжнародного мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка доктор Алан Флаверз і держсекретар МОН Павло Полянський передали Шевченківському національному заповіднику орден Княгині Ольги. Цим орденом Віру Річ удостоїли 2006 р., однак згодом його викрали. За сприяння Адміністрації Президента України орден вдалося відновити, і тепер він прикрашає окрему експозицію, присвячену діяльності Віри Річ. У церемонії

передання взяли участь також рідні Віри Річ — Джейн Тейлор із родиною, заступник міністра освіти і науки Павло Хобзей, головний редактор журналу „Всесвіт“ Дмитро Дроздовський, перший заступник директора заповідника Ігор Ліховий.

У серпні 2017 р. у видавництві Львівського національного університету ім. Івана Франка вийшло двомовне видання Франкової поеми „Мойсей“ із англійським перекладом Віри Річ. Ініціатор видання та автор статті про Віру Річ — дійсний член НТШ і голова Комісії всесвітньої літератури ім. Миколи Лукаша, професор Роксолана Зорівчак.

Тарас ШMIGER

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС ЮНИХ ДОСЛІДНИКІВ „КРИСТАЛИ“ ІМЕНІ ЄВГЕНА ГЛАДИШЕВСЬКОГО „КРИСТАЛИ: ТАЄМНИЦІ РОСТУ ТА МИСТЕЦТВО СИНТЕЗУ“

20 травня 2017 р. у Франковому університеті відбулося Урочисте засідання, присвячене підведенню підсумків Всеукраїнського конкурсу юних дослідників „Кристали“ імені Євгена Гладишевського. Вже вісім років поспіль у Львівському національному університеті ім. І. Франка (далі — ЛНУ) проводять цей конкурс для школярів загальноосвітніх навчальних закладів. У 2010—2013 рр. конкурс був обласним, у 2014 р.— Львівсько-Люблінським, у 2015—2016 рр.— Міжнародним, а з 2017 р.— Всеукраїнським. З 2015 р. школярі змагаються у двох вікових категоріях: 1—6 класи (вперше) та 7—11 класи. Кількість учасників конкурсу з року в рік збільшується: від 13 (2010) до 4806 (2017).

Засновник конкурсу Євген Гладишевський — відомий вчений в галузі кристалохемії, доктор хемічних наук, професор, засновник Львівської кристалохемічної школи, заслужений діяч науки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка. Один із перших виступив у 1989 р. із пропозицією відновлення діяльності у Львові НТШ. З перших днів діяльності НТШ очолив Хемічну комісію (1992—2012) і редколегію „Праць НТШ. Серія хемія і біохемія“.

У науковому доробку Є. Гладишевського понад 550 наукових праць, монографій, авторських свідоцтв і патентів. Уперше дослідив взаємодію компонентів у 700 потрійних системах, встановив утворення і визначив кристалічну структуру 850 сполук, відкрив 85 нових структурних типів. Видатний вчений та педагог, Є. Гладишевський умів згуртувати навколо себе студентів та учнів, приваблював їм зацікавлення до хемічних досліджень, пропагував українську науку, вмів показати, що хемія є цікавою, багатогранною, захоплювальною та оригінальною.

Організатори конкурсу — Національний центр „Мала академія наук України“, кафедра неорганічної хемії ЛНУ, Комунальний заклад Львівської обласної ради „Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді“. Мета конкурсу — популяризація знань з хемії та суміжних галузей науки, підтримка обдарованих дітей та учнівської молоді, залучення їх до науково-дослідницької діяльності в гуртках і секціях наукових відділень Малої академії наук України. У конкурсі беруть участь

учні (вихованці) 1—11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, вихованці (учні, слухачі) позашкільних навчальних закладів.

Основні завдання конкурсу такі: залучення дітей та учнівської молоді до поглиблого вивчення хемії та інших природничих наук; розвиток пізнавальних інтересів дітей та учнівської молоді, організація їхньої самостійної і колективної пізнавальної діяльності; формування наукових основ і практичних навичок проведення наукового дослідження; підвищення загальноосвітнього рівня учнів, оволодіння ними вміннями самостійно безпечно працювати з хемічними реактивами, обробляти, аналізувати та представляти інформацію; стимулювання творчого самовдосконалення обдарованих дітей та учнівської молоді; підтримка обдарованих дітей та учнівської молоді. До складу організаційного комітету входили: член-кореспондент НАН України, професор, проректор з наукової роботи ЛНУ, дійсний член НТШ Роман Гладишевський, директор КЗ ЛОР „Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді“ Іванна Бородчук, старший науковий співробітник кафедри неорганічної хемії ЛНУ Христина Міллянчук, старший науковий співробітник кафедри неорганічної хемії ЛНУ, член НТШ Світлана Пукас, методист КЗ ЛОР „Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді“ Любов Селіверстова.

Конкурс проводиться у два етапи: I — відбірковий (заочний), школярі 1—6 класів вирощують

Журі конкурсу. Зліва направо: Зиновія Шпирка, Софія Жончинська, Іванна Бородчук, Данило Марискевич, Любов Селіверстова, Тарас Деленко, Людмила Гайдай, Христина Міллянчук, Наталія Муць, Ярослав Токайчук

кристали з отриманих реактивів, учні 7—11 класів готують та надсилають тези своїх наукових спостережень; II — фінальний (очний), переможці заочно-го етапу серед учнів 7—11 класів представляють стендові доповіді.

Цього року на участь у Конкурсі подали заявики 4481 учень середньої вікової категорії (1—6 класи) та 325 учнів старшої вікової категорії (7—11 класи) з 23 областей України та трьох міст Польщі (Варшава, Краків, Люблін). З них 951 учень надіслав вирощені кристали, 92 учні — відеосюжети (віртуальний кристал) та 272 учні підготували тези наукових спостережень (досліджень) на тему „Кристали: таємниці росту та мистецтво синтезу“. Слід зазначити, що учні старшої вікової категорії є представниками 169 навчальних закладів, а найактивніші учасники — учні 8-го класу (77 тез доповідей).

Роботи школярів оцінювало висококваліфікована журі, до складу якого ввійшли: професор кафедри загальної та координаційної хемії Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща) Софія Жончинська та представники ЛНУ — доцент кафедри неорганічної хемії, член НТШ Зиновія Шпирка, доцент кафедри неорганічної хемії Наталія Муць, старший науковий співробітник кафедри неорганічної хемії Ярослав Токайчук, аспірант кафедри неорганічної хемії Тарас Деленко, студент хемічного факультету Данило Марискевич.

Вирощені учнями 1—6 класів кристали журі оцінювало у чотирьох номінаціях (найякініший кристал, найбільший кристал, найоригінальніший кристал, віртуальний кристал) за такими критеріями: найбільший кристал — монокристал (суцільний кристал) з відповідною комбінацією простих форм (габітусом), який має найбільш лінійні розміри; найякініший кристал — кристал правильної форми, який є найпрозорішим (і має характерне забарвлення), з чітко вираженими ребрами та гранями; найоригінальніший кристал — кристал, зросток чи агрегат кристалів з найнеповторнішою формою; віртуальний кристал — оригінальність і системність представлення процесу вирощування кристалу (відео тривалістю до 3 хв.).

Надіслані на конкурс тези наукових спостережень (досліджень) учнів 7—11 класів журі оцінювало за такими критеріями: оригінальність теми роботи, наукова ідея автора, системність і лаконічність викладення матеріалу. Цьогоріч тематика наукових досліджень була дуже різноманітною: вплив різних факторів на ріст кристалів у домашніх умовах, теорії росту кристалів, властивості кристалів та їхнє застосування, властивості природних монокристалів, рідкі кристали та їхній синтез, дефекти в кристалах, кристали найвідоміших печер світу та України, кристали в тілі людини, сталактити і сталагміти в штучно створених умовах, „кристали часу“ тощо. У 195 тезах наукових досліджень учні описали власні експериментальні результати. Журі визначило 18 найкращих робіт учнів — учасників II етапу конкурсу. Під час урочистого засідання, 20 травня 2017 р., було представлено стендові доповіді, при оцінюванні яких журі звертало увагу на актуальність теми, оформлення стенду, цілісність і логічність представленого матеріалу, доцільність наукових спостережень, вміння вести наукову дискусію.

Відкриваючи урочисте засідання, голова оргкомітету конкурсу, член-кореспондент НАН України, професор, проректор із наукової роботи ЛНУ Р. Гладишевський відзначив три аспекти: науку, якій присвячений конкурс, вченого, іменем якого

названий конкурс, і завдання конкурсу. У своєму виступі він розповів про хемію та суміжні дисципліни, з якими тісно пов’язані науки кристалохемія та кристалографія.

З вітальними словами до присутніх від Львівської міської ради звернулися директор департаменту розвитку Наталія Бунда і головний спеціаліст сектора виховної роботи та дозвілля департаменту гуманітарної політики Олена Кондрат, від Національного центру „Мала академія наук України“ — завідувач відділу організаційно-масової роботи Людмила Гайдай, від Комунального закладу Львівської обласної ради „Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді“ — директор Іванна Бородчук.

На початку церемонії нагородження переможців конкурсу Р. Гладишевський представив основні фізико-хемічні характеристики, морфологію та кристалічну структуру калій-дигідрофосфату, кристали якого вирощували учасники (середня вікова категорія).

Переможці Всеукраїнського конкурсу юних дослідників „Кристали“ імені Євгена Гладишевського „Кристали: таємниці росту та мистецтво синтезу“

Переможців серед учнів 1—6 класів було нагороджено дипломами та призами. Найякініші кристали виростили учениця 2-го класу СЗШ I ступеня № 53 з поглибленим вивченням англійської мови м. Львова Аліна Дмитрук та учениця 3-го класу СЗШ № 20 м. Кам’янського Дніпропетровської обл. Дар’я Яценко. У номінації „Найбільший кристал“ перемогли учениця 1-го класу Маріупольського НВК „Ліцей-школа № 14“ Донецької обл. Даяна Лезкано та учениця 4-го класу ЗОШ I—III ступенів № 13 м. Херсона Софія Краюшкіна. Найоригінальнішими стали кристали учениці 6-го класу Криворізького Жовтневого ліцею Дніпропетровської обл. Єлизавети Белоусової та учениці 3-го класу Шепетівського НВК № 3 Хмельницької обл. Софії Кондратюк. Перемогу у номінації „Віртуальний кристал“, що була впроваджена вперше цього року, здобули учениця 3-го класу Тернопільської СЗШ I ступеня з поглибленим вивченням основ економіки Валерія Дзюбінська та учениця 3-го класу Лиманського НВК „ЗОШ I—III ступенів-ДНЗ“ № 1 Донецької обл. Евеліна Пелипенко.

Переможець та призери конкурсу у старшій віковій категорії отримали премії проф. Є. Гладишевського. Серед старшокласників 1-ше місце здобула учениця 9-го класу Української гімназії № 1 м. Івано-Франківська Анастасія Мельницька. 2-ге місце посіли учень 9-го класу Кременчуцького ліцею № 4 Полтавської обл. Максим Кіндра та учень 10-го класу Вуглерідського НВК „Політех-

нічний ліцей ЗОШ I—II ступенів“ Донецької обл. Андрій Поляков, а 3-те місце — учень 8-го класу Енергодарського НВК № 5 Запорізької обл. Володимир Белозоров, учениця 11-го класу Чернівецького ліцею № 3 медичного профілю Олександра Пипетюк та учень 9-го класу Дмитровської ЗОШ I—III ступенів № 1 Кіровоградської обл. Сергій Слівінський. Роботи опубліковано у збірнику учнівських наукових тез Всеукраїнського конкурсу юних дослідників „Кристали“ ім. Є. Гладишевського.

Усіх учасників конкурсу відзначено дипломами за участь від ЛНУ та Комунального закладу Львівської облради „Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді“. Переможців конкурсу нагороджено грамотами ЛНУ, дипломами Національного центру „Мала академія наук України“, кубками, цінними подарунками від організаторів і спонсорів конкурсу (відділ промоції ЛМР, ЛКП „Львівське конференц-бюро“, ELEKS Software та „Майстерня карамелі“), а призери у старшій віковій категорії отримали ще й премії проф. Є. Гладишевського.

Цьогоріч оргкомітет конкурсу відзначив активних учителів, які керували роботами п'яти і більше учнів. Грамоти отримали: Трина Ярош (Зимноводівська ЗОШ I—III ступенів № 1 Львівської обл.), Любов Шутяк (Зимноводівська ЗОШ I—III ступенів № 2 Львівської обл.), Юрій Фрис (Борщовицький НВК „ЗНЗ I—III ступенів — ДНЗ“ Львівської обл.), Катерина Новченкова (Хмельницький ліцей № 17)

та Ніна Біденко (ЗОШ I—III ступенів № 40 м. Миколаєва). Також грамотами відзначено вчителів, учні яких взяли участь у II етапі конкурсу.

У виставковій залі ЛНУ була організована виставка кристалів, які надіслали школярі на конкурс. Для огляду було виставлено 108 експонатів. Заступник декана з наукової роботи геологічного факультету ЛНУ Олександр Костюк, завідувач Ірина Манчур та зберігач фондів Мінералогічного музею імені академіка Євгена Лазаренка Оксана Цільмак провели майстер-клас з дослідження кристалів, зокрема визначення відносної твердості мінералів. Присутні мали також можливість оглянути виставку унікальних експонатів фондів Мінералогічного музею. Учасники конкурсу та гости отримали незабутні приємні враження на концерті гурту автентичного співу народів Східної Європи „Ягуди“ (художні керівники — Зоряна Дибовська та Олексій Кравчук) і студентів факультету культури і мистецтв ЛНУ.

Проведення конкурсу „Кристали“ імені Є. Гладишевського стало доброягодою традицією університету. Голова оргкомітету Р. Гладишевський відзначив, що на основі деяких представлених наукових спостережень старших школярів уже можна розробляти успішні учнівські стартапи. В університеті гарується інтелектуальна еліта нації, розпочинаються перші фундаментальні та прикладні дослідження, які ведуть нас до спільній мети — сильної Країни.

Наталія СЕМУСЬО

ІНТЕРВ'Ю З ЛАУРЕАТОМ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА (2017) ОЛЕГОМ ШАБЛІЕМ

Шановний Олеже Іванович! Вітаю Вас від імені Наукового товариства ім. Шевченка, редколегії „Вісника НТШ“ і від себе з високою нагородою — Міжнародною премією імені Івана Франка. Розкажіть, будь ласка, про цю премію.

Ця премія заснована 2015 р. Вона не є державною, а громадською і водночас міжнародною. Чисьмо подібна до міжнародної Нобелівської премії. Тільки засновником останньої був шведський учений Альфред Нобель — винахідник динаміту. А засновником Міжнародної фундації Івана Франка став його внук — Роланд Франко, який мешкає у Києві. Премію Фундація заснувала з метою сприяння всеохопному вивчення творчої, наукової, громадської діяльності Івана Франка і спонукання вчених з різних країн світу до проведення актуальних досліджень у галузі соціально-гуманітарних наук та україністики, що увиразнюють гуманістичний, національний, духовний, державотворчий сенс для пізнання та утвердження наукової і культурної спадщини України у світовому контексті.

Цікаво, хто був лауреатом цієї премії до Вас?

Премію почали присуджувати вперше торік. Її лауреатом вперше в історії став Верховний архієпископ Київсько-Галицький УГКЦ, кардинал Любомир Гузар за книжку „Андрей Шептицький — митрополит Галицький (1901—1944) про вісник екуменізму“ (Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015.— 496 с.). На цю премію кардинала Л. Гузара рекомендувала Вченя рада нашого університету. Я став другим серед українців лауреатом. За що широ дякую як нашій Вченій раді на чолі з ректором

ром проф. Володимиром Мельником, так і журі з присвоєння названої премії, що засідало у столиці Австрії — Відні 24 червня 2017 р.

У яких номінаціях присуджують цю почесну премію?

Міжнародну премію ім. І. Франка присуджують у двох номінаціях: за вагомі здобутки та значні заслуги науковців світу окремо у ділянці україністики та соціально-гуманітарних наук. Мене було рекомендовано до участі у галузі соціально-гуманітарних наук.

Які Ваші праці було представлено на цей конкурс?

Це дві книги вибраних праць, надрукованих у видавництві нашого університету — „Суспільна географія: проблеми теорії, історії і методики дослідження“ (Львів, 2015, 814 с.); „Суспільна географія: проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства“ (Львів, 2015, 706 с.).

Чи великий конкурс був цього року?

2017 р. до Конкурсу премії у двох номінаціях було подано 21 роботу від 16 університетів чотирьох країн — Австрії, Ізраїлю, Польщі, України. Зокрема, з України представили праці автори з Києва, Чернівців і Львова. Серед киян були такі маститі історики, як Володимир Сергійчук з його книгою про голodomор-геноцид та з Чернівців — колективний тритомник за ред. проф. Юрія Макара. Львівські учени — професор Зоряна Купчинська (книга „Стратиграфія архайчної топонімії України“, Львів, 2016, 1278 с., до речі, висунута теж нашим університетом у номінації україністики) і я.

Яка „технологія“ обрання лауреата? Чи дотримуються демократичних норм і вимог?

Думаю, що у визначені лауреатів премії були строго дотримані демократичні принципи. Лауреатів визначали у трьох турах, де наукові роботи спочатку оцінювали номінаційні комітети, потім — рада експертів (до них увійшли вчені з десятьох країн світу), нарешті, на завершення — журі. В Журі було представлено 12 осіб, у т. ч. шість з них — з України. Зокрема, зі Львова були: професор нашого університету, проректор Ярослав Гарасим, академік НАН України Степан Павлюк. Від журі мої праці рецензували професор Ягеллонського університету (Краків) Лешек Корпорович та професор Одеського національного університету ім. І. Мечникова Олександр Топчієв. Їхні рецензії опубліковані. У них розкрито передовсім наукову новизну мого доробку у сфері теорії, методики та історії суспільної географії (перша книга), а також географічного українознавства і краєзнавства (друга книга).

Після такого скрупульзного оцінювання і голосування (таємного) виявилося, що у номінації україністики переміг професор мовознавства Віденського університету, дійсний член НТШ, Президент Міжнародної асоціації україністів Міхаель Мозер — автор низки наукових праць в галузі слов'янського мовознавства та історичної граматики української мови. А в номінації соціально-гуманітарних наук премію присуджено мені.

Церемонія нагородження лауреатів відбулася 27 серпня 2017 р. на 161-ту річницю від народження Івана Франка у м. Дрогобичі. Нагороди — диплом лауреата і золоту медаль вручив онук І. Франка Роланд Франко.

У чому полягає Ваш внесок у теорію, історію суспільної географії, у географічне українознавство і т. д.?

Про це було написано у розлогій анотації на дві мої названі книжки. А ще краще про це сказали рецензенти із журі — проф. Л. Корпорович та проф. О. Топчієв. Зрештою, у числі 56 „Вісника НТШ“ була Ваша об'єктивна рецензія на обидві мої монографії.

Зокрема, Л. Корпорович відзначив: „Історичне і теоретичне коріння теперішнього етапу суспільної географії, описане у книзі, додають їй цінності. Становлення національних шкіл вивчається як процес наукового, а також і культурного розвитку країни із їх власними науковими засновниками у сфері інтелектуальної і когнітивної діяльності. Саме тому книги є важливою спробою поєднати нове і класичне розуміння наукового дослідження загалом, але також суспільних наук і, звичайно, географії, яка описується як суспільна...“

I все-таки розкажіть конкретніше, бо географія, особливо суспільна, як галузь культури — це дуже загальніо.

Звичайно. Тим паче, що сьогодні поряд з економічною та соціальною її дисциплінами розвивається географія культури. У нас на кафедрі навіть захищено докторську дисертацію з проблем розвитку географії культури (проф. І. Ровенчак).

Конкретніше про мій внесок у суспільну географію відзначу таке.

За майже 60 років праці в університеті, особливо в період незалежності, я обґрунтував до 80 нових наукових ідей, гіпотез, понять, принципів, концептів, класифікацій і навіть концепцій. Немало! Чи не так? Це опубліковано у близько 600 статтях, монографіях, підручниках і навчальних посібниках, збірниках, атласах тощо. Здивуєтесь, але

серед них 52 книги, в т. ч. монографій близько 30, навчальних посібників і підручників — 12, атласів і окремих карт — 8 (в т. ч. великий Комплексний атлас Львова (2012) та ін. Цікавою і популярною стала реалізація проекту „Постаті українського землезнання“ (вийшло 14 книг, передбачено видати 20; нині майже готова п'ятнадцята праця із цієї серії під назвою „Професор Мирон Кордуба — географ“).

Очевидно, не весь Ваш науковий доробок оцінювало журі конкурсу. Що ж було головним?

Так, на конкурс, як я вже відзначив, було висунуто дві книжки під назвою „Суспільна географія“. Тільки перша з них охоплювала мої праці з теорії, методології, історії і методики дослідження цієї тепер потужної науки, а друга — з географічного українознавства, регіоналістики і краєзнавства.

Які теми і проблеми, наприклад, з теорії суспільної географії?

Передовсім проблема об'єкта і предмета дослідження цієї науки. Це фундаментальна тема не лише у теоретичному, але й методологічному дискурсі. Зрозуміло, що з назви випливає нібито загальним об'єктом нашої науки є дослідження суспільства. Проте суспільство по-різному трактують не лише у філософії суспільства. Ще не так давно, для т. зв. історичного матеріалізму, який агресивно панував в науці до 1990 р., суспільство розглядали у контексті форм руху матерії як єдиність продуктивних сил і виробничих відносин. Тепер така думка вже застаріла, навіть реакційна. Хоча би тому, що комуністична ідеологія оправдовує непримиримі суперечності між „прогресивними“ продуктивними силами і „реакційними“ виробничими відносинами і їх наслідок — криваві соціальні революції. До того ж будь-яка продуктивна сила у її функціонуванні є водночас і детруктивною.

Тому сьогодні, і я це окремо розробляю, у центрі суспільства треба ставити людину з її духовністю, в т. ч. з науковим потенціялом. Звідси випливає, що у географії слід виділяти передовсім геосфери і провідною для дослідження брати передовсім людську сферу. Всі інші сфери — економічну, технічну, соціальну, політичну, військову, екологічну, інформаційну, культурну і т. д. слід розглядати у руслі людської як властивості і функції людини. Тоді у будь-якій точці (ареалі, території) на Земній кулі можна досліджувати географічне поєднання (систему, комплекс) людини і її природного довкілля.

Оті самі геопросторові поєднання людини (її властивостей і суспільних функцій) і є, на нашу думку, конкретними об'єктами дослідження суспільної географії. По суті, ці об'єкти мають ноосферний характер. Отже, у майбутньому географія поступово буде трансформуватися в геноносферологію.

Водночас я обґрунтуював сучасне трактування предмета суспільної географії — геопросторової (геоторіяльної) організації людського суспільства. Форми цієї організації — пункти, центри, вузли, регіони, держави і наддержавні об'єднання (поєд-

Проф. Олег Шаблій —
лауреат Міжнародної
премії імені Івана
Франка

нання) — і є конкретними об'єктами дослідження. Обґрунтовано також нові форми і види геопросторової організації суспільства в інформаційну епоху. Зокрема, функціонування т.зв. гнучкої системи цієї організації. Я розробив нову класифікацію методів дослідження цих форм і потребу впровадження новітніх засобів та прийомів: SWOT-аналізу, методу нейронних мереж, ментальних карт, контент-аналізу та інших.

А які досягнення в географічній україністиці?

Я б виділив кілька актуальних тем. Зокрема, у підручнику „Соціально-економічна географія України“ піднято і обґрунтовано проблему україноцентризму (1994) у географічній науці та освіті. Ця ідея набуває смислу лише тепер. Але за її впровадження у життя — науку й освіту, ще треба поборотися. Крім того, від самого початку становлення сучасної української держави я працюю над проблемами декомунізації нашої науки. Вона стосується не лише усунення з географічної карти України власних назв з большевицько-комуномосковськими звучанням і генезою, що очевидно, але й глибше: позбавлення суспільної географії її методологічних і теоретичних марксо-ленинських основ. Виявляється, що останнє не така й вже проста річ. Наприклад, у радянські часи існував такий принцип „розміщення продуктивних сил, як наближення виробництва до джерел сировини, палива, енергії“. Використовуючи його, багата колись на сировину і паливо Україна стала сировинно-дефіцитною й водночас енергозалежною від Росії. Серед головних статей експорту у ній переважають товари з малою доданою вартістю.

Ви і Ваші учні підняли великий пласт історії національної географії. Ви, властиво, першими ввели до сучасного наукового обігу багато забутих імен та особистостей.

Так, це правда. Я і мої університетські учні (проф. І. Ровенчак, доц. О. Вісьтак, проф. П. Штойко та ін.) створили, властиво, новий історико-географічний напрям львівської суспільно-землезнавчої школи. Ми підняли із забуття науковий доробок ре-пресованых (часто знищених) українських географів і картографів. Серед них праці акад. Степана Рудницького — фундатора модерної національної географії; проф. Володимира Кубійовича — географа-енциклопедиста; проф. Олени Степанів — жінки-пасіонарії; проф. Григорія Величка — засновника національної етнокартографії, автора знаменитої „Етнографічної карти українсько-руського народу“.

Я віднайшов фундаментальні праці проф. Валентина Садовського — визначеного українського економіста, економіко-географа, соціолога і демографа, двічі міністра в урядах Центральної Ради, який помер у Лук'янівській тюрмі 1947 р. Обґрунтував, що саме він був засновником новітньої національної економічної географії. Без цих визначних та інших особистостей годі навіть думати про існування національної географічної науки.

У Тернополі 2000 р. ми організували видання всеукраїнського науково-фахового часопису „Історія української географії“. У ньому я виконую функції шеф-редактора. Редакторами були (нині покійні) подружжя — проф. Ольга Заставецька та доц. Богдан Заставецький. За редакцією Ольги Володимирівни до 2017 р. вийшло 34 випуски часопису. Майже у кожному випуску я публікую одну—две статті з актуальних проблем географічної науки. В останньому числі часопису я надрукував розлогу статтю „Вшанування Івана Франка [у Львівському університеті]“.

Ви представили свою участь у розвитку су-

часної географічної науки й освіти як дослідник і професор-практик, багаторічний працівник Вищої школи. Франківська премія — це відзначення Ваших заслуг у діяльності географії. Але ми знаємо Вас як відомого картографа, автора серії шкільно-краєзнавчих, шкільних географічних атласів, одного з редакторів Національного атласу України, розробника фундаментального оригінального атласу „Львів. Комплексний атлас“. Скажіть, будь ласка, кілька слів про свою картографічну працю.

Можу розповісти багато епізодів із своєї участі у створенні картографічних збірок (атласів) і окремих карт у радянський і пострадянський час. Але про це іншого разу. А нині у контексті теми нашого інтерв'ю відзначу таке. Карта, а тим більше, збірка карт — їх серія чи атлас — це окрема тема теорії, методики і практики. По-перше, карта має мати теоретичні підстави як науковий твір, по-друге, бути змістовою, відображати певні реалії земної поверхні, а, по-третє, мати безпосереднє практичне застосування. Одне слово, як кажуть сучасні філософі, карта — це модель земної поверхні, яка у знаковій (семіотичній) формі відображає морфологічні, семантичні і прагматичні аспекти самої цієї поверхні.

Я підготував і редактував обласні шкільні карти та атласи — Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. А особливо атласи „Львівської області“ із проекту „Наша Батьківщина“ (видавництво „Мапа“, Київ), які вже витримали десять видань. Це певне досягнення у сфері картографії і географічної освіти.

Я щасливий, що після багатьох років мітарств і візіонерів та перепон вдалося створити свого роду картографічний шедевр — „Львів. Комплексний атлас“ (Київ: ДНВП „Картографія“, 2012). У ньому вміщено 234 оригінальні карти, картосхеми і картoidи, десятки слайдів, копії кольорових картин європейських художників і граверів, тексти. Карти природи, історії міста, його людности, соціальної, екологічної і виробничої інфраструктури, економіки, Генерального плану (до 2025 р.).

До речі, а в цьому атласі відображені сюжети „Іван Франко і Львів“?

Звичайно! Це представлено у підрозділі „Іван Франко і Михайло Грушевський у Львові“. Тут показано місця навчання, праці, громадської діяльності, ув'язнення, проживання, лікування та інші види життедіяльності цих українських геніїв. А також їх вшанування: музей, пам'ятники, організації і заклади їх імені, назви вулиць, площ, парку і т. ін. Протрасовано останній шлях І. Франка від його вілли (тепер — Літературно-меморіальний музей І. Франка) до Личаківського цвинтаря. Є тут слайди пам'ятників, музеїв І. Франка та М. Грушевського, їхнє спільне фото і короткий текст. До речі, до 150-річчя І. Франка я підготував (у співавторстві з проф. М. Гнатюком і письменником Р. Гораком карту „Львів — місто Івана Франка“).

Розкажіть, що означає для Вас Іван Франко.

Сказати, що для мене Іван Франко означає багато — це нічого не сказати. Насправді мої „виходи“ на Івана Франка, зокрема, на його творчість і діяльність загалом багатосторонні.

Почну здалека. У моєму селі І. Франко побував ще 1898 р. як кандидат у депутати (посли) до Віденського сейму. Збереглися документи про його передвиборчий візит і спогади про його як представника й організатора Українсько-Руської радикальної партії. У селі було створено осередок радикальної партії, молодіжну організацію „Каменярі“. Твори

письменника, його вистави були тоді відомі серед односельців. Їх популяризувало товариство „Проросвіта“. Я сам прочитав оповідання „Малий Мирон“ і „Грицева школна наука“ ще у воєнні роки, коли 1942 р. вступив до першого класу. Але по війні лектурою для мене став „Лис Микита“ і ... „Основи суспільності“ та „Боа-конст्रіктор“. Уявляєте, як десятирічний хлопчик читає „Основи суспільності“ 1946 р., а пізніше — „Юрка Крука“ (П. Козланюка) чи „Прародоносиці“ (О. Гончара) — у 1947 р.

Десь на початку 50-х років ХХ ст. я ознайомився із знаменитою повістю „Борислав сміється“, де мене вразив трагічний фінал твору. До поезії І. Франка, зокрема, до його „Зів'ялого листя“ та „З вершин і низин“ ні руки, ні розум, ані серце тоді ще не дійшли. Це сталося вже в університеті (1954—1959).

Минули літа. І вже десь на початку — всередині 60-х років, коли я був працівником географічного факультету, до моїх рук потрапила брошура письменника „Із секретів поетичної творчості“ (саме її тоді перевидали вперше по роках „забуття“). Це було для мене як грім з ясного неба. Після її прочитання мені відкрилося мистецтво поетичного світу, — я почав розуміти поезію, красу поетичного слова, образу, фрази, висловлювання. А ще тоді у Львові побувала „нова Руська трійця“ — Іван Дзюба, Микола Вінграновський, Іван Драч, які свою поезію (два останніх) і її літературознавчим супроводом, внесли у львівське студентське середовище не лише революційний, але й лірично-поетичний струмінь.

Відтоді я органічно віріс і в поезію Івана Франка: в його шедеври „Як почуєш вночі“, „Ой ти, дівчино, з горіха зерня“, „Не раз у сні являється мені“, „Безмежнє поле в сніжному завою“ і „Червона катино“ та інші, музику до яких створили українські композитори Д. Січинський, А. Кос-Анатольський, К. Данькевич, М. Лисенко, Б. Янівський та ін. Я це стверджую поважно як музикант і художник...

Брав я участь у міжнародних наукових симпозіумах до річниць І. Франка. Зокрема, два форуми були названі з моєї подачі: „Іван Франко: дух, наука, думка, воля“ (2006) і „Іван Франко: я есть пролог“ (2016). На них я виступав з доповідями (разом із доцентом моєї кафедри Степаном Кузиком).

А як Ви оцінюєте Івана Франка як краєзнавця? Відомо, що він сам і з групами однодумців вивчав і писав про свій край, здійснював екскурсійні і туристичні походи.

Іван Франко був мандрівником по теренах рідного краю. Він жваво цікавився історією, географією, знаменитими людьми. Водночас, як ніхто інший, він описав становлення в нас краєзнавства як наукового напряму у праці „Галицьке краєзнавство“. Там він дає таке знамените визначення: „краєзнавство — це наука, яка дає змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією Батьківщиною,

з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом і шляхами, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т. ін. ... Перша прикмета раціональної освіти — знати свое найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувасти себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму“ (Іван Франко. Галицьке краєзнавство // Зібрання творів: У 50 томах.— К.: Наук. думка, 1986, т. 46, кн. 2, с. 116—150). Краще не сказати!

Цю цитату я постійно популяризує в усіх своїх краєзнавчих розвідках. Зокрема, я вперше її навів у атласі „Львівська область“ і вона тепер поширилася по усій Україні. До того ж я її цитую у великий краєзнавчий праці про свою малу Батьківщину: „Село на золотому Поділлі“ (Львів: Аверс, 2011, 712 с.).

Останнє спарене число „Історії української географії“ (2016, № 33—34) ми присвятили світлій пам'яті Івана Франка. Тут друкуємо мою статтю „Вішанування Івана Франка“, статтю проф. А. Доценка та ін. „Пам'ятні місця України, пов'язані з Іваном Франком“, Т. Заставецького та І. Дударчук „Знаки увічнення пам'яті Івана Франка в населених пунктах Тернопільщини як важливий туристичний ресурс“ і Н. Марцинишин та В. Сливки „Стежками Івана Франка на Збаражчині“.

Дорогою від першого (2006) до другого (2016) Конгресу я захопився також проблемою геopoетики Івана Франка. У 2014 р. я написав, а у 2015 р. опублікував статтю „Осянення природи в поезії Івана Франка“. На основі нового трактування мною проблеми геopoетики як особливого в науці міждисциплінарного напряму (літературознавство, психологія, географія) мені вдалося схопити геопросторові образи поезій І. Франка як систему (на прикладі віршів „У долині село лежить“ та „Каменярі“). Таким чином, я розпочав новий етап свого пізнання письменницької творчості Івана Франка.

Чи можете назвати доброчинців, що взяли участь у формуванні преміального фонду?

Звичайно. Це відомі люди і деякі організації та установи з України і Канади. Серед них з Канади: родина Івана, Степана та Роми Франків, Терена Тонкович, Квітка Лопушанська, Оля Пилип'як; зі Львова і Києва: Михайло Цимбалюк, Альберт Фельдман, Ігор Яворський, Ігор Кобилецький, Віктор Кривенко. А також: Українська кредитова спілка (Тарас Підзамецький, Канада), Товариство „LATCA“ (Марія Антонів, Канада) і СПА-готель „RESPECT“ (Східниця, Україна). Зараз оголошений конкурс 2018 р. і Фонд чекає та надіється на нових доброчинців.

Дякуємо Вам, Олеже Івановичу, за розлогі і цікаві відповіді на наші запитання. Ще раз вітаємо з наданням Вам почесної Міжнародної премії імені Івана Франка.

Взаємно дякую!

Інтерв'ю провів Степан ГЕЛЕЙ

ВИЙШОВ 3-Й ТОМ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ „НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШВЕЧЕНКА“

21 вересня 2017 р. в НТШ у Львові відбулося свято з нагоди виходу з друку 3-го тому Е НТШ (1-й — у 2012 р., 2-й — у 2014 р.). У спільному засіданні взяли участь не лише члени інституції, але й великий авторський колектив.

У нашій науці історично так складалось, що НТШ і його провідні представники від початку ХХ ст. пов'язані з підготовкою та виданням національних енциклопедій. Варто згадати двотомну працю, яку заведено називати першою

енциклопедією,— „Украинский народ в его прошлом и настоящем“, 1914—1916 рр. (ред. Ф. Вовк, М. Грушевський, А. Кримський, О. Шахматов та ін.), тритомну Українську загальну енциклопедію, 1930—1935 рр. (гол. ред. І. Раковський), Енциклопедію українознавства (1 — тематичну (ЕУ-І) у трьох томах, 1942—1952 рр. (гол. ред. В. Кубійович, З. Кузеля); 2.— словникову (ЕУ-ІІ) в десяти томах, 1955—1985 рр. (гол. ред. В. Кубійович) (11-й додатковий том вийшов 1995 р.). До цього процесу частково можна віднести Енциклопедію сучасної України (ініціаторами і співредакторами перших томів були А. Жуковський, О. Романів та ін.). Нині НТШ (матерій осередок) підготовляє і видає Енциклопедію „Наукове товариство імені Шевченка“.

Е НТШ, як відомо, перше багатотомне видання про найдавніше наукове громадське товариство в Україні. Воно репрезентує цілісний і багатовимірний образ установи, що працює уже впродовж 1873—2017 рр. В енциклопедії відображене мету і завдання інституції, її структуру, а також у ній мовиться про основні видання, видатні персоналії, установи, що діяли при НТШ впродовж багатьох років, зокрема в час недержавності. окремо в Е НТШ представлено країнові НТШ і їхні осередки, які працюють в Україні та за кордоном після Другої світової війни, сферу їхніх наукових зацікавлень і контактів із різними національними та закордонними науковими установами, а також навчальними закладами.

3-й том вміщає 305 статей, 1409 ілюстрацій і 10 картосхем, які підготовили автори та редакція видання.

Щодо змісту та спрямування, то Е НТШ (хоч і належить до відомчих (галузевих) енциклопедій) істотно доповнює загальні знання про Україну та інші країни. Це стосується також історії зв'язків українських земель із закордоном.

Публікована Е НТШ охоплює: 1) діяльність Наукового товариства ім. Шевченка на різних континентах: Австралія, Америка, Африка, Європа, відповідно, вміщає відомості, не лише пов'язані з історією цих осередків НТШ чи груп товариства у різних країнах цих континентів, але й розмаїті, неоднакових рівнів контакти українців з корінними народами країн; 2) порушує велику кількість питань з історії та культури України, у зв'язку з чим своїм смисловим навантаженням виходить далеко за межі відомчих завдань і стає загальною українознавчою за своїм значенням; 3) ре-презентує як ні одна національна енциклопедія, що виходила чи виходить в Україні, велику бібліографію, що додається доожної статті. Якщо читач не знайде відповіді на питання у контексті реєстрової статті видання, то зможе її відшукати у доданий літературі. Поряд із літературою часто подано архівні джерела; 4) Е НТШ — важливий і перший крок до написання багатотомної історії Товариства, яке, як відомо, творило першопочатки Національної академії наук. На таку працю ще чекає читач.

Отже, опубліковано 3-й том Е НТШ (Київ—Львів—Тернопіль, 2016). Він, зрозуміло, не бездоганний стосовно добору реєстру статей, підготовки і якості текстів та вичерпності поданих у них матеріалів. Водночас наявні у ньому деякі недогляди, у т. ч. редакторські, технічні й друкарського оформлення. Але не буває видань такого характеру без хиб!

На спільному засіданні авторського колективу та редакції Е НТШ присутні ознайомились не лише з 3-м томом (на ньому було роздано авторські примірники), але й обговорювали підготовку 4-го та наступних томів (5-й том охоплює літери „Дн—Зимор“). Найближчий, 4-й том, за попередніми даними, налічує понад 350 статей, а його вихід планується на 2018 р.

О. К.

Після спільногого засідання авторського колективу та редакції 3-го тому Енциклопедії „Наукове товариство імені Шевченка“.

Стоять зліва направо: Олеся Семчишин-Гузнер, Надія Козел, Ореста Лосик, Мирослава Ковбуз, Олексій Вінниченко, Мар'ян Мудрий, Феодосій Стеблій, Роман Пляцко, Ярослав Стасів, Ірина Довгалюк, Олеся Дроздовська, Зиновія Служинська, Юрій Ковалів, Андрій Фелонюк, Олег Купчинський, Олександра Савула, Костянтин Курилишин, Іван Сварник, Ярослав Сеник, Богдана Криса, Тарас Романюк, Софія Когут, Олег Шаблій, Юрій Диба, Іван Ровенчак

ЖЕРТВОДАВЦІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА 2016—2017 рр.

Від імені Президії НТШ складаю щиру подяку жертводавцям, які відгукнулися на наш заклик надати допомогу для продовження наукової праці нашої найстаршої наукової установи — НТШ в Україні. У час, коли Україна була поділена між Росією та Австрією, з'являється задум створити НТШ як першу громадську інституцію, яка мала стати національною академією наук. Так було тоді у багатьох недержавних слов'янських країнах. Товариство постало 1873 р. у Львові як перша наукова україномовна інституція України. Сприяли цьому українські діячі зі Східної України — Олександр Кониський, Дмитро Пильчиков, Михайло Жученко, а особливо Єлизавета Скоропадська-Милорадович, до яких долутилися 32 жертводавці з Галичини. Вони стали офіційними засновниками Товариства та його фондів.

Під час Першої світової війни більша частина названих фондів, на жаль, втрачена, решта — 1939 р., коли у Товариства відбрали все майно, а 14 січня 1940 р. його ліквідували радянська влада. Тоді, як відомо, частина його членів на чолі з головою І. Раковським опинилася за кордоном і 1947 р. відновила діяльність НТШ у Західній Європі; частина, яка залишилася в Україні, припинила її, побоюючись за своє життя, а іншу було знищено (зникли безвісти Роман Зубик, Карло Коберський, Кость Левицький, Володимир Старосольський і Кирило Студинський).

1989 р. відроджується НТШ у Львові завдяки активним заходам науковців вищів та академічних установ України — Романа Кучера, Володимира Панасюка, Ярослава Підстригача, Євгена Гладишевського, Олега Романова та інших, а також краївих товариств НТШ в Європі, США, Канаді та Австралії. Слід відзначити ініціативу тодішнього голови та секретаря НТШ Америки (США) Ярослава Падоха і Леоніда Рудницького, голови НТШ Канади Богдана Стебельського, які допомогли в науково-організаційному аспекті відродження Товариства і створили для діяльності НТШ у Львові (1991—1992) грошовий стабілізаційний фонд. Він понад 20 років слугував для наукової праці Товариства в Україні (з певними доповненнями) включно до 2010 р.

З 2006 р. Президія НАН України через Інститут енциклопедичних досліджень НАН України фінансово підтримує роботу над проектом Енциклопедія „Наукове товариство імені Шевченка“.

З 2012 р. відновилася традиція меценатства у пошану Товариства. За 2016—2017 рр. члени Товариства пожертвували понад 352 тис. грн для забезпечення діяльності НТШ.

Президія НТШ вдячна жертводавцям за розуміння ролі і значення Товариства для національної культури та за даровані кошти для продовження наукової праці матірного НТШ в Україні.

Список осіб-жертводавців доброчинних внесків для НТШ в Україні у 2016—2017 рр.:

Онуфрій Банах
Владислав Бартошевський
Борис Білинський
Петро Білоніжка
Юрій Гайда
Микола Галів (США)
Михайло Гончар
Павло Гураль
Василь Дяків
Оксана Заячківська
Анатолій Карась
Наталія Кашкадамова

Григорій Кіт
Юрій Ковалів
Зоряна Купчинська
Антон Кузь
Роман Кушнір
Василь Лопух (США)
Степан Максим'юк
Орест Матковський
Ігор Наумко
Любов Петрух
Любомир Пиріг
Роман Пляцко

Богдан Посацький
Анна Процик (США)
Богдан Пташник
Ольга Сворак (США)
Михайло Симотюк
Максим Стріха
Андрій Сова
Платон Третяк
Микола Феник
Карін Цензуаль (Швейцарія)
Олег Ціборовський
Тарас Шмігер

Роман КУШНІР, голова НТШ

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

КОЛИ І ДЕ ВИНИКЛА РУСЬ: ПРОБЛЕМИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ

У сучасній історіографії знову стала актуальною історія формування української державності, що значною мірою зумовлено політичними чинниками. З розпадом СРСР і утворенням незалежних держав, зокрема української і російської, перед українцями і росіянами постало проблема етнічнополітичної самоідентифікації, а перед їхніми національними історіографіями — створення концепцій національних історій. Історія СРСР була, властиво, радянською версією історії Російської імперії, що тільки фрагментарно включала історію інших народів, які входили до Союзу. Розпад СРСР дав українцям змогу реконструювати власну національну історію, не спотворену імперськими міфами. Для росіян він означав втрату не лише території колишніх республік, а й права на їхню історію. Територіальні втрати держави вони сприйняли (і сприймають) болісно, оскільки географічне мислення є частиною національного менталітету, що особливо характерно для імперських націй. Не змогли вони відмовитись і від імперських історичних міфів, що століттями продукували спочатку російську, а пізніше радянську історіографії, заперечуючи самобутнє існування українського народу і його державності, розглядаючи їх як невід'ємну частину історії Росії. У російській історіографії 1990-х років одиноко прозвучав голос Б. Земцова, який закликав визнати, що з розпадом СРСР росіяни втратили право на історію Київської Русі, державна спадщина якої належить українцям¹. Загалом же російські історики звернулися до історіографічної спадщини XVIII—XIX ст., зокрема до історичної схеми М. Карамзіна і М. Погоді-

на, у якій джерела російської національної і державної традиції ведуться з часів Київської Русі, що розглядається як перший етап історії Російської імперії². Цю схему свого часу розкритикував М. Грушевський, який наголошував, що вона не лише позбавляла українців власної історії, а й не давала росіянам розуміння справжніх джерел їхньої етнічної і державної історії³.

Дискусії навколо проблеми політичної спадщини Русі і, відповідно, джерел української і російської державності активізувалися у 2012 р., під час підготовки до святкування 1150-річчя російської державності, відлік якої російські історики починають з 862 р. із літописної легенди про прикликання варягів⁴. Російські археологи Ладозької експедиції написали чимало праць для того, щоб довести, що Русь виникла на півночі Східної Європи, тобто на території сучасної Росії, і що її першим центром була Ладога⁵. Версія Ладозького каганату мала замінити попередню версію початкової Новгородської Русі, наукову неспроможність якої довели самі російські археологи*. Треба відзначити, що версію Ладозького каганату критично сприймають багато російських істориків⁶. У тому числі її не підтримує провідний російський археолог-славіст Валентин Седов, який є прихильником дніпроцентричної версії утворення Русі⁷. Ладозьку версію початкової Русі розкритикував академік Петро Толочко, аргументовано довівши, що виявлені археологічні докази існування у Ладозі норманської факторії у VIII—IX ст. не дають жодних підстав вважати її столицею Руси або Руського каганату⁸.

¹ Земцов Б. „Откуда есть пошла... российская цивилизация“ // Общественные науки и современность.— М., 1994.— № 4.— С. 52.

² Щодра О. М. Нова-стара схема російської історії: висвітлення початкової історії Росії в сучасних російських підручниках для вищих навчальних закладів // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2002.— Вип. 37.— Ч. 2.— С. 227—230.

³ Грушевський М. С. Звичайна схема „русской“ історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Пам'ятки України (К).— 1991.— № 3.— С. 4—7.

⁴ Докладніше див.: Щодра О. М. 862 рік в історії Східної Європи: історичний і політичний контексти 1150-річного ювілею російської державності // Педагогічна думка (К).— 2012.— № 2.— С. 31—38.

⁵ Див.: Мачинський Д. А. Волховская Русь (VIII—IX вв.) // Современность и археология. Международные чтения, посвященные 25-летию Староладожской археологической экспедиции.— СПб., 1997.— С. 71—75; Мачинский Д. А. Почему и в каком смысле Ладогу следует считать первой столицей Руси // Ладога и Северная Евразия от Байкала до Ла-Манша. Связующие пути и центры. Шестые чтения памяти Анны Мачинской.— СПб., 2002.— С. 5—35; Кирпичников А. Н., Сарабьянов В. Д. Старая Ладога — древняя столица Руси. 3-е изд.— СПб., 2010.

⁶ Археологічні дослідження в Новгороді показали, що у IX—Х ст. міста ще не існувало, а отже, і столицею так званої Північної Русі, існування якої доводили російські і радянські історики, він не міг бути.

⁷ Див.: Селин А. А. Староладожский миф в академическом дискурсе последних лет // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.— 2012.— Январь—іюнь.— № 1 (11).— С. 117—126.

⁸ Див.: Седов В. В. Русский каганат IX века // Вопросы истории.— 1998.— № 4.— С. 3—15.

⁹ Толочко П. П. Русь изначальная // Археология.— 2003.— № 1.— С. 100—103; його ж. В поисках загадочного каганата // Київ і Русь.— К., 2008.— С. 29—39; його ж. Ладога и ее округа в первые века русской истории // Там само.— С. 40—46; його ж. Где находилась изначальная Русь? Доклад на международной научной конференции „Христианизация Руси во времена князя Аскольда: 1150 лет“ // Христианізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Аскольда: 1150 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції.— Чернігів; Луцьк, 2012.— С. 4—17.

Таким чином, актуалізована в Росії політичними чинниками проблема утворення Руси, зокрема встановлення часу виникнення Руської держави та географічна локалізація її територіального ядра і політичного центру, потребує наукового аналізу і більш активної наукової позиції українських істориків, відмові від анахронізмів радянської концепції історії Руси, а саме: вважати 882 рік, коли Олег нібито прийшов з Новгорода (?) і, взявши Київ, об'єднав Північну(?) і Південну Русь, початком Руси; називати Русь Давньоруською державою, оскільки цей термін є засобом манипуляції у сучасній російській історіографії, яка намагається таким чином довести неіснуючу тягливість історії Росії, починаючи з київських часів⁹. Треба нарешті визнати, що Русь була державою імперського типу. Карл Маркс називав її імперією Рюриковичів¹⁰, Михайло Грушевський порівнював Русь з Римською імперією¹¹. Поділяв думку про Русь як імперію, хоч і не вживав цей термін, основоположник радянської концепції історії Київської Руси академік Б. Греков. Він порівнював її з державою Меровінгів і Каролінгів¹². На імперський характер Руси вказував також Б. Рибаков¹³. У 1990-х роках в Україні погляд на Русь як державу імперського типу розвивали Л. Залізняк¹⁴ і Сергій Федака¹⁵. Вперше характеризували Русь як імперію, у якій не було такої спільноти, як давньоруська народність, автори шкільних підручників з історії України, що з'явилися у 1990-х роках¹⁶. Пізніше, у 2000-х роках, із шкільних підручників зникло визначення Руси як імперії, а у програмі ЗНО за 2013 р. знову згадувався той самий міфічний 882 рік як дата заснування Руської держави¹⁷.

Повертаючись до питання утворення Руси, на-голосимо, що вітчизняні літописи, зокрема „Повість временних літ“, не містять чіткої відповіді на питання, коли виникла Русь. Їх авторів (а фактично редакторів) відділяло від описуваних подій початкової історії Руси (ІХ ст.) понад 300 років. Вони мали дуже приблизне уявлення про хронологію і події цього століття, а якщо врахувати, що з політичних міркувань літопис зазнавав низки редакувань уже під час його написання у XII ст., а, ймовірно, і в XIV—XV ст., коли були створені найдавніші літо-

писні списки, що дійшли до нас, то слід визнати, що достовірність літописних повідомлень про події IX ст., зокрема про прихильання варягів, про похід Олега з Новгорода на Київ, викликає сумніви. Літописець пов'язує появу Руської землі (держави) із походом руської дружини на чолі з князями Аскольдом і Діром на Царгород (Константинополь) у 6360 (852) році¹⁸. Як встановив дослідник Леонід Махновець, літописець перевів дату від створення світу за олександристським літочисленням у 852 р.¹⁹ З інших джерел, зокрема з Брюссельської хроніки, відомо, що цей похід відбувся 18—25 червня 860 р.²⁰ Деякі сучасні дослідники, вслід за літописцем, вважають, що цим походом Русь вперше заявила про себе на міжнародній арені²¹. М. Грушевський ще наприкінці XIX ст. спростував такий погляд на початки Руси. У „Вступному викладі з Давньої історії Руси, виголошенному у Львівському університеті 30 вересня 1894 р.“ він вказував, що для з'ясування питання початків Руси треба залучати не лише вітчизняні, а й зарубіжні джерела²². У них, зокрема у візантійських, арабських і західноєвропейських творах, є більш ранні свідчення про морські походи і зовнішньополітичну діяльність Руської держави. Так, візантійські писемні джерела вперше фіксують політичне об'єднання Русь уже наприкінці VIII — у першій половині IX ст. у зв'язку з її військовими, дипломатичними і торговельними контактами з імперією. У добу раннього Середньовіччя візантійські факторії, розташовані на узбережжі Чорного моря, зокрема Сурож, Херсонес, Амастріда, були важливими осередками міжнародної торгівлі, центр якої тоді розміщувався у Константинополі, а тому руси проявляли до них посиленій інтерес. Так, у „Житії Стефана Сурозького“, яке, на думку дослідників, було написане наприкінці VIII ст.²³, згадується похід русів на чолі з вождем Бравліном на візантійську факторію Сурож (сучасний Судак). Автор житія писав про те, що велика руська рать „воювала тоді від Корсуня до Корчева (слов'янська назва Керчі) у візантійських і хозарських володіннях“²⁴, що стривожило обидві держави і спонукало їх до укладення військово-політичного союзу не лише проти арабів, а й проти Руси. За припущенням Б. Рибако-

⁹ Див. докладніше: Щодра О. М. Київська Русь: невиконане завдання сучасного покоління українських істориків // Русь-Україна. Навчальний посібник „Художня культура України“. Вип. 4.— Львів, 2012.— С. 16—21.

¹⁰ Маркс К. Економические рукописи 1857—1859 годов. Критика политической экономии. Ч. I // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е.— М., 1968.— Т. 46.— Ч. 1.— С. 204.

¹¹ Грушевський М. С. Звичайна схема „руської“ історії...— С. 4.

¹² Греков Б. Киевская Русь.— М., 1953.— С. 31.

¹³ Рыбаков Б. А. Первые века русской истории.— М., 1964.— С. 147—150.

¹⁴ Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України.— К., 1994.— С. 136—137.

¹⁵ Федака С. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття).— Ужгород, 2000.

¹⁶ Сергієнко Г. Я., Смолій В. А. Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.— К., 1993; Лях Р. Д., Темирова Н. Р. Історія України з найдавніших часів до середини XIV ст.— К., 1995.

¹⁷ Див. докладніше: Щодра О. М. Історія традиційного суспільства у програмі зовнішнього незалежного тестування та у шкільних підручниках з історії України // Педагогічна думка.— 2013.— № 1.— С. 19—21.

¹⁸ Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц.— М.; Л., 1950.— С. 17.

¹⁹ Літопис Руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновець.— К., 1990.— С. 11.

²⁰ Кузенков П. В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках // Древнейшие государства Восточной Европы. 2000. Проблемы источниковедения.— М., 2003.— С. 155.

²¹ Петрухин В. Я. Начало этнокультурной истории Руси IX—XI веков.— Смоленск, 1995.— С. 50.

²² Грушевський М. С. Твори: У 50 т.— Львів, 2002.— Т. 1.

²³ Иванов С. А. Житие Стефана Сурожского и Хазары // Хазары. Второй Международный коллоквиум.— М., 2000; його ж. Древнеармянское Житие Стефана Сурожского и хазары // Хазары — евреи и славяне.— Йерусалим; М., 2005.— Т. 16.— С. 310.

²⁴ Житие Стефана Сурожского. Тексты и переводы // Могарышев Ю. М., Сазанов А. В., Степанова Е. В., Шапошников А. К. Житие Стефана Сурожского в контексте істории Крыма іконоборческого времени.— Симферополь, 2009.— С. 11—76.

ва, причиною походу стала блокада греками гирла Дніпра і частини узбережжя Чорного моря, звідки торговельні каравани руських купців здійснювали каботажне (прибережне) плавання до Керченської протоки і Царгорода²⁵. На думку історика дипломатії Київської Русі А. Сахарова, внаслідок походу русичів на Сурож був укладений один із перших русько-візантійських договорів, оскільки, за свідченням автора „Житія“, русичі повернули награбоване і полонених, вивели рать із міста, нічого не взявиши зі собою, що могло означати, що ім вдалося укласти вигідний договір із місцевим візантійським правителем²⁶. Окрім того, щоб скріпити досягнуті домовленості, архиєпископ Філарет, який, імовірно, також був учасником переговорів з руським вождем, згідно з візантійською політичною традицією, охрестив Бравліна.

Свідчення про активну участь руських купців у торгівлі з арабськими країнами і про русько-візантійські зв’язки у першій половині IX ст. є також у ранньому східному джерелі, а саме у праці Ібн Хордадбеха „Книга шляхів і країн“, написаній не пізніше 840 р.²⁷ Арабський автор розповідав про участь русів у міжнародній торгівлі: „Якщо говорити про купців ар-Рус — це один із різновидів слов’ян. Вони плавають морем Джурджан (Каспійським) і висаджуються на будь-якому його березі. Іноді вони везуть товари до Багдада на верблодах. Пере кладачі в них — слов’яни, слуги — євнухи. Вони стверджують, що є християнами²⁸“. Далі він зазначав, що руси доставляли хутра у Візантію і платили за це десятину імператорові та в арабські країни через Хазарію, за що сплачували десятину хазарському володарю. Отже, уже в першій половині IX ст. руські купці були добре знані в арабському світі і разом із хозарами і греками відігравали важливу роль у торгівлі між арабським Сходом та європейським Заходом.

Ще одним переконливим доказом існування Руської держави в першій половині IX ст. є свідчення франкської (Бертинської) хроніки, автор якої єпископ Пруденцій повідомляв, що після відвідин посольством русів Візантії (у 838 р.)*, метою якого могло бути укладення з імперією вигідної торговельної угоди, наступного, 839, року руські послі прибули в Інгельгейм до короля франків Людовіка Благочестивого²⁹. Автор хроніки вказує, що через небезпеку з боку кочових племен посольство не могло повернутися на батьківщину традиційним шляхом (через Чорне море.— *Авт.*) і було змушене добиратися в обхід через франкське королівство. Таку загрозу для руського посольства в Північному Причорномор’ї у той час могли становити угри, які саме у 839 р., з дозволу хо-

зарського кагана, зайняли території в Дніпро-Дністровському межиріччі і утворили тут державне об’єднання Ателькюзу.

На прохання імператора Теофіла послів від народу рос прийняв король франків Людовик Благочестивий. Оскільки на запитання короля: „Ким вони є?“, посли називалися шведами, прихильники норманської теорії використовують цю інформацію як доказ заснування Русі норманами. Однак франкський король добре знов скандинавів і, зокрема шведів, до яких у 829 р. направив християнську місію єпископа Ангарія, але про шведську Русь нічого не чув, що і викликало у нього певні підозри (король запідозрив послів у шпигунстві). Найбільш переконливе пояснення цього епізоду дав М. Грушевський, на думку якого, шведи були найманцями на службі руського кагана³⁰.

Прийом руських послів візантійським імператором, а згодом, на його прохання і в супроводі візантійських високопосадовців, королем франків є переконливим доказом не лише існування у той час Руської держави, а й її військово-політичної могутності, адже Візантія підтримувала дипломатичні відносини тільки з тими державами, у військово-політичному або торговельному союзі з якими була зацікавлена. Тобто на час посольства руський правитель (каган) уже мав достатній військовий потенціал і матеріальні ресурси, щоб спробувати домовитися з наймогутнішою у той час імперією. Руська держава прагнула розвивати торгівлю з самою Візантією, без посередництва хозар, угрів і візантійських колоній у Криму. Вона спробувала скористатися політичною ситуацією у Чорноморському регіоні, а саме зрослою загрозою візантійським інтересам з боку арабів, щоб домогтися торговельних уступок від імперії³¹. Поява руського посольства у Константинополі, а пізніше у королівстві франків, на думку дослідників, знаменувала новий етап у розвитку руської державності³².

Те, що Русь у той час була незалежною і сильною державою, підтверджує ще одне західноєвропейське джерело IX ст.— „Баварський географ“. За його свідченнями, руси були головним незалежним народом на землях між хазарами й уграми³³. Баварський географ також дає чітку географічну локалізацію Руси середини IX ст. у Центрально-Східній Європі. На думку німецького дослідника Й. Хермана, інформацію про її розташування він міг отримати після руського посольства 839 р. до короля франків, який докладно розпитав послів про їхню країну. Автор „Баварського географа“ називає русів „Forsderen liudi або Fresiti“, тобто керівними першими людьми — першим головним народом³⁴.

²⁵ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. Изд. 2-е, дополн.— М., 1993.— С. 289.

²⁶ Сахаров А. Дипломатия Древней Руси. IX — первая половина X века.— М., 1980.— С. 28—29.

²⁷ Цветков С. В. Поход русов на Константинополь в 860 году и начало Руси.— СПб., 2010.— С. 37.

²⁸ Ибн Хордадбех. Книга путей и стран / Пер. с араб., комментарии, исследование Н. Велихановой.— Баку, 1986.— С. 39.

* Дослідники одностайно датують посольство русів до Візантії 838 роком, оскільки посольство прибуло в Інгельгейм у травні 839 р., а умови для навігації у Чорному морі у той час були найбільш сприятливі у липні—серпні, коли і здійснювалися всі походи і посольства русів. Отже, щоб приїхати в Інгельгейм у серпні 839 р., руське посольство мало прибути до Візантії влітку 838 р.

²⁹ Бертинские Анналы (середина IX в.) // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. IV. Западноевропейские источники / Сост., перевод и comment. А. В. Назаренко.— М., 2010.— С. 18—19.

³⁰ Грушевский М. С. История України-Руси.— Т. 1.— С. 397—399.

³¹ Цветков С. В. Поход русов...— С. 34.

³² Сахаров А. Дипломатия древней Руси...— С. 43, 46.

³³ Баварский географ (Описание городов и областей к северу от Дуная) // Древняя Русь...— С. 29.

³⁴ Херман И. Ruzzi, Forsderen liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах „Баварского географа“ (первая половина IX в.) // Древности славян и Руси.— М., 1988.— С. 167.

Головної мети — укладення вигідної торгової угоди з Візантією — руське посольство у 838 р., ймовірно, не досягло, хоч певні домовленості між Руссю і Візантією все ж могли бути, про що свідчила поява русів (скіфів) на службі в імператора: відомо, що саме вони охороняли Михайла III під час походу Аскольда на Візантію у 860 р.³⁵ Можливо, саме від них руський князь отримав інформацію про брак у візантійській столиці війська імператора, чим іскористався, взявши в облогу Константинополь.

У 830-х роках Русь як серйозну загрозу почала сприймати також одна із наймогутніших у той час держав Східної Європи Хозарський каганат. Так, правитель Хозарії, не маючи змоги стимувати військовий натиск Руси, звернувся до візантійського імператора Теофіла з проханням про допомогу у будівництві укріплень. Обидві держави перед лицем нової спільної загрози укріпили свій військово-політичний союз. Імператор направив у Хозарію експедицію на чолі із братом імператриці Петроною Каматіром³⁶. Вона збудувала на лівому березі Дону фортецю Саркел, а хозарський правитель передав Візантії частину своїх кримських володінь із Херсонесом. На думку В. Седова, спорудження Саркела було лише ширмою, яка прикривала головне завдання місії Петрона — будівництво цілої системи могутніх, як на той час, фортець на північно-західних кордонах каганату³⁷. Передання Візантії як оплати за проведені фортифікаційні роботи стратегічно важливих, з погляду міжнародної торгівлі, територій в Криму свідчить про те, яким важливим для Хозарії було зміщення її північно-західних рубежів, що межували з Руссю.

Будівництво візантійськими майстрами фортець на кордонах Хозарії і невдача посольства 838 р., ймовірно, спричинили продовження військового тиску Руської держави на імперію і новий похід проти неї. Так, уже невдовзі після посольства 838—839 рр., близько 840 р., Русь організувала морський похід, спрямований на столицю візантійської малоазійської провінції Пафлагонії Амастриду. Саме з Пафлагонії походили візантійські майстри-будівельники, а її столиця у той час була великим торговельним центром, захоплення якого завдало б імперії значної шкоди. Цей похід описав патріарх Ігнатій у „Житії Георгія Амастрідського“³⁸. Автор „Житія“ описує русів як добре відомий, принаймні у Причорноморському регіоні, народ. Про це ж свідчить і „Житіє“ патріарха Ігнатія, у якому мовиться, що в Амастриді „прибувають, як на спільній ринок, скіфи, як ті, що заселяють північні береги Євксина, так і ті, що живуть південніше Хазарії — руси. Вони привозять сюди свої і забирають амастрідські товари“³⁹. Отже, руси активно торгували в Амастриді. Вони („ті, що живуть південніше Хазарії“), ймо-

вірно, також мали свої факторії на Кримському півострові. Присутність русів у Херсонесі в першій половині IX ст. зафіксував візантійський місіонер Кирило. Про те, що Руський каганат у середині IX ст. був могутньою державою, свідчить також арабський автор ал-Якубі. Він писав, що під час наступу арабів на Закавказзя його мешканці звернулися по військову допомогу до трьох відомих на той час володарів: візантійського імператора, хозарського кагана і правителя слов'ян⁴⁰. Останнім міг бути тільки правитель Руси.

Таким чином, ще до походу київського князя Аскольда проти Візантії 860 р. у Центрально-Східній Європі існувала Руська держава, яка відігравала активну роль у міжнародній торгівлі, здійснювала морські походи у Каспійському і Чорному морях, організовувала посольства. У першій половині IX ст. русі уже знали в арабських країнах, у Хозарії, в причорноморських провінціях Візантійської імперії і в її столиці Константинополі, де у 838 р. руське посольство приймав імператор Теофіл. У першій половині IX ст., після посольства до короля франків Людовика Благочестивого, Русь стала відома також західноєвропейським хроністам. Як вказував М. Грушевський, свідчення джерел про військово-політичну активність і могутність Руської держави в першій половині IX ст. дають підстави зробити висновок, що вона утворилася й існувала вже у VIII ст.⁴¹ Джерела ж Руської державности та українського державотворення дослідники виводять ще з античних часів⁴².

В історіографії фігурує кілька версій розташування Руси під час перших походів проти Візантії. Одна з них виникла у XIX ст. і має своїх последників у сучасній історіографії⁴³, локалізує Русь у Північному Причорномор’ї. Однак тоді не зрозуміло, проти кого візантійські майстри будували укріплення на північно-західних рубежах Хозарії в першій четверті IX ст. На безпідставність версії про Причорноморську Русь вказують й інші факти: 839 р. у Північно-Західному Причорномор’ї з’явилися воявничі племена угрів, які заснували тут свою державу — Ателькюзу, а Північно-Східні Причорномор’я тоді ж контролювали Хозарський каганат. Тобто на час посольства 838—839 рр. і походу на Амастриду Причорноморської Руси вже не могло бути, навіть якщо вона існувала тут раніше. Цікава версія російського історика В. Фоміна, яка базується на аналізі східних джерел, про можливість існування Приазовсько-Причорноморської Руси в часи антиків у VI ст.⁴⁴

Не отримала переконливих аргументів гіпотеза В. Седова про розташування Руського каганату на Волзі, яку він згодом переглянув. Згідно з його новою версією, підкріпленою археологічними дослідженнями 1990-х років, Руський каганат розташувався у Дніпровсько-Донському регіоні і йому відповідає Волинцівська археологічна куль-

³⁵ Цветков С. В. Поход русов на Константинополь в 860 году и начало Руси.— С. 35.

³⁶ Там само.— С. 42—43.

³⁷ Седов В. Древнерусская народность: Историко-археологические исследования.— М., 1999.— С. 70.

³⁸ Житие Георгия Амастрідского // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т. II. Византийские источники / Сост. С. М. Бибиков.— М., 2010.— С. 129—130.

³⁹ Цит. за: Цветков С. В. Поход русов...— С. 48.

⁴⁰ Там само.— С. 74—75.

⁴¹ Грушевский М. С. История України-Руси.— К., 1991.— Т. I.— С. 395.

⁴² Там само.— С. 367—370; Толочко П. П. Традиції державно-політичного розвитку в Україні // Толочко П. П. Від Русі до України.— К., 1997.— С. 35—36.

⁴³ Трубачев О. Н. В поисках единства.— М., 1997.— С. 190—191.

⁴⁴ Див.: Фомин В. В. Начальная история Руси.— М., 2008.— С. 157.

тура. Дослідник так окреслює його межі: „На заході землі каганату майже повністю охоплювали басейн р. Десни і невелику частину Правобережжя Дніпра (район Києва і Канева). Південні межі [...] проходили по верхніх течіях Сули, Псла і Ворскли, на південному сході кордон проходив по річках Сіверський Донець і Тиха Сосна. На сході — в районі Воронезької губернії і по верхній течії Дону, на півночі — по верхній і правобережній (район Рязані) течії р. Оки”⁴⁵.

Носіїв Волинцівської культури В. Седов пов’язує з племенем русь, тобто він погоджується з версією, яку свого часу обґрутував М. Грушевський, а згодом підтримав і розвинув Б. Рибаков, що початково руссо називалося одне з домінуючих слов’янських племен. На таку ж думку наводить інформація Баварського географа про русів як головний або провідний народ. В. Седов вважає, що адміністративним центром Руського каганату міг бути тільки Київ. Розвиваючи версію В. Седова, С. Цветков уточнює, що при обмеженні території Руси ареалом однієї Волинцівської культури не беруться до уваги дані арабських джерел про те, що інші слов’янські племена залежали від русів і платили їм данину. Він вважає, що територія каганату охоплювала також землі залежних слов’янських племен, які розселялися на захід і схід від окресленої території каганату⁴⁶.

У сучасній російській історіографії існує доволі екзотична гіпотеза про Руський каганат на Південному узбережжі Білого моря у загадковій країні Б’ярмії (Б’ярмаланд), як її називають давньоскандинавські саги⁴⁷. Однак вони не дають жодних географічних координат цієї країни, окрім того, що вона розташувалася десь на березі Білого моря, поблизу Фінмарки, найпівнічнішої місцевості Норвегії. Відомо також, що її мешканці були мисливцями-звіробоями, що вони торгували хутром і завдяки цьому нагромадили скарби арабських монет. У IX ст. давні скандинави почали організовувати грабіжницькі походи в Б’ярмію. Одним із перших подорож у невідому країну здійснив норвежець Оттар, розповідь якого записав придворний писець англійського короля Альфреда Великого⁴⁸. Свідчення скандинавських джерел XIII—XV ст. про скарби срібла в Б’ярмії, як і знахідки срібних монет VIII—IX ст. на Готланді і в Бірці, не можуть бути переконливим доказом того, що б’ярмійці були русами, як і свідченням їхніх прямих торговельних контактів з арабськими купцями у VIII—IX ст. Щоб потрапити волзьким шляхом у Чорне море, б’ярмійці, по-перше, мали мати великий флот, про який джерела нічого не повідомляють, а по-друге, їхня флотилія (якщо б така була) мала б пройти через землі Волзької Болгарії та Хазарії, які контролювали Волзький торговельний шлях. Хазарія тоді була наймогутнішою державою у регіоні Східної Європи, головним

союзником і торговельним партнером Візантії і заливе чи пропустила би флотилію б’ярмійців через свої володіння у Поволжі. Ще більш фантастичною видається версія про можливість такого походу з Верхньої Волги до Онезького і Ладозького озер і далі Дніпровським шляхом на південь. У той час — наприкінці VIII — на початку IX ст. — таких далеких походів вглиб континенту не здійснювали навіть мореплавці норманні, які тільки в середині VIII ст. почали будувати великі морські судна — дракари. Дніпровський торговельний шлях (Шлях із варяг у греки), як його описував у середині X ст. Константин Багрянородний, навіть у той час був дуже виснажливим і важким⁴⁹. У Києві торговельна експедиція змінювала судна. За підрахунками Я. Боровського, щоб добрatisя зі столиці Руси до Константинополя, треба було пливти не менше місяця (за дослідженнями Н. Вороніна, — 45 днів) за сприятливих умов⁵⁰. Пробратися ж через ріки і озера північних районів Східної Європи, які поросли лісом і були вкриті болотами, без належної системи комунікацій, зокрема волоків, у VIII—IX ст. було просто неможливо⁵¹.

Нема жодних аргументів для ототожнення Б’ярмаланду з Руським каганатом, а б’ярмійці — з русами (чи слов’янами, чи норманами). Мешканці цього невідомого північного краю, наймовірніше, були фінськими мисливцями, які не могли наприкінці VIII ст. здійснювати далекі походи у Чорне море, а у 838 р. організувати посольство у Візантію. Волзький торговельний шлях, що діяв у VIII—IX ст., починався, найвірогідніше, у Булгарі в Середній Волзі, куди північні мисливці привозили хутро й отримували за нього арабське срібло⁵². Північніше Булгара арабські купці не потрапляли і тому погано уявляли собі географію північних земель Східної Європи, зрештою, між ними і північними звіробоями могли бути і торговельні посередники в особі місцевих купців-булгар.

Ще одна доволі популярна в російській історіографії гіпотеза локалізує Руський каганат з центром у Ладозі у басейні р. Волхов. Після того як археологічні дослідження довели, що до кінця X ст. Новгорода не існувало⁵³, а отже, всі літописні легенди, в яких він згадується, як свого часу пропускав О. Шахматов, є пізнішою вставкою в первісний літописний текст⁵⁴, російські археологи почали шукати столицю північної Русі в Ладозі. Тут справді існувало давнє городище, яке, згідно з археологічними джерелами, до кінця X ст. населяли давні скандинави. За легендою про прикладання варягів, саме в Ладогу 862 р. прибув запрошений місцевими племенами варязький ватажок Рюрик. З приводу літописної легенди й навколо особи Рюрика дискусія точиться уже понад два століття. У давньоскандинавських джерелах його взагалі не згадано. Сучасну реїнкарнацію версії, висловленої у першій половині XIX ст. Ф. Крузе, про те,

⁴⁵ Седов В. В. Русский каганат IX века // Вопросы истории.— 1998.— № 4.— С. 3—15; Седов В. В. Славяне. Историко-археологическое исследование.— М., 2003.— С. 255—295.

⁴⁶ Цветков С. В. Поход русов.— С. 76.

⁴⁷ Леонтьев А. И., Леонтьева М. В. Походы норманнов на Русь.— М., 2009.

⁴⁸ Мельникова Е. А. „Орозий“ короля Альфреда Великого // Древняя Русь...— С. 13—15.

⁴⁹ Константин Багрянородный. Об управлении империей.— М., 1989.— С. 45—47.

⁵⁰ Боровский Я. С. Византийские, старославянские и старогрузинские источники о походе русов на в VII в. на Царьград // Древности славян и руссов.— М., 1988.— С. 116.

⁵¹ Див.: Дубов И. В. Великий Волжский путь.— Л., 1989.

⁵² Странгольм А. Походы викингов.— М., 2002.— С. 252.

⁵³ Носов Е. Н. Новгородское (Рюриково) городище.— Л., 1990.

⁵⁴ Шахматов А. Повесть временных лет.— СПб., 1916.— Т. I.

що літописним Рюриком був Рорик Ютландський, не підтримали провідні російські скандинависти О. Мельникова та Т. Джаксон. Згідно з західно-європейськими джерелами, Рорик Ютландський діяв у Фрисландії на Рейні, а не у Північно-Східній Європі, де він нібіто заснував північну Русь. Те, що Рорик Ютландський був сучасником Рюрика літописного, не може бути переконливим аргументом для іх ототожнення. Також не можна пояснити, чому норманський володар Ладоги, розташованої за тисячі кілометрів від тюркських країн, прибрав тюркський титул „каган“, який не використовувався ні у Скандинавії, ні у Північній і Західній Європі. Проте він був добре відомий у Середньодніпровському регіоні, розташованому поблизу північно-західних рубежів Хозарського каганату. Щоб наголосити на могутності київських князів і їхній рівності правителям Хозарії, сучасники титулували їх каганами (туркським титулом, що прирівнювався до імператорського). Так, ще в XI ст. київського князя Володимира Великого і його сина Ярослава Володимировича митрополит Іларіон називав великими каганами⁵⁵.

Серед аргументів гіпотези про існування початкової „Русі“ на Волхові заслуговує на увагу лише факт заснування в давній Ладозі однієї з торгово-вельзих факторій норманів. Очевидно, що епоха вікінгів була універсальним періодом в історії середньовічної Європи, на початковому етапі якої, до середини IX ст., давні скандинави і на сході, і на заході континенту виступали морськими піратами, які грабували прибережні поселення (переважно церкви і монастирі), а у випадку небезпеки швидко відступали в море, за що отримали назву морських кочівників. Лише згодом, у другій половині IX ст., вони почали засновувати постійні торговельні факторії, однією з яких і була Ладога. Гіпотеза Ладозького каганату не має переконливих доказів, щоб підважити найбільш аргументовану версію про початок формування Руської держави наприкінці VIII — в першій половині IX ст. у Середньому Подніпров'ї. Проаналізувавши аргументи прихильників початкової Ладозької Русі, П. Толочко дійшов висновку, що „неможливо собі уявити, як в умовах раннього середньовіччя можна було регулярно здійснювати військові експедиції із волховсько-ільменського регіону на Кавказ і у Візантію. І вже зовсім неїмовірним видається той факт, що уявний Руський каганат у басейні Волхова, який не відрізнявся війовничістю стосовно своїх сусідів і, до речі, зовсім не помічений ними, наводив жах на народи і країни, віддалені від нього на кілька тисяч кілометрів“⁵⁶.

Стосовно походження етноніма і політоніма „Русь“ у сучасній історіографії не висловлено нових оригінальних версій. Як стверджував

М. Грушевський, питання про походження назви „русь“ є ахіллесовою п'ятою норманізму. На думку історика, аргумент норманістів про те, що шведи у Східній Європі називали себе не власним іменем, а етнонімом, який нібіто походив від фінської назви місцевості у Швеції „Ruotsi“, не викликає довіри. Вчений вважав, що вагоміші аргументи, ніж скандинавська гіпотеза появи політоніма, має південна або середньодніпровська версія його походження. На її користь свідчать поява коренів „рос“, „рус“ в етнонімах (росомони, роксолани) і гідронімах (Рось, Роставиця, Росава) Середнього Подніпров'я задовго до появи тут норманів⁵⁷. Сучасні дослідники стверджують, що спроби норманістів вивести назву „Русь“ з фінської „Ruotsi“ є не лише не бездоганними у фонетичному плані⁵⁸, а й надуманими і навіть абсурдними*.

Питання про походження політоніма „Русь“, навколо якого переважно точилися дискусії у XVIII—XIX ст. і яким тривалий час підміняли проблему походження Руської держави, з позицій сучасних уявлень про процеси державотворення не є принциповим і надміру важливим. Проте варто зазначити, що у скандинавських джерелах немає жодного племені і держави з назвою „русь“. Скандинави називали Східну Європу Гардаріки (країна городищ) і лише раз в ісландській „Сазі про Хальвдана Ейстейнссона“, у якій розповідається про події початку XI ст., вона названа Русоланд (країна русів)⁵⁹. Уже сама ця назва заперечує можливість її заснування скандинавами (чи шведами, чи датчанами). Набагато важливішим, аніж походження терміна, є його значення. І з цього погляду, середньодніпровське розташування Руси не викликає жодних сумнівів. Так, до XIII ст. літописці використовували назву „Русь“ лише для географічного означення Середнього Подніпров'я: ні Новгород, ні Ростов, ні Сузdal у їхньому розумінні Руссю не були⁶⁰. Новітні спроби довести північне походження назви „Русь“, як і версія початкової північної Руси, з якою вони безпосередньо пов’язані, не мають переконливих аргументів.

Отже, численні повідомлення середньовічних зарубіжних авторів засвідчують існування Руської держави уже в першій половині IX ст., а це означає, що вона, як припускав М. Грушевський, могла утворитися ще раніше — у VIII ст. Особливо важливий доказ існування Руської держави — інформація Бертинської хроніки про руське посольство у Візантію і королівство франків, яке датується 838—839 рр. Політичним центром Руської держави від її появи на середньовічній політичній арені був Київ, а її територіальним ядром — Середнє Подніпров’я.

Ольга ЩОДРА

⁵⁵ Слово о законі і благодаті київського митрополита Іларіона.— К., 2003.— С. 30, 62.

⁵⁶ Толочко П. П. Где находилась изначальная Русь?— С. 15.

⁵⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси.— Т. I.— С. 623—624.

⁵⁸ Див.: Пріцак О. Походження Русі.— К., 1997.— Т. 1.— С. 70; Трубачов О. Н. К истокам Руси (наблюдения лингвіста).— М., 1993; Гrot L. Призвание варягов. Норманы, которых не было.— М., 2013.

* Як показали дослідження L. Гrot шведського узбережжя, що фіни називали „Ruotsi“, до XIII ст. не було: з моря виступали лише поодинокі островки.

⁵⁹ Мельникова Е. А. Древняя Русь в исландских географических сочинениях // Древние государства. 1975.— М., 1976.— С. 141—156; Джаксон Т. Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI — середина XIII в.).— М., 2000.— С. 133.

⁶⁰ Див.: Насонов А. Н. „Русская земля“ и образование территории Древнерусского государства.— М., 1951; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.— М., 1982.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасних умовах інтеграційних процесів України однією з актуальних проблем є з'ясування і аргументування потреби узаконення часу заснування Української держави. Як відомо, сьогодні у світі налічується понад 250 держав, із яких 193 входять до складу ООН, а 206 є членами ЮНЕСКО. З-поміж них більшість держав незалежні і мають власну назву та встановлену і затверджену дату першої письмової згадки чи дату створення своєї державності. До історичного рейтингу держав ЮНЕСКО включило тільки ті держави, форми організації яких відповідали основним ознакам сучасної держави, а це наявність: власної території, суверенітету, державних символів та мови. Відповідні місця в історичному державотворчому рейтингу посіли тільки ті держави, які були присутні на сучасній карті світу і мали затверджену дату початку своєї державності. України у цьому рейтингу-листі, оприлюдненому ЮНЕСКО у 2006 р., не було.

Тривалий час в українській історичній науці велися і ведуться наукові дискусії щодо коректності встановлення конкретної дати першої письмової згадки чи дати початку історії держави, зважаючи на те, що у кожного народу є своя самобутня державницька історія. Наукові дискусії і обговорення, присвячені історичним джерелам Української держави, відбулися на різних наукових заходах у Львівському національному університеті імені Івана Франка, в інших інституціях, а також на чергових сесіях Наукового товариства ім. Шевченка у м. Львові. Узагальнюючи результати наукових дискусій, вважаємо, що сьогодні є достатньо підстав, щоб запропонувати наукову концепцію про час заснування Української держави, а відтак звернутися до Верховної Ради України з пропозицією узаконити дату заснування Української держави. Нам треба пам'ятати, що одним з важливих атрибутів сучасної держави є її офіційна назва і час заснування. Без власної назви не існувало і не існує сьогодні жодної самостійної держави як такої. Встановлення часу заснування Української держави є також важливим атрибутом її суверенності, який повинен бути закріплений на конституційному або законодавчому рівні. Основним призначенням цього атрибуту є міжнародно-правова та суспільно-політична ідентифікація держави. Він буде містити інформацію про час заснування держави, її національну належність, найбільш важливі її суспільно-політичні події на шляху боротьби за свою державну незалежність і буде визнаним власним народом як творцем держави та світовим товариством.

Важливо зрозуміти, що через брак достатньої кількості історичних першоджерел, які знищували окупаційні держави, дуже складно визначити точну дату заснування Української держави, оскільки зародження і формування Української державності було тривалим процесом. Україн-

ська державність має досить давнє походження і її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії. Підтвердженням цього є згадка в Акті проголошення незалежності України 1991 р. про продовження тисячолітньої традиції державотворення в Україні. Акт проголошення незалежності України став де-факто документом про відновлення Української державності. На першому Всеукраїнському референдумі 1991 р. громадяни України відповідно до вільного волевиявлення голосуванням підтвердили державну незалежність України.

1996 р. Верховна Рада України, приймаючи Конституцію України 1996 р., спиралася на багатовікову історію українського державотворення, що є також визнанням факту наявності в Україні власної історії державно-правового розвитку, досвіду державотворення, а також того, що Українська державність пройшла значний шлях історичного розвитку. Про це ще у 1903 р. на високому науковому рівні як для того часу обґрунтував видатний український історик світової слави М. Грушевський у праці „Звичайна схема руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства“¹, яка, як і інша українська патріотична література, у часи Російської імперії та СРСР піддавалася суворій забороні.

Пошук історичних джерел Української держави є нагальною природньою державотворчою потребою, що значною мірою пояснюється складною політичною ситуацією в сучасній Україні. Модель держави тоді цілісна, коли, крім дерева, відображені і її коріння. У сучасних умовах України з метою подальшої консолідації українського суспільства настав слушний момент на державному рівні узаконити цілісну історичну модель становлення і розвитку Української держави, яка формувалася на засадах еволюційності та тягlosti державотворчого процесу.

Український народ упродовж кількох тисячоліть живе на своїй історичній землі. Грунтовний аналіз історичного розвитку державотворчих процесів на українських землях упродовж I—IX ст. н. е., беручи до уваги загальновизнані історичні традиції, усталені критерії, об'єктивні наукові підходи щодо визнання зародження держави, дає підстави вважати, що початки державотворчих процесів на українських землях історичні джерела пов'язують із заснуванням у Середньовічному Подніпров'ї союзу слов'янського племені полян. Навколо Києва поступово формувалися, зміцнювалися і ставали більшими та міцнішими міжплемінні слов'янські об'єднання за керівництва місцевої князівської династії від Кия до Аскольда і Діра. Консолідація слов'янських племен на межі VIII—IX ст. навколо Києва спричинила утворення великої ранньої української держави — Української Русі, ядром, центром якої були нинішні українські землі.

¹ Грушевський М. С. Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.—Львів, 2002.— Т. 1.— С. 75—82.

На думку М. Грушевського, „ранню“ Русь створили праукраїнці. Поступово вони унаслідок внутрішніх закономірностей соціально-економічного та політичного розвитку підійшли до етапу формування найпростіших державних утворень, таких як Антська держава. Згодом ця держава трансформувалася у княжння окремих племен, зокрема полян, сіверян, деревлян, дулібів та інших, з-поміж яких найбільш організованим і розвиненим було плем'я полян, навколо Києва, що був розташований на перехресті торговельно-економічних, політичних і культурних зв'язків. Усе це призвело до утворення Києво-Полянської держави під назвою „Русь“². Цілком погоджуємося з науковою концепцією М. Грушевського, що Київську Русь створили давні українці, автохтони, які з давніх часів проживали на цій території. Ця схема обґрутувала самобутність, окремішність і безперервність історичного буття українського народу.

Київська княжа держава — Україна-Русь — виникла у процесі політичної консолідації східнослов'янських племен в умовах постійної загрози з боку сусідніх кочових племен (угорців, хозарів, чорних клобуків та ін.). Основними передумовами її створення були: 1) інтенсивний економічний розвиток (зростання продуктивності праці за-вдяки сприятливим кліматичним умовам, багатим природним ресурсам та удосконаленню знарядь праці), піднесення міст — центрів ремесла й торгівлі, розвиток торговельного шляху „з варяг у греки“ (шлях уздовж Дніпра зі Скандинавії до Візантії); 2) зростання майнової та соціальної нерівності; 3) заміна родової громади сусідською, яка об'єднувала невеликі сім'ї; 4) виокремлення панівної верхівки (воєвод племен, старшини, у за-лежність до котрих потрапляла більшість селян та міщан); 5) остаточне формування у другій половині VIII ст. союзів племен, які почали переростати в племінні князівства; 6) потреба захищати свої землі від нападів варягів, хозарів та інших війовничих кочових племен³. У „Повіті минулих літ“ зазначено: сучасники називали свою державу „Руською землею“ або „Руссю“, а з XII ст. — „Україною“, „Вкраїною“. На думку українських істориків (М. Грушевського, І. Кріп'якевича, О. Щодри, Л. Войтовича та ін.), до кінця XII ст. під „Руською землею“, „Руссю“ розуміли лише територію Середнього Подніпров'я, визначену містами Київ — Чернігів — Переяслав (землі полян, деревлян, сіверян). Тільки до цих земель і міст вживали термін „Русь“. Ні Новгородська земля, ні Суздалська (як і решта приєднаних до Києва земель), на думку сучасників, Руссю не були. Це переконливо засвідчують повідомлення літописів. Так, перший Новгородський літопис часто повідомляє про поїздки новгородців „у Русь“ (тобто в Київ, Чернігів або Переяслав). Так само „в Русь“ їздили зі Суздалської землі. Назву „Київська Русь“, загальновживану в історичній та історико-правовій літературі, ввели науковці-історики. У період існування Київської Русі слово „укра-

їнський“ уперше простежується у XI ст., а назва „Україна“ вперше згадується в Київському літописі 1187 р. стосовно Переяславської землі. Ця територія була основою Київської держави — Руської землі у IX—XII ст.⁴

Формування державної території Київської Русі здебільшого завершилося наприкінці X — на початку XI ст. У середині XI ст. територія Київської держави була найбільшою на території тогочасної Східної Європи — її периметр сягав 7 тис. км. Русь простягалася від басейну Вісли — на заході, до Ками і Печори — на сході, від Чорного моря — на півдні, до Білого моря і Льодовитого океану — на півночі. Кордони Руської держави не були постійними, — вони змінювалися упродовж усього періоду її існування. Особливо це стосується її південно-східних рубежів, які межували зі степом: саме вони зазнавали найбільших змін⁵.

Київська Русь вже на 838 рік була відома на міжнародній арені. Ця дата стала вінцем у тривалій історії пошуку часу започаткування ранньої української державності. Роси, русини, українці — це історичні етноніми одного народу, мовою якого є українська, яка відома ще з VII ст.

Спираючись на Бертинські аннали (пам'ятка середньовіччя, написана у Франкській імперії у 830—882 рр.), які склав (в тій частині, де йдеться про Русь) Пруденцій Труаський, двірський капеллан Людовика I (814—840 рр.) за часів правління західнофранкського короля Карла Лисого (840—877), вважаємо, що датою першої письмової згадки ранньої Української держави є 838 р. В анналах повідомляється, що посольство русів від імені Руської держави 838 р. уклало вигідну торгівельну угоду з Візантійською імперією, однією з авторитетних держав тогочасного міжнародного життя. У Бертинських анналах, які містять найдавнішу західноєвропейську згадку про Русь, зафіксовано також, що у 839 р. до імператора Людовика I (814—840) прибуло посольство візантійського імператора Теофіла (829—842), який „прислав також [...] деяких людей, які стверджували, що вони і народ їх називаються Рос (Rhos); їх король (лат. rex) має титул хакана (лат. chacanus), і направив до нього (Теофіла), як вони стверджували, заради дружби...“⁶ За свідченням „Баварського географа“, руси були незалежним народом на землях між хозарами та уграми. Тобто на той час вони не були підданими Хозарії і не сплачували данини каганату. Додатковим аргументом на користь цієї наукової концепції є 840, 852, 860 та інші роки, у яких Руська держава виступала як самостійний суб'єкт тогочасних міждержавних і міжнародних відносин. Так, у „Повіті минулих літ“ — першому літописному зведенні княжої України-Русі, укладеному в Києві у XI — на початку XII ст. Нестором, під 852 роком зафіксоване повідомлення: „В літо 6360 (852), індикта 15, коли почав царювати Михайло, почала прозиватися Руська земля“. Тут же зафіксовано, що при цьому князеві „приходила Русь на Царгород, про що пишеться в грецькому

² Грушевський М. С. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. / Редкол. П. С. Сохань (голова) та ін.— К., 1993.— Т. 1.— С. 176—192.

³ Мироненко О. М. Київська Русь [Текст] // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.— К., 2001.— Т. 3. К—М.— С. 89—90.

⁴ Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник.— К., 2015.— С. 54—56.

⁵ Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття.— Львів, 2016.— С. 126.

⁶ Бертинські аннали.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

літописанні; так-от від цієї дати почнемо і відлік зробимо...”⁷

Наукові аргументи про те, що дата — 838 рік — є першою письмовою загадкою і одночасно її можна вважати офіційною датою заснування київської держави України-Руси, власне, Української держави, такі:

По-перше, київська княжа держава Україна-Русь мала свою територію, яку становили теперішні українські землі, і назуву, про що зазначено у Літописі, у міждержавних угодах „наша земля почала іменуватися Руською“. Визнання території і назви країни можна трактувати як початок політичної ідентифікації й, відповідно, однією з важливих ознак існування держави. Становлення держави пройшло тривалий шлях своєї еволюції. Її основними етапами стало означення спочатку держави (державного утворення) іменем панівного племени, пізніше використання для означення назви держави слів „земля“, „влада“ і т. д., а в нові часи — з використанням слова „nation“ (народ).

По-друге, київська княжа держава Україна-Русь мала розвинуту систему органів державної влади. За формуєю державного правління вона вважалася ранньосередньовічною монархією. Очолював державу Великий князь. Йому належала верховна законодавча влада. Великий князь зосереджував і виконавчу владу. Як глава адміністрації він виконував також функції воєначальника й особисто водив рать у бій. Мали князі й судову владу. Діяльність князя скерувала рада бояр. Правлячий князь у разі потреби скликав народні збори населення — віча, які були важливим органом влади та інститутом українського звичаєвого права і були відомі вже в добу племінного ладу. У Літописі також зафіксовано, що у IX ст. Русь, осередком якого була Київщина, здійснила великий військовий похід на Візантію, яка впродовж майже тисячоліття була найсильнішою державою у світі. Її політичного впливу зазнали всі країни і народи Європи та багато країн на Близькому і Середньому Сході. Цей вплив ґрунтувався не тільки на військовій силі Візантійської імперії, але й на умілій і гнучкій зовнішній політиці, яка для досягнення політичної мети використовувала засоби економічного, ідеологічного (церковного) і культурного тиску. Формування першого державного об’єднання на землях східних слов’ян — Київського князівства, за часів Аскольда означало вихід Руси на міжнародну арену. Як відомо, 18 червня 860 р. руський флот на чолі з Аскольдом вдерся до бухти Золотий Ріг і обложив Константинополь. Імператорові Михаїлу III довелося сплатити контрибуцію й надати привілеї руським купцям на землях Візантії. Виникнення Київської держави й утвердження князя Олега в Києві означало створення сильної країни, на яку довелося Візантії зважати ще тривалий час. Для того, щоб здійснити військовий похід проти Візантії, Київська держава мала досягти значного рівня розвитку, особливо

державної організації, військової могутності, та мати відповідне міжнародне визнання. Як свідчать візантійські джерела, тоді відбулося перше, так зване Фотієве, хрещення Руси. А для такого хрещення було потрібне функціонування сильної державної влади.

По-третє, у київській княжій державі Україні-Русі сформувалося право як важливий регулятор суспільних відносин, найважливішими джерелами права якого були: спочатку звичаєве право, князівські статути й уроки, а згодом Руська Правда та ін.

По-четверте, у „Повіті минулих літ“ зазначено, що саме з 852 р. започатковується власна хронологія і під роками письмово фіксувалися найважливіші державні події у Київській Русі. Тобто вже тоді при князівському дворі існувала державна канцелярія. Це дає право стверджувати те, що становлення і розвиток ранньої української (тоді — руської) державності було результатом внутрішнього закономірного соціально-економічного і політичного розвитку слов’янських племен на території сучасної України, а не привнесені ззовні. У „Повіті минулих літ“ переважно йменувалися нинішні українські землі, передусім Київ, Чернігів і Переяслав. Отже, проаналізовані історичні джерела дають нам підстави вважати, що на 838 рік уже повноцінно існувала високо розвинута, як для того часу, рання українська держава — Україна-Русь. 838 рік можна вважати початком історичного відліку Української державності. З-понад 1180-річною історією Українська держава входить до найстаріших держав Європи.

Отже, український народ упродовж кількох тисячоліть живе на своїй історичній землі. Понад 1000 років мав свою державність у різних формах та через несприятливі внутрішні і зовнішні чинники змушений був боротися за її відродження. Українська держава бере свій початок з княжої держави України-Руси, яка справила значний вплив на політичне життя як країн Західної Європи, так і сусідніх азіатських країн, а також держав, що мали велике значення в системі торгівлі між Європою та Азією⁸. Згодом втіленням державницької ідеї українського народу стала не менш могутня Галицько-Волинська держава. Створення Галицько-Волинської держави — важливий етап в історії української державності. Ця держава досягла значного політичного розвитку і за рівнем економіки та культури увійшла до числа найпередовіших країн тогочасної Європи⁹. Наступним етапом відродження української державності стала уславлена Запорізька Січ, політичний лад якої характеризувався як православної республікі з демократичними рисами¹⁰. У середині XVII ст. внаслідок національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького Україна знову виборола незалежність і вибудувала найдемократичнішу на той час державу, створила першу в світі демократичну конституцію, уклала політичні, воєнні угоди з державами¹¹. У 1917—1921 рр. в умовах краху Росій-

⁷ Повість минулих літ.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

⁸ Гончаренко В. Д. Тернистий шлях до незалежності // Вісник Академії правових наук України.— 1996.— № 7.— С. 3.

⁹ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Галицько-Волинська держава (1199—1349): монографія.— Львів, 2006.— С. 273.

¹⁰ Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум’янцев; за ред. В. Д. Гончаренка.— Харків, 2013.— 670 с.

¹¹ Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.— К., 1996.— С. 342.

ської й Австро-Угорської монархій та революційних подій український народ знову став на шлях свого державного відродження. Українська національна революція 1917—1921 рр. мала епохальне історичне значення. Після тривалого історичного періоду русифікації, національного та соціального поневолення на початку ХХ ст. український народ відновив свою незалежну державу. У той час Україна пережила різні форми національної державності: Українську Народну Республіку за Центральної Ради, Українську Державу — Гетьманат П. Скоропадського, Українську Народну Республіку за Директорії, і Західноукраїнську Народну Республіку, але державну незалежність втримати не змогла. У багатовіковій історії державотворення українського народу події, пов’язані із його визвольною боротьбою початку ХХ ст., мають справді історичне значення. Тому не випадково Президент України П. Порошенко своїм Указом від 22 січня 2016 р. № 17/2016 постановив проголосити 2017 рік Роком Української революції 1917—

1921 рр., а вшанування подій та видатних учасників цієї революції визначити „одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017—2021 роки“¹².

24 серпня 1991 р. Україна проголосила відродження своєї державної незалежності. Проголошення Україною свого державного суверенітету було лише першим, хоч і дуже важливим кроком на шляху до створення міцної, демократичної, правової держави. Розбудова цієї держави — непростий, тривалий, проблематичний процес, у якому Україна має великий державотворчий досвід історичного розвитку.

Отже, Українській державі не 26 років і вона не нова і не молода держава. Незалежна Україна це лише новітній етап у безперервному розвитку української державності. Сучасна європейська держава Україна є єдиною спадкоємицею Київської княжої держави України-Руси вже впродовж понад 1180 років.

Ігор БОЙКО

ЗАСНУВАННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ЯК СТВОРЕННЯ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОВОДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Після падіння Галицько-Волинського князівства як держави українського народу поступово втрачається і його політичний провід, яким була православна шляхта. Про масштаби цієї трагедії свідчить хоча б той факт, що від Кревської унії 1385 р. до Люблинської 1569 р. понад 300 шляхетських родин перейшли до католицької віри, що означало їхній безповоротний розрив з українством. За таких умов з’явилася потреба створення навіть такого соціального стану, як козацтво, з середовища якого починає вилонюватися нова політична верхівка.

І хоч у ті далекі роки, тобто з другої половини XV ст., коли втікачі від феодальних утисків почали гуртуватися для захисту від нападів ординців спочатку в невеликі ватаги, а пізніше — в досить сильні воєнні дружини, козацтво ще не виступало такою силою, якою стало на переломі XVI—XVII ст. Але той осередок української збройної сили, який заснував князь Дмитро Вишневецький на Малій Хортиці 1553 р., взяв на себе функцію не лише оборони південного пограниччя. Висунувши так далеко в степ центр свого військового відродження, наш народ уперше за багато століть повертає собі право відновлювати господарство на величезних просторах чорнозему, втрачених із падінням Русі.

Цей процес розпочинається саме із заснуванням Запорізької Січі, бо з’являється військова сила, яка не тільки може оборонятися, а й у 1556 р. переходить у рішучий наступ. Так, „тієї осені, на Покрову, Вишневецький князь Дмитро взяв Іслам-Кирмен, й людей побив, й гармати вивіз до себе

на Дніпро до свого міста“. Не менш значною самостійною військовою операцією є й організація ним оборони Хортицького замку, який тоді ж намагався захопити кримський хан Девлет-Гірей. За словами самого Вишневецького, „цар кримський з усіма людьми кримськими підступив під його город на Хордецький острів й приступав 24 дні. Й божим милосердям [...] й щастям від царя відбився й побив у царя бағатьох людей країших, й пішов цар від нього з великим соромом“¹.

Тоді було важливо, що в середовищі козацтва вже виростили власні провідники, які могли розробляти й успішно здійснювати широкомасштабні військові операції проти такого сильного суперника, яким був кримський хан. Девлет-Гірею довелося звертатися по військову допомогу до турецького султана, виправдовуючи провал облоги Хортиці морозами й снігами. А це означало, що збройна сила Вишневецького настільки зросла, що орда самостійно вже не могла з козацтвом справитися.

А невдовзі зрослу міць української збройної сили відчули на собі й турки, про що свідчать архівні документи Бліскучої Порти. Аж чотири повідомлення від 2 липня 1559 р. інформують про те, як Вишневецький напав на турецьку фортецю Азов. Зокрема, зазначається в них, гарнізон, до складу якого входило і 200 яничар, був нечисленним, аби противостояти штурмові, і його відбили лише завдяки допомозі, яку подали ногайські племена, та підтримці оттоманської ескадри з шести великих і кількох малих галер².

¹² Гончаренко В. Законодавчі органи в Україні за часів Української революції 1917—1921 рр. // Право України. — 2017. — № 3. — С. 20—21.

¹ Полное собрание русских летописей.— СПб., 1906.— Т. XIII.— С. 281.

² Лемерсьє-Келькеже Ш. Литовский кондотьер XVI века князь Дмитрий Вишневецкий и образование Запорожской Сечи по данным Оттоманских архивов // Франко-руssкие экономические отношения.— Москва; Париж, 1970.— С. 53.

Уперше над Азовом, воєнним форпостом Османської імперії в приазовських степах, важливим пунктом на старому торговельному шляху з Туркестаном, нависла серйозна небезпека. У Стамбулі захвилювалися, адже будь-яка загроза Азову не гайно відображалася на продовольчому становищі Порти, оскільки до неї саме звідси надходила левова частина потрібних столиці продуктів харчування. І підстави для занепокоєння були, бо караван кораблів з ячменем, чечевицею та маслом, на який чекали у столиці, не міг вийти в море через козацьку блокаду портів азово-чорноморського узбережжя.

Тогочасні турецькі документи засвідчують також, що загони під проводом Вишневецького на великих човнах форсували морську протоку і напали на Керч. Бей Кафи Сінан писав до столиці Порти, що оттоманські ескадрі вдалося відбити цю атаку. Лише після цього „Дмитрашки“ повернувся через Азовське море до гирла Дону і піднявся ним вверх, де на своїх, уже обжитих місцях побудував невеликі форти, „готуючись таким чином до нового наступу наступної весни“³.

Уже в березні й квітні 1560 р. у Стамбулі знали про підготовку Вишневецьким великого наступу в Північному Причорномор'ї. Зокрема, каді Азова і бей Кафи писали, що ворожа армія, яка готується захопити Крим, перебуває під командуванням „Дмитрашки“. За наказом султанського дивана було приведено в стан бойової готовності збройні сили передусім на місцях. Зі Стамбула в Азов вийшла ескадра з семи кораблів. У місті швидко відновлювалися фортифікаційні споруди, гарнізон поповнився загоном яничар, а також запасами продовольства. Османські сили, стягнуті на захист Азова, очолював сілістрійський бей Сінан-паша. Крім солдат, завербованих у Сілістрії (нинішня Румунія).— В. С.), яому підпорядкувалися сіпахи і добровольці восьми інших бейликів (округів).— В. С.) Османської імперії, а також загони під командуванням молдавського й валаського воєвод і армія кримського хана.

Французыка дослідниця Ш. Лемерсьє-Келькеже, порівнюючи цю військову мобілізацію проти „Дмитрашки“ з приготуванням Бліскучої Порти проти інших її європейських противників — Венеції чи Священної Римської імперії, — відзначала, що такі заходи султана були надзвичайними. Це був єдиний випадок в історії Туреччини, коли такі грандіозні військові приготування спрямовувалися не проти окремої держави, а проти окремої особи⁴.

Задумана з великим розмахом експедиція проти Криму не вдалася, оскільки турецькі власті були заздалегідь попереджені про неї й зуміли її відбити завдяки османській флотилії, яка вже чекала козаків Вишневецького на переправі. Несуспіх запорожців пояснювався не тільки тим, що від черкеських князів і Великої Ногайської орди вони не дістали підмоги з 20—30 тисяч осіб, як передбачалося, а й повідомленням когось із московських купців бея Кафи про намір „Дмитрашки“ здійснити напад на Азов.

Незважаючи на невдачу Вишневецького, з початком наступного, 1561 р. в Туреччині посилено готуються до нових сутичок із князем. У донесеннях французыка посла зі столиці Порти зазна-

чалося, що 20 галер чекають виходу в Чорне море для захисту Кафи та Азова. Очікувалися також бойові операції „Дмитрашки“ в Мегрелії, тобто Грузії...⁵

Ці повідомлення турецьких архівів засвідчують також: на той час наші запорожці вже були змушені опановувати й морське мистецтво, бо розуміли, що без власного флоту не можна розраховувати на успіх у боротьбі з Кримом і Туреччиною. Зрозуміло, що використання козацької флотилії спостерігається і на водних артеріях України. Зокрема, ще з середини XVI ст. досить часто запорожці піднімаються вверх Дніпром і Дністром. 1596 р., наприклад, пробували штурмувати Київ із човнів, а через чотири роки вибралися і на війну проти шведів: „Ідуши водою вгору й маючи противні вітри, як прийшли до порогів, то ледве не на кожному тягнули морські човни берегом через скали, взявшись за линви; декому добре падав і кривавий піт з чола“⁶.

А далі їхній шлях на Балтику пролягав так, як зазначалося на засіданні Польського сейму: „Аби затягнули човнами вгору Дніпром, бо то можливе, а потім на Буг, а з Бугу на Віслу — морем до Пілави [...] саме тих, хто на Чорному морі проти турків воюав“⁷.

Сумлінність у службі й висока військова майстерність українського козацтва змушувала польські власті в XVI ст. не раз поверталися до питання про взяття його до особливого реєстру, що буде під контролем. Від 1568 р. польський король, враховуючи силу і зрослий авторитет запорізького козацтва на міжнародній арені, був змущений офіційно визнати його як самостійну військову організацію, пропонуючи службу й оплату при замку. Звичайно, передусім мали на меті припинити походи низовців проти орди, що загрожувало неприємностями короні, і зробити дніпровську вольницю цілковито залежною від намірів шляхти. Але „певний почет“ — 300 осіб, набраний із запорожців, через кілька років не міг стати новою, державною організацією всього козацтва. Тож Запорізька Січ продовжувала розвиватися незалежно від Речі Посполитої, без її відома зав'язувати дипломатичні відносини.

З другої половини XVI ст. козацька дипломатія встановлює контакти з багатьма європейськими країнами. Тут і перші зв'язки з австрійськими монархами, римською курією, кримським ханом. Запорізькі посли відіграють велику роль у врегулюванні конфліктів між Військом Запорізьким і польським урядом у ході національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти наприкінці XVI — у першій половині XVII ст., саме вони домагалися від імені дніпровської вольниці, реєстровиків і випищиків (викреслених із реєстру) розширення своїх прав, посилення впливу на городову Україну. Велика заслуга їх у тому, що під час цього процесу козацтво, формуючи військово-територіальний поділ наших земель, поступово відроджувало українську державність.

Річ у тому, що реєстровики не були залежні від шляхетських урядовців на спеціально виділених землях від Терехтемирова до Чигирина,

³ Лемерсьє-Келькеже Ш. Литовский кондотьер... — С. 56.

⁴ Там само. — С. 61.

⁵ Там само. — С. 63.

⁶ Грушевський М. Історія України-Русі. — К., 1995. — Т. 7. — С. 249.

⁷ Российская национальная библиотека. Санкт-Петербург, отдел рукописей и редкостной книги, ф. Дубровского, д. 166, л. 2 зв.—3.

звільнені від податків, поборів і повинностей. Платня з державного скарбу була додатковим джерелом прибутку до заняття сільським господарством, ремеслом, промислами. Крім того, козацтво одержало окремий суд, влаштувало в Терехтемирівському монастирі шпиталь для поранених і хворих.

„Така організація,— зазначала відомий дослідник Олена Апанович,— не була даром Стефана Баторія усьому українському козацтву, як це стверджують досі деякі історики. Він запозичив її у Запорізької Січі для реєстрового козацтва. Українське козацтво саме створило своєрідний політично-адміністративний, судовий, військовий устрій, який послужив моделлю в організації реєстру і який у його межах змушена була визнати Річ Посполита“⁸.

Так-от, цей новотвір українського козацтва не тільки зберіг реєстровому війську елементи автономії, а й легалізував його військову й політичну організацію, що стало основою для поширення ідеї запорізької вольниці на городову Україну. Вона вже з останньої чверті XVI ст. усе настирливише пробиває собі шлях через перенесення військово-територіального поділу з пониззя Дніпра на волость. Відтак на початку 1590-х років реєстр розрісся уже до двох полків по 500 козаків, які на чолі з Криштофом Косинським і Войтехом Чановицьким розташувалися в Рокитному і Володарці на Правобережжі та в Іванкові, Горошині і Сніпороді — за Дніпром. А це вже створювало для козацтва можливість поширювати свій вплив на територію городової України⁹.

Звичайно, польський уряд і гадки не мав цього допускати. Зважаючи на збройну силу козацтва, яке постійно використовував, він думав над тим, як зашкодити поширенню його впливу, ізолюючи від народних мас. Тому історичним парадоксом для Речі Посполитої було залучення до своїх військово-політичних планів не тільки реєстрового козацтва, а й запорожців і взагалі не вписаних до реєстру, що залучало під прапори козацької ідеї все нові й нові маси українства. Це особливо чітко проявилось під час козацько-селянських повстань наприкінці XVI ст.

Деякі представники польської еліти бачили вихід у тому, щоб примирити Річ Посполиту з українським козацтвом. Наприкінці XVI ст. київський католицький єпископ Йосиф Верещинський запропонував створити своєрідну козацьку державу на Задніпров'ї. Зокрема, передбачалося передати в юрисдикцію Війська Запорізького всіх земель на схід від Дніпра. До козацької держави, на чолі якої мав стояти князь, передбачалося долучити українські й білоруські землі від Запорожжя до Орши. На них планувалося розмістити 13 полків: князь зі своїм відділом повинен був одержати на утримання Переяслав „з усіма хуторами“, а козацький гетьман розташувався б у Лубнах і його околицях, інші військово-територіальні одиниці — у Пирятині, Старому, Борисполі, Острі, Любечі, Гомелі, Чечерську, Пропойську, Кричеві, Мстиславі й Радомлі¹⁰.

Незважаючи на те, що цей проект був нереальним, він свідчить про існування ідеї козацької ав-

тономії через військово-територіальний полковий поділ, про вимоги рівності козаків зі шляхтою і навіть про окремий козацький народ з правом на власну політичну організацію. Очевидно, зовсім не випадково в середині 1590-х років у шляхетському середовищі ширилися чутки, що козаки хочуть занурувати окрему республіку на чолі з Наливайком як князем.

Зі свого боку посол Наливайка — Нішкевський — повіз у січні 1596 р. до короля ось такі пропозиції: розташувати в межиріччі Дністра і Південного Бугу щось на зразок прикордонної сторожі в зазначеній королем кількості і на державній платні. Крім служби проти татар і Москви, Наливайко обіцяв виконувати і репресивні функції щодо розбійників, утікачів-селян і челядників — спільно з прикордонними старостами передмати їх та різати їм носи і вуха. Навіть на Запоріжжі обіцяв зруйнувати гетьманство, а залишити там лише свого поручника¹¹.

Таким чином, через опанування певної території козацтво готове було відновлювати українське самоврядування, бо найнявшись тоді на службу австрійському цісареві, як зазначив М. Антонович, „козаки виламались з державного зв'язку Речі Посполитої. І відтепер вони представляють собою окрему політичну організацію, від якої можна сподіватися кожночасно всякого союзу з сусідами. Ось чому першою вимогою поляків при всіх переговорах під час війни 1596 року була видача чужоземних корогов. Цим актом немов символізувався поворот козацтва до послуху польському уряду“¹².

Водночас треба зазначити: тоді більшість козаків насамперед хотіла прогодуватися і ще не усвідомила як слід своїх обов'язків перед країною. Серед них після загибелі Дмитра Вишневецького не було жодної видатної постаті з ширшим політичним світоглядом, яка зуміла б надихнути воїнські маси ідею вищою, ніж погранична жандармерія, яку проектував Наливайко¹³.

Ось чому перенесення запорізьких традицій на городову Україну через військово-територіальний полковий устрій дало змогу не тільки покозачувати широкі маси — з 1632 р. на південному пограниччі спостерігасмо вісім реєстрових полків,— але й виявляти серед них майбутніх провідників, котрі вже мислили масштабніше. Придивившись до демократичних традицій на Запоріжжі, вони намагалися запровадити їх на волость, чим сприяли розвитку громадянського суспільства. Зрештою, Запорізька Січ стала прообразом тієї християнської козацької республіки, яка задовго до Великої Французької революції наприкінці XVIII ст. проголосить демократичні права і свободи.

Військове мистецтво українських козаків викристалізувалося в різних аспектах збройної боротьби. Передусім у відсічі турецько-татарської агресії, яка постійно супроводжувалася жорстоким кровопролиттям. Саме дніпровська вольниця була у цій боротьбі авангардом, саме на ній із сподіванням зверталася погляди вся Європа, що тремтіла перед грізною силою Османської імперії. Важкі битви з арміями турецького султана і кримського хана мобілізовували внутрішні сили України; до-

⁸ Апанович О. Збройні сили України // Голос України.— 1991.— 15 берез.

⁹ Volumina legum.— Petersburg, 1859.— Т. II.— С. 318.

¹⁰ Антонович М. Студії з часів Наливайка.— Прага, 1941.— С. 104.

¹¹ Там само.— С. 53—54.

¹² Там само.— С. 9.

¹³ Там само.— С. 47.

свід, одержаний у цих битвах, сприяв зростанню військової майстерності всього народу.

Та військове мистецтво Війська Запорізького вдосконалювалося не лише в боротьбі зі степовою ордою. З одного боку, передові прийоми бою козацтво передмало й відшліфовувало, воюючи в складі війська Речі Посполитої або будучи найманним різними монархами. Так, наші козаки ходили в найми до молдавських господарів, кримських ханів, австрійських імператорів, шведських і французьких королів, московських царів. Скажімо, коли у війнах з Австрією французи відчули на собі передову тактику й стратегію козацького війська, то 1646 р. вони запрошують на береги Ламаншу запорожців, аби ті відбили для них їхню ж фортецю Дюнкерк від іспанців. Є свідчення навіть про те, що 1616 р. козацьке посольство обговорювало в столиці Персії питання щодо найму 20 тисяч українських вояків, які мали б охороняти кордони цієї країни з Османською імперією.

З другого боку, українське козацтво могло привдивитися і до бойових навиків московського війська. А нашим хлопцям тоді доводилося досить часто „скородити московські ребра“, починаючи з першого реєстру 1578 року. На початку XVII ст. вони двічі приводили самозванців до Москви — одного з них навіть змогли посадити на царський трон з признанням його москвинами протягом року. Другому, т. зв. тушінському вору, щоправда, не вдалося за допомогою козацької сили засісти в Московському Кремлі, хоч табір його вже розташувався неподалік.

Але 1611 р. українські козаки разом із поляками таки зуміли взяти лігво московського самодержавства й залишилися постійною залогою там. Однак, кинуті польським командуванням напризволяще, змущені були вратися до самозабезпечення, розійшовшись Московциною аж до Тіхвина й Архангельська, чим вміло скористалися провідники тамтешнього народного ополчення Мінін і Пожарський.

Через сім років укотре пройшлися теренами Московщини до її столиці українські козаки на чолі з прославленим гетьманом Петром Сагайдачним. Однак восени 1618 р., коли Кремль і Китай-город уже були в козацькому кільці, наші козаки не змогли взяти Москви й змущені були відступити.

Коли вже козацьке військо дісталося Калуги, його наздогнали посланці царя й запропонували „єдиновірним православним“ українцям переїхти на московську службу. Триста сорок дев'ять погодилося одразу — отак прямо з дороги повернулися, розраховуючи, очевидно, що матимуть у „блокам'яній“ сіті „кормлені“ з рук „найсправедливішого, бо православного“ монарха. Та розіслали їх окремими групами по навколоишніх містах Московщини: „в Нижній — 100 осіб, в Арзамас — 21 особу, на Вологду — 44 особи, а в Пронеськ — 20 осіб, в Шатській — 50 осіб, в Переяславль-Залеський — 20 осіб, в Ярославль — 44 особи, на Коломну — 20 осіб, в Переяслав-Резанський — 30 осіб“¹⁴.

На початку 1619 р. ще сімсот православних на чолі з полковником Коншою передішли на московську службу. Їх також розіслали до 18 міст: Коломни, Рязані, Арзамаса, Нижнього Новгорода, Казані, Астрахані, Костроми, Вологди, Білозерська та інших¹⁵.

¹⁴ Російський государственный архив древних актов в Москве, ф. Розрядний приказ. Владимирский стол, столб. 41, л. 12.

¹⁵ История СССР.— 1984.— № 5.— С. 75.

¹⁶ Школа на Січі // Батьківщина.— 1969.— 29 берез.

Щоправда, в 1633 р. 40 тисяч цих „єдиновірних, православних“ на боці поляків знову виступили проти Москви, суттєво допомагаючи католицькій Речі Посполитій відвоювати Смоленщину, на якій тоді ще повністю проявлялися білоруси як корінний етнос цього регіону.

Важливим етапом розвитку Запорізької Січі було шліфування її демократичних традицій, що підтримувалися не писаними законами, а звичаєвим правом, перед якими всі були рівні і які проголошували: „Воля і рівність“. І це був не анархізм. Бо воля в козацькому середовищі неодмінно породжувала й обов'язки, а хто ніс на собі їхній тягар, той мав волю. Тут і справді всі мали рівні права, вступаючи на добровільний герць з ворогами українського народу. Гербовий шляхтич мав жити в злагоді зі своїм колишнім підданим; той, хто здобув освіту в університетах Європи, мусив брататися з неграмотним селянином. Утікачі від феодального гніту з Поділля й Сіверщини, Волині та Холмщини, нинішніх Білорусі й Молдаві — усі мали присягнути на боротьбу за християнську віру.

Та найголовніше — Запорізька Січ перебрала на себе політичний провід українського народу, який втратила наша православна шляхта. Від початку заснування Січі найвищим органом самоуправління стає загальна рада. Вона вирішувала найрізноманітніші питання життєдіяльності запорожців, проблеми війни і миру, взаємин із сусідами, вибори старшини. Загальну військову раду, в якій кожен козак мав право голосу, скликали зазвичай двічі — тричі на рік — 1 січня, на другий — третій день після Великодня й 1 жовтня.

А в міжчасі управляла кошова старшина, яку обирали з найбільш довірених загальний масі козацтва звітяжців, особливо ж січовий отаман, який мав беззастережну владу над кожним рядовиком від ради до ради. Звичайно, сам він не міг справитися з управлінням Січі, оскільки з розширенням розмаху військових дій з другої половини XVI ст. виникає потреба створення постійного апарату керівництва, а також допоміжних органів управління. Відтак поступово формується структура кошової старшини, яка стане базою для функціонування генеральної старшини Гетьманщини.

Кошовий отаман, який був найвищою службовою особою на Січі, відповідав перед дніпровською вольницею за все, з чим була пов'язана в постійних походах діяльність запорожців. Зазвичай саме він очолював їх у майже щорічних походах на узбережжя Криму та Туреччини, водив лицарів „на волость“, тобто на Україну, в далекі найми до різних європейських правителів, що відбувалося таки часто. Okрім сутто військових та господарських питань, кошовому вже самою посадою ставилося в обов'язок дбати про підготовку майбутньої зміни досвідченим воїнам. Звичайно, важливого значення надавалося фізичному загартуванню. Водночас пильну увагу приділяли зростанню освітнього рівня козацтва. Показово, що на Запорожжі передували вихованці Київської академії, братських шкіл, а також вищих навчальних закладів Європи. Скажімо, кошовий Петро Сагайдачний сам писав твори, а його „Объяснение об уничи“ свого часу було дуже популярне, його називали „предрагоценным сочинением“¹⁶.

Коли йдеться про кошових Запорізької Січі, то називають завжди кілька прізвищ — Петро Сагайдачний, Іван Сулима, Іван Сірко, Петро Калнишевський... Звичайно, за понад двохсотлітню історію дніпровської вольниці булаву старшого на Січі тримали десятки й десятки кошових. У спеціальному реєстрі, що зберігається у фондах Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії АН Росії, зафіксовано 51 прізвище¹⁷.

Другий старшинський ранг на Січі належав кошовому судді, до обов'язків якого входило розглядати кримінальні та цивільні справи. Вироки судді затверджував кошовий отаман, а коли винуватця було засуджено до смертної кари — загальна козацька рада. Символічним знаком влади кошового судді була срібна печатка, якою скріплювалися підписи отамана на рішеннях козацької ради. Зазвичай саме кошовий суддя заступав місце отамана, коли останній був у походах. Якраз із числа колишніх суддів запорожці не раз обирали собі кошових.

Першим суддею Запорізької Січі вже згаданий реєстр фіксує під 1678 р. Трохима Троцького¹⁸, хоч, звичайно, ще за сто років до цього обирається кошовий суддя, і цю прогалину ще належить заповнити дослідникам.

За старшинством далі був кошовий писар, обов'язки якого складалися з листування Січі, заіндування її канцелярією. Зазвичай він готував від імені кошового різні документи. У період до 1657 р. поки що відомий лише один писар Іван Богуславець — з 1583 р.¹⁹

До обов'язків військового осавула входила організація військової підготовки, мобілізаційні заходи та прикордонна охорона. До 1657 р. відомі такі осавули: Нечай під 1577 р., Федір Полос (1690), Семен Скалозуб (1598), Андрій Комиш (1601)²⁰.

Кошовий обозний мав за обов'язок керувати січовою гарматою і влаштуванням обозу. Історичних документів, які вказували б на конкретних осіб на цій посаді, досі не виявлено.

Хорунжий відповідав за збереження січового прапора. До обов'язків бунчужного входило носіння бунчука.

З часом на Запорожжі вводилися й нові посади старшини кошової. Так, важливу роль відігравав контарлей — базарний комісар, котрий у ранзі полковника наглядав за вагою і мірою, керував збиранням мита на перевозах і десятинами від крамарів, а на січовому ярмарку — торгового мита. До речі, доходи Війська Запорізького складалися з надходжень від воєнної здобичі, риболовства і звіроловства, десятини від хуторів у натурі, оплати за перевезення і мита, податку від

млинів і від продажу борошна на Січі, податку від сімейних козаків на паланках від польських королів, а пізніше від московських царів, торгового мита від базарних купців на Січі. Правда, на думку дослідника І. Токаржевського-Карашевича, з початку створення Січі фінансами там за-відував суддя²¹.

Не можна оминути й такої відповідальної посади, як товмач, чия роль зростала з розвитком міжнародних відносин Запорожжя. Козацький перекладач, до речі, мусив знати українську, московську, грецьку, волоську, турецьку й татарську мови.

Важливу роль в історії України в цей період відіграли гетьмані. Тут і Іван Свирговський, Богдан Ружинський, Іван Підкова, Криштоф Конинський, Григорій Лобода, Северин Наливайко, Самійло Кішка, Петро Сагайдачний, Яцько Бородавка, Оліфір Голуб, Михайло Дорошенко, Іван Сулима, Тарас Федорович, Захар Кулага, Андрій Діденко, Тиміш Орендаренко, Павло Бут, Яцько Остряниця, Богдан Хмельницький... Були й менш відомі в цей період. Але всі вони залишилися в історії козацькими воєначальниками. Саме так пояснюються значення цього слова, що походить, за однією версією, від німецького „гауптман“. Але з початком визвольної війни 1648—1657 років, коли сформувалася українська козацька державність, то під словом „гетьман“ почали розуміти не тільки старшого Війська Запорізького, але й керівника України. З цього огляду цікава розвідка зарубіжного дослідника про генезис слова „гетьман“. Цей автор уважає, що гетьман — це не що інше, як турецьке „ата тюмен“ — батько дуже великої кількості людей. При цьому наводиться аналог: „Ата тюрк“ — батько турків. На думку В. Савицького, слово „ата тюмен“ у зв'язку з появою префікса „г“ підпало під ось таку лінгвістичну еволюцію: ата-тюмен — ата-мен — ата-мен — гата-мен — гатман — гетман²².

Тобто потреба формування козацької старшини для управління процесом творення українського козацтва паралельно закладала основи відродження політичного проводу для всього народу. В комплексі це й справді дало змогу за сто років після заснування Запорізької Січі на Хортиці не лише підготувати народні маси до тривалої війни з таким сильним противником, яким була в ті часи феодальна Річ Посполита, а й сформувати відповідний апарат управління ними, без чого була немислима українська національна революція в середині XVII ст.

Володимир СЕРГІЙЧУК

¹⁷ Архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії РАН, ф. 200, оп. 2, д. 187, л. 29—30.

¹⁸ Там само.— Л. 30 зв.

¹⁹ Там само.— Л. 30 зв.

²⁰ Там само.— Л. 31; Грушевський М. Історія України-Русі.— Т. 7.— С. 171; Listy St. Zolkiewskiego.— S. 75, 88—89.

²¹ Токаржевський-Карашевич І. Хмельниччина з погляду права // Визвольний шлях.— 1958.— № 1.— С. 40.

²² Савицький В. Генеза слова „гетьман“ // Батьківщина.— 1973.— 30 черв.

ВИДАВЕЦЬ ЯКІВ ОРЕНШТАЙН І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ВЗАЄМИН

(До 75-річчя загибелі Якова Оренштайна)

12 вересня 2017 р. минуло 75 років від трагічної загибелі відомого українського видавця першої третини ХХ ст., знаного популяризатора української національної культури в її бездережавних умовах єврея Якова Оренштайна. Його життя і праця пройшли в кількох державах — Австро-Угорській та Російській імперіях, Українській та Західно-українській Народних Республіках, Веймарській республіці, Другій Речі Посполитій та Третьому Рейху. За свою видавничу діяльність Я. Оренштайн став заручником російського окупаційного режиму, його оголосили шпигуном, звинуватили у політичній неблагонадійності та зраді державі. З ним боролися російська армія, австрійська розвідка, польська поліція та гестапо. Оренштайнівський видавничий чин не залишив байдужими С. Петлюру, М. Грушевського, В. Винниченка, Є. Коновалця. Видавець співпрацював з інститутами української еміграції, купував літаки для УНР, був дипломатичним радником й посередником між УВО та єврейськими міжнародними організаціями, підтримав ідею створення українського університету в Східній Галичині. Однак найбільше Я. Оренштайн спричинився до промоції української книжки у тогочасному світі як засновник і власник коломийської „Галицької накладні“ та берлінської „Української накладні“.

Значний внесок у дослідження біографії і видавничого чину Я. Оренштайна свого часу зробили відомий бібліограф, бібліографознавець, книгоznавець, літературознавець, дійсний член НТШ, багаторічна співробітниця Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України Марія Вальо¹, а також видатний український письменник, Герой України і дійсний член НТШ Роман Іваничук, який вперше увів постать Я. Оренштайна та його видавничий чин в українську літературу ще 1965 р. у новелі „Стара хата“², а у 2012 р. в знаковому для Коломиї романі „Торговиця“ письменник стверджував словами одного зі

Яків Оренштайн (1875—1942).
Київ, 1918 р.

своїх героїв, що „українці не бойкотують видавця Якова Оренштайна через те, що він єврей, друкують у нього й купують просвітянські книги, ще й називають патріотом“³.

За останні роки вдалося віднайти і оприлюднити чимало документальних матеріалів щодо біографії і діяльності Я. Оренштайна⁴, основний масив яких зберігається в архівосховищах і книгозбирнях України, Польщі, Німеччини та Ізраїлю.

Відтак відкриваються можливості осмислення місця і ролі видавця в історії української культури початку — першої третини ХХ ст., його відносин з інституціями українства („Просвіто“, Науковим товариством ім. Шевченка, Українським науковим інститутом у Берліні). Для повноцінного розуміння видавничого успіху Я. Оренштайна та його „українського“ проекту пропонуємо міркування щодо взаємин видавця з НТШ у Львові, повноцінне дослідження яких, з огляду на інформаційний потенціал архівної україніки, ще попереду.

* * *

Народився Я. Оренштайн 25 лютого 1875 р. у Коломиї (Галичина)⁵. Був п'ятою дитиною в багатодітній родині Саула Оренштайна та Альте-Міріям із дому Готлібів. Про батька майбутнього видавця відомо, що він торгував у Коломиї книжками та папером (S. Orenstein. Buch & Papierhandlung. Kolomyia). Такі скupi відомості містяться на титульному аркуші однієї з книжок із бібліотеки Івана Франка (Косжічка Franz „Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848—1849“)⁶, виданій 1850 р. у чеському Оломоуці.

Про роки Оренштайнового дитинства, його освіту нема відомостей. Те, що він міг навчатися у Коломийській гімназії, а потім у Львівському чи Віденському університетах (припущення М. Вальо⁷), досі не підтверджено документально.

Перші Оренштайнові друки з'явилися на початку ХХ ст. у Коломиї. У газеті „Зоря“ за лютий

¹ Вальо М. Оренштайн Яків // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.—К., 2010.—Т. 7 (Мл—О).—С. 631—632.

² Іваничук Р. Твори: В 3 т.—К., 1988.—Т. 3: Місто. Повіті. Новели.—С. 395—396.

³ Іваничук Р. Торговиця: роман.—К., 2012.—С. 80.

⁴ Див.: Монолатій І. Вічний Жид з Коломиї. „Українець“ Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн.—Івано-Франківськ, 2015.—464 с.

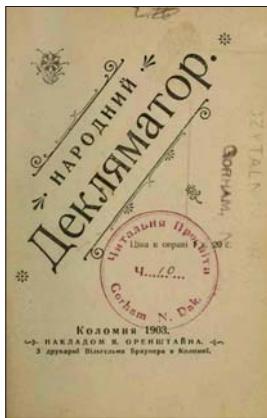
⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. 300, N 392, mikrofilm 76542 (запис № 57 за 1875 р.).

⁶ Бібліотека Івана Франка. Науковий опис: У 4 т. / Пер. сл. М. Жулинського, вст. ст. Я. Мельник.—К., 2010.—Т. 1.—№ 852.

⁷ Вальо М. Оренштайн Яків.—К., 2010.—С. 631—632.

1902 р. є таке повідомлення: „Хто хоче знати, як виглядали та як воювали наші славні батьки-козаки, най собі спровадить пачку (16 шт.) переписних листівок, що вийшли накладом Оренштайна в Коломиї (Ринок) [...] На тих картках є образки, що представляють сцени з „Гайдамаків“ Тараса Шевченка⁸. Шукаючи себе як повноцінного видавця, а також починаючи реалізувати „український проект“, Оренштайн 1902 р. видав, щонайменше, дві серії поштівок, розпочинаючи таким робом свою просвітницьку місію. Особливе місце серед них належить поштівкам із зображеннями діячів України від княжих часів до початку ХХ ст. Зокрема, у серії з 12-ти карток „Історія України-Русі“ видавець представив князя Володимира Великого, княгиню Ольгу, князя Ярослава Мудрого, Нестора-літописця, філософа Г. Сковороду, короля Данила, князя Лева, українських гетьманів П. Коняшевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Самойловича, П. Полуботка, М. Шашкевича, І. Котляревського, Ю. Федьковича, Г. Квітку-Основ'яненка, О. Конинського, О. Стороженка, В. Барвінського, В. Нащроцького, С. Качалу, А. Могильницького, М. Устияновича, В. Масляка, І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Лисенка, С. Воробкевича та М. Вербицького. Тоді ж Я. Оренштайн видав серію поштівок „Рідне слово“ з діячами української культури — О. Огоновським, О. Потебнею, М. Максимовичем, Б. Грінченком, Б. Лепким, О. Кобилянською, Лесею Українкою, І. Нечуєм-Левицьким, М. Іванець, М. Загірньою, сестрами Озаркевичами⁹.

Натомість „першою ластівкою“ книговидавничого чину Я. Оренштайна став „Народний Декляматор“ — 320-сторінковий збірник українських поезій, опублікований 1903 р.: „Книжка отся повинна находити ся у кожній хаті, а безусловно в кожній читальни. Скористає з неї не лише той, хто схоче колись деклямувати, але й кождий, хто схоче щось гарного прочитати. Переадаємо сего декламатора в руки нашої Громади в тій думці, що й він бодай трохи причинить ся до того, що наш народ, той вічний наймит — стане колись орати свій власний, вольний лан — та буде він [...] „в власнім

Перше книжкове видання Я. Оренштайна українською мовою. Коломия, 1903 р.

краю сам свій пан!“ Впорядники¹⁰.

Такий початок мав добре відгуки серед сучасників. Зосібна, учень М. Грушевського, а згодом багаторічний директор бібліотеки НТШ (з 1905 р.), секретар Історично-філософської секції (з 1909 р.) Іван Кревецький зауважив, що: „Третим центром нашого видавничого руху в 1903 р. тут в Ав-

стрії була Коломія [...] З призnanem треба згадати тут видавничу фірму коломийського книгаря Я. Оренштайна, що як на наші теперішні обставини в Галичині є одиноким чужим чоловіком, який дає наклад на українські книжки. В його книгарні містить ся більший склад українських видань, так що навіть Чернівці користають із нього. Крім декількох книжок видала його фірма ще декілька серій українських переписних карток, деяких на віть досить артистичної стійкості [...] Здається, Коломія пережене незабаром в видавничим русі Чернівці і стане другим видавничим центром в Австрії“¹¹.

Дещо згодом, у 1909 р., Я. Оренштайн реалізував ідею свого „українського проекту“, започаткувавши книжкову серію „Загальна бібліотека“. Важливим є повідомлення львівського часопису „Діло“, опубліковане 19 червня 1909 р., адже від орієнтації на галицько-українське літературне і культурне середовища й мав залежати видавничий успіх Я. Оренштайна: „Думка заснувати популярне видавництво подібного до німецької *Reklam*-и або польської *Mryuk*-и виникла нещодавно в гуртку коломийської української інтелігенції і цим заходом галицької і коломийської книгаря та видавця Я. Оренштайна, з'являється реалізована перед українською суспільністю у формі *Загальної бібліотеки* [...] Намір був випускати найбільш цінні твори української літератури та переклади, популярно-наукові праці та розвідки із різних ділянок науки, так відібрані, щоб широкі кола нашого суспільства: старша інтелігенція та шкільна молодь, простолюдини і дітвора, змогли знайти у видавництві книжечки відповідні для себе“¹².

Видавничі засади 34-річний видавець оприлюднив у післямові до першої книжечки серії — праці Богдана Лепкого „Начерк історії української літератури“ (1909), зазначаючи, що „...не щадить „Галицька накладня“ ні грошей, ані труду, щоб дати широким верствам добрі, а дешеві книжки з всіляких областей літератури та знання. Молодіж, старші люди і діди, селяни, міщани і духовні рільники й урядники, словом кождий Українець знайде ту згодом підходячу лектуру. Видавництво постарається добути на сьвіт божий не одну забуту, або тяжко доступну українську книжку, а разом з тим заповнить неодну з тих численних прогалин, особливо на полі популяризації наук, які так дошкільно, а довго ми відчували. До тої праці „Галицька накладня“ зізнала собі гурт молодих українських учених, які певно не пожалують праці для такого похвального діла. Їх кличем буде:

Перша книжечка серії „Загальна бібліотека“. Коломія, 1909 р.

⁸ Ковтун В. Золота доба коломийської листівки.— Коломія, 2010.— С. 33.

⁹ Там само.— С. 34—36.

¹⁰ Народний Декляматор.— Коломія: Накладом Я. Оренштайна; з друкарні Вільгельма Браунера в Коломії.— 1903.— С. V.

¹¹ Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. // Літературно-науковий вістник (Львів).— 1904.— Т. 25, кн. 1.— С. 126.

¹² „Загальна Бібліотека“ // Діло (Львів).— 1909.— 19 черв.

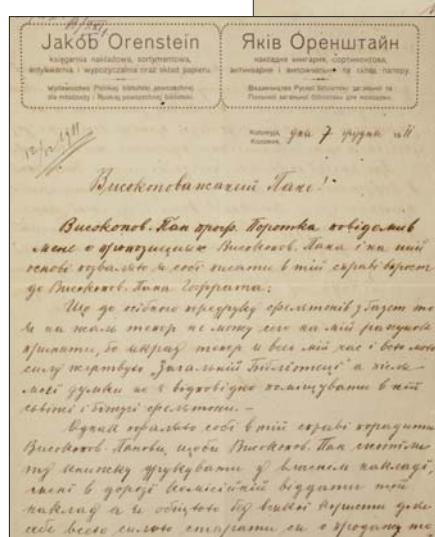
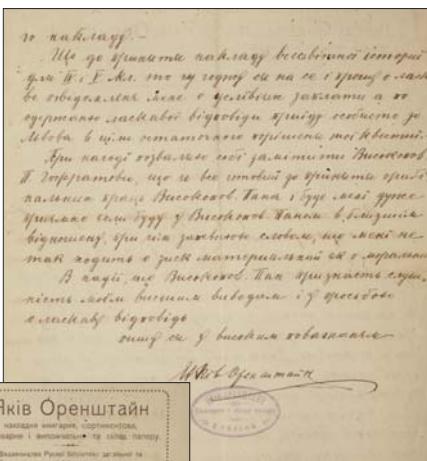
подати як найширшим верствам українського народу добутки загальної культури та викликати серед них охоту дальшого, невпинного поступу, по словам незабутнього Тараса: І чужому научайтесь, свого не цурайтесь”¹³.

Сьогодні неможливо точно встановити, коли саме видавець дізnavся або ж спробував знайти контакт із Товариством (якщо не враховувати повідомлення І. Кревецького).

Лише до початку Великої війни Я. Оренштайн, за підрахунками М. Вальо, видав 120 випусків „Загальної бібліотеки“ українською мовою — творів української і світової літератури, а також історичних і літературознавчих студій¹⁴. Ось лише деякі з них: „Суєта“ І. Карпенка-Карого (1909), „Співомовки“ С. Руданського (1909), „В затінку й на сонці“ Ю. Кміта, „От собі казочки“ і „От собі сторійки“ Р. Кіплінга (обидві — 1910), „Психологія. Начерк науки про людську душу“ І. Раковського (1910), „Три оповідання“ Л. Андреєва (1910), „Орися. Дівоче серце. Січові гости“ П. Куляша (1910), „Лікар-штукар“ Ж.-Б. Мольєра (1911), „Всесвітня історія“ Й. Чайковського (1911), „Розладдя“ Д. Николишина (1911)¹⁵, „Живий труп“ Л. Толстого (1912), „Спомини з моого життя“ О. Барвінського (1912), „Княгиня Любов“ С. Яричевського (1912), „Сон. Одарка. Чари. Ледаціця“ Марка Вовчка (1912), „Коротка історія Козаччини“ В. Антоновича (1912), „Гуморески“ А. Аверченка (1912), „Маркіян Шашкевич“ Б. Лепкого (1912), „Земля“ О. Кобилянської (1913), „Залісся“ О. Маковея (1914)¹⁶. Згідно із переліком книжечок цієї серії, в Коломії упродовж 1909—1914 рр. надрукували 61 окреме книжкове видання (зазвичай книжечки мали подвійну, а інколи й потрійну нумерацію) українською мовою, у т. ч. 21 переклад зарубіжних авторів¹⁷.

Масно поодиноке свідчення 1911 р., що міститься у листі видавця до одного з чільних діячів НТШ Олександра Барвінського,твори якого Я. Оренштайн видавав: „Якраз тепер я весь мій час і всю мою силу жертвує Загальній Бібліотеці, а після моєї думки не є відповідно поміщувати в ній членів із обмеженою здатністю вчитися і відчути та заспокоїти їх“¹⁸. І далі видавець опосередковано

розповідає про свої видавничі засади, мабуть, на початках цієї книжкової серії: „Ліпше буде друкувати перший наклад в майже малім числі, а доперва коли критика міродайної преси буде прихильна, тоді буду другий наклад в більшім числі друкувати [...] Наразі я виложу всі кошта, а Високоповажний! Пан одержують 50 % чистого заробку“¹⁹. Зрозуміти „логістику“ видавництва Я. Оренштайна можна з його листа до О. Барвінського про публікацію „Споминів з моого життя“: „Кажучи щиро і отверто, то я при перенятю того накладу числю виключно на школи, а не на приватну публіку“²⁰.

Лист Я. Оренштайна до О. Барвінського.
Коломія, 7 грудня 1911 р.

¹³ Від видавництва // Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Книжка I (до нападів Татар). — Коломія, [1909]. — С. 318—319.

¹⁴ Вальо М. Ореншайн Яків. — С. 255.

¹⁵ Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1798—1923). Бібліографічний покажчик / Авт. кол.: М. Д. Бойченко та ін. — К., 2003. — Т. 1: 1798—1911, № 3071, 3911, 3998, 4057, 4163, 4164, 4195, 4240, 4499, 4508, 4601.

¹⁶ Там само. — Т. 2: 1912—1923, № 1, 8, 11, 24, 143, 233, 270, 399, 691.

¹⁷ Монолатій І. Вічний Жид з Коломії... — С. 102—109.

¹⁸ Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника України (далі — ЛННБ України), від рукописів, ф. 11 (Барвінські), оп. 1, спр. 2031, п. 127, арк. 1 (запис від 07. 12. 1911 р.).

¹⁹ Там само. — Арк. 5, 5 (зв.).

²⁰ Там само. — Арк. 6, 9 (запис від 23. 01. 1912 р., 15. 02. 1912 р.).

²¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 251—251 зв., 252—252 зв., 269 (записи від 31. 01. 1909 р., 06. 10. 1910 р.).

²² Якимович Б. „Міжнародна Бібліотека“ Івана Франка (1912—1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2006—2007. — Вип. 15. — С. 523—524.

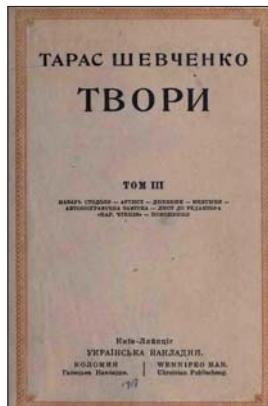
ним²¹. Слід лише сподіватися, що у майбутньому дослідники біографії Я. Оренштайна відшукують й свідчення про контакти видавця з І. Франком, адже коломийський видавець знов не лише тогочасні дешеві україномовні серії видавництв „Просвіта“ та „Общество імені Михаила Качковского“, а й про задуми Івана Франка про його „Міжнародну бібліотеку“ та інші книжкові серії Каменяра²².

Життєпис видавця в роки Великої війни має чимало лакун, зокрема невідомо, чи проживав він у Коломії в 1914—1916 рр. Ймовірно, що упродовж літа (кінець червня) 1916 р. — зими—весни (лютий—березень) 1917 р. Оренштайна у Коломії не було (до міста він повернувся, найпевніше, як звільнений з російського полону австрійський громадянин вже після російської Лютневої революції 1917 р.). Відсутність видавця у Коломії можна пояснити його спробою ухиляння від військової служби, про що зазначається

у документах служби розвідки 7-ої австрійської армії²³. Цей факт став „наріжним каменем“ для пізніших звинувачень видавця польською поліцією у 1920-х роках у шпигунській діяльності на користь Росії під час Великої війни. Покликаючись на неіснуючу сьогодні матеріали польського вій-

А. Копистянський.
Оповідання з історії
австрійско-угорської
держави... Коломия, 1914 р.

Тарас Шевченко.
Твори. Том III.
Галицька накладня.
Коломия, 1917 р.

ськового гарнізону та повітової команди державної поліції у Коломиї, польська поліція стверджувала, що Я. Оренштайн був австрійським шпигуном і зраджував Австрію на користь Росії²⁴. За час відсутності видавця у Коломиї його майно грабували і нищили, а тому 24 лютого 1917 р. він, за посередництва американського дипломатичного представника, звернувся до правоохранних органів російської адміністрації щодо розслідування цієї справи і відшкодування збитків²⁵. Тож у лихолітті Великої війни Я. Оренштайн втратив книгарню і придбану 1914 р. друкарню, тиражі виданих „Галицькою накладнею“ книжок та поштівок, а також друків інших тогочасних видавництв українською та іншими мовами. Велика війна завдала видавцеві значних матеріальних збитків, а тому не раніше середини липня — на початку серпня 1917 р. він виїхав із Коломиї. Перед ним стояло головне завдання — пошук книготорговельних ринків поза Галичиною²⁶.

Оренштайніві подорожі восени 1917 р. були наслідком його контактів із представниками українських державних інституцій у Києві. До того ж видавець був знайомий з окремими київськими українцями ще до початку Першої світової війни і мав ділові стосунки, зокрема, з київськими книгарнями²⁷. А ще Я. Оренштайн підкresлював, що його приймали на найвищому урядовому рівні, узгодили запропоновану ним програму українських видань, серед яких були ґрутові праці з історії, літератури і мистецтва України, тому восени 1917 р., за домовленістю з українським уря-

дом у Києві, він у Німеччині видавав українські книжки. Зокрема, у запропонованій урядові програмі видань зазначалися Повне зібрання творів Т. Шевченка, романі Панаса Мирного, О. Кобилянської, І. Франка, драми В. Пачовського та ін.²⁸

До практичної реалізації намірів Я. Оренштайн популяризувати здобутки української національної культури дійшло наповесні 1918 р., коли він поїхав з Німеччини до Києва. Під час свого перебування в українській столиці Оренштайн налагодив контакти з київським видавництвом „Друкар“, яке було плеядою національно свідомих діячів української культури — тут, зосібна, працювали П. Зайцев, К. Широцький, Г. Голоскевич, Ю. Нарбут, С. Русова, В. Міяковський, М. Біляшівський, В. Модзалевський, а також надавав професійні поради, визначав видавничі плани „Друкаря“, запропонував кредит для друкування за кордоном українських книжок.

Український бібліограф і книгознавець Лев Биковський згадував: „Яків Оренштайн мав не тільки багаторічний книгарсько-видавничий досвід і був підприємець західно-европейського типу, але відрізнявся від інших видавців своїм українським національно-ідейним підходом до цієї справи [...] Тому він відразу зоріентувався у високих кваліфікаціях осіб, скупчених довкола „Друкаря“, та в їхніх інтелектуальних спроможностях у новій атмосфері, що вони її творили, виводячи українство і українські видавничі справи з меж попередньо просвітницької на „широкий світ“ і вищий рівень культури, зокрема в царині української історичної науки [...] Йому з ними було „по дорозі“. Він навідався до „Друкаря“ з відповідними рекомендаціями, зі зразками своєї попередньої видавничої діяльності, особливо з атласами, підручниками, і згаданими творами Т. Шевченка, Б. Лепкого й інших українських письменників, що він їх видавав. Яків Оренштайн — ставний, добре одягнений, середнього віку добродій, з продовгастим, шляхетного виразу обличчям, з гарно допасованим носом — своєю зовнішністю і поставою відразу спровів дуже прямне враження. При близькій розмові його добірна українська мова, такт і розважливість ще більше прихиляли симпатію до нього. Згодом і зміст тих розмов, як на українські літературні, так і політичні теми цілком полонив наші почуття [...] Відчувається, що то була непересічна людина й талановитий організатор українського життя“²⁹.

Тоді ж Я. Оренштайніві призначили представником Міністерства освіти — для реалізації видавничих планів. Зокрема, 28 листопада 1918 р. йому видали спеціальне посвідчення МЗС Української держави — для поїздок до Галичини, Німеччини і Швейцарії³⁰. З початком 1919 р. видавець постійно подорожував у пошуках країсої долі для свого підприємства — між Києвом, Станіславовом, Коломиєю, Віднем та Берліном. Так, на початку 1919 р. видавець міг приїхати з окупованого більшовиками

²³ AGAD w Warszawie, zesp. 328, N 199, s. 1 (запис від 18. 02. 1916 р.).

²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 245, арк. 4 (запис від 19. 08. 1924 р.).

²⁵ Там само. — Спр. 28, арк. 16 (записи від 22. 04 — 12. 07. 1917 р.).

²⁶ Монолатій І. Місто без властивостей. Коломийська фуга Великої війни. — Івано-Франківськ, 2014. — С. 118—120.

²⁷ Чикаленко Є. Щоденник (1919—1920). — К., 2011. — С. 36, 46.

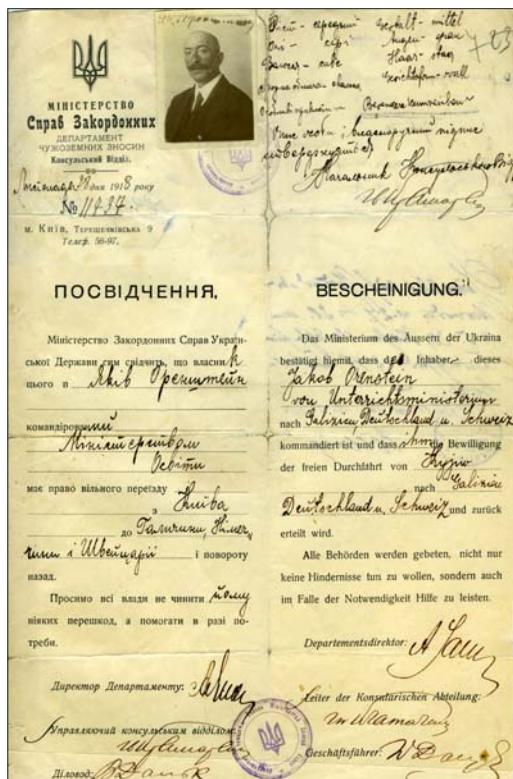
²⁸ Колянчук О. Яків Оренштайн (1875—1944). Видатний український книgovидавець єврейського походження // Український альманах. — Варшава, 2014. — С. 275, 277.

²⁹ Биковський Л. Яків Оренштайн // Наша Батьківщина [Нью-Йорк]. — 1963. — 11 трав. — № 21—22. — С. 4—5.

³⁰ ДАІФО, ф. 8, оп. 1, спр. 8, арк. 7 (запис від 28. 11. 1918 р.).

ми Києва спочатку до Галичини (Станіславова і Коломиї), а потім у лютому виїхати через Віденський міст до Берліна. Шлях до австрійської столиці пролягав спершу через Стрий на Закарпаття, а пізніше через Угорщину до Відня. У Відні Оренштайн міг зупинитися на довший час, оскільки у німецькій столиці видавець опинився тільки наприкінці літа і був там до жовтня 1919 р.

З-поміж друків Я. Оренштайна у 1919 р. найвідомішими стали видання творів Т. Шевченка: „Гайдамаків“, „Кобзаря“, а також перших двох томів „Повного видання творів Тараса Шевченка“ з поміткою „Коломия; Вінніпег; Київ; Лайпциг“. Поза цими виданнями Оренштайна, реалізованими у 1919-му, найбільший успіх мали Шевченкові „Гайдамаки“³¹.

Посвідчення МЗС Української держави, видане Якову Оренштайну для поїздок до Галичини, Німеччини і Швейцарії. Київ, 28 листопада 1918 р.

„Проукраїнське“ реноме видавця-єрея давало йому змогу зберігати і підтримувати взаємини з офіційними установами незалежної України за кордоном, інтегруватися у справі військового характеру. Зокрема, Я. Оренштайн у серпні—вересні 1919 р., за дорученням посла УНР в Німеччині М. Порша, закуповував у Німеччині літаки для потреб Повітряного флоту УНР³².

³¹ Видання Тараса Шевченка в Україні (1840—1923). І. Негрічук.— К., 2010.— № 306, 311, 315—316.

³² Галузевий державний архів СБУ, ф. 6, спр. 59881-фп., т. 72-б, арк. 60—62 (запис від 23. 06. 1931 р.).

³³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВУ України), ф. 3619, оп. 1, спр. 17, арк. 66—66 зв. (запис від 11. 08. 1920 р.).

³⁴ ЛННБ України, від рукописів, ф. 11 (Барвінські), оп. 1, спр. 2031, п. 127, арк. 89 (запис за вересень 1920 р.).

³⁵ Катальог виставки знаків українських видавництв / Склав В. Січинський.— Прага, 1926.— С. 24 (№ 86, 88).

³⁶ Західно-Українська Народна Республіка 1918—1923. Документи і матеріали: У 5 т. / Укл.: О. Карпенко, К. Мицан.— Івано-Франківськ, 2008.— Т. 4.— С. 758, док. № 376; ЛННБ України, від рукописів, ф. 11 (Барвінські), оп. 1, спр. 2031, п. 127, арк. 96—97 (записи від 26. 03., 08. 06. 1920 р.).

³⁷ ЦДАВОВУ України, ф. 3619, оп. 2, спр. 5, арк. 2—2 зв. (запис від 29. 09. 1920 р.).

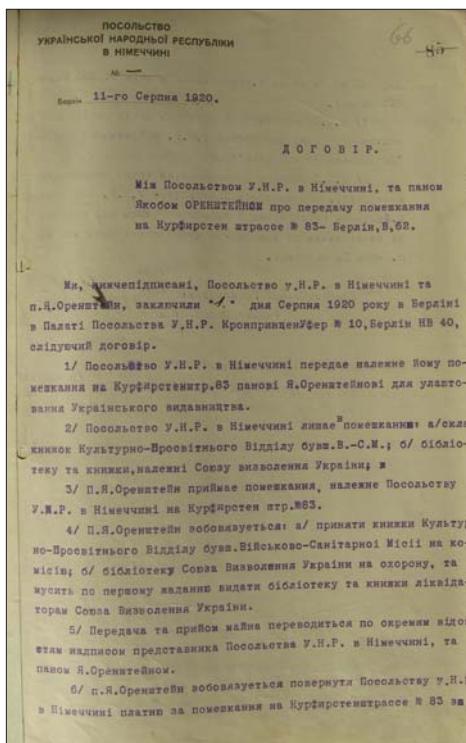
³⁸ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 245, арк. 1, 8 (записи від 20. 08 і 27. 08. 1924 р.).

³⁹ Там само.— Арк. 36 (запис від 07. 11. 1925 р.).

У Німеччині Я. Оренштайн задумав створити нову видавничу фірму — „Українську накладню“, а тому Посольство УНР у Берліні передало власне приміщення для видавничих потреб. Угоду про це підписали 11 серпня 1920 р. Я. Оренштайн як радник посольства і Р. Смаль-Стоцький як уповноважений дипломатичної установи³³. Вже у вересні того самого року видавець розіслав українським установам і діячам Галичини та Європи, в якій повідомлялося, що „Українська накладня“ не лише робитиме українську видавничу справу, а й організує розпродаж творів українського письменства, мистецтва, музики і загалом усієї української, де б вона не з'явилася у світі: „Стоваришення буде займатися з одного боку накладною українською справою — з другого ж вестиме розпродажу українських творів письменства, мистецтва й музики — і загалом усіх Україніка, які де тільки з'явилися у світі. Це підприємство постало під на-тиском українських культурних кол та наслідком потреби й необходимости, щоб, нарешті, і продукти українського духа стали відомі в Німеччині і Осередній Європі та щоб їх можна було набути на книжковому ринку. Провід товариства спочиває в досвідних і відповідальних фахових руках“³⁴. Зразки видавничих знаків „Української накладні“ у 1920 р. малювали відомі українські митці Микола Самокіш та Володимир Січинський³⁵.

Задля розширення ринку збуту своєї продукції і прагнучи продемонструвати своє прихильне ставлення до українців, у березні—червні 1921 р. Я. Оренштайн відвідав Канаду і США³⁶. Така пропаганда українська позиція видавця у 1918—1920-х роках не пройшла повз увагу польських можновладців. Адже враховуючи поїздки Оренштайна територією відновленої Польської Республіки, зокрема з Берліна до Тарнова і Варшави у 1920 р.³⁷, така активність з'явивася до розслідування „політичної діяльності“ видавця компетентними органами новопосталої держави. Одночасно й активність видавця на східних теренах новопосталої Польської Республіки у другій половині 1924 р. завершилася для нього фактично фіаско його різнопланових ініціатив (зокрема, їмовірну участі у спробах Р. Смаль-Стоцького практично реалізувати ідею окремого українського університету в Польщі³⁸), він повернувся до Німеччини. Щоправда, видавець і далі не полишив надій на зміну тональності „нової“ влади щодо його особи, а тому цікавився „галицькими справами“. Найімовірніше, що одним з проявів цього була позиція польської влади щодо етнічних акторів, одним з репрезентантів яких і був Я. Оренштайн. Зосібна, у цих обставинах, він став одним з багатьох нині майже невідомих акторів закулісся в театрі українсько-єврейських суперечностей. Оренштайн був історично третім учасником єврейсько-українських перемовин процесу С. Штайгера³⁹ — через

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Укл.

Договір між посольством УНР в Німеччині (уповноважений дипломатичною установи Р. Смаль-Стоцький) про передання приміщення посольства Якову Оренштайну для видавничих потреб. Берлін, 11 серпня 1920 р.

те, що він особисто добре знат, з одного боку, діячів української військової еміграції, а з другого — йому довіряли у єврейських політичних колах. Напередодні початку другого судового засідання у справі С. Штайгера (12 жовтня 1925 р.) відбулася зустріч Оренштайна з Є. Коновалцем та його найближчими співробітниками у „Романському кафе“ в Берліні. Однак Оренштайнів авторитет в українських еміграційних колах, його свідчення про виконавця замаху, бойовика УВО Т. Ольшанського не допомогли⁴⁰.

Слід зазначити, що до кінця 1920-х років мало відомо про контакти Я. Оренштайна з НТШ. Адже після невдалих спроб участі у процесі С. Штайгера, десь від межі 1925—1926-х ю до перших 1930-х років видавець замовкає. Оренштайнове „мовчання“ було наслідком багатьох обставин, які його оточували, а нерідко й переслідували⁴¹.

Власне у таких координатах усамітненого життя у німецькій столиці й перебував Я. Оренштайн, не підтримуючи своїх колишніх контактів із Галичиною та українською спільнотою. Безуспішними були намагання поодиноких громадських діячів Галичини заличуватися його фінансовою підтримкою для видання першої у новітній історії

України універсальної енциклопедії, яку згодом назвали „Українською загальною енциклопедією“. Як згадував свого часу співзасновник Українського видавничого інституту у Львові Василь Микитчук, в 1927 р. під час обговорення його доповіді у Яблоневі поблизу Коломиї якийсь українець-сесянин, котрий щойно повернувся із заробітків із Канади, настійливо запитував про „таку книгу, що в ній є все“⁴². На це В. Микитчук відповів, що, мабуть, НТШ у Львові готує таке видання до друку. Оскільки успіх справи залежав від фінансових можливостей Товариства, яке у 1928 р. потрібної суми не мало, „перед моїми очима з'явився [...] Яків Оренштайн, поважний український видавець і баґатий купець [...] Звичайно, подумав я, Оренштайн може і повинен видати енциклопедію українською мовою. Але вслід за цією думкою прийшла інша, примусивши мене засоромитися. Адже такий крок означав цілковиту невіру у власні сили! I я вирішив уратувати Оренштайна тільки тоді, коли вичерпаю всі можливості і побачу, що сам нічого не вдію“⁴³. Щоправда, потрібна сума знайшлася восени 1929 р. лише після продажу будиночка батьків дружини В. Микитчука в Коломиї⁴⁴.

Однак саме в УЗЕ, головним редактором якої був відомий український вчений, а згодом й голова НТШ Іван Раковський (1874—1949), згодом з'явлюється гасло, присвячене цьому видавцеві: „Оренштайн Яків, укр[аїнський] видавець, жид[івського] роду, *1875, основник і власник „Укр[аїнської] Накладні“, що видає універсальну бібліотеку п[ід] н[азвою] „Загальна Бібліотека“ (від 1903 р. в Коломиї, від 1919 в Берліні), до 1932 — 230 томиків, укр[аїнські] музичні твори, укр[аїнських] клясиців, шкільні укр[аїнські] підручники, атласи й геогр[афічні] карти, книжки для дітей, суспільно-політ[ичні] твори, тощо“⁴⁵. Зауважмо, що після Другої світової війни саме енциклопедичні видання, підготовлені членами НТШ в умовах еміграції та в українській діаспорі⁴⁶, були до 1991 р. єдиними достовірними (з огляду на доступні на той час джерела) публікаціями про видавничий чин Я. Оренштайна (правда, у більшості випадків повторювали інформацію „довоєнної“ УЗЕ).

Водночас сьогодні значно більше відомо про спробу залучення до праці в НТШ власне єдиного Оренштайнового сина — Йосифа, який, мабуть, теж народився у Коломиї (єдина натепер, однак документально не підтверджена дата народження — 3 грудня 1907 р.), а свій земний шлях трагічно закінчив у львівському гето 12 березня 1943 р.⁴⁷ Оренштайновий син, єдиний, з-поміж ще двох доньок видавця — Регіни (11. 03. 1901, Ряшів — 12. 09. 1942, Варшава) і Аделі (20. 03. 1904, Коломия — 12. 03. 1943, Львів) — продовжив батьківську справу як книготорговець. Нині є обмаль відомостей з біографії Й. Оренштайна, котрий, імовірно, ще з 1920-х років жив у Варшаві, адже

⁴⁰ Срібна сурма: статті й матеріали до діяння Української Військової Організації / Зібрав, упоряд. і зредагував З. Книш.— Торонто, [б. р].— Збірник I.— С. 37, прим. 9.

⁴¹ Докладніше див.: Монолатій І. Вічний Жид з Коломиї...— С. 302—307.

⁴² Микитчук В. Як виникла „Українська Загальна Енциклопедія“ // Сучасність [Мюнхен].— 1961.— Ч. 4.— С. 102.

⁴³ Там само.— С. 103.

⁴⁴ Хрестоматія з історії Коломиї / Упоряд. І. Монолатій.— Івано-Франківськ, 2016.— С. 259.

⁴⁵ Оренштайн Яків // Українська загальна енциклопедія: В 3 т.— Львів; Станиславів; Коломия, [б. р].— Т. 2.— С. 938.

⁴⁶ Див.: Оренштайн Яків // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович.— Париж; Нью-Йорк, 1956.— Т. 5.— С. 1869; Orenshtain Yakiv // Encyclopedia of Ukraine / Ed. D. Husar Struk.— Toronto; Buffalo; London, 1993.— Vol. III (L-Pf).— P. 706.

⁴⁷ Докл. див.: Монолатій І. Вічний Жид з Коломиї...— С. 385, 427.

там у 1930-х роках заснував і став власником „Наукової книгарні“ на вул. Маршалковській, 132⁴⁸. Про активне життя Й. Оренштайна в 1920-х рр. поміж Варшавою і Берліном свідчать його листи до видатного українського вченого, дійсного члена НТШ Сергія Єфремова з Варшави⁴⁹, а також до свого ровесника Олега Кандиби (Ольжича) — з Берліна⁵⁰.

Початкові власної справи Йосифа передувала професійна освіта, яку він здобув упродовж другої половини 1920-х років у „Закладі навчання книготорговців“ у Лейпцигу, книгарнях — Бернгардта Лібіша у Лейпцигу та іноземних мов у Берліні і, звісно, у батьківській „Українській накладні“. Зокрема, з 10 жовтня 1925 р. по 31 травня 1926 р. він працював волонтером у книгарні Б. Лібіша⁵¹.

Свої професійні навики Оренштайновий син хотів удосконалювати й у львівській книгарні НТШ. Про це свідчить лист видавця до тогочасного голови Товариства Кирила Студинського (1868—1941): „Високоповажаний Пане Президенте! Спираючись на Вашу добру зичливість, позволяю собі звернутися до Вас зі слідкою проосьбою приватного характеру. Я маю лише одного сина, котрого, зрозуміло, виховав для книгарства. Після закінчення загальних шкіл і книгарської школи у Липську, працював він довший час в одній з німецьких книгарень, потім пробув один рік у Парижі і Лондоні, щоб вивчити основно ці мови, а тепер працює тут (у Берліні). — I. M.) в одній книгарні, яка веде на складі видання на чужих мовах. Тому що я хорою від якогось часу, і чим далі то стан моого здоровля погіршується, хотіб би я притягнути сина до праці в Українській Накладні, щоб він міг заступити мене. Та до цьої праці не має він ще достаточного досвіду спеціально в українськім книгарстві. В Українській-же Накладні ограничується горизонт лише на книжки її видання, а діяльність обмежена теперішньою стагнацією. Для мене було б дуже важно, що син мій працював певний час у Вашій Книгарні, в ріднім краю, де він набув би певного досвіду. Тому звертаюся до Вас Високоповажаний Пане Президенте з сердечною проосьбою дозволити ласкати, щоб мій син вольонтував безплатно у Вашій Книгарні 8—9 місяців, і то почавши від 1. IV. ц. р. (1928 р.). — I. M.). Мій син є дуже інтелігентна і пильна людина і принесе певно користі Вашій Книгарні з фахового боку“⁵².

Натепер достеменно не відомо, чи розпочав був свою працю Й. Оренштайн у книгарні НТШ з 1 квітня 1928 р., чи свідченням проходження практики в книгарні Товариства став продаж книжок українською мовою, однак відомо, що в 1930-х роках у його варшавській книгарні можна було замовити друковану продукцію українською, поль-

ською, російською, німецькою, французькою та англійською мовами⁵³. До роботи у своїй книгарні Й. Оренштайн залучив саме українців, призначивши керівником книгарні свого знайомого, відомого українського журналіста, члена літературної групи „Ми“ (до якої належали Є. Маланюк, А. Крижанівський, Н. Лівицька-Холодна), перекладача-шевченкознавця Івана Дубицького⁵⁴.

Відтак окремі звістки про контакти Оренштайнового сина з НТШ, зокрема його окремими членами, маємо допіру аж у березні 1939 р. У листах до українського мовознавця, історика і видавця Зенона Кузелі він повідомляє про важкий стан здоров'я батька, а також його (Я. Оренштайна) пошук виходу з ситуації довкола майна і видань „Української накладні“ у Берліні (ліквідація Оренштайнової фірми та її сплановане нацистами банкрутство розпочалося ще у 1935 р., а у січні 1937 р. вже йшлося про примусову ліквідацію видавництва⁵⁵). В складних геополітичних обставинах, діалектика яких свідчила про неминучий конфлікт двох тоталітаризмів — нацистського і совєтського, важливі пророчі міркування Й. Оренштайна про місію українців в тих умовах: „Здається, що Український Нарід мусить перейти найбільші розчарування і загартуватися як сталь, щоби вибороти повну незалежність. Маймо надію, що і ця карта історії скоро обернеться“⁵⁶.

Зауважмо, що справа полягала не лише у зацікавленості Оренштайновим майном окремими діячами еміграції, а й у неспроможності видавця без допомоги українських інституцій сплатити необхідні кошти. Така ситуація загрожувала розпродажем видань „Української накладні“ на аукціоні. Тоді Я. Оренштайна торкнулася й інша проблема — настійливі реляції доньки Івана Франка — Анни Франко-Ключко, яка проживала у Відні. Свої запити вона скерувала до Імперського відомства у справах книгодрукування у Берліні впродовж серпня—жовтня 1940 р. Їх головною темою було майно „Української накладні“⁵⁷. У відповіді чиновника Імперського відомства у справах книгодрукування зазначалося єдине, що „Українська накладня“ припинила роботу ще 22 жовтня 1937 р.⁵⁸

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Warszawie, zesp. 639, N15307 (запис № 193 за 1933 р.); Sächsisches Staatsarchiv Leipzig (далі — SStAL), Bestand 21765, N F05234, Bl. 6 (ненум.) (запис від 26. 10. 1937 р.).

⁴⁹ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут архівознавства, ф. 257, оп. 5, спр. 149, арк. 1 (зв.) (запис від 17. 03. 1923 р.).

⁵⁰ Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 196, спр. 610, арк. 1—1 зв. (запис від 18. 09. 1923 р.).

⁵¹ SStAL, Bestand 21765, N F05234, Bl. 5, 35 (ненум.) (записи — без дати і від 28. 10. 1937 р.).

⁵² ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 263, арк. 32 (запис від 09. 01. 1928 р.).

⁵³ SStAL, Bestand 21765, N F05234, Bl. 37 (ненум.) (запис — без дати, очевидно, після 1937 р.).

⁵⁴ Биковський Л. Яків Оренштайн... — С. 4.

⁵⁵ Das Bundesarchiv (далі — BArch.), Bestand R9361, N V/8796, Bl. 1 (ненум.) (запис від 27. 11. 1935 р., запис за 19. 01. 1937 р.).

⁵⁶ ЛННБ України, від. рукописів, ф. 258, оп. 1, спр. 762, п. X, арк. 2 (запис від 20.03.1939 р.).

⁵⁷ BArch., Bestand R9361, N V/8796, Bl. 1 (ненум.) (запис від 06. 09. 1940 р.), Bl. 1 (ненум.) (запис від 16. 09. 1940 р.), Bl. 1 (ненум.) (запис від 02. 10. 1940 р.).

⁵⁸ Там само. — Bl. 1 (ненум.) (запис від 19. 09. 1940 р.).

Рекламна листівка
Галицької накладні

Доньці І. Франка йшлося, вочевидь, не про майно саме видавництва, а помешкання видавця, оскільки свого часу там містилася Українська військово-санітарна місія, в якій вона працювала у 1919 р.⁵⁹ На час скарг А. Франко-Ключко Я. Оренштайна вже у Берліні не було: з кінця 1938-го — часу переїзду Я. Оренштайна до Варшави, він, як і тисячі євреїв польської столиці під час Другої світової війни, був приречений на боротьбу за фізичне виживання. А що практична конкретизація антисемітського напряму у політиці нацистів передбачала створення гето для зосередження у них євреїв, їх цілковита ізоляція у Варшаві розпочалася у жовтні 1940 р. Сьогодні немає достовірних відомостей про обставини того, коли саме видавець опинився у варшавському гето. За деякими свідченнями, це відбулося наприкінці 1941 — на початку 1942 рр.⁶⁰

Попри те, Оренштайнове майно планували передати українській громаді Берліна, зокрема українським греко-католикам. Про долю видавця власності можна довідатися у листі відомого історика, політичного діяча та журналіста, дійсного члена НТШ Івана Кедрина до Зенона Кузелі, написаному у Львові 16 січня 1939 р.: „Високоповажаний і Дорогий Пане Професоре! Звертаюся до Вас у відомій справі дому і складу „Української Накладні“ у Берліні. Будучи недавно у Варшаві я широко говорив про це з власником, п[аном] О[ренштайном], який дав мені всі дані. Вони покриваються з Вашим листом, що Ви його прислали о[тцю] кан[оніку] Лопатинському. Найважніша подробиця та, що 1) річний чистий дохід такий поважний, що вся трансакція може бути впродовж кількох чи хай навіть кільканадцяти літ замортизована і 2) що у тій реальності може бути негайно одне велике вільне мешкання, друге швидко потім. Лиха сторона медалі — мертвий капітал книжок, який проте при змінених відносинах може принести цілий маєток. Тому я сильно підтримую пляни переходу цієї фірми і її маєтку в українські руки. О[тець] Лопатинський від давнього часу поважно недужий і тому в цій справі піду в найближчих днях я і один український адвокат, синдик Земельного Банку (д-р [Володимир?] Ліцинський) до Митрополита (Андрея Шептицького.— I. M.). Тепер найважніша річ: треба доконче, щоб корисне для тієї справи „парере“ (думка, переважання).— I. M.) видав о[тець] д-р [Петро] Вергун, людина, з якої голосом рапчується Митрополит. О[тець] д-р Вергун напевно щиро співчуває цьому плянові, тим більше, що там чайже був би осідок греко-католицької парохії, його власне помешкання та центр українського громадянського життя у Берліні. Тому прошу дуже переговорити з о[тцем] д-ром Вергуном, сказати йому власні інформації у цій справі і вплинути, щоб — коли це дійсно відповідає інтенціям (намірам.— I. M.) української колонії у Берліні — о[тець] д-р Вергун поручив полагоду цієї справи Митрополитові

у найтепліших словах. Хай свого листа до Екс-целенції о[тць] д-р Вергун прише на руки о[тць] кан[оніка] Лопатинського, одночасно повідомляючи про нього мене (може мені — копію?). При цій нагоді прошу прийняти найщиріші бажання з нагоди Нового Року! Всі наші земляки в краю та на чужині прив'язують до цього 1939 року чималі надії. Дай Боже, щоб вони знову не були даремні та щоб виправдалися! Сердечно Вас здоровлю та про свою найглибшу пошану впевняю. Ваш Кедрін“⁶¹.

Щодо долі Оренштайнових видань (які залишилися у Німеччині), відомий інший факт: до червня 1940 р. Український центральний комітет (УЦК) в Генеральній Губернії, комплектуючи книгодібрні для Українських освітніх товариств (УОТ), використав видання Оренштайнового видавництва, частково їх розпродажавши для потреб культурного фонду УЦК. Про ймовірну кількість видань з Оренштайнової накладні та друків „Українського видавництва“ свідчить те, що приблизно 2/3 УОТ на територіях т. зв. областей — Krakівської, Люблінської, Варшавської й Радомської — мали власні бібліотеки з понад 110 тис. книжок, а читачів — понад 20 тис. осіб⁶². Ось як згадував про це очільник УЦК, видатний український географ Володимир Кубайович (1900—1985): „Початково більшість УОТ не мала бібліотек. Щоб виповнити цю велику прогалину, складено спільно з Українським Видавництвом списки трьох родів бібліотек, скомплектованіх із книжок Я. Оренштайна і з видань Українського Видавництва. Їх набувають поодинокі УОТ по приступних цінах та на вигідних сплатах ратами. За допомогою оголошень у „Віснику УЦК“ та в „Krakівських Вістях“ при нагоді свята книжки та поїздок у терен, відділ культурної праці провів пропаганду за поширення цих бібліотек, що принесло значні успіхи. Для 60 найбідніших і найменше свідомих та національно загрожених сіл УЦК закупив їх із власних фондів. У перші місяці 1941 р. 383 УОТ (себто половина всіх) закупили чи дістали даром бібліотеки, що, самозрозуміло, пожвавило працю“⁶³.

Так закінчилася видавнича Одіссея одного з найбільших і найвідоміших українських видавців першої третини ХХ ст., юдея за віровизнанням, українця з вибору та щирого прихильника нашого Товариства. Різні сюжети взаємин Я. Оренштайна та його сина Йосифа з НТШ ще чекають свого дослідника, адже, як зауважував свого часу визначний знавець української книжки Лев Биковський, „ця вельми заслужена для українства постать належить до гурту конструктивних людей „Нової України“ першої половини ХХ-го століття [...] так само як і інші українські діячі тієї доби, які боролися і тим чи іншим способом загинули за ідеал самостійної суверенної української держави“⁶⁴.

Іван МОНОЛАТИЙ

⁵⁹ Тихолоз Н. У пошуках утраченого раю (любов і туга Анни Франківні) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 55.— Львів, 2011.— С. 177.

⁶⁰ Биковський Л. Яків Оренштайн (Закінчення) // Наша Батьківщина.— 1963.— 15 черв.— № 24—25.— С. 6.

⁶¹ ЛННБ України, від. рукописів, ф. 258, оп. 1, спр. 594, арк. 1—1 зв. (запис від 16. 01. 1939 р.).

⁶² Кубайович В. Українці в Генеральній Губернії 1939—1941.— Буенос-Айрес, 1975.— С. 230, 269, 285.

⁶³ Там само.— С. 227—228.

⁶⁴ Биковський Л. Яків Оренштайн // Наша Батьківщина.— 1963.— 11 трав.— № 21—22.— С. 4.

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1918—1920 РОКІВ В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ КОНСЕРВАТОРІВ

Встановлення Української гетьманської держави в квітні та Директорії в грудні 1918 р. по-різному сприймали як сучасники, так і наступні покоління. У цій статті виокремимо погляди українських консерваторів на державотворчі процеси періоду національної революції 1918—1920 рр.

Виходячи з української історичної традиції та досвіду революції 1917—1921 рр., В. Липинський бачив українську державу лише як гетьманську. „Тільки гетьманство,— зазначав він,— може стати для нас органічною аркою сполучення між нашою прабабкою Руссю і бабкою Малоросією, від якої вродилась наша мати — Україна, і від якої вона не може виріктися коли хоче жити на землі, а не в царстві повітряних, літературних мрій. І тільки гетьманство, об'єднавши біля себе всі державотворчі консервативні елементи, може витворити ту базу, на якій і в межах якої кожний з наших діячів і патріотів зможе проявляти свою творчу реформаторську діяльність...“¹ Вчений наголошував на тому, що це має бути не виборне гетьманство, а „дідичне в однім роді“, тобто спадкове. „Не вірте теж „гетьманам“, які казатимуть Вам, що „гетьманство“ мусить бути виборне, а не дідичне, що воно може існувати лише як демократична президентура. Власне така виборність гетьманства погубила вже раз нашу Україну“². Гетьман виступав у нього як господар-монарх, призначений усією нацією і всією землею. „Тільки Господар Землі Української — тільки Монарх Український може створити силу, без існування якої свободда це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може створити підставу Держави — Українську Армію. І тільки стояти сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загварантую і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий звук без ніякої вартості“³. За В. Липинським, монарх повинен організувати армію і державну адміністрацію, народ — упорядкувати якнайкраще власне життя і працю у селах і містах, на полях і фабриках⁴. Учений не вірив у можливість покликання на київський престол чужого королевича. „Теорія варяжська, покликання чужоземного королевича есть теорією повної зневіри і розпути в можливість встановлення української влади

власними руками“⁵. Ця теорія „відбирає творчу ролю монархії, як сталої точки оперта для всіх консервативних і державних сил в народі: тому, що позбавляє її тривалости, яка тільки з традиції і правоправного легітимізму випливає“⁶.

У Гетьманаті 1918 р. В. Липинський вбачав спробу прийти до влади несоціялістичних, хліборобських елементів, великих, середніх і дрібних земельних власників, серед яких і вчорашні поміщики-малороси, що з відродженням нації відчули себе українцями, згадали своїх дідів, які колись будували і боронили ту стародавню, традиційну національну форму нашої державності — гетьманщину. Він також передбачав, що, виходячи з української традиції, враховуючи український характер, найбільшою небезпекою стане боротьба всередині самої еліти „за найкращих кандидатів“ на посаду гетьмана⁷.

Очевидно, що справжнього монархізму в українській гетьманській традиції не було. Посилання В. Липинського на козацьку державу часів Б. Хмельницького як на державу монархічну не переконливе. Тут зазначимо лише, що знаменита Конституція П. Орлика 1710 р. була скоріше продуктом республіканських, ніж монархічних традицій. Тому зауваження М. Поповича про те, що В. Липинський грішить проти історичної традиції і проти істини, можна вважати справедливим. „І гетьман, і просто отаман осмислювались швидше патерналістськи як „батько“⁸,— пише М. Попович.

Після розриву з гетьманським рухом, очолюваним П. Скоропадським, наприкінці 1920-х рр. В. Липинський змінив свою думку і скилився до того, що форму державного устрою України ви-

¹ Липинський В. Покликання „Варягів“ чи організація хліборобів? // Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму.— Віден, 1926.— С. 495.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму.— Київ; Філадельфія, 1995.— С. XXXV.

³ Там само.— С. 44.

⁴ Там само.

⁵ Липинський В. Покликання „Варягів“...— С. 476.

⁶ Там само.— С. 496.

⁷ Див.: Там само.— С. 515.

⁸ Попович М. В'ячеслав Липинський і український консерватизм // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.— К.; Філадельфія, 1994.— Т. 1.— С. 48.

В'ячеслав Липинський

рішать Українські установчі збори. Вчений відійшов від концепції дідичного гетьманату і визнав суверенність народу через парламентарне представництво.

Я. Дацькевич зауважив: ідею П. Скоропадського про федераційний союз України з Росією, яка привела до спалаху всенародного гніву і ліквідації гетьманщини, В. Липинський не осудив, за що Д. Донцов назвав його русофілом⁹. Лише в останній рік свого життя невиліковно хворий В. Липинський писав про гетьманат як про монархію „рабства, лакейства, політичного шахрайства, перфідії, трусливості і глупого славолюбія¹⁰.

Слід зазначити, що не всі представники консервативної течії в українській політології дотримувалися саме таких поглядів щодо монархічних традицій. С. Томашівський, на відміну від В. Липинського, не розмежовував монархії з республікою і не ототожнював демократії з республікою. Він лише відкидав абсолютистську монархію в її східноспотичному варіанті й демократію з необмеженим правлінням республіканського „суверенного народу“, окремого класу чи партії, не заперечував такої форми республіканського правління, яка створюватиметься з допомогою еволюції традиційної для України монархічної форми державного будівництва, вважав, що й республіканська влада може бути найгіршою деспотією, так само як монархічна форма може бути органічно поєднана з демократією, якщо вона не абсолютна, а форми правління можуть змінюватися, переходячи у свою протилежність. І все ж починаючи будівництво Української держави потрібно, на думку С. Томашівського, саме з монархії, адже вона сприятиме утвердженню авторитету держави, припинить внутрішні чвари і консолідує суспільство¹¹.

На думку В. Кучабського, спроба П. Скоропадського заснувати державу мала суперечливий характер, адже не ґрунтувалася на достатньо високому рівні політичної культури народу, без якої неможливе заснування держави — демократичної чи консервативної. Здатності завершити революцію в Україні та об'єднати революційні

Гетьман Павло Скоропадський

й контрреволюційні елементи навколо ідеї української державності у нову провідну верству Східної України не вистачало радикально-демократичній і соціалістичній Центральній Раді. „Цей орган — писав учений, — справді, ні до чого іншого не годився, окрім того, щоб привести країну до повного

соціально-революційного безладу, за якого Східна Україна, безперечно, мала стати жертвою московського більшовизму“¹².

Соціально-політична реставрація, яку здійснив гетьман, лише призупинила хід революції і відродила внутрішню рівновагу в Україні, потрібну для успішного національного державотворення. Гетьманат звернувся по допомогу до контрреволюційних елементів, проте об'єднати їх із революційними не вдалося, а тому від початку він виявився приреченій на поразку. Реставрація як українська державотворча діяльність лише тоді набула б змісту, коли б провідна верства, що опинилася при владі 1917 р., мала здебільшого українські національні переконання і пройнялася би прагненням до власної державності. Однак в Україні політиків із консервативними поглядами, які стояли на засадах української національної свідомості та сепаратизму щодо Росії, виявилося надзвичайно мало. А ті сили, які в гетьманській реставрації вбачали користь, були повністю російськими або зрусифікованими. До них належали великі землевласники, промисловці, представники торгово-фінансового капіталу, стара бюрократія, офіцерський корпус колишньої царської армії. Всі вони ненавиділи ідею незалежної Української держави і всупереч усьому мріяли про відродження Російської імперії¹³. Проникнувши в структури гетьманської влади, „всеросійство“ почувалося так безпечно, що врешті-решт перестало терпіти українські національні прагнення і докладало щонайбільше зусиль, щоб знищити український національний рух і знову запровадити колишню русифікаторську систему влади. Сам гетьман та уряд проти цього були бессилі, іхня влада зазивчай обмежувалася Києвом. Але і там державні відомства поділялися на українські та російські або залишилися під російським впливом. Українці відчули, що іхня держава не стала українською, що повсюдно з державних установ їх витісняють російські шовіністи.

П. Скоропадський не був, на думку В. Кучабського, тим будівничим держави, який розумів та любив свій народ. Усі його помисли спрямовувалися не на творення великої нації, не на політичну і військову діяльність задля розбудови держави, а на закріплення особистої посади. П. Скоропадському не були властиві воєнний хист, енергійність, винахідливість державного діяча, який вміє досягти поставленої мети. Він не використав найбільшого шансу у своєму житті — не відродив справжнього гетьманату, не об'єднав навколо себе скріпленого державницькою ідеєю війська. Він пристосувався до ситуації, ставив все на одну карту, змушував усіх чекати, хотів бути настільки хитрим, щоб цього не розгадали¹⁴.

Аналізуючи опубліковану 18 листопада 1918 р. заяву гетьманату про федераційний союз України з Росією, В. Кучабський зазначав, що такої Росії, з якою П. Скоропадський хотів федеруватися, ще не було. Адже в Москві й Петрограді влада залишилася у руках більшовиків. Федерувалися росій-

⁹ Див.: Дацькевич Я. Липинський і українська революція // Український час.— 1994.— Ч. 1 (13).— С. 53.

¹⁰ Липинський В. Комунікат // Збірник „Хліборобської України“.— Прага, 1931.— Т. 1.— С. 16.

¹¹ Див.: Томашівський С. Українська історія. Нарис. Старинні і середні часи.— Львів, 1919.— Т. 1.— С. 111—112.

¹² Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918—1923.— Berlin, 1934.— S. 93.

¹³ Див.: Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності.— Львів, 1998.— С. 161.

¹⁴ Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe...— S. 100—101.

ська й українська контрреволюція, використовуючи Україну для того, щоб з допомогою Антанти подолати більшовизм.

Гетьман Павло Скоропадський
(праворуч, у чорному) обходить лави Сірожупанної дивізії

В. Кучабський виокремив чотири внутрішні суперечності гетьманату, які стали серйозною перевоною на шляху створення Української держави. Перша полягала в тому, що засновником гетьманської держави був найслабший політичний табір Наддніпрянщини, який не лише не зумів підрядкувати собі інші політичні сили, але й не міг із ними зрівнятися.

Друга суперечність стосувалася сподівань Німеччини мати від гетьманату більше користі, ніж від Центральної Ради, що в підсумку вирішило її долю. Незважаючи на те, що гетьманський уряд складався з людей більш реально мислячих, ніж ті, що працювали в Центральній Раді, об'єктивна залежність України від Німеччини стала ще більшою.

Ще однією, чи не найскладнішою, суперечністю гетьманату було те, що українську державність не підтримував жоден великий загін контрреволюційного загалу Наддніпрянщини. Політичні симпатії більшості заможних верств населення, що стали соціально-економічною основою гетьманщини — велики землевласники, промисловці, представники торгово-фінансової сфери,— схилялися до реставрації „єдіної і неделімої“ Росії.

І, нарешті, проти гетьманщини виступили повалені переворотом 29 квітня 1918 р. демократичні сили. Це була її четверта внутрішня суперечність, яка значно перекреслювала доцільність перевороту. Адже гетьманська контрреволюція не могла впевнено діяти, не кажучи про те, щоб збудувати суверенну Українську державу¹⁵.

Саме ця суперечність, якщо керуватися здоровим глуздом, мала б навести політичних лідерів гетьманщини на думку, що заради державного інтересу, заради плекання серед населення державницької ідеї потрібно було переможену революційну демократію різними поступками і компромісами перетягти на свій бік, залучити до участі в уряді, асимілювати з панівною верствою, а не тероризувати, не винищувати її. Натомість гетьманщина якщо і намагалася залучити демо-

кратію до співпраці, то не тому, що контрреволюція була сильною і не для того, щоб створити монопольну політичну націю на підставі спільногодержавного інтересу, а лише з мотивів самозбереження.

В. Кучабський дорікав і демократії за її намагання негайно знищити контрреволюційний табір в Україні з допомогою нової протипанської революції. „Ота демократія могла б старатися осягнути оту свою безпосередню актуальну ціль, якщо вже не прямим компромісом, союзом і співпрацею з гетьманською контрреволюцією, то хоч принаймні більше чи менше прихильним толеруванням цієї контрреволюції і більше чи менше лояльним нешкодженням її, відкладаючи здійснення своїх власних радикальних остаточних програм на пізніше,

до сприятливішого часу, аж уже буде знищений спільній рівно для неї самої, що й для контрреволюції ворог, яким був московський більшовизм“¹⁶.

„Вороже“ ставлення наддніпрянської контрреволюції до української державності не могло примирити демократію з гетьманщиною. Демократи боялися, „що якщо свою співпрацею поможе ставити Гетьманщину на ноги, то скріпить таким чином на Україні становище не тільки українсько-гетьманської, але й „єдіно-неделімської“ контрреволюції,— і в результаті вона сама буде перехитрена й обманена і буде відсунена отію зміцнілою „єдіно-неделімшиною“ на бік, а Гетьманщина стане тільки етапом до відбудови Росії“¹⁷. А ті близькі до гетьманату кола, які сподівалися на допомогу, значно переоцінили політичну силу української демократії, яка, на думку В. Кучабського, полягала в тому, щоб національно-революційними гаслами „розбурхати народні низи“. „Можна комусь мати велетенські „успіхи“ на зібраннях і конгресах, які потрясають цілим великим краєм з десятками мільйонів населення,— писав вчений,— і можна рівночасно бути на ділі нездарою й мірнотою, нездібним як слід упорядкувати внутрішню хоч би лише якусь одну сільську громаду, не кажучи вже про повіт, провінцію, а то й саму державу. Можна стояти „на чолі“ національно-культурного, політичного і соціального відродження мас“ і можна рівночасно не грішити ні високою освіченістю, ні вродженою інтелігентністю і не тяжити в ніякому ділі на ніякій ділянці нічого“¹⁸. „Здібності“ української інтелігенції, за оцінкою В. Кучабського, більше нагадували здібності демократично-революційних „масових“ агітаторів, аніж демократичних державних мужів. До того ж, українська інтелігенція Наддніпрянщини була нечисленною, становила „тоненьку, рідко розкидану верству“, яка непомітно губилася серед чужо-національного міського населення України. Саме тому рівень національної свідомості українства виявився таким низьким, примітивним, провінційним, що із загальним рівнем росіян не міг навіть рівнятися.

¹⁵ Див.: Гелей С. Василь Кучабський...— С. 167—168.

¹⁶ Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави...— Ч. 12.— С. 785.

¹⁷ Там само.— Ч. 12.— С. 787—788.

¹⁸ Там само.— Ч. 1.— С. 34—35.

Ідея самостійної держави для гетьмана ніколи не була достатньо зрозумілою. Балансуючи між Німеччиною, яка визнавала незалежність Української держави, і країнами Антанти, що таку незалежність категорично заперечували, П. Скоропадський більше схилявся до позиції Антанти¹⁹. Проголошення П. Скоропадським федерації з Росією, Я. Пеленський називає фатальним вчинком, який аж ніяк не можна було оцінювати як „акт розпukи“, як вимушений наслідок тодішніх політичних обставин. На думку вченого, грамоту П. Скоропадського від 14 листопада 1918 р. належить розцінювати як трагічну політичну помилку, віддзеркалення тогочасного погляду гетьмана на українську справу, який і нині затмрює його внесок в українську національну справу.

Правда, Я. Пеленський не вважає, що П. Скоропадський у термін „федерація“ вкладав сучасний політологічний зміст. Держава, яку він хотів створити, повинна була володіти всіма атрибуто-ми суверенности: власною територією (включаючи Крим і частину Кубані), армією, флотом, службою безпеки, поліцією, національною валютою, незалежною зовнішньою політикою. Якщо до цього додати створення ним академії наук, українських державних університетів у Києві та Кам'янці-Подільському, 150 гімназій, низки мистецьких та культурно-освітніх закладів, то стане зрозумілим, що таке державне об’єднання з Росією визнається науковою не як федерація, а як конфедерація²⁰. Тому називати П. Скоропадського „німецькою маронеткою“, як це робила радянська історіографія, стало б грубим спрошенням.

Гетьманат проіснував менше восьми місяців, упродовж яких реальна влада залишалася в руках німців, а його власний вплив був обмежений. Він не спромігся розв’язати основних проблем, що їх поставила революція,— провести соціально-економічні реформи та вибороти національну незалежність. П. Скоропадський як людина російської культури і виховання стверджував, що Україна має проходити свій державний і цивілізаційний шлях лише з Росією. Насправді ж історія показала, що ані з Польщею, ані з Росією Україна нарівні ніколи порозумітися не здатна. Проте В. Кучабський вважав, що не можна провину конкретного лідера підносити до рангу причини падіння державності. За стан справ у державі не можуть відповідати лише вожді, які самі себе не здатні перевершити. Стан справ із українською державністю є віддзеркаленням „солідарної історичної вини всього народу, якого загальний стан був того роду, що для великих провідних особистостей серед нього не було в ні одному з його політичних таборів місця“²¹.

І все ж, незважаючи на поразку, тогочасна Українська держава — це не лише яскрава сторінка визвольної боротьби українського народу, а й об’єктивно необхідний етап у розвитку української нації. Гетьманський переворот був спробою консервативних сил погасити полум’я революції і з допомогою поміркованих реформ організувати суспільне життя на принципах права, приватної власності, демократичних свобод. Проте для здійснення цього завдання не було ні національного українського підґрунтя, ні соціальної основи.

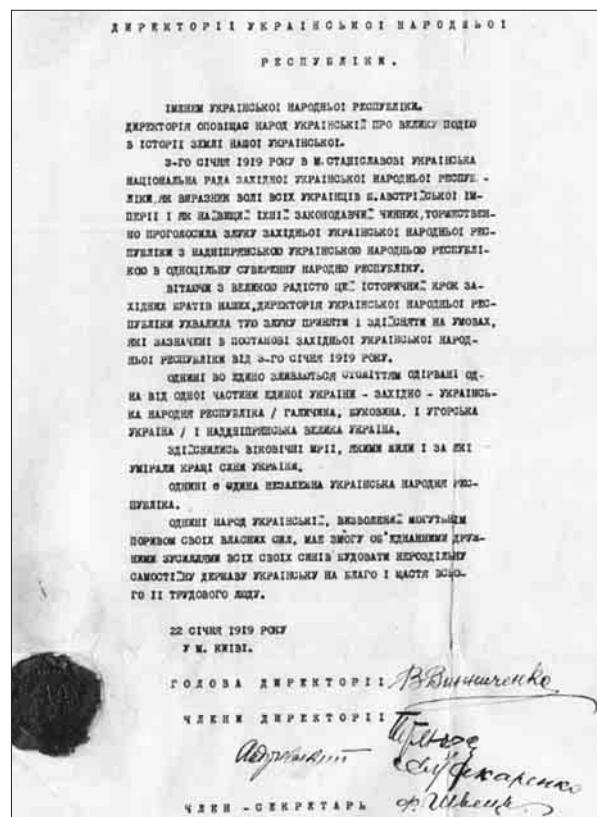
¹⁹ Див.: Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського. Міфи та дійсність // Останній гетьман: ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського (1873—1945).— К., 1993.— С. 18.

²⁰ Див.: Там само.— С. 25.

²¹ Див.: Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави....— Ч. 11.— С. 724—725.

Вихід зі становища, в яке потрапила українська національна ідея, В. Кучабський вбачав у подоланні анархістських і руйнівних ідеологічних впливів, у консолідації українського народу, в політичній волі його еліти.

Значне місце в науковій спадщині українських консерваторів посідає аналіз боротьби національно-патріотичних сил за українську державність у період Директорії. Тоді ж, коли у Львові спалахнула польсько-західноукраїнська війна, на ході України партії соціал-демократичної орієнтації за підтримки Січових стрільців вирішили повалити уряд П. Скоропадського. Зовнішньою причиною такого кроку було проголошення Східної України складовою частиною Російської федерації. Директорія на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою, яку таємно обрали політичні партії, мала у своєму розпорядженні законспіровану систему та революційні гасла, що поширювалися з невеликого містечка Біла Церква. Щодо військових сил, то ними були Січові стрільці, які зосередили тут чотири піхотні роти, одну польську роту артилерії, дванадцять станкових кулеметів і один кавалерійський напівескадрон.

Документ
Директорії Української Народної Республіки.
Київ, 22 січня 1919 р.

За оцінкою В. Кучабського, в грудні 1918 р. Директорія досягла, здавалось би, апогею державотворення. Київ залишався у її руках, рештки російських контрреволюційних загонів відступали з України; московські більшовицькі частини ще не порушували лінії кордону, який був нав’язаний їм

на півночі України німецькими окупаційними та українськими військовими частинами.

Повстання розігнало увесь державний апарат гетьманату. Країна, що за розмірами дорівнювала Німецькій імперії з тридцятимільйонним населенням, раптом опинилася без державної організації. Комісарів, яких призначила в округах Директорія, не вистачало, а до самоврядування населення не виявилося готове. Щодо інтелігенції, то вона не була здатна посісти високі урядові посади або очолити військо. Саме в такому становищі над країною прокотилася хвиля погромів.

Тоді за Українську державу боролися лише нечисленна частина української інтелігенції та ще менш численні представники селянства. Більшість населення керувалася в своїй боротьбі негативними емоціями ненависті до противника або ще частіше анархічними тенденціями романтичного козакофільства. „Не знаючи справжнього державництва,— зазначав В. Кучабський,— ми старалися заступити його сурогатом: спробою заінтересувати селянство економічно. Така пропаганда очевидно одушевити нікого не могла, але принаймні розтолкувала нашому селянству на тих землях, на яких товкалася війна, що наша війна, що наша державність є для нього матеріально корисна”²². Селянство боролося за якусь невизначену ідею селянської волі, що уособлювалася в ідеалізованому вожді — отамані. Очевидно, що з цього погляду селянський рух у Гуляйполі, який очолював популярний отаман Н. Махно, не мав навіть віддаленого зв’язку з українською державністю. До того ж основні сили революції дуже рідко виступали спільно. Як писав про них М. Шлемкевич, „вони найчастіше перебувають у стадії скритої, а то й отвертої громадянської війни. З неї користає зразу рідний царголота, а за ним йде чужа влада. Natura horret vacuum; анархія голоти — це саме та соціологічна порожнечка, що її заповнює чужа державність”²³.

Саме тому, коли Українська Національна Рада проголосила в Станіславові (нині — м. Івано-Франківськ) приєднання Західної України до Східної, країна поринула в цілковитий хаос. Директорія не могла контролювати події, адже військовий гарнізон Києва, що налічував десятки тисяч бійців, розпався. Директорія не мала надійних і боєздатних військових сил. Навіть батальйон Січових стрільців не міг у короткий термін встановити дисципліну в своїх рядах, хоч певний час і захищав Київ від погромів, що прокотилися по всій Україні. А коли хвиля погромів досягла апофею, деяким отаманам здалося, що ніхто інший, як євреї, винні у тому, що в Україну насувається більшовизм.

У цих складних умовах Директорія виявилася безпорадною, неспроможною очолити народні маси і вгамувати отаманів, протистояти більшовицькій пропаганді. Саме в той час, 22 січня 1919 р., у Києві було урочисто проголошено рішення Української Національної Ради від 13 січня 1919 р., в якому вона відмовилася від незалежності Західної України на користь Української Народної Республіки. Це рішення скріплювалося зверненням Директорії та Універсалом. Така урочистість могла б бути свідченням національної могутності держави, го-

товності всього народу самовіддано захищати її інтереси. Насправді вона мала фальшивий підтекст, оскільки її форма докорінно розходилася зі змістом подій. В. Кучабський вважав, що це було в дусі політики Директорії, яка обдурювала народні маси — соціально-революційними лозунгами; більшовиків — тим, що нібито хотіла брати участь у світовій революції; Антанту — обіцянкою, що Україна розпочне боротьбу проти більшовизму, як тільки отримає потрібну допомогу²⁴.

В лютому—березні 1919 р. Українська Народна Республіка виглядала, за оцінкою історика, не державою, а лише зграєю військових. Широкі народні маси не були задіяні до будівництва держави. В одних місцевостях вони підтримували її, в інших виступали проти неї. Внаслідок внутрішніх чвар, втручання Антанти та інших політичних факторів С. Петлюра перебрав на себе диктаторські повноваження. У книжці „Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918—1923“ В. Кучабський так характеризував С. Петлюру: „До 1917 р. він відомий соціал-демократичний публіцист, в 1917 р. і під час повстання проти гетьмана незвичайно популярний кумир у народі, близький оратор, в особистій поведінці привабливий, розумний, скромний та добродушний. Симон Петлюра був, мабуть, найвидатнішою особистістю, яка діяла на верхніх щаблях влади східних українців у 1917—1920 рр. [...] Його політичний досвід стосувався зовсім іншої сфери пролетарської та національно-української революції, спрямований проти російської держави. Можливо, тому він не зміг правильно визначити рушійних сил та духовних підвальнин державності: він був народним вождем, а не державним діячем. А тому вважав національні почуття достатньою підставою заснування держави. Без будь-яких сумнівів С. Петлюра намагався відродити патріотичний дух народу і для цього використовував соціальну демагогію, заклики про врятування від більшовизму громадянського порядку в Україні. Його часто звинувачували в інтриганській підступності у стосунках зі східноукраїнськими партійними керівниками, але це була лише рішучість, з якою він

використовував потрібних людей, або вважав їх нездатними у здійсненні державної ідеї, якій сам служив. Він також не був полководцем, а лише ватажком, розумів армію як механічний згусток сили, але не мав жодної уяви про суть регулярної армії як складного організму. Він навіть не усвідомлював, що чим суворою є дисципліна війська в бойових операціях та в стосунках з населенням, тим вищий його авторитет. Через те й не

Симон Петлюра

²² Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання Львів, 1925.— С. 100.

²³ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна.— [Б. м.], 1949.— С. 11.

²⁴ Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe....— S. 116.

довіряв найвищим офіцерам колишньої царської армії, не помічав у них якихось ознак азартності, яку він розумів як воявничість. Йому зрозумілішим був той приплив та відплів завзяття, з яким боролися східноукраїнські ватажки із ворогом, нехтуючи сьогодні смертю, а завтра відступаючи, охоплені цілком протилемежним почуттям. Така ситуація для нього була прийнятніша, аніж зализна дисципліна регулярного війська. Все ж справедливо буде зазначити, що він мріяв про монолітну дисципліновану армію, якою в країні часи були січові стрільці, мріяв про те, щоб ще застать часи, коли всі українські військові сили буде організовано цивілізаційним шляхом. Отже, С. Петлюра не керував армією, не вимагав в ній дисципліни, коли вона все-таки поступово виникала, то це було не його заслугою, а заслугою військових офіцерів. Точнісінько такою ж недалекоглядною була його зовнішня політика. Він ніколи не усвідомлював справжнього становища України, ні на мить не вагався в тому, що Східна Україна могла б заснувати державу в такому стані, в якому вона перебувала, лише за умови продовження збройної боротьби, і вся його зовнішньополітична діяльність зводилася лише до того, щоб створити для цього відповідні умови, забезпечити своє військо боєприпасами. Особливо активно він підтримував боротьбу проти Росії. Для цього він був готовий пожертвувати всім, навіть Українською Народною Республікою, навіть якщо Україна не отримає з цієї боротьби ніякої користі²⁵.

На відміну від В. Кучабського, який намагався об'єктивно охарактеризувати діяльність С. Петлюри, С. Томашівський звинуватив його в усіх земних і неземних гріяхах. Так, головними винуватцями втрати Україною державності він вважав не Росію чи Польщу, а передусім С. Петлюру та його оточення — тих представників української інтелігенції, більшість яких прагнула лише особистої влади і власної популярності. Статті, промови, дипломатичні накази С. Петлюри С. Томашівський вважав відображенням „вузонької“ освіти, убогістю думки і примітивністю форми. На його думку, С. Петлюра не мав досвіду військового керівника, який би дав змогу йому обійтися посаду секретаря з військових справ Центральної Ради, „не виявив [...] найменших признаків справжнього воєзького духа, військової організаційної здібності, не згадуючи навіть про який-небудь стратегічний талант, або хоч би деякі прикмети воєнної тактики“²⁶.

Гостро засуджував С. Томашівський і внутрішню політику С. Петлюри, вважаючи, що режим Директорії перетворився на диктатуру „головного отамана“: „Сам голова-ігнорант, заздрий і без енергії: міністри-шарлатани...; про урядників — вже й не говорити; в законодавстві — [...] школлярське незнання життя, його законів і потреб; в адміністрації — в найкращім разі повна безплідність, поза

цим — сваволя, терор і бандитизм; школа не існує цілком“²⁷.

Якщо В. Кучабський характеризував С. Петлюру як такого політика, що за своїми поглядами еволюціонував від ідеї автономії до ідеї незалежності України, але не мав державотворчого досвіду, не розумів законів військового будівництва, то С. Томашівський зачислив його до бездарних політиків-демагогів, популярність яких пояснювалася найхарактернішими рисами українського плебейства²⁸.

Крім діаметрально протилежних оцінок С. Петлюри представниками однієї і тієї ж консервативної течії в українській політичній думці — В. Кучабського і С. Томашівського, — наведемо думку визначного українського письменника Уласа Самчука, незаангажованого в політичних течіях. У статті „Державна концепція С. Петлюри“ він радив збалансувати розбиту українську духовність, знайти почуття міри потрібного й непотрібного, сфокусувати розтерзані частини нашого мислення, знайти мудрість, відвагу й силу перебороти в собі отруйні зерна роздору, які століттями губили нашу націю. „Чи багато сьогодні між нами знайдеться тих, — які в ім’я загального державного добра могли б зректися тих своїх групових упереджень, що стоять на перешкоді єдності й цілості визвольного фронту, як це зробив свого часу Симон Петлюра, — зазначав письменник — [...] Небагато, а то й нема зовсім у сфері нашої політики другого Симона Петлюри. Першого державного мужа, який на руїнах жорстокої, темної революції, в країні абсолютної політичної ворожнечі зумів створити і три роки вдергати державу і армію того народу, який два з половиною століття був відданий на найбезогляднішу фурію національної загади...“²⁹ В головному отамані, на думку М. Шлемкевича, змагалися два начала: провідника і демократа. В цьому була його слабкість і в цьому була його сила³⁰.

Отже, Директорія через різні причини виявилася неспроможною управляти українським суспільством: не зуміла організувати ефективного державного апарату, не загнудзала отаманщини, не створила боєздатної армії, не вирішила аграрного питання. Державна влада не мала твердої позиції щодо розв’язання будь-яких внутрішніх і зовнішньополітичних проблем. Втративши соціальну базу, вона балансувала між селянськими масами, більшовиками й Антантою, використовуючи при цьому популярські гасла.

Кожне покоління повинно спиратися на здобутки і досвід попередніх поколінь. Досвід Української національної революції 1917—1921 рр. також маємо осмислити як інтегральний елемент вітчизняної історії ХХ ст., тим паче, що уроки тих буревінних днів актуальні й сьогодні, коли Україна воює.

Степан ГЕЛЕЙ

²⁵ Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe... — S. 118—120.

²⁶ Томашівський С. Чи єсть українська національна ідея? // Під колесами історії: нариси і статті. — Берлін, 1922. — С. 21, 23.

²⁷ Нова Зоря. — 1926. — 6 черв. — Ч. 21. — С. 30.

²⁸ Див.: Гелей С. Василь Кучабський... — С. 195.

²⁹ Самчук У. Державна концепція С. Петлюри // Народна газета. — 1994. — Трав. — Ч. 21.

³⁰ Див.: Шлемкевич М. Українська синтеза... — С. 37.

ОТАМАН ПЕТРО БУБЕЛА — ВИЗНАЧНИЙ ДІЯЧ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Серед когорти видатних національних діячів періоду ЗУНР на окрему увагу заслуговує ще, досі маловідома постать нашого славного країнини, державного та військового діяча Петра Бубели. Його діяльність частково висвітлена у спогадах І. Боберського, М. Гуцуляка, О. Кузьми, М. Омеляновича-Павленка, Л. Цегельського, а також у працях таких дослідників, як І. Крип'якевич, М. Литвин, К. Науменко, Б. Закалюк, П. Франко, Г. Палажій, Я. Біляч, І. Смокорівська, О. Жилич, В. Лаба, Б. Вендиш, С. Кошла, З. Маланчук та ін.

Згідно з записом у метричній книзі, Петро Бубела народився 12 травня 1889 р. у с. Лисиничах (нині — Пустомитівського р-ну Львівської обл.).¹ У багатодітній родині Івана Бубели та його дружини Анни, окрім Петра, було ще п'ятеро дітей — сестри Анна та Павлина, брати Семен, Володимир і Дмитро. Його батько рано овдовів і самотужки виховував дітей.

Завдяки старанням батька П. Бубела здобув хорошу освіту. Після закінчення народної школи навчався в Академічній гімназії у Львові, студіював право у Львівському університеті. Згідно з документами деканату юридичного факультету за 1908/09 н. р., того року студент П. Бубела записався на вивчення таких предметів, як „Історія і система німецького приватного права“, „Католицьке церковне право“, „Історія устрою Австрії“ та ін.² Мешкав у Львові на вул. Хоронщизни, 24 (тепер — вул. П. Чайковського).

Ще студентом активно долучився до громадсько-політичного життя села та краю, зокрема брав участь в організації читальні Товариства „Просвіта“ у Лисиничах. 1 березня 1911 р. разом із Данилом Вендишем заснував духовий оркестр у Лисиничах. Був задіяний у різноманітних заходах лисинецької філії спортивно-патріотичного товариства „Сокіл“. Так, в одному з документів мовиться: „Запрошено. Філія Львівського Товариства гімнастичного „Сокіл“ в Лисиничах має честь Високоповажних друзів запросити на прогульку, которая відбудеться дня 12 сего місяця о год. 3 по полуночі... Лисиничі, дні 7. VIII. 1906. Комітет прогульковий: Данило Вендиш, Бубела Петро, Єронім Яворський“³.

Коли сільська громада вирішила встановити пам'ятник Т. Шевченкові, то П. Бубела активно

залучився до цієї справи, увійшов до складу організаційного комітету з побудови першого в Україні пам'ятника генію українського народу⁴. До комітету належали також Дмитро Хомин та Дмитро Ціцила (керівники спортивно-патріотичного товариства „Сокіл“ у Лисиничах), брат Петра — Семен Бубела, Дмитро Бедрій, Ілько Вендиш, Лев Вендиш, Теодор Вендиш, Василь Гнатовський, Семен Чупа, Єремія Яворський⁵.

У травні 1912 р. у селі відбулося велелюдне свято Свободи. Біля пам'ятника Т. Шевченкові зібралися приблизно 400 осіб, перед якими виголосив промову П. Бубела. Він, зокрема, наголосив на тому, що „закінчилися кайдани тіла, а залишилися кайдани духу“, натякаючи на засилля польських шкіл у Галичині і брак українського університету. Віче ухвалило резолюції до уряду з вимогами відкриття у Львові українського університету⁶.

Того самого 1912 р., ще як студента IV курсу юридичного факультету⁷, П. Бубелу обрано до складу т. зв. Ширшого народного комітету Української національно-демократичної партії⁸, створеної, як відомо, на установчому з'їзді 26 грудня 1899 р., який проходив у львівському Народному домі.

Військову освіту П. Бубела здобував у австрійській офіцерській школі, перебував на військовій службі в армії Австро-Угорщини. Був кадровим офіцером, поручником, брав участь у боях Першої світової війни, нагороджений вищими військовими відзнаками імперії. У середині жовтня 1918 р. отримав відпустку й на фронт уже не повернувся.

Нині мало хто знає про участь і заслуги П. Бубели в Листопадовому чині 1918 р. Коли Австро-Угорщина як держава стояла на межі розпаду, провідники Української Національної Ради таємно опрацювали план військового перевороту та захоплення влади у Галичині. Власне, П. Бубела зробив вагомий внесок у підготовку та реалізацію цього задуму. Він разом із сотником Любомиром Огоновським та підхорунжим Дмитром Палієвим зробив все необхідне для успішного здійснення перевороту. Але, за словами дружини Л. Огоновського, до П. Бубели була певна недовіра через польське походження його матері. Так, у листі від 15 травня 1972 р. вона зазначала: „Чомусь тодішні

Петро Бубела

¹ Центральний державний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 201, оп. 4-а, спр. 6763, арк. 153.

² Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 26, оп. 15, спр. 126, арк. 215.

³ ЦДІА України у Львові, ф. 312, оп. 1, спр. 424, арк. 10.

⁴ Там само.— Арк. 18.

⁵ Вендиш Б. 100-ліття Лисиничівського духового оркестру: краєзнавчий нарис...— Львів, 2010.— С. 10.

⁶ Лаба В. Історія села Лисиничі від найдавніших часів до 1939 року.— Львів., 2004.— С. 55.

⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 142, арк. 317.

⁸ Лаба В. Історія села Лисиничі...— Львів., 2004.— С. 56.

старшини-українці недовіряли пор. П. Бубелі, здається його мати була полькою. Любомир (Огоновський) його цінив і довіряв та з пор. Бубелою перші таємні сходини муж мав в своїму помешканні, присягли на хрест таємницю-секрет...⁹

П. Бубела, Л. Огоновський та Д. Паліїв підтримували зв’язки з командуванням Легіону Українських січових стрільців, яке тоді перебувало на Буковині, розсилали кур’єрів з інструкціями, визначили керівників акцій в кожному регіоні. Крім того, П. Бубела виявив певну кількість надійних українців, які перебували у військових казармах Львова. Цих військовиків долучено до таємного бойового товариства. Про його діяльність І. Боберський згадував: „Відзнаки з написом „Не ридай, а здобувай“ заніс до книгарні, Микола Левицький взяв у розпродаж в „Соколі-Батьку“ якесь число і згадував, що потрібні відзнаки для тайного боєвого товариства, де працює Любомир Огоновський і Петро Бубела“¹⁰.

Члени таємного товариства склали детальний план дій у Львові. П. Бубела професійно продумав також способи роззброєння офіцерського корпусу інших національностей у військових частинах дислокованих у Львові¹¹. Чотар Мирон Коновалець згадував: „З початком жовтня прибув з Відня до Львова добрий мій і моого брата (Євгена Коновалця.— А. П.) приятель, пор. Петро Бубела, що служив при 30 п. піхоти. Пор. Бубела повідомив мене про свій приїзд до Львова і просив зайти до нього. В розмові зі мною він сказав, що співпрацює з Військовим Комітетом, і я мав враження, що він є його членом“¹².

І. Кріп’якевич в „Історії українського війська“ зазначив: „Щоб надати праці якийсь лад і напрям, покликано 27 жовтня на заступника Вітовського пор. П. Бубелу. Він вів комісаріят усього два дні, бо 29 приїхав нарешті до Львова сот. Вітовський і перебрав керму підготовки перевороту в свої руки“¹³. Отже, коли Дмитро Вітовський 30 жовтня 1918 р. очолив командування переворотом, який відбувся 1 листопада, то до українського виступу було все готово і в цьому визначальна заслуга П. Бубели. Учасник подій, відомий громадсько-політичний діяч, член Української Національної Ради Л. Цегельський у праці „Від легенд до правди“, критикуючи дешо перебільшену, на його погляд, роль Д. Вітовського у листопадових подіях 1918 р. зазначав, що Д. Вітовський не міг за кілька годин організувати переворот і що справжніми „героями цього дня і чину є інші люди: Бубела, Огоновський, Паліїв і сотки інших — переважно старшин і підстаршин бувшої австрійської армії“¹⁴.

В. Охримович у спогадах про діяльність Військового комітету стверджував, що найактивніши-

ми його учасниками стали П. Бубела і Д. Вітовський¹⁵.

Отже, можна констатувати, що в процесі підготовчої діяльності Військового комітету у Львові військовий лідер не визначився. Поперемінно чи паралельно така роль належала то офіцеру жандармерії Л. Огоновському, то поручнику П. Бубелі, то сотнику Д. Вітовському, то підхорунжому Д. Палієву¹⁶.

Згідно з планом повстання, який розроблявся і удосконалувався нашвидкуруч, Д. Вітовський разом із П. Бубелою та С. Горуком негайно розіслали кур’єрів із наказами в ніч на 1 листопада передати владу в руки міським, повітовим комісарам-українцям¹⁷.

О 17.00 того напруженого дня Д. Вітовський провів останню нараду зі старшинами, яких зібралися у Народному Домі близько 100. Окрім них, у розпорядженні штабу повстання було до 1400 військовиків. На нараді кожен командир отримав конкретне завдання з роззброєння військових частин і підрозділів та захоплення найбільш важливих об’єктів міста. Більшість старшин, одержавши конкретне бойове завдання, направились на відповідні об’єкти або ж очікували до 4-ї ранку. У штабі повстання залишилося шість старшин: сотники Дмитро Вітовський, Сень Горук, поручники Богдан Гнатевич-Іванчук, Петро Бубела, Ілько Цьокан, підхорунжий Дмитро Паліїв¹⁸. Повстання розпочалося, коли на вежі львівської ратуші пробило 4.00. У спогадах сотника УСС Д. Кренжаловського читаємо: „О год. 4-й рано дня 1. XI. 1918 р. [...] команду над всіми військовими частинами обнимас пок[ійний] сот[ник] УСС Дмитро Вітовський. Йому поданий як заступник пор[учник] Петро Бубела, а хор[унжий] Д. Паліїв як ад’ютант“¹⁹.

Вранці 1 листопада 1918 р. Львів уже повністю контролювали українці, а на міській ратуші майорів синьо-жовтий прапор, який встановив стрілець Степан Паньківський²⁰. Українське збройне повстання у Львові перемогло. О 7.00 Д. Вітовський доповів К. Левицькому, що влада у Львові повністю перейшла до рук Української Національної Ради.

9 листопада 1918 р. УНРада сформувала уряд — Тимчасовий державний секретаріят. У структурі уряду створено надзвичайно важливий для молодої республіки — Державний секретаріят військових справ (ДСВС), керівництво яким передбрав на себе Д. Вітовський, а його заступником став П. Бубела.

Про перші дні роботи військового відомства молодої республіки учасник подій, чотар Я. Гинилевич згадував: „Мене покликувано на засідання, на яких обговорювано і організовано міністерство

⁹ Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України.— К., 1993.— С. 27.

¹⁰ Боберський І. Щоденник 1918—1919 рр.— К., 2003.— С. 49.

¹¹ Франко П. Сподвижник Листопадового чину. До 115-річчя від дня народження Петра Бубели // За вільну Україну.— Львів, 2004.— Ч. 90 (2203).— С. 11.

¹² Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року...— С. 194.

¹³ Кріп’якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.).— Львів, 1992.— С. 466.

¹⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди.— Нью-Йорк; Філадельфія, 1960.— С. 22.

¹⁵ Охримович В. Військовий комітет // Діло (Львів).— 1928.— 1 листоп.— № 245.— С. 1.

¹⁶ Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року...— С. 13.

¹⁷ Там само.— С. 57.

¹⁸ Михалюньо Б. Скоростріли, повні набої // Ратуша (Львів).— 1990.— 1 листоп.— № 14.— С. 1.

¹⁹ Львів в перших днях листопада 1918 р. З дневника сотника УСС Дмитра Кренжаловського // Стрілець. Часопис для українського війська (Камінець).— 1919.— 1 листоп.— Ч. 89.— С. 2.

²⁰ Кріп’якевич І. Історія українського війська...— С. 470.

війни. На цих засіданнях при вул. Валовій головував сотник, згодом полковник Д. Вітовський. На засіданні були і сот[ник] Бубела, хор[унжий] Паліїв, отаман лікар Р. Білас та ін. Була трудність в організації різних відділів міністерства через брак фахівців²¹.

Разом із Д. Вітовським та іншими працівниками головного військового відомства, П. Бубела взяв участь в організації офіційного друкованого видання ДСВС. Як зазначав І. Боберський (тоді один з працівників військового міністерства): „Тут предложив я Вітовському назув „Вісник Державного Секретаріату військових справ“. Говорю з Вітовським, щоб розпоряди випечатати поки що в днівниках. Пристас на це. На обід був також Бубела²². Завдяки старанням П. Бубели І. Боберський отримав військове звання чотара²³.

П. Бубела як заступник державного секретаря військових справ ЗУНР налагоджував ефективну роботу цього надзвичайно важливого для держави, яка перебувала в стані війни з Польщею, відомства. Головнокомандувач Української Галицької Армії, генерал М. Омелянович-Павленко писав, що Д. Вітовському та П. Бубелі „Галичину зобов'язана була свою адміністративно-військовою схемою. Згідно з цею останньою, Галичину поділено на 3 військові області: Львівську (пізніше Стрийську), Станіславівську й Тернопільську, та 12 окружних команд, при яких власне її мали зорганізовуватися кадри“²⁴.

Відомий співак М. Голинський згадував, що після відступу зі Львова ДСВС розмістився у Тернополі, в будинку гімназії. Він зазначав, що П. Бубела „вів канцелярію секретаріату, мав трьох ад'ютантів: Магаляса — сотника, Тимцюрака — поручника, третім був — я, як його особистий секретар“²⁵. Ще один учасник подій, — І. Боберський, зазначив, що розпорядження ДСВС від 3 грудня 1918 р. вперше підписав не Д. Вітовський, а П. Бубела: „Цей розпоряд з датою 3-го грудня 1918 носить перший раз підпис не Вітовського, але: „За державного секретара військових справ, товариш секретара: Бубела, сотник, В. Р.“²⁶

На початку 1919 р. столицю ЗУНР зі всіма її державними інституціями перенесено до Станіславова (нині — м. Івано-Франківськ). Уряд ЗУНР розмістився в будинку колишньої дирекції залізниці на вул. Грюнвальдській (нині — вул. Грюнвальдська, 11). Часопис „Нове життя“ повідомляв: „Станіславів, дня 2 січня 1919 р. Сьогодні завітали до нашого міста незвичайні гості: Тимчасовий Парламент і правительство Західної України“²⁷.

У Станіславові П. Бубела продовжував активно працювати в ДСВС. Він, зокрема, допоміг організувати військову друкарню, налагодити випуск часопису „Стрілець“ та ін. І. Боберський, даючи

коротку інформацію про його тогочасні політичні погляди, визначив їх як антибільшовицькі та антисоціялістичні²⁸.

Перебуваючи на високій державній посаді, П. Бубела сприяв розвиткові не лише українського суспільного життя, а й розвитку національних потреб інших народів ЗУНР, зокрема єврейської громади. Цьому посприяв той факт, що дружина П. Бубели була єврейкою з походження. Так, у Станіславові П. Бубела допоміг єврейській громаді міста налагодити випуск часопису „Jiduische Zeitung“. І. Боберський з цього приводу писав: „Добре, коли хтось має жидівку за жінку, це помогає розмотувати замотані жидівські справи“²⁹.

Офіційне видання міністерства військових справ ЗУНР — „Вісник Державного Секретаріату Військових Справ“, містило низку наказів, розпоряджень, постанов за підписом П. Бубели. Ці розпорядження стосувалися різноманітних військових питань — мобілізації, харчового і грошового забезпечення армії, підвищення рівня її боєздатності та ін. Наприклад, в одному зі звернень ДСВС до президії державного секретаріату УНР в Станіславові, виданому за підписом П. Бубели у день Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р., читаємо: „Доходить відомості до Державного Секретаріату військових справ, що багато офіцерів українців повнять службу по цивільних урядах і дотепер не зголосилися до військової служби при армії і не мають звільнення від обов'язків військової служби. Державний Секретаріат військових справ звертається тому до Президії з прошенням сей час видати заряджене до всіх собі підчинених урядів — щоби ті предложили до п'яťох днів — по відповіднім зарядженню Президії — Державний Секретар Військових Справ списи всіх мужчин, що служили при бувшій австрійській армії з поданням їх військового степеня. Справа незвичайної важливості і не терпить проволоки. Станіславів. Дня 22 січня 1919. Бубела. Сотник“³⁰.

Важливе значення для П. Бубели мали також питання грошового та харчового забезпечення армії. Так, в одному з його розпоряджень від 7 лютого 1919 р. зазначалося, що „старшинам, які відбувають службу (переїздку) прислугує харч в харчівні місцевої стаційної команди, або де її нема, в сій старшинській харчівні, яку назначить найвища місцева військова команда“³¹.

13 лютого 1919 р. державним секретарем військових справ та одночасно головою Генерального штабу УГА став Віктор Курманович. Часопис „Стрілець“ з цього приводу повідомляв: „На місце полковника Вітовського іменував Виділ У. Н. Ради Державним Секретарем військових справ полковника Віктора Курмановича, вихованця австро-угорської Академії“³². Оскільки В. Курманович

²¹ Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року... — С. 229.

²² Боберський І. Шоденник... — С. 66.

²³ Там само. — С. 80.

²⁴ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917—1920). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://royallib.com/book/omelyanovich_pavlenko_mihail/spogadi_komandarma_1917_1920.html.

²⁵ Лаба В. Історія села Лисиничі... — С. 28.

²⁶ Боберський І. Шоденник... — С. 90.

²⁷ Станіславів у часі Західно-Української Народної Республіки. Документальні свідчення, спогади, оголошення, накази революційної доби / Упорядкував І. Монолатій. — Івано-Франківськ, 2008. — С. 28.

²⁸ Боберський І. Шоденник... — С. 165.

²⁹ Там само. — С. 217.

³⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1475, арк. 2.

³¹ Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. — Станіславів, 1919. — 15 марта. — Ч. 7. — С. 3.

³² Зміна у військовім начальстві // Стрілець. Часопис для українського війська. — Станіславів, 1919. — 19 лют. — Ч. 8. — С. 2.

був зайнятий у штаб-квартирі армії, виконувачем обов'язків державного секретаря військових справ призначено П. Бубелу³³. У „Спогадах“ головно-командувача УГА М. Омеляновича-Павленка читаємо: „На початку лютого питання заміни начальника штабу старшиною західної школи настільки стало актуальним, що я був примушений, просити згоди Державного Секретаріату, призначити на це місце полк. Курмановича. Державний Секретаріат не тільки що апробував мое прохання, але пішов ще далі. З ініціативи Д.С.В.С. іменувала його Національна Рада Військовим Секретарем. Полк. Курманович прийняв призначення з тим застереженням, що фактичний провід справами Д.С.В.С. залишився за б. товаришем Секретаря В. С. майором Бубелою“³⁴.

I. Боберський день відставки Д. Вітовського згадував так: „Ми увійшли до кімнати секретаря і уставились по старшині, від отаманів почавши, аж до мене, четаря, на кінці. Впадає мені в очі, що секретар (Д. Вітовський).— А. П.) старанно оголений та що його борода дуже широка в порівнянні з лицем, попри ніс йдуть дві глибокі зморшки. Змучені рухи. Став за своїм бюрком і сказав: „Panove товариши, я ніколи шефом не був і за такого себе неуважав. Що тут робилося, це ваша заслуга. Дякую передов-

сим пану товаришеві Бубелі за його велику поміч [...] Поки що підполковника Віктора Курмановича тут нема, він потрібний на фронті. Заступати буде мене пан товариш Бубела“³⁵. З приводу призначення В. Курмановича, а не П. Бубели державним секретарем військових справ, сучасний дослідник О. Дедик зазначив, що „заступникові міністра отаманові Петру Бубелі вже за самим його статусом бракувало авторитету, щоби належно впливати на рішення уряду“³⁶.

Попри те, як за часів керівництва Д. Вітовського, так і за нового очільника В. Курмановича фактичним керівником військового відомства надалі залишився П. Бубела й серед пріоритетних завдань для нього продовжували бути питання

фінансово-матеріального забезпечення армії. Наприклад, згідно з розпорядженням від 1 березня 1919 р., підписаного головою уряду (президентом державних секретарів) С. Голубовичем та виконувачем обов'язків державного секретаря військових справ П. Бубелою, хорунжий УГА мав отримувати щомісяця (без врахування доплат) 230 крон, чотар — 280 крон, поручник — 340 крон, сотник — 400 крон, отаман — 450 корон, осавул — 550 крон, полковник — 750 крон³⁷. У розпорядженні від 10 березня 1919 р. вказувалося, що на денне забезпечення офіцерів із розрахунку на одну особу відділяється 150 гр. м'яса, 100 гр. каші, 20 гр. солі, 0,5 гр. перцю або паприки, 10 гр. омасти (смальцю), 4 гр. цибулі або часнику, 1 цл. оцту, 15 гр. білого борошна, 200 гр. житнього хлібного борошна, 500 гр. картоплі, 20 гр. цукру³⁸.

Не залишилися поза увагою військового відомства й питання підвищення боєздатності армії. Дуже важливе місце в структурі УГА П. Бубела відводив розвитку такого нового й перспективного виду збройних сил, як бойова авіація. Організацією галицької бойової авіації займався син Івана Франка — Петро, якого наказом П. Бубели призначено керівником авіаційного (летунського) відділу. У цьому наказі мовилося: „1. Ко-

мандантом Летунського Відділу і референтом летунства при Державному Секретаріаті Військових Справ іменує поручника УСС Петра Франка. 2. Летунський Відділ підлягає безпосередньо Державному Секретаріатові Військових Справ... Тернопіль, дня 1 грудня 1918 року. Товариш Державного Секретаря Військових Справ Бубела, сотник“³⁹.

У березні 1919 р. своїми розпорядженнями П. Бубела визначив, що офіцери авіації, окрім виплат належних за військове звання, мають додатково отримувати 190 крон на місяць, підстаршини авіації — 150 крон. За знищення одного ворожого літака повинна виплачуватися винагорода в розмірі 1000 крон, за випробування літака —

Державний секретаріят військових справ.

Сидять зліва направо: В. Бемко (начальник канцелярії), О. Підляшецький (судовий референт), П. Бубела (заступник секретаря військових справ), Д. Вітовський (держ. секретар військових справ), Р. Білас (санітарний референт); Н. Гірняк (мобілізаційний референт), Р. Шпайльо (артилерійний референт); *стоять зліва направо:* Н. Гаморак (пресовий референт), Ю. Буцманюк (залізничний референт), Т. Сивак (начальник канцелярії — до лютого 1919 р.), Г. Герасимович (інтендант), О. Бородієвич (ветеринарний референт), С. Магаляк (муніційний референт), В. Тимцюрак (загальний відділ), В. Панчак (персональний референт), I. Боберський (письменничий референт).

Лютій, 1919 р.

³³ Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918—1923 роках.— Львів, 2015.— С. 123.

³⁴ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма...

³⁵ Боберський І. Щоденник.... С. 128.

³⁶ Дедик О. Чортківська оғенізива. Частина 1— Львів, 2015.— С. 10.

³⁷ Вістник Державного Секретаріату Військових Справ.— Станиславів, 1919.— 15 марта.— Ч. 7.— С. 6.

³⁸ Там само.— 10 квітня.— Ч. 9.— С. 3.

³⁹ Кучабський Ю., Франко П. Петро Франко (сторінки життя).— Львів, 1999.— С. 51.

100 крон. З пілотами-іноземцями укладалися окрім договори⁴⁰.

У квітні 1919 р. за безпосередньої участі П. Бубели прийнято та затверджено військовий однострій вояків УГА. 22 квітня 1919 р. він підписав розпорядження про однострій українського війська, в якому подано детальний опис однострою та опис відзнак старшин і рядових⁴¹.

П. Бубела підписував також накази про підвищення у військових званнях солдат та офіцерів, що відзначилися у боях. Так, в одному з таких розпоряджень зазначалося: „За хоробрість перед ворогом іменовані з днем 1 мая 1919 р.: підполковником: отаман Микитка Осип (майбутній головнокомандувач УГА.— А. П.), сотником: поручник Качмар Микола. Станиславів, дня 30 цвітня 1919 р. Президент Державних Секретарів др. Сидір Голубович, Товариш Державного Секретаря Військових Справ П. Бубела, отаман”⁴².

Багато розпоряджень і проектів за підписом П. Бубели стосувалися також діяльності та реорганізації військово-польських судів (це, зокрема, розпорядження від 1 лютого 1919 р.⁴³, від 17 лютого 1919 р.⁴⁴, від 1 березня 1919 р.⁴⁵ та ін.

22 березня 1919 р. П. Бубела як представник DCBC разом із головнокомандувачем УГА генерал-хорунжим М. Омеляновичем-Павленком, керівником штабу армії полковником В. Курмановичем підписав звернення „До Галицької Армії!“, в якому йшлося про укладення на вимогу держав Антанти перемир'я з поляками⁴⁶.

У квітні 1919 р. на українсько-польський фронт прибула сформована у Франції добре озброєна 80-тисячна армія генерала Галлера, що кардинально змінило співвідношення військових сил. 19—20 квітня 1919 р. польські інтервенти перейшли в наступ під Львовом, а в другій половині травня 1919 р. почався загальний відступ українських військ. 20 травня 1919 р. П. Бубела звернувся до українського війська з таким наказом: „Приказ. Вояки Української армії. Подаемо вам важну вість до відома. Дня 20 мая предложив підготовний комітет мирової конференції в Парижі внесок на самостійність держави з Дрогобичем та Львовом. Сей внесок підготовного комітету буде признаний через головну раду четырьох провідників конференції. Поляки хотять своїм напором захопити як найбільше нашої землі, щоби від мирової конференції зажадати на свою власність все, що їм вдалося зрабувати. Вояки Української армії. Ляхи хотять здобути ваші поля, забрати все ваше майно, закувати в неволю український народ. Для того видержіть ворожий напір. Видержіть як камінний мур, видержіть як тверда і незламна сталь. Зберіть всі сили, щоби поконати нашого смертельного, відвічного ворога. Всі враз до бою, до побіди.— Товариш державного секретаря військових

справ, отаман Бубела, шеф Генеральної Булави Курманович”⁴⁷.

Однак вистояти у нерівній боротьбі з жорстоким ворогом молодій Західно-Українській державі не судилося. Остання наступальна операція УГА в Галичині — Чортківська офензива, розпочата 7 червня 1919 р., зазнала невдачі. У липні 1919 р. польські війська окупували всю Галичину. Втративши Галичину, уряди ЗОУНР та УГА перейшли за р. Збруч на територію, контролювану Директорією УНР. У серпні 1919 р. УГА разом з Дієвою армією УНР розпочали спільний похід на Київ, який закінчився невдало. 31 серпня 1919 р. українська столиця була втрачена. Її зайняла добровольча армія генерала А. Денікіна. Для переговорів з денікінським генералом М. Бредовим організовано спеціальну комісію, очолену П. Бубелою. Генерал М. Омелянович-Павленко згадував: „В той самий час комісія отамана Бубели одержала уповноваження ідентичні з нашими, але лише за підписом Нач[альника] Команди Галицької Армії. Але результат її заходів був негативний, бо бредовцям ходило лише про визнання нами гасла Добр[овольчої] армії „Єдина неділіма Росія“⁴⁸. Штаб УГА (Начальна команда Галицької армії) розташувався в „тимчасовій столиці“ УНР — Вінниці, обов'язки військового коменданта якої певний час виконував П. Бубела. 28 жовтня 1919 р. на нараді у Вінниці командувач УГА М. Тарнавський доповів керівництву держави про катастрофічний стан армії. 1 листопада 1919 р., діючи самостійно, він вислав делегацію на чолі з отаманом О. Лисняком на переговори з денікінським генералом Я. Слащовим з метою укладення перемир'я. 6 листопада 1919 р. генерал М. Тарнавський підписав договір з денікінцями. Коли Головний отаман УНР С. Петлюра довідався про самочинні дії командування УГА, то поставив вимогу віддати генерала М. Тарнавського, полковника А. Шаманека та отамана О. Лисняка під суд воєнного трибуналу⁴⁹. Членом цього суду був також і юрист за освітою П. Бубела. Він брав участь у судових засіданнях. Так, у матеріялах суду від 13 листопада 1919 р. мовиться: „Член суду от[аман] Бубела: Чи от[аман] Лисняк повідомив п[ана] Диктатора (Євгена Петрушевича.— А. П.), що місяць зісталася вислана? Свідок: Мені сказав п[ан] От[аман] Лисняк, що повідомив п[ана] Диктатора...“⁵⁰

Незабаром ситуація на фронті склалася настільки критично для УГА, що вже й сам П. Бубела, виконуючи волю керівництва ЗОУНР, у складі галицької делегації вимушено взяв участь в сепаратних переговорах із представниками добровольчої армії генерала А. Денікіна. За результатами переговорів між командуванням УГА та денікінським генералом М. Шилінгом, УГА перейшла на бік Добромії⁵¹.

⁴⁰ Вістник Державного Секретаріату Військових Справ.— Станиславів, 1919.— 15 марта.— Ч. 7.— С. 9.

⁴¹ Там само.— 30 цвітня.— Ч. 11.— С. 1.

⁴² Там само.— 1 мая.— Ч. 12.— С. 3.

⁴³ ЦДІА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 145, арк. 5.

⁴⁴ Там само.— Арк. 6.

⁴⁵ Там само.— Арк. 7.

⁴⁶ До Галицької Армії // Стрілець. Часопис для українського війська.— Станиславів, 1919.— 26 марта.— Ч. 13.— С. 8.

⁴⁷ Боберський І. Щоденник...— С. 246—247.

⁴⁸ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма...

⁴⁹ Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва.— Львів, 1991.— С. 148.

⁵⁰ ЦДІА України у Львові ф. 581, оп. 1, спр. 149, арк. 6.

⁵¹ Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва.— Львів, 1991.— С. 149.

У тиловій Одесі, куди прибули для відновлення боєздатності скошені епідемією тифу галицькі підрозділи, почала діяти т.зв. Збірна станція⁵². Досі достеменно невідомо, що сталося з П. Бубелою далі. Опинившись в Одесі, він як інші галичани, сподіався на прибуття до міста морем з італійського фронту кількатисячного галицького корпусу. Та надії виявилися марними. 7–8 лютого 1920 р. під час наступальної операції більшовицьких військ південно-західного фронту під командуванням О. Єгорова Одеса опинилася у руках більшовиків й П. Бубела, імовірно, розділив трагічну долю стрільців і старшин УГА, що перебували тоді в Одесі. Опираючись на спогади О. Букшованого — командира 1-ї бригади УГА, яка деякий час воювала на боці червоних, дізнаємося, що 30 квітня 1920 р. П. Бубелу разом із дружиною й двотижневою дитиною заарештували й згодом розстріляли більшовики⁵³.

За іншим припущенням, його разом із дружиною та дитиною чекісти вивезли до Харкова. Після звільнення П. Бубела нібито нелегально повернувся до Одеси, де працював у структурі Червоного Хреста. Під час сталінських репресій його знову заарештували й розстріляли 1934 р. Цієї версії дотримуються такі історики і краєзнавці, як К. Науменко⁵⁴, З. Маланчук⁵⁵, В. Кучерук та ін.⁵⁶ Дослідник П. Франко вважає, що П. Бубелу розстріляли наприкінці 1930-х років, звинувативши у шпигунстві на користь Польщі⁵⁷.

Пам'ятник Петрові Бубелі
в с. Лисиничах,
встановлений у 2005 р.

З відновленням незалежності України на увіковічнення пам'яти П. Бубели у с. Лисиничах вирішено встановити пам'ятник. 4 липня 2005 р. Львівська обласна державна адміністрація в межах запланованих заходів у Пустомитівському районі ухвалила рішення „до Дня Незалежності відкрити пам'ятник борцю за волю і незалежність України, земляку Петру Бубелі“⁵⁸.

Ініціатором вшанування пам'яти П. Бубели став мешканець Лисинич, колишній політичний в'язень комуністичних концтаборів Т. Драган. Пам'ятник споруджено за кошти сільської громади як дипломний проект випускника цього ж коледжу Н. Пилип'яка⁵⁹. Часопис „Голос народу“ так описав цю подію: „Напередодні Листопадового Чину в Лисиничах відбулося урочисте відкриття пам'ятника уродженцю села, отаману Української Галицької Армії, діячеві української історії Петру Бубелі“⁶⁰.

Отже, національно-демократична революція 1918 р., утворення ЗУНР та її реальне існування впродовж восьми з половиною місяців довели, що український народ, як інші європейські народи, здатний до державного життя. Слід також наголосити на тому, що ЗУНР стала колискою, з якої виросили тисячі самовідданіх борців за волю України, з-поміж яких почесне місце належить Петрові Бубелі, діяльність якого потребує подальшого дослідження та ґрунтовного наукового вивчення.

Андрій ПРОКІП

ЗАБУТИЙ ВЧЕНИЙ-ГЕНЕТИК, ДІЙСНИЙ ЧЛЕН НТШ МИХАЙЛО ВЕТУХІВ (115 років від народження)

„Професор Ветухів утихомирює людей, йому вірять [...] Професор Ветухів стоїть гордо, мов Мойсей, що виводить нас із землі египетської зі списком у руках...“ — так писав Улас Самчук після закінчення Другої світової війни, в період,

коли Михайло Ветухів за дорученням президента уряду УНР в екзилі А. Лівицького виконував роль керівника „Евакуаційного комітету“. Біда в тому, що і генетика Михайла Ветухова, і письменника Уласа Самчука, і тим паче, А. Лівицького не ви-

⁵² Філіпенко А. Українська Галицька Армія і її одеська трагедія.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/ukrainskaja-galitskaja-i-eyo-odesskaja-tragedija.html>

⁵³ Управління з питань внутрішньої політики Львівської ОДА інформує. Петро Бубела. Довідка // <http://truskavets-city.gov.Ua/modules.php?Name=News&file=print&sid=16>

⁵⁴ Науменко К. Петро Бубела // Енциклопедія сучасної України.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://esu.com.Ua/search_articles.php?id=36398

⁵⁵ Маланчук З. Короткий нарис історії села Лисиничі.— Львів, 2004.— С. 27.

⁵⁶ Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник.— К., 2010.— С. 61.

⁵⁷ Франко П. Сподвижник Листопадового чину. До 115-річчя від дня народження Петра Бубели // За вільну Україну.— Львів, 2004.— 19 серп.— Ч. 90 (2203).— С. 11.

⁵⁸ Управління з питань внутрішньої політики Львівської ОДА інформує. Пустомитівська райдержадміністрація. Заплановані заходи.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://truskavets-city.gov.Ua/modules.php?Name=News&file=print&sid=16>

⁵⁹ Франко П. Сподвижник Листопадового чину...— С. 11.

⁶⁰ Жилич О. Постав у камені герой // Голос народу.— Пустомити, 2005.— С. 8.

знавав радянський уряд. Всі три постаті були за межами доступної інформації. Їхня наукова діяльність, письменницький талант і політично-організаційні здібності тривалий час у СРСР і в Україні замовчувалися. Михайло Ветухів мав багато гріхів перед радянською владою.

Михайло Ветухів народився 7 серпня 1902 року в Харкові¹. Його батько — Олекса, син Василя Ветухіва, професор Харківського університету, відомий етнограф, фольклорист, мовознавець. Після 1917 р. прізвище змінено на Ветухов, згодом Ветухів. М. Ветухів у 1919 р. закінчив 3-тю Харківську гімназію, одночасно навчався в двох вищих школах — Харківському сільськогосподарському інституті і Харківському університеті. Закінчив навчання 1923 року, вступив в аспірантуру на кафедру тваринництва Харківського сільськогосподарського інституту. З 1925 р. працював в Українському сільськогосподарському комітеті при Наркомземі України. 1926 р. захистив дисертацію і був обраний доцентом Харківського сільськогосподарського інституту, а 1928 р.— професором і завідувачем кафедри Полтавського сільськогосподарського інституту. Викладав генетику у Харківському ветеринарному інституті, постійно консультував роботи з генетики і селекції тварин в Українському інституті тваринництва. 1934 р. був професором Московського ветеринарно-зоотехнічного інституту, науковим керівником Всесоюзного інституту експериментальної ветеринарії.

1935 р. вчений захистив дисертацію і здобув ступінь доктора біологічних наук. 1941 року повернувся в Україну і викладав генетику у Харківському університеті. Як фахівець у сільському господарстві за німецької окупації очолив Харківську земельну управу, що дало йому змогу забезпечити населення продуктами і врятувати його від голода. Контактував з українськими демократичними силами. М. Ветухова призначили на посаду ректора під час спроби відновлення Харківського університету, проректором з наукової роботи мав стати Х. С. Рябокінь. Вчені намагалися відновити юридичний, медичний, фізико-математичний, природничий факультети. Проте обидва потрапили до списків „неблагонадійних“ наркома держбезпеки УРСР як виконавці волі німецької влади. Відновити за воєнних обставин навчання не вдалося. Харків упродовж двох років війни був двічі окупований і двічі звільнений. Окупаційна влада не була зацікавлена в освіті українців і 1943 р. М. Ветухова заарештувало гестапо.

Звільнившись з в'язниці, вчений переїхав до Львова. Згодом зі сім'єю подався до Австрії, де працював у Віденському університеті. Через рік М. Ветухів переїхав до Німеччини. У Відні був членом Представництва Українського центрального комітету. Виступав перед американським командуванням проти насильної депатрації, бо добре розумів, що їхнє повернення буде не в Україну, а через Україну до Сибіру. У 1945—1949 роках

Михайло Ветухів був заступником Центрального представництва української еміграції в Німеччині². Від нього залежало майбутнє сотень людей-українців.

Про Михайла Ветухова в Україні не згадували³. Крім того, що він був видатним генетиком і селекціонером (а генетика від 1948 до 1965 р. в СРСР була лже- і буржуазною науковою, за яку карали в'язнице і смерть, прикладом було ув'язнення і смерть Вавілова), жодних деталей його біографії фахівці в СРСР не знали.

Завдяки скрупульозним пошукам доцента кафедри клінічної фармації Андрія Федущака⁴ довідусмося, що 1943 р. вчений перебував у Львові. В той період до Львова приїхало чимало видатних осіб зі Східної України, серед них професор Василь Плющ (Київ, Одеса), Борис Сапожков та Борис Андрієвський (Дніпропетровськ, тепер — Дніпро), Валентина Радзимовська (Лубни, Київ), психіатри Антон Лук'яненко (Дніпропетровськ, Вінниця), Михайло Міщенко (Харків), доцент-уролог Максим Журко (Київ), терапевт Іван Мосійчук (Київ), були і з Росії — Микола Попов (П'ятигорськ) та з Білорусі — Євгеніуш Грицкевич.

У мемуарно-історичній розвідці Романа Осінчука „Медичний світ Львова“ в описі вищої медичної освіти у Львові серед професорів викладацького складу фармацевтичних кафедр (які на той час мали називу інститутів) медично-природничих фахових курсів записаний „асистент (від 1943 року — професор) Михайло Ветухів“, на жаль, більше жодної згадки. Але і це дуже важливий і цікавий факт його біографії — у Львові викладав науку про спадковість, про що в його біографії взагалі не згадувалося. Вочевидь, як і більшість викладачів, митців, літераторів зі Східної України, вчений переїхав на Захід.

В перші роки після війни М. Ветухів викладав в Українському вільному університеті та Українському технічно-господарському інституті у Мюнхені. 1947 р. вчений став дійсним членом НТШ. У 1949 році виїхав до Сполучених Штатів Америки, де був обраний віце-президентом Українського конгресового комітету (1949—1955). В Колумбійському університеті публікував наукові праці. М. Ветухів був фундатором Української вільної академії наук. 1950 р. на установчих зборах його обрали першим президентом УВАН, яку очолював до 1959 р.

Крім того, вчений заснував і редактував науковий журнал „Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences of the United States“, друкований орган УВАН, керував вченою радою „Анналів“, гуртував молодих вчених різних національностей, запровадив нову тему — відкриття України як самостійної геополітичної одиниці.

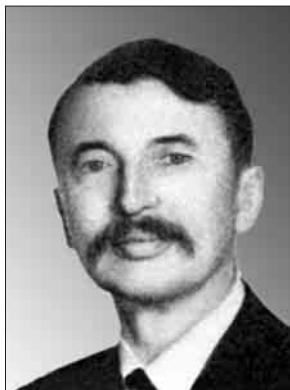
Торкаючись давніх харківських справ у період німецької окупації, з доволі стриманою повагою пише про М. Ветухова його сучасник Ю. Шевелев, який до більшості українських діячів свого

¹ Енциклопедія українознавства.— Львів, 1993.— Т. 1.— С. 238—239.

² Плющ Н. Діяльність українських лікарів на еміграції в Німеччині (1945—1958) // Матеріали до історії української медицини.— Чикаго, 1988.— Т. 2.— С. 81—85.

³ Служинська З., Служинська О. Спадковість людини.— Львів, 2012.— С. 42.

⁴ Федущак А. Метою його життя було служіння Україні // Народне здоров'я.— 2013.— Берез.— С. 6.

Михайло Ветухів.
(1902—1959)

часу ставився органічно-саркастично (а часто звернено): „Серед людей, які мені зустрічалися за все мое життя, тільки три мали вдачу й поставу державного діяча: Олександр Семененко (це піднімецький мер м. Харкова.— *O. P.*), Володимир Кубайович і Михайло Ветухів. Усі інші були або занадто дрібні, або занадто гуманні, або занадто культурні, або занадто хаотичні, себто в практичній поведінці архаїчні. Державний діяч — це на самперед людина бистрого розуму, а далі — людина, що вміє вибирати співробітників і підносити осіб, на перший погляд незначних, на становище високої відповідальності і — що, може, ще важливіше — уміє безжалісно відкидати їх, жертвувати ними, коли того вимагає ситуація...”⁵. Вочевидь, Ю. Шевельову було відомо набагато більше, ніж

нам сьогодні, про практичну діяльність Михайла Ветухова в ділянці сільського господарства і не тільки (можливо, і в політиці) за часів німецької окупації, яка врятувала багато людських доль.

А. Федущак робить висновок про діяльність генетика Михайла Ветухова і про його життя: „Професор Михайло Ветухів зумів реалізувати себе як політичний діяч, багато зробив для організації наукового життя та об’єднання вчених української еміграції, був відомим генетиком і мав міжнародне визнання в галузі славістики, був автором низки наукових праць з генетики птахівництва, ветеринарії. Усе своє життя віддав головній меті — служінню Україні”⁶.

Зиновія СЛУЖИНСЬКА,
Олександра СЛУЖИНСЬКА

БОГДАН ГОЛОВИН — ПЕДАГОГ, КРАЕЗНАВЕЦЬ, ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНІЙ ДІЯЧ, ДІЙСНИЙ ЧЛЕН НТШ

6 вересня 2016 року виповнилось 90 років від народження, а 9 жовтня 2017-го — річниця після трагічної смерти історика, педагога, краєзнавця, публіциста, громадсько-освітнього діяча, дійсного члена НТШ (з 2011 р.) Богдана Головина.

Народився Богдан Головин 1926 року в с. Золотковичах (нині — Мостицького району Львівської обл.). У хліборобській сім'ї було 13 дітей. Батько Петро брав найактивнішу участь у громадсько-культурному житті свого села. Він був ініціатором і співзасновником місцевого осередку товариства „Просвіта“ (1905) та його багаторічним головою, активним членом товариств „Сільський господар“, „Рідна школа“. Разом із жінкою Марією виховували своїх дітей національно-свідомими українцями, на принципах християнської моралі, з малих літ привчали до праці.

У 1938 році Б. Головин закінчив 6-класну початкову школу з польською мовою навчання і склав іспити до української гімназії у Львові. Однак на заваді планів хлопця стали більшовицькі репресії, які не оминули його сім'ї. Батьків і дітей, які на той час проживали з ними, депортували до Сибіру як „ворогів народу“. Богданові та двом сестрам, котрі мешкали у Львові, вдалось уникнути виселення. Проте не-вдовзі потрапили під німецьку окупацію. У 1941—1943 рр. Богдан навчався у Львівській державній торговельній школі й одночасно підпрацьовував, щоб якось прогодуватись. Улітку 1943 року юнака відправили на примусову роботу до Німеччини. Після капітуляції фашистської Німеччини працював перекладачем німецької мови у тамтешній ра-

дянській військовій адміністрації. З 1947 по 1951 р. відбував строкову військову службу під Москвою. Після демобілізації працював на Львівському електроламповому заводі.

1952 р. вступив до Львівського державного (нині — національний) університету імені Івана Франка на заочне відділення історичного факультету, який успішно закінчив у 1958-му. Деякий час працював у школах Львівщини, навіть директором. Однак з цієї посади його звільнили за вимогою КДБ.

Одружившись, переїхав на Тернопільщину, де продовжив викладати історію у сільських школах. Час від часу був змушений міняти місце роботи через переслідування владою з політичних мотивів.

Був талановитим педагогом, організатором і виховником. У Буцнівській середній школі заснував туристично-краєзнавчий гурток. Його члени здійснювали часті походи рідним краєм та ознайомлювалися з історією міст і сіл, пам'ятниками культури, видатними людьми минулого. Своїми досягненнями названий гурток виборював

для Буцнівської школи призові місця серед шкіл СРСР. Однак подання Педагогічної ради нагородити вчителя Головина за визначні досягнення залишилися без відповіді. А в липні 1988 р. його відправили на пенсію.

Організаторські та наукові здібності Богдана Головина проявилися з настанням незалежності України, зокрема на посаді голови Тернопільського ВУТ „Просвіта“ імені Тараса Шевченка. Його ентузіазмом і досягненнями захоплювалися не тільки на Тернопільщині, а й в інших областях і

⁵ Цит. за: Романів О. Et muti loquuntur... Нотатки на маргінесі прочитаного... // Вісник НТШ.— Львів, 2002.— Ч. 28.— С. 30.

⁶ Федущак А. Метою його життя було служіння Україні.— С. 6.

Богдан Головин

в Києві. Б. Головину вдалося відновити діяльність „Молодої Просвіти“, провести низку конференцій, налагодити контакти і співпрацю з іншими обласними об’єднаннями просвітян та із зарубіжними громадськими організаціями українців, скласти методичний посібник і опублікувати низку статей, розкрити багато „білих плям“ в історії Тернопільщини, повернути із забуття чимало славетних імен з минулих поколінь. За кількістю членів Тернопільська „Просвіта“ стала найбільшою організацією серед аналогічних в Україні.

У 2001 році Б. Головин подав заяву на звільнення, прагнучи сповна віддатися науковій праці. За плідну майже 10-літню діяльність просвітян обрали Богдана Петровича почесним головою свого осередку. З нагоди 10-річчя незалежності України він був нагороджений медаллю ВУТ „Просвіта“ „Будівничий України“. Б. Головин став почесним членом Всеукраїнського товариства „Просвіта“ ім. Т. Шевченка та Християнських місій товариств „Фундація духовного єднання України“, а також членом Української світової спілки професійних учителів, Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України. З 2000 р.— член Наукового товариства ім. Шевченка, а 26 листопада 2011 р. обраний дійсним членом НТШ.

Як публіцист публікувався у понад півсотні пе- ріодичних видань на різні, але завжди актуальні теми, зокрема у часописах „Державність“ (Львів), „Мандрівець“, „Освітянин“ (Тернопіль), „Богословія“ (Рим, Італія) та інших. Б. Головин — автор

оригінальних статей про Богдана і Левка Лепких, Олександра і Володимира Барвінських, Кирила Студинського, Романа Сміка, Василя Ярмуша, Володимира Вихруща тощо. На особливу увагу заслуговують його історичні та релігієзнавчі книжки: „Мученики та ісповідники Української церкви ХХ століття. Нариси. Статті. Дослідження“ (2000), „Нації незгасний смолоскип. Інтерв’ю. Спогади“ (2003), „Христові обручниці“ (2006), „За служіння Богові, народу — смерть“ (2007), „Благені священномученики Тернопілля“ (2008), „Іс- повідники віри — наші сучасники“ (2009), „Гроно вітань“ (2011).

Богдан Головин був одним з найактивніших членів президії Тернопільського осередку НТШ. Завдяки його авторитету, старанням і мобільності осередок поповнився майже 200 новими членами, поліпшився зв’язок з центральним офісом НТШ, що у Львові. Ставши дійсним членом НТШ, він брав участь у всеукраїнських зборах і наукових сесіях, опублікував низку статей про чільних діячів цієї неформальної Академії наук українського народу.

У виданому бібліографічному покажчику праць Богдана Головина у двох частинах (Тернопіль: Тернограф, 2012, 2013) зазначено 1638 публікацій. Сподіваємося, що про творчий доробок цієї неординарної людини з’явиться монографія та будуть написані спогади його родини, численних колег, учнів і друзів.

Михайло АНДРЕЙЧИН

НЕВИЗНАНИЙ ГОЛОД 1946—1947 РОКІВ

На міжнародному симпозіумі у 1990 р. „Голодомор-33“, присвяченому пам’яті жертв комуністичного режиму, вперше в пресі було опубліковано відомості про масштаби запланованого винищенння українських селян. Симпозіум ініціювали різні організації: Українське історично-просвітницьке товариство „Меморіяль“, Спілка письменників України, Народний рух України, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка, Республіканське товариство любителів книги, Спілка кінематографів України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

На цьому симпозіумі прозвучала інформація, що Голодомор 1933 року — не єдиний і не останній акт масової загибелі українців УРСР. Десятки тисяч мешканців східних і південних областей України помирали від голода після війни впродовж 1946—1947 рр., коли ще червоноармійці не повернулися з війни і не знали навіть про трагічну долю своїх рідних. У Росії в той час голоду не було.

Як сталося, що тисячі українців, які віддавали все для фронту, не дістали жодної допомоги від Центрального комітету Комуністичної партії УРСР, ані від СРСР. Тоді, як і під час Голодомору 1933 р., посаду першого секретаря Комуністичної партії УРСР обіймав Лазар Каганович. Післявоєнний голод також замовчувався. В пресі були лише

повідомлення про труднощі засухи. Вочевидь, партійні керівники не хотіли легалізувати правди — не публікували оцінки чисельності населення України, не підраховували кількість смертельних випадків від голоду.

1991 р. у літописі „Червона Калина“¹ Іван Білас подав опрацьовані матеріяли Республіканського науково-дослідного центру МВС УРСР, у яких зафіксовано доноси на непокірних громадян, що висловлювали критичні думки стосовно ведення господарства. Система карала вільнодумців, і на 1 липня 1946 р. у тaborах МВС СРСР відбували покарання 1703095 засуджених. З-поміж них за контрреволюційні злочини і бандитизм — 1371986 осіб, згідно зі статтею 58—10 Кримінального кодексу за антирадянську агітацію — 142048 осіб, серед яких 85652 утримували в тaborах, а 56356 — в колоніях².

Невимовно страшними були місяці кінця 1946 р. і наступний 1947. Від 20 грудня 1946 р. керівництво МВС УРСР почало статистичну роботу подання матеріялів про боротьбу з голodom та бандитизмом. Нестачу хліба і продуктів харчування списували на об’єктивні причини, а саме на неурожай 1946—1947 рр. унаслідок посухи. Матері привозили дітей в дитячі будинки. Їх там не приймали і батьки, доведені до розpacу, залишали малят просто на вулиці. За півтора місяця таких дітей було 158. Ця

¹ Білас І. 1947-й. І знову голод // Літопис Червоної Калини.— 1991.— Ч. 4.— С. 4—45.

² Слово.— 1990.— № 7.— С. 23, 25.

трагедія селянської жінки, яка не могла прогодувати власних дітей, навіть не знайшла об'єктивної оцінки керівництва Комуністичної партії, а також у 10-томній „Історії Української РСР“ (написаний у 1980—1990 роках). У 9-му т. на 33 стор. мовиться: „...турботою були оточені сім'ї загиблих воїнів“. Блюзінство та жорстокість влади не мали меж. А насправді голод впливав і на психіку знедолених, забутих державою. Надходили повідомлення про захворювання внаслідок поїдання трупів (в Одеській, Дніпропетровській, Полтавській та Київській обл.), про те, що в Одеській обл. 59 колгоспників опухло від голоду, в тому числі 22 дітей, зокрема у селі Гребеніві 31 особа опухла, троє дітей померло, у селі Василівка Ізмаїлівської обл. три сестри з'іли труп своєї матері, а подружжя Михайло і Марія Карапети з'іли трупи своїх дітей — Андрія (1946 р. н.) і Дмитра (1941 р. н.), які померли від голоду.

Секретарі обласних комітетів КП(б) на нові повідомлення не реагували. Безвихід породжувала канібалізм і самогубство... Голод доводив до злочинів: син вбив маму і, щоб нагодувати дітей, вирізав серце, печінку, легені (9 лютого 1947 р.); батько, що утримував п'ятеро дітей, вбив сина і закопав, а маленьку доношку закопав живцем. Маті вбила дитину і кинула в ополонку (12 лютого 1947 р.).

27 лютого міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач доповідав заступнику міністра внутрішніх справ СРСР І. Серову, що в східних областях України нараховується 189457 дистрофіків, що почалась міграція в Західну Україну, але не всі добралися. 5 березня 1947 р. начальник Лікарського санітарного відділу Південно-Західної залізниці Скитович повідомив міністра внутрішніх справ України, що на Одеській залізниці на-громадилося багато трупів, які потребують судово-медичної експертизи. Начальник Управління внутрішніх справ Львівської області через кожні п'ять днів доповідав у Міністерство внутрішніх

справ про кількість виявлених випадків смерті на залишничих станціях Львова та області. Селяни з південних і східних областей України покидали свої домівки і їхали в Західну Україну по хліб, а дорогою гинули. Ці відомості потрапляли до заступника міністра внутрішніх справ СРСР І. Сєрова. Попри те, що кількість осіб із дистрофією збільшилася до 448 тисяч, з-поміж яких 150 тисяч потребували госпіталізації, допомога від СРСР для України не надходила. На початку 1947 р. 300 тис. хворих на дистрофію припадало на Ізмаїлівську, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську області; Харківську — 41 тис., у Сталінську (нині — Донецька) — 29 тис., Ворошиловоградську — 13,5 тис., Сумську — 10 тис., Київську — 10 тис. Уряд УРСР спробував допомогти відкриттям їдалень у селах, але це не поліпшило ситуації. Відкриття їдалень гальмували облспоживспілки, робота зводилася до нарад і ухвалення рішень. На територіях, охоплених голодом, не було в колгоспах овочів. Їдалнь було відкрито в селах Вороньки, Піски, Ільці, Богодухівці, Білоусівці та Лугівці. Обиди були тільки з рідких страв і видавали 100 гр. хліба на день. До цих їдалень прикріплювали лише по 50 осіб.

З поширенням голоду збільшувалась кількість випадків канібалізму. Від січня до червня зареєстровано 130 випадків, 15 осіб спрямовано на лікування до психіатричних клінік. Людоїдство і трупоїдство зареєстровані в різних районах південних і східних областей.

Начальник управління Ізмаїлівської області Завгородній надіслав інформацію до МВС УРСР про продовольчі труднощі, людоідство на 15 лютого 1947 р. Зокрема йшлося про те, що „смертність населення значно перевищила приріст народжуваності: за січень померло 4533 особи, народилося 1258 дітей, за 10 днів лютого померло 2625 осіб, народилося 549 дітей...”³

13 березня 1947 р. Строкач надіслав повідомлення-аналіз на адресу першого секретаря ЦК КП(б) України Л. Кагановича, але не було вжито жодних заходів, бо і в 1933 р. він очолював Центральний комітет УРСР і мав відповідний досвід, знав, що українське селянство треба знищувати. Найцинічніше було те, що голод 1947 року для уряду був „офіційно невідомий“.

Голод згубно впливав на психіку, штовхав до канibalізму — і все це залишалося невідомим для уряду країни, де офіційно проголошено „все для блага людини і все для людини“.

За даними Міністерства охорони здоров'я УРСР, смертність населення у грудні 1946 р. перевищила середню цифру перших місяців року втрічі. Невтішною була картина й у в'язницях Ізмаїлівської та Одеської областей, про що Строкач 14 лютого сповіщав заступника Міністра внутрішніх справ СРСР Руслану. За весь 1946 р. у тюрмах зафіксовано шість смертних випадків, а з 1 по 20 січня 1947 року вже десять (ті в'язні перебували від одного до семи днів, померли від дистрофії). В Одеській області за цей період померло 11 в'язнів.

У Ворошилівській і Сталінській областях постійно збільшувалась кількість в'язнів. На початку 1947 р. було 23 тисячі в'язнів, 25 відсотків (4 тисячі) перевели на лікувальне харчування. Цей захід потребував 27 тонн крупи, 23 тонни м'яса, 20 тонн жирів, 8 тонн цукру, 36 тонн хліба. В тюрях

³ Сербин Р. Осмислення голодомору у світлі Конвенції ООН про геноцид. Голодомор 1932—1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка.— К., 2009.— С. 400.

можна було вижити, бо постачання здійснювалось централізовано. А сотні тисяч українців на волі гинули.

Масштаби Голодомору 1946—1947 років могли бути значно меншими. Для цього треба було визнати на рівні держави і міжнародної громадськості, що голод в Україні був реальністю. Проте ця ре-

альність не вписувалася в загальну картину вдаваного добробуту в країні соціалізму. Як наслідок, величезні людські втрати голоду 1946—1947 років мали негативний вплив на демографічну ситуацію в південних і східних областях України⁴.

Олександра ГРУШИНСЬКА,
Олександра СЛУЖИНСЬКА

ІСТОРИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЧИ ЛІШЕ НІМЕЧЧИНИ?

Відносний спокій інформаційного простору України під час літніх канікул політиків був порушений тематичною турбулентністю публікації в часописі „День“ за 7—8 липня 2017 р. перевідкладу промови американського історика Тімоті Снайдера „Історична відповідальність Німеччини перед Україною“. З цією темою він виступив у Бундестазі ФРН. А відтак, 13 липня продовжилось обговорення започаткованої актуальніої проблеми у Верховній Раді України на конференції „Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле — обов’язки на майбутнє“ (День, 2017, 19 лип.). Однак, схоже на те, що ця важлива для України проблематика може стати одноденкою і розчинитися у звично-відпукному медійному затишші. Щобільше, це не має дивувати, позаяк „досі в Німеччині немає інституту, який би займався Україною, а в Україні жодного німецького університету“, — зазначив в Києві представник Інституту евроатлантичного співробітництва Андрес Умланд.

Захід завжди платив Росії данину — Україною

„...Якби мені п’ять років тому сказали, що ми говоритимемо про історичну відповідальність Німеччини, й у німецькому бундестазі буде така дискусія, я б не повірила, тому що п’ять—сім років тому в Німеччині важко було говорити навіть про якусь участь або роль України як серйозного гравця під час Другої світової війни“ — сказала в Києві посол України в Німеччині (2008—2011) Наталія Зарудна. Для майбутнього надзвичайно велике значення мають її слова: „Я хотіла б дожити до того дня, коли ми говоритимемо про історичну відповідальність не тільки Німеччини, а й Росії за всі ті народи, які вона пригноблювала і продовжує вважати меншовартісними“. Тому, відштовхуючись від заартикульованої в Берліні Т. Снайдером „універсальної точки зору“, яка охоплює період Другої світової війни і сучасних воєнних дій гібридної війни, що Росія нав’язала Україні на її Сході, американський вчений як фахівець з історії Східної Європи, зокрема тоталітарних режимів, — мав би, на наш погляд, ширше донести світові сенс нинішньої боротьби українців на Донбасі. У час ескалації загроз глобалізації гібридної війни Росією це упущення може мати критичні наслідки для розв’язання Третіої світової.

Є ще один важливий момент, який не повинен дати змогу порушений темі стати разовою, а відповідальність розглядати лише як історичну та німецьку. Виступ відомого історика з такої проблематики, та й ще з високою трибуни державної владної інституції провідної країни G7, мав би глибоко відгукнутися в українському політикумі і розширити інтерактивні дискусії. І тут інтелекту-

альна еліта країни, яка потерпав від гібридної війни, нав’язаної Й Росією, не повинна відпочивати. Недарма, підсумовуючи виступи на київській конференції, керівник Центру ліберальної сучасності Рудольф Фюкс зауважив, що „дуже важливе сприйняття України не лише як жертви, але нації, яка має власну культуру, історію, економіку, щоб вона розумілася як суб’єкт історії, а не лише об’єкт (Курсив наш.— С. В.) на великій шаховій дощці супердержав“. Тому дещо дивні тези промови американського історика, в яких українській нації без неї втулюється дуже неоднозначний концепт відповідальності Німеччини не за криваві дії, що ведуться нинішніми неофюрерами на Сході України, а — свідомо чи несвідомо — відбувається підміна їх аналізом злочинів, вчинених Гітлером у минулому. Гітлер — мертвий, але фюери — тоталітаряте.

Дедалі очевиднішою стає потреба не лише міжнародного трибуналу „Нюрнберг-2“, що, поряд з нацизмом, засудить і покарає більшовизм як людиноненависницьку імперсько-російську ідеологію, особливо українофобську, а й „Ялта-2“, де вкотре обдуруений Захід не віддаватиме Україні, як це вже було в 1944 р., в сферу впливу (насправді нищення корінних народів — українців, татар) Росії. Коли українська нація і в ХХІ ст. стікає кров’ю, то передовсім слід пройнятися зупиненням кровотечі, поповненням втрат, а відтак — не допустити подальшого кровопускання на Донеччині, яке — і це очевидно вже всім — не що інше, як імперсько-самовільна кара Кремля за непослух бути даниною. Історію вчать чи повинні вчити, аби унеможливити помилок „тут і зараз“ і в майбутньому. Це ахіважливо для опрацювання стратегії звільнення тимчасово окупова-

⁴ Сербин Р. Осмислення голодомору... — С. 400; Служинська З. Людські втрати в Україні // Слово. — 1994. — № 2; її ж. Рід людський в Україні. — Львів, 1995. — С. 24; Трембіцький В. До справи національних втрат українського народу за останні 70 років // Поклик сумління. — 1994. — Листоп. — № 42—43.

них частин і недопущення глобалізації злочинної регіоналізації України.

Не допомагаймо минулим добивати нескорених — їм і так важко. Рани, спричинені агресією Путіна, кровоточать і просять нагальної радикальної міжнародної допомоги. Щоправда, промовець цю очевидну злочинність Росії і розгубленість Заходу відразу згладжує, заявляючи, що почне з універсальної (?) точки зору, з проблем ЕС, „як і кризи демократії та верховенства права в США, спричинені багатьма речами; одна з них — це якраз неспроможність дати собі раду з певними аспектами історії“. Попри те, він не допоміг з'ясувати не лише артикульовані „важливі питання минулого, а й історії Другої світової війни“ назагал. Що і казати хоча б про пунктирне накреслення векторів відповідальності, каєття та, найголовніше, проектів — як допомоги Україні захиститися, перемогти, відновити цілісність та інтегруватися в цивілізований світ.

У промові немає будь-якої дискусії з поведінки Заходу, в т. ч. сучасної Німеччини перед Україною на саміті НАТО в Бухаресті 2008 р., коли їй не було надано план дій щодо прийому до євроатлантичного альянсу колективного захисту. Що, на думку фахівців, могло б унеможливити майбутні воєнні дії Росії проти Грузії чи України. Не згадано й анексії Криму. Недаремно німецький історик і представник Німецького товариства зовнішньої політики Вілфрід Ільге на конференції в Києві відзначив: „Ми повинні думати про те, як можемо допомогти Україні в правовому плані повернути Крим і захистити Україну перед міжнародними інституціями й організаціями, що не можна миритися з агресією проти Криму і його захопленням, при вирішенні конфлікту ми не повинні повернутися до питання про розподіл на сферу розподілу в Європі“. Не згадуються не тільки помилки минулого, зокрема потреба своєчасної і адекватної реакції ООН на анексію Криму, а й в що обходиться українцям гібридна війна на Сході, Заходу — „антiterористична місія“ Росії в Сирії, теракти в Парижі, Брюсселі, Англії, важлива низка міграційних проблем, джерельно пов’язаних з путінським неофюрерством, відновленням „імперії зла“. Адже масштаби руйнації від ланцюгової реакції на ці помилки можуть уже невдовзі викликати глобальні катастрофи, доленосні не лише для згаданих країн та міст.

Попри те, ні Україну, що її віддавна тероризує Москва, ні Заход, котрий тривалий час спостерігає це нищення, а нині — вже не тільки співчуває, а й допомагає, спіч Снайдера, на наш погляд, не захотить світову громадськість синергійно замислитися над генезою загальносвітових загроз, які дедалі небезпечніше нависають над долею та цінностями цивілізованого людства. Адже не розглядаються причини можливостей (чи неможливостей) надати Україні для стабільного розвитку „стратегічний план Маршалла-2“ через корупцію; чи допомогти іншими довгостроковими соціально-економічними, фінансовими, політично-оборонними заходами. Ба більше, не аналізується історична відповідальність національних еліт за результати референдумів у Нідерландах, Великій Британії, підтримки введення економічних санкцій проти Росії, проведення нею нових північних і південних газопроводів, які, оминаючи Україну, можуть підірвати як її економіку, так і

посадити Заход на монопольну російську енергетичну голку.

Все це має змусити українців глибоко замислитися над не тільки неефективністю коротких банківських траншів Заходу, причинами корупції в Україні, зрілістю українців як нації, врешті, над короткою історичною пам’яттю не лише Німеччини, а й ширше поглянути на проблему: чому євроінтеграційні процеси впродовж 26-ти років нашої Незалежності так важко набувають континентальної відповідальнosti та сталого розвитку. Невже тільки загроза пострадянських стратегічних ракет, що залишилися в Україні після розпаду СРСР, а не ширі бажання допомогти її вірватися з багатовікового поневолення Росії, справедливо і вільно жити, інтегрувавшись у вільний світ, змусили на світанку здобутої Незалежності приїхати до Києва тодішніх політичних лідерів — Прем’єра Великої Британії Тетчер та Президента США Буша?! Чому позиція Заходу — хитка? Чому він, бачачи Україну закривавленою, запитує: чи давати їй летальну зброю, чи вона, — не сателіт Кремля? Коли знову „обустроють імперію зла“, то само заспокоювання, що не ти, мовляв,твориш зло світу, не є свідченням про відповідальність перед Україною, щобільше, не є достатнім для оправдання пасивності чи байдужості взагалі, особливо для молодого покоління.

З огляду на це, задекларована вченим вже згадана нібито універсальна думка, навряд чи допоможе обіцянкам молоді — активно засвоїти уроки Другої світової війни. Шкода, але мовець далекий, аби пригадати Європі і собі істину: Заход втратив реальність — дух реваншизму не канув в Лету. Зазвичай він традиційно платив данину Росії, приносячи в жертву державну самостійність України. Тому, розглядаючи історичну відповідальність перед Україною, історик мав би серед багатьох причин таких несправедливих реалій привернути увагу молодих, принаймні до трьох найголовніших. По-перше, Заход ніколи свідомо не вирізняв з-поміж пріоритетних факторів медіаторську роль і вагу України в структурі стабілізації міжнародної безпеки, яка, за задумами батьків ЕС — де Голля і Аденауера, — мала б простягатися — аж за Урал. По-друге, він ніколи не мав стратегії щодо України як важливого чинника в механізмі поширення євроатлантичних цінностей на євразійські простори. Ба більше, Заход завжди легко засліплювався (чи його засліплювали росіяни) ореолом Москви яко „миротворця“ і „захисника“ цих цінностей в Україні, Грузії, інших країнах їх панування, де насправді придущувалася свобода, нищилися європейські цінності та цинічно порушувався світовий порядок. По-третє, чи не найприкріше, адже світ і нині належно не цінує справді інтернаціональний вимір боротьби українців „за нашу і вашу свободу“. Мовець і не згадує, що Україна ніколи ефективно не використовувала і не використовує як держава право нагадати світові про боротьбу з більшовизмом, в якій віддали життя Герої Крут, Холодного Яру, УПА, Небесної Сотні, захисників Євромайдану, АТО. А забувати про це за умов ескалації глобалізації гібридних війн — критично небезпечно для світу і несправедливо щодо України.

Отже, перед тим як упродовж всього виступу наполегливо пригадувати злочини нацистів у Бабиному Яру „не для того,— як самокритично зазначив американський вчений,— щоб допомогти

Україні“, а щоб допомогти „Німеччині як демократії“, то про них німці, українці й цілий світ вже давно знають. Але це не допомогло і не допоможе Україні захистити свій державний суверенітет, доки прийдешні покоління не бачитимуть, що злочинні дії Путіна щодо анексії Криму покарані; доки не буде каяття провідних країн за те, що для попередження розгулу „зелених чоловічків“ своєчасно не були використані прорахунки, які були допущенні під час насилия Гітлера в Судетах. Натомість молодь бачить, що розширюється ескалація Росії та нищиться схід України, продовжується її „декомпозіцію“, творення сепаратистами Малоросії на очах і німців, і американців. І марно сподіватися, що можна, акцентуючи лише на колosalних жертвах Другої світової війни, в т. ч. і українців на всіх її фронтах, утаснити від молодого покоління гірку правду: *мягкость* українського державотворення — крипава, але ніколи не була для сильних світу цього і не є нині домінантною його відповідальністю та опрацювання нової політики, яка б забезпечила корінній нації природне право реалізувати свої ідею, мету та державницькі інтереси, мати і шанувати своїх, справді народних Героїв.

Шкода, але світ далі не цінить міжнародного контексту боротьби українців за свободу, як і сто років тому не цінив її за часів УНР чи ЗУНРу в 1918—1919 рр., чи на Закарпатті, де Гітлер в 1939 р. розіграв з Угорчиною, Румунією українську карту. Хіба не Польща розстрілювала на Карпатському перевалі українців, що допомагали А. Волошину вибороти свободу, яких Угорщина повертала в Галичину? Вояки УНР допомагали полякам протистояти наступові більшовиків на Варшаву, а „винагородою“ стало їх інтернування і розгул „пацифікації“ в Західній Україні. Вони ж під час народно-визвольних змагань УПА в 1943—1950-х рр. з відома Сталіна, дезінформуючи світ, злочинно депортували українців і не лише під час проведення операції „Вісла“. І сьогоднішня благополучна Европа під гіпнозом російських „дез“ про націоналістичних укрів, які нібито вбивають „всех русскоязычных“, не чує справді вмираючих захисників України. Забуті не те, що колишні загрози аншлюсу, а жертви Берлінського муру та Будапештські гарантії безпеки без'ядерний Україні. Гібридна війна відома лише українцям. А для Західу — вона далеко: десь там — Росія проти України, плюс якась незрозуміло-гібридна, а поруч — затишок, самозаспокоювання і м'який диван. Світові рabi здобутого комфорту забули, що й у III тисячолітті не всі країни вважають мир, свободу, право на захист своєї самобутності — цінністю, а ООН (за В. Черчиллем) — Храмом миру.

Москва робить те, що й робила

Росія далі дурить світ, традиційно вимагаючи звичної данини. Чи не час прокинутися й усвідомити основоположну істину: апетити Росії ніколи не закінчаться поглинанням лише України? Росія хоче стати центром *Евразії*, що покриє весь європейський континент. Хіба не ясно, що тільки згуртована контрасила світу може її змусити відмовитися від цього цинічного імперіалістичного домагання? Тому п. Снайдера повинен турбувати брак належної реакції на підступний рашизм як неоімперську шовіністичну модель глобальної імплементації ідеологеми агресивного „руssкого

мира“. Як й те, що сильні світу цього і досі не вдосконали функції Ради Безпеки ООН. Україна сама на передньому краю боротьби з агресором, і не видно руху за позбавлення його права вето як постійного члена ООНівської РБ, що напав на іншого участника ООН. Ніхто не поспішає усвідомити очевидну річ: для світу — це не тільки гібридна, а й пілотажна війна, у якій відточуються загарбницько-імперські методи глобального панування божевільної державно-церковної ідеологеми іншого світу — „руssкого“, брехливо-підступного, що „декомпозіціовані“ України сьогодні на її Сході, її федералізація — це фрагментація ЄС завтра. Випробування українців гібридною війною — це проби Росії щодо розв’язання такої ж, але вже Третьої світової.

Натомість упродовж всієї промови пан Снайдер постулює відповідальність Німеччини за відродження українського націоналізму з таким наголосом, що глушиться голос вмираючих нині на сході України патріотів, які героїчно віддають життя не тільки за свою свободу. Це дисонує навіть з урахуванням поправки, що він „свою кар’єру зробив, пишучи про українських націоналістів“. Адже важко погодитися з його рефлексіями: „Україна є причиною війни; якби Гітлер не мав колоніяльної ідеї йти війною у Східну Європу, якби не було такого плану, не могло бути й Голокосту“ (?). Його не турбус генезис і відмінності (чи скожість) причин небачення Третім рейхом і СРСР України національною державою в центрі Європи. Для нацистів вона — центр їхньої колоніяльної політики в Східній Європі; для більшовиків — територія просунення світової революції так званого пролетаріату на Захід, корінний народ якої належить русифікувати, насправді — донашити як самодостатню націю. Щоправда, мовець віддає належне численним жертвам загиблих українців проти нацизму, ідеї Гітлера створити в Східній Європі центр, базований на рабстві колоніяльного режиму нищення і поневолення України. Однак часто, на правах доброго ментора, намагається „злагатити“ пам’ять молодих слухачів історичним концептом із арсеналу власних „наукових“ відкриттів: „український націоналізм, українські націоналісти (які є наслідком німецької війни в Східній Європі) були причиною — або однією з причин — великого Голодомору 1932—1933 років“. І не тільки Голодомору. „Український націоналізм був однією з причин терору 1937—1938 років“. Він був „однією з оприлюднених Сталіним причин депортаций мешканців радянської України (може, й кримських татар? — С. В.) після Другої світової війни“.

І насамкінець вкрай дивовижний висновок: „український націоналізм був причиною для вторгнення Росії в Україну 2014 року“?! Що це, як не допомога Росії та її лакею Януковичу трактувати Майдан Гідності націоналістичним переворотом під орудою НАТО та виправдати звернення президента-втікача до Путіна ввести в Україну війська? Продовжуючи дивовижу звинувачень, треба було б українським націоналістам ще прописати заслання царятом Тараса Шевченка до Сибіру, строго заборонивши писати і малювати; Валуевський циркуляр та Емський указ про заборону української мови в Україні; злочинне нищення радянською імперією української еліти на Соловках; вбивство Петлюри, Коновалця, Бандери та інших патріотів.

Створюється враження, що, знаючи історичне невігластво Заходу щодо українського державотворення, компетентний науковець обмежився лише слушним відзначенням обопільного, навипередки хитрого бажання нацизму і більшовизму завоювати Україну. „Якщо серйозно поставитися до відповідальності Німеччини перед Сходом, то слово „Україна“ має бути в першому реченні“. Далі він не дотримується цієї істини, не аналізує відмінність (чи не відмінність) бажань більшовиків і нацистів ні в історичному контексті, ні у сучасних реаліях. У такий спосіб — свідомо чи несвідомо — далі консервує історичну безвідповідальність Заходу перед Україною, який завжди розплачувався з Росією залежністю Києва. Так чинячи, нібито оправдовує нинішнє дещо легковажне ставлення до злочинів росіян проти України, не засуджуючи міфи Росії ні про громадянську війну на Сході, ні будівництво Малоросії. Водночас буцімто підтверджує слухність сталої імперської мети у виконанні Путіна, сенс його домагань, адже йому без завоювання України, золотоверхого Києва — батька городів руських, — світовим гегемоном не стати. Якщо німецького командира поліції під час придушення повстання у Варшавському гето не покидала, за Снайдером, думка про Україну як житницю, країну молока і меду, то мимоволі спадає на думку: чому ж сучасних і майбутніх пугтінів не може переслідувати схиблена імперсько-завойовницька мета — перевершили чи хоча б зберегти „досягнення“ вождя всіх країн і народів Сталіна?! Отже, і агресора Путіна можна „зрозуміти“ в його авантюрній грі на світовій шахівниці: якщо московитам вдалося безкарно вкрасти ім'я в Русі-України, то чому б йому нині не стати центром Евразії? Але для цього не обйтися без завойованої європейськості, без вдаваної цивілізованості та поглинання України як самостійної держави, що віддавна в центрі Європи! Мовець не акцентує, що повторення злочину знищить українців як націю, що недопущення цього є історичною і сучасною політичною, духовно-моральною, безпековою та іншою відповідальністю і місією Німеччини (і не лише її) перед Україною, яка стікає кров'ю!

Все, що поза людиною, нацією і людством — фарисейство

Час зрозуміти вселенський сенс слів Івана Франка: „Все, що йде поза рамами нації“ — або фарисейство [...] або намагання відокремитися від нагальних потреб своєї нації“. Очевидно, що Тімоті Снайдер — не фарисей в любові до своєї нації, але стосовно інших народів і народностей, то його інтелект мав би більше наблизити свідомість європейців до розуміння соціогуманістично-го захисту духовного відродження всіх уярмлених народів і народностей. Зокрема, допомогти Європі, в т. ч. Німеччині, зрозуміти загрози українцям подальшого їх національного знеособлення імпершовіністами Росії, найперше в спосіб тотального нищення їхнього рідного слова як Логосу корінного (титульного) народу, що дав назуву державі в центрі Європи. Допомогти уяснити суспільному загалу, що споконвічно видимі джерела існування Росії — це агресивні війни, а невидимі — брехня. Для неї завжди і повсюдно сусідній народ — явище не тривале, до повної його асиміляції як „брата“, що тимчасово займав „російсько-нашенську“ землю. Росія ніколи не визнавала і не визнає

жодної своєї відповідальнosti перед Україною як самостійною державою; щобільше, домовленостей з нею як рівним партнером. Це є домінантою Росії, яка її завжди відрізняла і відрізняє від інших країн. Поряд з нею самостійна держава Андорра — неможлива. Рубікон давно перейдено. Якщо Європа цього не розуміє, то американський історик, підкреслюючи німецьку відповідальність в минулому, мав би хоча тезово оберегти людство від помилок у майбутньому, зокрема, допомогти українцям стати вище партійності, кар'єризму і популюму заради спільноРозбудови майбутньої національної держави. Бути націоцентричними, керуватися єдиними, соборними національними інтересами та чинити емерджентно до складових частин ідеї українського державотворення, його якісно структурно-функціональних стратегем XXI століття — Україна: соборна, українська і гідна цивілізованого людства.

Формула СУГ (соборність, українськість, гідність) має слугувати своєрідними СУГестіями впливу на опрацювання стратегії розвитку України, де людина, нація і цивілізований світ є триединим підґрунтятм; рівно ж — маркерами й орієнтирами поступу, які випробувані впродовж тривалого історичного часу всіма цивілізованими державами. Передовсім поступу духовного, який передбачатиме не лише територіально-просторову, а й духовну соборність українців — їх спроможність разом, толокою, синергійно творити свою державу на нових ідеологічно-цивілізаційних засадах, що консолідують, об'єднують націю. Тобто на засадах, які уможливлюють зберегти національну ідентичність в системі аксіологічних (ціннісних) аспектів цивілізованості, яка забезпечується якісними процесами інтелектуалізації, гуманізації, елітаризації та екологізації розвитку культурного розмаїття світу. Такий широкий підхід до оцінки націотворчих факторів сприяє порівнянню та оцінці: наскільки той чи інший народ інтегрований внутрішньо і в зовнішній світ як єдина спільнота; наскільки він свідомо ідентифікований та інформований (ЗІ) як нація. Тобто — це не просто населення, а нація, розвитку якої притаманні ознаки цих трьох „i“.

У цьому контексті не треба українців сталої й упереджено заносити тільки на „чорну дошку“ ідеології довоєнного націоналізму. Це ідеологія поневоленого народу, яка історично відійшла у минуле ХХ сторіччя, для якого характерна жорстокість, започаткована більшовизмом, фашизмом, нацизмом. Україна ніколи не була тільки для українців. І не треба на цьому давати спекулювати популістам. Ще перший Президент держави Михайло Грушевський вважав українцем кожного, хто живе в Україні, любить її і працює задля добра її народу. Нині Україна і українськість — в небезпеці. Ім потрібні соціогуманістичні стратегеми розбудови національної держави Україна XXI століття, де українець — це її патріот, що захищає свободу, рідну мову, свою землю і традиції батьків. І ці цінності націоналістичними не назвати, навіть коли цілеспрямовано шукати причетність нацистів до імпорту українських націоналістів і націоналізму. Дедалі стає очевиднішим, що символічним знаком достоїнств нації та розбудови її держави, яка не шкодитиме нікому, давно мали б стояти в Україні пам'ятники: на Хрестатику — авторам слів і музики Державного Гімну України, у Львові —

борцям за волю України проти потрійної (німецької, радянської і польської) окупації, у Харкові авторові гасел „Геть від Москви і Даєш Європу!“ Українці не лише під час Революції Гідності заплатили кров'ю за свою Незалежність, за право очистити інформаційний простір України від наслідків царизму і більшовизму, імперської ідеології „руssкого міра“, від російських танків, від заборон „старшого“ брата вільно йти в люди з тими, кого нація вважає Народними Героями.

Отже, навіть без високих студій зрозуміло: Die Ukraine потрібен не більшовицький псевдоінтернаціоналізм, не німецький нацизм із поділом людей на *Übermenschen und Untermenschen*; не націоналізм, густо замішаний на елементах великораджавного шовінізму та одержавленої церкви, а соціогуманізм як нова парадигма бінарного захисту людини і нації в культурному світовому розмаїтті. Платформа соціогуманізму може гармонізувати три вектори розвитку української спільноти: людиноцентричність (повага людини), націоцентричність (збереження ідентичності її нації), загальнолюдські цінності та гідне використання досягнень цивілізованого світу для розбудови держави титульного народу. Звичайно, не будьмо наївними посеред наших захланних сусідів: ідеологічні засади мають бути забезпечені надійним євроатлантичним захистом, і вчені світу мають працювати задля того, аби поруч із захисником АТО стояв натовець. Тому першочергове завдання духовно передрідженої Німеччини — це допомогти світові уяснити небезпеку великораджавого рашизму, обростання фальшем миролюбства Росії, пропагандистську сутність імперської ідеї „руssкого міра“. Не дати зомбувати світ „руssким міром“, легендою „змушування“ до миру непокірних грузинів, українців, молдован; цинічно-брехливо використовувати заялюжену фразеологію інтернаціональної допомоги, піару „гуманітарних“ коридорів для постачання найманцям Кремля зброї, щоб розстрілювати національно-визвольні Ідеї, народні Рухи, Майдани, ділити чужі землі, нищити школи і лікарні, збивати пасажирські літаки з дітьми на борту.

Завадити досвідчено-демагогічним дипломатам Росії, які успадкували багатий пропагандистський досвід більшовиків та їхніх найманців, обріхувати національно-визвольні змагання, знеособлювати людину і знеодержавити нації в пострадянських республіках, використовуючи при цьому страшилки націоналізму як жупела демократії, „уніженія russkoязичніх“, джерела колабораціонізму з німцями тощо. Хоча, як доречно зазначає пан Снайдер, „з німецькою окупацією співпрацювало більше членів Комуністичної партії, ніж українських націоналістів“, переважає критика останніх. Визнаймо, що часто-густо воду брехні на російський млин пропаганди ллють й нинішні крикливи ура-патріоти, які є або засланою і прихованою „п'ятою колоною“, або, невміло взявши на озброєння боротьбу націоналістів воєнного періоду як ідеологію поневоленого народу, не використовують дискурс стратегем розбудови новітньої національної держави XXI століття, не опрацьовують складники національної ідеї як стратегеми державотворення в Україні. Сусідів не вибирають, але щодо їхніх чеснот (відповідальності перед Україною, доброчинного ставлення до її національної ідеї чи посягання на неї), то визначитися зобов'язані — зроду-вікі! Тоді і лише тоді на-

будемо імунітету проти опіуму „вічної дружби“ та союзу тільки з великим „старшим братом“ як запорукою нашого існування на світі. Тоді, власне, будемо готові до удару „брата“ в спину; тоді перестанемо бути, як нам дорікав ще Франко,— „малими і непріготованими“.

Врешті-решт, варто погодитися з прикінцевими словами Снайдера, що „коли ми дивимося у вічі Брекзиту, коли маємо вибори за виборами з популистами, коли стикаємося зі зменшенням демократичності Сполучених Штатів — саме в цей момент Німеччина (і не лише вона.— С. В.) не може дозволити собі помилково розуміти ключові питання своєї історії [...] Неправильне розуміння історії України тепер, коли Німеччина є провідною демократією на Заході, матиме міжнародні (тяжкі світові.— С. В.) наслідки [...] Нині для українців війна — це щось, що відбувається тут, а не десь там (колись відбувалося.— С. В.“). Перед виборами в Німеччині, яка займає доволі потужну позицію щодо санкцій проти Росії — це дуже важливо для всіх, аби не допомагати посеред Європи (*mitten in Europa*) творити середовище, де *мертві триматимуть за руки живих*. Націю творять „живі, мертві і ще ненароджені“. Ця Шевченкова максима тягlosti (спадковості) суспільного розвитку має бути відрефлексована у контексті боротьби України „за нашу і вашу свободу“, вдячності світу за цей справді інтернаціональний вчинок українців та посилення відповідальності перед ними як допомоги протистояти поневоленню інших націй, де самозванці брати традиційно прикривають своє імперське фарисейство високими „інтернаціонально-візвольними“ гаслами.

Не дозволити успадковувати історії націй, узурпуючи їхнє майбутнє

Ці спроби в названій промові називаються „звичками розуму“. Навряд чи поневоляти інші народи в спосіб „колонізації, агресивних воєн“ є звичками, щобільше,— розуму. Якщо так, то, як свідчить історія, ефективним способом відівчити від цих девіально-поведінкових звичок їхніх душевних любителів можна, спільно і боляче вдавивши по відчутному місці. Адже до їхньої глибокої душі розуму не дістати, чи пак — „умом не понять“. Перероджена Німеччина і Україна нині стратегічні партнери. Канцлер ФРН Ангела Меркель активно допомагає припинити кровопролиття на сході України. На тлі розквіту в політиці ексцентриків хочеться вірити в прийдешню духовно-інтелектуальну еліту ноосферного рівня розвитку. Годимося, що „Макрон не напише офіційної історії Другої світової війни у Франції“. Але як Президент Франції може зробити Францію історично відповідальною за недопущення розв'язання ексцентриками Третої; вплинути на виконання Мінських чи інших, більш справедливих і чесних домовленостей, в яких відповідальними перед без'ядерною Україною за контент і терміни його реалізації будуть не лише Німеччина, а й всі країни, що підписали Будапештський меморандум. І Світовий конгрес українців мав би активніше працювати з народними обранцями ВР. Тоді, може, й нардепи України замість відпусток провели б парламентський міжнародний захід на тему „Посеред Європи: відповідальність перед Україною підпісантів Будапештського меморандуму (обов'язки і гарантії на майбутнє)“. І владна опозиція, замість

очолювати у спеку на Хрещатику (сплановану не в Україні) ходу, організовану і профінансовану церковниками Московського патріархату, подалася б до кремлівського Володимира та попросила, щоб він не фальшивив, а зволив віддати найманцям наказ справді не стріляти. Тобто замінити на сході України „руsskij mîr“ на справжній — християнський мир, припинивши україnofобію та розпалювання війни між народами, щодо яких, як випливає, Росія перед людством дуже історично довго і надто брехливо-тяжко грішила, називаючи братніми. Щодень українцям Путін криваво доводить зворотне — не браття ви нам, „даже не сводніе“. Щоб припинити кровопролиття, треба усвідомити: найманці нас не зведуть і не об'єднають. Потрібне тривале пересновування! І найперше в духовно-інтелектуальній сфері, а, отже, потрібен розум — істинно доброчинний і великий.

Американський вчений доходить правильного висновку, стверджуючи, що „російська зовнішня політика полягає в тому, щоб поділити історію Радянського Союзу на дві частини: добру частину, яка є російською, — і погану частину, яка є українською“... „Визволення — російське, колаборація — українська“. Росіяни — патроти імперії, українці ж — націоналісти на своїй землі, своєї економіки, мови тощо. Для нас це не є новиною; важливіше, що американський історик глибоко проникає в речі, коли критикує імперсько-шовіністичні міфи „про Україну як країну, яка не відбулась, або, що українці не справжня нація, чи що поділені культурою“; що це „не є чимось невинним — це спадщина спроби колонізації людей, яких не вважали людьми“. Путіни і сьогодні нена-видяять українців-патротів, іхню світоглядну іншість. Беззаперечно, його дипломатам легко схилити світ „плутати Радянський Союз з Russland. Ale це не є невинним“. I доктор Снайдер на висоті, коли застерігає від нібито невинного поширювання російських нісенітниць, що, мовляв, „ніколи не було українського народу чи ніколи не було української держави“.

За такої логіки міркувань щодо України слушне очікування, що пан Снайдер підкреслить потребу не плутати, тим паче, усвідомлювати відповідальність за зловмисно-неправдиве наповнення російськими політиками назви „Russland“, водночас розмиваючи „Die Ukraine“, категорично заперечуючи сенс її Національної Ідеї. Українці чекають адекватної оцінки постверсалських (і не тільки) небилиць кремлівських диктаторів про „руsskую Анну“, що справді окультурила Францію. Однак, приїхавши до Франції з Києва, померла до фіксації літописцями географічної назви Москви як поселення племені московитів на підмосковних болотах. Світ має належно реагувати не лише на уже не вперше хибні згадки про княжну Анну Ярославну — доньку київського князя Ярослава Мудрого як нібито далеку попередницю кремлівського неодиктатора Путіна, що прибув у Францію, мовляв, для нібито продовження давно започаткованої культурної місії київських князів і княгинь. Час припинити імпершовіністичну брехню Путіна (рекрутованого з рядів КДБ) в контексті з попередніми „відвертими“ його зізнаннями Президентові США Бушу-молодшому, що Україна, мовляв, ні історії, ні куска своєї землі, ні власної державницької ідеї, ні мови — не мас.

Нахабство Москви набуває розмаху і потребує серйозного розгляду. Брехня, зазіхання на історію Руси-України, наші землі стають робочим інструментом російських неофюрерів, ознаками не лише їхньої нецивілізованості, компенсаторами імперської агресивності, а й прояву комплексу ідентичної неповноцінності на ґрунті заздрості високій культурі древнього Києва та ненависті до життя-буття сучасних українців, до їхніх захисних євроатлантичних намірів, до імплементації ними європейських цінностей та власних національних інтересів. Однак зазіхання Росії на право диктувати українцям бути чи не бути їм вільною нацією не лише не є причиною для Заходу, аби не думати про відповідальність перед Україною, а навпаки — допомогти усвідомити цю відповідальність як глобальну, нехтування якою може мати непередбачені наслідки, що не оминуть нікого. Нікому не вдастся „вмити руки“ від глобалізації Росією гіbridnoї війни, яка може перерости в Третю світову. I на цьому тлі боротьба Німеччини, Франції чи Польщі за визнання лідерства у протистоянні з „російським міром“ — це марнославство, і не більше. Головне нині — це мобілізація сил і синергії націй на боротьбу зі злом насилия та військової агресії Путіна. Щоби не спізнилися, треба якомога швидше усвідомити небезпеку практики „закривання очей“ на викидання „імперію зла“ не тільки пропагандистських „дез“, а й українців із рідних гнізд takoю собі невинною, розрекламованою „матрошно-окультуреною“ зозулею. Час припинити платити Москві данину у вигляді надання права долучати Київ, Мінськ та інші колишні радянські республіки до сфери „rusского міра“, тобто знову віддавати на поталу і подальше розтерзання північному ведмедеві інші народи і народності. Думаймо глобально: чи достатньо прийнятих економічних санкцій та термінів їх дії для того, аби відповідальності Німеччини (і не лише її, й не тільки історичні) перед Україною втілити в реальне життя?! Власне, ці виклики залишилися відкритими. Отже, надто важливо якнайшвидше зрозуміти, що на них чи не кожній людині, нації й вже точно — людству назагал, — треба відповісти, щоб вижити. Треба „дати“, аби „бути“! Це виклик Україні та відповідальність за майбутнє держави!

I діяти належить нагально і в триединому контексті: гідності людини, нації та цивілізованого людства — його вселенського розмаїття економічних, соціальних, духовно-моральних, культурно-мовних, безпекових та інших зasad, традицій і цінностей. З цих позицій, власне, виходитьмо й під час опрацювання комплексної стратегії розвитку держави України на найближчу, середню і далеку перспективу. До розв'язання проблем слід активніше заливати ООН, не давати Росії далі дурити світ, віддаючи українців та інші народи в сферу кремлівського впливу як відкритої тюрми, которая впродовж свого існування перманентно „обустроївалася“ і, нарешті, „обустроїлась“ в імперію зла. Щобільше, прагне це робити й в XXI сторіччі під прикриттям ідеології нового „rusского міра“, надихаючи вождів Північної Кореї, ІДІЛ на відповідні „державотворчі“ звитяги. Сьогодні українців слід не лише вчити, а й чути, зrozуміти і вчитися.

Степан ВОВКАНИЧ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕОЛІГАРХІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

В українській філософській та політологічній літературі, а також в політико-правових документах немає достатнього обґрунтування питання деолігархізації, на підставі якого можна було б виробити стратегію інституційних змін. Часто цей процес розглядають як усунення великої бізнесу (олігархії) від впливу на процеси ухвалення політичних рішень. Такий підхід не дає змоги чітко визначити стратегічні пріоритети демонтажу олігархату, оскільки передбачає ототожнення олігархії як політичного класу з інституційною системою. В цьому контексті важливо виробити концептуальне розуміння олігархату як певної політичної інституційної моделі й олігархії як певного типу політичної еліти, опираючись на досягнення сучасної теорії суспільного розвитку.

Серед сучасних теорій суспільного розвитку слід виділити неоінституційну парадигму, яку сформулював Д. Норт і в подальшому розвинули у своїй праці Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон¹. Автори акцентують увагу на проблемних питаннях, які стосуються аналізу впливу інститутів (правил гри) на політичний та соціально-економічний розвиток країн. Ця книжка дає змогу розробити найбільш істинну методологію аналізу українського суспільства в умовах демонтажу олігархату і розвитку політико-правових, економічно-соціальних і культурних інститутів вільного суспільства та правової держави. На основі аналізу цієї праці можна зробити такі висновки.

По-перше, відмінності у стандартах життя країн зумовлені не географічними факторами, культурними цінностями, технологічними досягненнями, компетентністю еліти, а наявністю двох типів інституційних систем: інклузивної та екстрактивної.

По-друге, екстрактивні інститути ґрунтуються на засадах визискування (екстракції) політичними елітами підкорених народів або власного народу. Вони, стимулюючи корупцію як сучасний інструмент гноблення, обмежують політичну та економічну свободи і таким чином гальмують інноваційний розвиток. З екстрактивними інститутами країна приречена на економічний, інтелектуальний та моральний занепади. Екстрактивні інститути функціонують у тих країнах, де були або є тоталітарні, авторитарні і гіbridні політичні режими, а також немає сучасних централізованих держав (Сомалі, Афганістан). Ці інститути виникли насамперед у країнах із багатими природними ресурсами, високою щільністю населення і браком належного опору колонізаторам (як це було в Латинській Америці під час її колонізації іспанськими та португалськими конкістадорами). Слід додати, що екстрактивні інститути виникали також внаслідок їх нав'язування постколоніальним країнам тоталітарними режимами після Другої світової війни (як це було в Північній Кореї).

По-третє, екстрактивні інститути складно під-

даються демонтажу і мають потужну інерцію зберігати свою інституційну суть навіть після революційних потрясінь. Це пояснюється тим, що політичні еліти в межах цих інститутів, маючи слабкі обмеження, наділені винятковими можливостями збагачуватися коштом власного народу. Особливо вони сильні в тих країнах, де є багаті природні ресурси, успадкована від попереднього тоталітарного режиму індустріальна спадщина, а також слабка політична опозиція і нерозвинуте громадянське суспільство.

По-четверте, екстрактивні інститути, які впродовж короткого періоду (20—30 років) можуть стимулювати потужний економічний розвиток задля зміцнення панівних позицій правлячої еліти, але не мають тривалої перспективи на економічне зростання та поліпшення добробуту народу.

По-п'яте, інклузивні інститути, забезпечуючи рівний доступ всіх соціальних груп до ресурсів, стимулюють вільну конкуренцію і обмежують корупційні та клептократичні мотиви еліти. Вільна конкуренція та правові гарантії приватної власності стимулюють попит на інноваційні технології, тому не дивно, що Промисловий переворот розпочався в Англії, де Славетна революція привела до виникнення інклузивних інститутів. Те саме можна сказати і про сучасні розвинені країни. Згідно з індексом глобальної конкурентоспроможності, спостерігається сильна кореляція між інституційним розвитком та соціально-економічними й інноваційними досягненнями.

По-шосте, інституційні траекторії розвитку мають історичне коріння, але позбавлені історичної закономірності. Вони, з одного боку, спричинені інституційним дрейфом внаслідок гострої боротьби за владу та розподіл національного багатства, з другого,— критичним збіgom обставин (події, які порушують в одній або декількох країнах політичну та економічну рівновагу). Попередні інституційні відмінності можуть у майбутньому, за критичного збігу обставин, мати вирішальне значення для радикальної зміни всієї інституційної системи.

На підставі цих висновків можна сформулювати дефініції олігархату й олігархії, а також визначити їхній генезис і стратегічні пріоритети деолігархізації на сучасному етапі розвитку України.

Олігархат — екстрактивна (визискувальна) інституційна політична система, яка ґрунтується на формальних (юридичних) і неформальних (політичних практиках), що дає змогу політичній еліті з допомогою легальних преференцій і політичної корупції казково збагачуватися, здобувати й отримувати політичну владу. Природа олігархату виражена у таких атрибутих, як:

- монополія президентської влади;
- брак обмежень (насамперед конституційних) у вигляді збалансованих повноважень та ефективного механізму стримувань і противаг для політичної еліти;

¹ Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають: походження влади, багатства і бідності.— К., 2016.— С. 13—101, 357—391.

- поєднання політики і великого бізнесу за принципом „гроші—влада—гроші“;
- контроль політичної еліти над адміністративними, правоохоронними та правозахисними інститутами;
- фінансова залежність від політичної влади всієї соціальної сфери (освіти, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення);
- наявність широкої мережі патронатно-клієнтських відносин, що ставить успіх людини не від результатів її праці, а від владного статусу патрона;
- органічний зв'язок між політикою та криміналітетом для виконання найбільш нелегальних та незаконних методів діяльності в інтересах політичної та економічної олігархії;
- розгалужена система нелегального підкупу різних категорій населення олігархією (т. зв. тітушок) для виконання різноманітних замовлень кримінального та аморального спрямування з метою захисту їхніх інтересів;
- розгалужена система легального підкупу категорій населення олігархією у вигляді соціальних пільг, отримання звань і нагород (академік, народний артист, заслужений діяч науки і техніки, герой України);
- інструментами збагачення олігархії є митно-податкові, бюджетно-дотаційні, кредитні, цінові преференції, а також контроль над державними монополіями і природними ресурсами;
- тіньовий ринок посад.

Олігархію слід розуміти як керівну політичну верхівку, яка має доступ до ухвалення політичних рішень на користь задоволення своїх приватних інтересів. До складу олігархії можна віднести вищі посадові особи державної, регіональної та місцевої влади, а також тих представників великого бізнесу, які фінансують провладні політичні партії. Олігархію можна класифікувати на: національну, регіональну, місцеву — за рівнями влади; провладну та опозиційну — за рівнем доступу до ухвалення політичних рішень; фінансову, торгівельну, виробничу — за секторами економіки.

Джерелами виникнення олігархату в Україні слід вважати: слабку антикомуністичну опозицію, яка виявилась неспроможною запропонувати суспільству реформаторську стратегію змін; потужні природні та індустріальні ресурси, що дало можливість комуністичній номенклатурі з допомогою часткової лібералізації та фінансової стабілізації встановити контроль над цими ресурсами.

Тут важливо звернути увагу саме на ті джерела формування олігархату, які стали можливими внаслідок названих реформ. До них можна віднести: прямі бюджетні дотації державним підприємствам і отримання прибутків, пов'язаних із ними приватними фірмами; отримання державних кредитів під низькі проценти в умовах гіперінфляції; закупівля енергоносіїв та інших природних ресурсів за низькими державними цінами з подальшим продажем їх за високими ринковими цінами; „інсайдерська приватизація“ — приватизація великих державних підприємств.

Отже, першим джерелом формування олігархії була обмежена лібералізація та фінансова стабілізація, які привели до глибокої деформації цін, що лягло в основу названих корупційних схем.

Другим джерелом формування олігархії була інсайдерська велика приватизація, внаслідок якої привілейовані кола, що збагатилися ще раніше, отримали майже за безцінь державні і муніципальні активи. Під інсайдерською приватизацією розуміють таку форму приватизації, через яку

активи державних підприємств передаються у власність їхніх трудових колективів. При цьому доступ до інформації про реальний стан та ціну активів має керівництво цими державними підприємствами. В цьому випадку приватизацією законодавство спеціально формується відповідними лобістами, які є представниками директората промислових підприємств (в Україні — парламентська група „239“). Такий спосіб приватизації призвів до олігархізації економіки, оскільки власники компаній оволоділи підприємствами всього виробничого циклу (сталеварними підприємствами, вугільними шахтами, морськими портами).

Таким чином, посткомуністична номенклатура через відсутність сильної антикомуністичної опозиції, з допомогою повільних часткових і несистемних реформ, заволоділа індустріальними та природними ресурсами країни та стала новим політичним класом, який іменують в науковій і публіцистичній літературі олігархією.

Після Революції гідності та російсько-української війни на Донбасі склалися сприятливі умови (або критичний збіг обставин, за Д. Аджемоглу) для демонтажу політичної системи олігархату. Цей критичний збіг обставин виявився у тому, що, з одного боку, революція призупинила процес евразійської інтеграції як необхідної умови збереження цього ладу через консолідований авторитаризм у межах союзу авторитарно-олігархічних держав, з другого, — істотно послабила фінансову могутність олігархії. Саме остання обставина ставить постмайданівську правлячу політичну еліту в залежність від країн Заходу, які в обмін на фінансову допомогу спонукають її до проведення соціально-економічних реформ. Якщо до цього додати тиск громадськості (особливо експертного середовища), то цій еліті вдалося зробити низку вагомих кроків на шляху проведення таких реформ, як антикорупційна, судова та правоохоронна. Однак ці реформи, радше, можна вважати повільними, частковими і несистемними, що дає змогу старим елітам пристосуватися до нових умов та надалі використовувати корупційні схеми для власного збагачення як засобу збереження влади в Україні.

Для подолання глибокої кризи в Україні слід проводити швидкі, радикальні та системні реформи (подібні до тих, що проводилися в Грузії), які передбачають масштабне оновлення еліт (насамперед політичної) та глибоку трансформацію політичної системи. Такий спосіб реформ забезпечить економічне зростання, справедливий розподіл суспільних благ та відчутну кадрову перевагу у всіх ланках державного і суспільного життя людей, які є носіями критичного мислення, демократичної комунікації та цінностей самовираження.

Пріоритетом найбільшої ваги для оновлення політичної еліти має стати реформування виборчих інститутів. Ідеється про запровадження пропорційної системи з відкритими регіональними списками, спеціальної перевірки кандидатів у депутати стосовно добroчесності та відповідності люстраційним критеріям, заборону політичної реклами в ЗМІ, запровадження обов'язкових політичних дебатів із використанням фахової громадської експертизи в межах суспільного телебачення, а також жорстких правил юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства. Слід додати, що ефективна перевірка кандидатів у депутати стосовно добroчесності та відповідності люстраційним критеріям можлива лише за умови її здійснення спеціальною комп'ютерною програмою. Крім того, до виборів треба створити Антикорупційний

суд, без функціонування якого неможливо боротися з чинними політиками-корупціонерами, а також кандидатами на високі політичні пости. Жорсткий механізм відповіальнosti суб'єктів виборчого процесу за порушення законодавства має передбачати можливість зняття як окремого кандидата в депутати, так і партійного списку з виборчих перегонів.

Для підтримки фінансової могутності економічної і політичної олігархії треба провести широкомасштабну приватизацію об'єктів державного сектора з допомогою відкритих і прозорих аукціонів із залученням на рівних умовах іноземних інвесторів. Потужні іноземні компанії здатні з допомогою вільної конкуренції повністю витіснити національних олігархів з усіх секторів економіки і забезпечити розвиток інноваційного виробництва. Тут також важливо створити вільноринкове інституційне середовище насамперед в аграрному та енергетичному секторах економіки, забезпечивши при цьому ефективні механізми демонополізації і deregуляції бізнесу, а також повноцінне запровадження інституту приватної власності. Важливо також провести реформу системи охорони здоров'я (бажано у версії урядових законопроектів, щоб не затягувати час) і повну імплементацію освітіянських законів, що має позбавити олігархію і стару бюрократичну верхівку можливостей використовувати освітіянські та медичні структури з метою забезпечення електоральних преференцій.

Наступним важливим кроком на шляху демонтажу олігархату має бути ухвалення нової конституції конституційними зборами (конституантою). Нова конституція має закріпити:

- конституційну відповіальність вищих посадових осіб держави (президента, прем'єр-міністра, міністрів, віце-прем'єрів) у вигляді здійснення процедури імпічменту, в межах якої парламент більшістю голосів депутатів виносить звинувачення, а рішення про дострокове припинення їх повноважень ухвалює КСУ;

- кримінальну відповіальність за узурпацію влади, здійснену насильним захопленням політико-владніх інститутів, ухваленням Конституції у неконституційний спосіб та фальсифікацією виборів;

- принцип-норму, згідно з якою порушення законів і підзаконних актів є основною підставою для звільнення будь-якого посадовця;

- публічний доступ до всіх державних реєстрів (за винятком інформації, яка становить державну та комерційну таємницю);

- рівний доступ до всіх державних, регіональних та місцевих посад, забезпечивши відкриті та прозорі конкурси із використанням спеціалізованого комп'ютерного тестування у сфері підбору, призначення та переатестацію кадрів;

- заборону на всі привілеї і пільги, пов'язані із виконанням депутатських повноважень та повноважень публічної адміністрації.

Таким чином, найбільш стратегічним пріоритетом деолігархізації має стати радикальна зміна виборчих інститутів для масштабного оновлення політичної еліти і запровадження інституційного фундаменту демократичної політичної моделі, ухваливши нову конституцію.

Ці завдання можна буде виконати за умови синергії впливу країн Західу та сильної антиолігархічної політичної опозиції, яка має широку під-

тримку громадських організацій та народу загалом, на українську політичну еліту, примушуючи її робити рішучі реформаторські кроки. Така політична опозиція повинна ґрунтуватися на об'єднанні вільних людей, які не були в системі олігархічної влади, с фінансово незалежні та здатні висунути зі свого середовища харизматичного лідера-реформатора.

- конституційну відповіальність вищих посадових осіб держави (президента, прем'єр-міністра, міністрів, віце-прем'єрів) у вигляді здійснення процедури імпічменту, в межах якої парламент більшістю голосів депутатів виносить звинувачення, а рішення про дострокове припинення їх повноважень ухвалює КСУ;

- кримінальну відповіальність за узурпацію влади, здійснену, насильно захопивши політико-владні інститути, ухваливши Конституцію у неконституційний спосіб та фальсифікувавши вибори;

- принцип-норму, згідно з якою порушення законів і підзаконних актів є основною підставою для звільнення будь-якого посадовця;

- публічний доступ до всіх державних реєстрів (за винятком інформації, яка становить державну та комерційну таємницю);

- статус різних категорій законів (органічних, законів декретів, делегованих законів) з метою забезпечення законодавчої стабільності та управлінської ефективності;

- рівний доступ до всіх державних, регіональних та місцевих посад через забезпечення відкритих та прозорих конкурсів із використанням спеціалізованого комп'ютерного тестування у сфері підбору, призначення та переатестації кадрів;

- заборону на всі привілеї і пільги, пов'язані із виконанням депутатських повноважень та повноважень публічної адміністрації;

- право громадянина на володіння вогнепальною зброєю як надійним засобом захисту особистої свободи;

- право на повстання у разі узурпації влади, коли всі конституційні механізми усунення наслідків цієї узурпації вичерпані;

- право громадян на отримання адміністративних послуг у межах електронного урядування;

- розмежування політики і бізнесу внаслідок запровадження норми, згідно з якою посадовим особам заборонено мати підприємства та корпоративні частки;

- державне фінансування повної середньої та вищої освіти здійснюється на конкурентних засадах із використанням різних категорій грантів;

- адресність та монетизація соціальних пільг;

- рівний доступ до якісної охорони здоров'я у межах державного та приватного медичного страхування.

Потрібно у Конституції розширити права народу як суверена через такі інститути прямої демократії, як конституант, конституційні референдуми, законодавчі референдуми, законодавче вето, місцеві референдуми з питань припинення повноважень вищих посадових осіб та представницьких органів. Крім конституційного закріплення інститутів прямої демократії, законодавство має забезпечити повний публічний доступ громадян (за винятком державної та комерційної таємниць) до всіх державних реєстрів та розширити їхні правові інструменти у сфері протидії корупції².

Степан РУТАР

² Гелей С., Рутар С. Проблеми демонтажу олігархату в Україні // Вісник Львівської комерційної академії. Вип. 13.— Львів, 2015.— С. 160—173.

УКРАЇНІСТИКА В КИТАЇ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Наукова україністика в Китаї, як і в інших країнах, пов’язана з функціонуванням навчальних та наукових установ. Тут одним із небагатьох таких центрів є, власне, Шанхай, точніше Шанхайський університет іноземних мов (Shanghai International Studies University (SISU), у якому з 2007 р. функціонує кафедра української мови та літератури. Саме на запрошення цього університету я й приїхав на 2015/16 н. р. для налагодження співпраці між Львівським та Шанхайським університетами, а також для сприяння розвитку у Шанхаї та загалом у Китаї україністики. Одним із пунктів угоди було написання стислого курсу історії української літератури для китайських україністів. Зважитися на поїздку допомогла китайська аспірантка Сюй Ліша, котра понад три роки провела у Львівському національному університеті ім. Івана Франка (ЛНУ ім. І. Франка) — тут вона не лише готувала дисертацію про україномовну прозу видатного українського романтика Пантелеймона Куліша (її вона успішно захистила навесні 2015 р., зрозуміло, доброю українською мовою), а й удосконалювала свої знання української мови, вивчала звичаї, традиції й культуру України.

Ми одразу відчули прихильність китайців до України та українців, яка простежувалась і в нашому щоденному побуті, і в прагненні керівництва цього Шанхайського університету розвивати україністику — 15 жовтня 2015 р. там було відкрито Центр дослідження України. В межах цієї акції відбувся науковий симпозіум „Українознавство: завдання та перспективи“. У заході взяли участь проректор SISU Чжан Фен, виконувач обов’язків генерального консула України в Шанхаї Ігор Водолажський, заступник директора Шанхайського науково-дослідного інституту літератури та історії Ю Вей, директор Центру дослідження України Чжецзянського педагогічного університету Лі Цзіхуа, науковий співробітник Шанхайського науково-дослідного інституту літератури та історії, професор SISU Яо Ієнь, викладачі кафедри української мови та літератури SISU Мей Ін та Сюй Ліша, кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України Галина Івашків та професор ЛНУ ім. І. Франка Василь Івашків. Слухачами були понад 40 викладачів, студентів та магістрантів SISU.

Вітаючи усіх гостей форуму від імені керівництва університету, Чжан Фен підкresлив актуальність створення такого дослідницького центру при SISU. Він зазначив, що Центр дослідження України не тільки надаватиме хорошу базу для наукових українознавчих досліджень та обміну фахівцями і студентами, а й буде важливою ланкою розвитку українознавства в університеті, сприятиме науковій роботі викладачів-україністів, що дасть змогу якісно підготувати

висококваліфікованих фахівців з української мови та літератури для реалізації державної стратегії „Один пояс — Один шлях“. Виконувач обов’язків генерального консула України в Шанхаї Ігор Водолажський подякував викладачам і студентам SISU за їхні зусилля у пожвавленні культурного обміну між Україною та Китаєм, висловив сподівання, що університет зможе підготувати багато прекрасних фахівців-україністів. Принагідно також зазначу, що багато робить для пропаганди української присутності в Китаї, зокрема культури, теперішній Генеральний консул України в Шанхаї Дмитро Пономаренко. Під час відкриття центру в SISU були зачитані вітальні листи від інших організацій, зокрема, вітальний адрес від Наукового товариства ім. Шевченка. Чжан Фен, Ігор Водолажський і Ю Вей відкрили дошку Центру дослідження України. Було підтримано ініціативу проведення у майбутньому українознавчої конференції.

Під час відкриття дошки Центру дослідження України в SISU. Зліва направо: Ігор Водолажський, Чжан Фен і Ю Вей

Цього року формуються пріоритети роботи цього центру, який, насікльки нам відомо, координуватиме українознавчу тематику наукових досліджень китайських учених, організовуватиме проведення наукових конференцій, готуватиме наукові збірники, збиратиме матеріал для музею, проводитиме просвітницьку роботу і таке інше.

Специфіка підготовки фахівців-україністів на кафедрі української мови та літератури у SISU полягає в тому, що студентів набирають щодва роки, причому одразу на другий курс. Це пов’язано з тим, що кафедра функціонує на факультеті русистики, а тому всі першокурсники спершу навчаються азів російської філології, а після першого року десятеро з них переходятять на україністику. Підготовка студентів здійснюється відповідно до програми курсу „Українська мова як іноземна“, яка в Китаї передбачає 14 годин української мови на тиждень. Загалом усе ре-

альне навчання україністів триває два роки (четири семестри) — другий і четвертий курси, а впродовж третього вони на цілий навчальний рік їдуть на навчання в Україну. Україністам, які закінчили навчання 2016 р., не зовсім пощастило — 2014/15 навчальний рік вони провели в Донецьку. Теперішні студенти третього курсу, про що вже мовилося, навчалися у ЛНУ ім. І. Франка, а відтак мали більше можливостей не лише для навчання, а й практичного пізнання української мови та культури.

Керівництво SISU планує набирати студентів-україністів уже на перший курс, пропонуючи їм додаткову спеціальність „англійська мова“. Підготовка студентів-україністів — це опанування української мови як іноземної, а через мову вони ознайомлюються з історією, географією та культурою України, а також її економікою і соціально-політичним устроєм. Вінцем їхнього навчання були написання і публічний захист дипломних робіт українознавчої тематики: частина студентів мала право писати роботи китайською мовою, додаючи докладну анотацію українською, а частина — українською.

Важливо, що ректорат SISU дбає і про популяризацію літератур різних народів. З цією метою він регулярно організовує вечори поезії „Multilingual Poetry Recital“, в яких беруть участь запрошені викладачі з Туреччини, Греції, США, Ізраїлю, Японії та інших країн. На такому вечорі

Будинок, в якому розташована кафедра україністики

9 грудня 2015 р. звучала її українська поезія — я прочитав вірш Ліни Костенко „Осінь жагуча“ під звучання знаменитої „Мелодії ля-мінор“ Мирослава Скорика.

Ще однією нагодою популяризувати українську культуру був вишуканий прийом для іноземних викладачів, який 25 грудня 2015 р. організувало керівництво університету. На ньому ми розповіли про особливості Різдвяних свят в Україні, зокрема святкову передріздвяну вечерю та вертепне дійство, а також виконали популярну колядку „Добрий вечір, тобі, пане господарю!“, яку сприйняли дуже тепло.

Наше спілкування зі студентами не обмежувалося навчальними заняттями: розмовляли з ними про українські народні звичаї і традиції, разом слухали українську музику, дивилися українські фільми. Молоді китайці цікавилися святом Миколая (на факультетському святкуванні Нового року вони виконали українську пісню про цього святоГО „Ой, хто, хто Миколая любить“), особливостями

різдвяних (себто святвечірніх) українських страв, а також колядками та колядуванням. Перед Великоднем Галина Івашків прочитала студентам лекцію про писанки та вчила їх розмальовувати велигодні яйця. Фотографії найколоритніших виробів китайські студенти одразу виставили в мережі інтернет (на одну з таких подач фотографій писанок тут же надійшло близько 90 відгуків небайдужих людей). Писанки вразили не лише студентів, а й викладачів і співробітників факультету та Міжнародного відділу університету.

Наше перебування в SISU завершували публічні академічні лекції „Українська культура: від найдавніших часів до сьогодення“ (Галина Івашків; за півтори години було показано 145 слайдів найвизначніших творів мистецтва; три короткі фільми про сарматське мистецтво, трипільську культуру і Марію Приймаченко) та „Український геній Іван Франко (1856—1916) — парадигма життя і творчості“ (Василь Івашків). Пересяд китайською здійснювалася Сюй Ліша. Було приемно, що по закінченні лекції декан факультету подякував нам за те, що ми своїм перебуванням і працею зацікавили студентів і викладачів українською історією та культурою.

Звичайно, україністика — це і дослідження, перекладання та популяризація творчості Тараса Шевченка. З цією метою на запрошення Посольства України в Китаї ми побували у Пекіні — тут 25 березня 2016 р. у рамках відзначення 25-ї річниці Незалежності України та з нагоди 202-річчя з народження Тараса Шевченка у Посольстві України відбулася презентація нового видання поезій Тараса Шевченка китайською мовою у перекладі відомого літературознавця Ге Баоцюаня (1913—2000).

Видавці вдало підібрали формат, використали добродітний папір. Книжка ошатна, має закладки та суперобкладинку — в оформленні використано українські національні символи та кольори. Збірка відкривається безсмертним „Заповітом“, а загалом містить 139 поетичних текстів Кобзаря. Упорядники уклали твори Шевченка у три розділи (перший: поезія 1837—1847 років; другий — періоду заслання; третій — 1858—1861 рр.), кожен з яких відкривається відповідним автопортретом Кобзаря. Видання також містить передмови редактора й перекладача, а також стислі коментарі.

Презентація супроводжувалася виставкою графічних робіт Кобзаря. У заході взяли участь представники понад 10 вищих навчальних закладів Китаю, китайської Спілки дружби із закордоном, Національної бібліотеки Китаю, учени та митці, зокрема дружина перекладача Ге Баоцюаня Л'ян Пейлань, голова видавничого дому „Народна література“ (він же спонсор видання) Гуань Шигуан, редактор видання Чжан Фушен, професор Пекінського університету Лі Мінбінь, запрошений

Обкладинка поезій Тараса Шевченка китайською мовою у перекладі відомого літературознавця Ге Баоцюаня

професор Шанхайського університету іноземних мов Василь Івашків.

Коротко реферуючи зміст події, зазначу, що відкриваючи зібрання, Надзвичайний і Повноважний Посол України в КНР Олег Дьомін підкреслив унікальність цієї акції — презентована збірка є першим виданням творів української класики в Китаї за часів незалежності України. За його словами, таке видання стало результатом ініціативи китайської сторони „Один пояс —

Презентація творів Шевченка
в Посольстві України в Пекіні

Один шлях“: Китай багато робить для встановлення культурного мосту з іншими державами, у тому числі з Україною. Посол висловив вдячність китайським партнерам за реалізацію такого важливого культурного проекту для наших народів.

Представляв збірку Тараса Шевченка відомий китайський україніст, професор Пекінського університету Лі Мінбінь (він, зокрема, є автором статті про творчість і постаті Шевченка у навчальному підручнику „Історія європейської літератури“ для китайських студентів). Учений зазначив, що творчість генія українського поета відома в Китаї уже понад століття, однак ще донедавна твори Кобзаря перекладали переважно з російської мови, а це не давало зможи сповна зображені оригінал. Дослідник належно оцінив працю визначного китайського шевченкознавця і перекладача Ґе Баоцюаня, який почав цікавитися спадщиною Шевченка ще наприкінці 1930-х років.

Лі Мінбінь, зокрема, сказав, що в часи відзначення 100-річчя від народження Тараса Шевченка під керівництвом Ґе Баоцюаня було підготовлено зібрання творів Кобзаря у 5-ти томах, однак проект тоді не вдалося реалізувати. Лише 1983 р. в Шанхаї з'явився збірник вибраних Шевченкових творів (80 поезій) у його перекладі. Лі Мінбінь підкреслив важливість критичних зауважень відомого українського китаєзнавця Івана Чирка — як відомо, свого часу загалом високо оцінивши видання, у листі до Ґе Баоцюаня І. Чирко „відповів своє занепокоєння і прикрість з приводу того, що загалом добре виконаний переклад базується не на оригіналі (українською мовою), а опосередкований російськими текстами „Кобзаря“ (Н. С. Ісаєва). Ґе Баоцюань врахував ці зауваження і 1990 р. випустив нове видання творів українського генія уже з українських оригіналів. Лі Мінбінь зазначив, що теперішнє видання творів Тараса Шевченка стане справжньою культурною

подією у житті Китаю та України, стимулюватиме подальшу культурну співпрацю між двома країнами.

У своєму виступі я наголосив на тому, що неможливо вести мову про геніяльність та національну й світову велич Тараса Шевченка без представлення його творів іншими мовами, висловив сподівання, що нинішня публікація збірки Кобзаревих творів стимулюватиме наукову думку китайських літературознавців, і ми незабаром зможемо прочитати чимало їхніх праць.

Насамкінець директор галереї українського мистецтва у Пекіні „Катюша“ Олексій Галушков та перекладач „Заповіту“ Шевченка Кунь прочитали цей твір українською та китайською мовами.

Захід широко висвітлювали провідні ЗМІ КНР, зокрема, Центральне телебачення CCTV, Міжнародне радіо Китаю, інформаційне агентство „Сіньхуа“ тощо.

У контексті цього заходу було підтримано пропозицію Пекінського університету іноземних мов услід за Шанхайським університетом також утворити кафедру української мови та літератури і з цього навчального року розпочати підготовку фахівців-україністів.

Звичайно, україністика в Китаї не обмежується Шанхаем та Пекіном. Дух своєї Вітчизни ми відчули у музеї „Україна“ (виставку формував народний художник України Анатолій Гайдама-

Коровай у Музеї „Україна“ Чжецзянського педагогічного університету в м. Цзіньхуа

ка, а сам музей є частиною науково-дослідницького центру з вивчення України) Чжецзянського педагогічного університету в місті Цзіньхуа (блізько 400 км від Шанхая), ініціатор створення якого китайський педагог Лі Цзіхуа (Li Jihua), авторка низки наукових праць про Василя Сухомлинського. Музей бракує книжок — там планується велика вітрина з видань шевченківської тематики, оскільки є куток із портретом Шевченка, а також про українсько-китайські контакти. Керівництво музею мріє про повноцінну українознавчу бібліотеку, а також відповідну кафедру університеті.

Цей музей 24 жовтня 2015 р. місцем своєї зустрічі обрали колишні китайські студенти, які 20 років тому закінчили навчання в Київському авіаційному університеті. Про Україну учасникам зустрічі нагадували не лише музей та його експонати, а й коровай — обрядовий хліб, що символізує гостинність українців. За нашим давнім звичаєм, коровай поклали на вишиваний

рушник: так дівчата в українських національних костюмах зустрічали гостей цього заходу. Коровай був не тільки гарно декорований рельєфними квітами з тіста, а й дуже смачним. Колишні студенти київського вишу охоче фотографувалися в інтер'єрі музею, зокрема разом із манекенами в традиційних українських костюмах чи на тлі гуцульської печі, обкладеної мальованими керамічними плитками.

У Цзіньхуа ми побачили інший Китай — переважно сільськогосподарський із справжніми сільськими трударями, що збудило у нас спогади про Україну. Особливе враження справив селянин, який привіз власноруч вирощені овочі і фрукти (із фруктів нашу увагу привернула „рука Будди“: відзначимо не лише його оригінальну форму, яскравий жовтий колір, а також лікувальні властивості та смак лимона). Це „чудо природи“ справді подібне до руки — десь із 15—20-ма довшими та коротшими „пальцями“) на ринкову площа Luojiatang у центрі Цзіньхуа. Нас зацікавив його вдумливий та зосереджений погляд, виразні риси обличчя, охайній простий одяг, добре натруджені руки — здалося, перед нами стояв той самий дідусь-архат із роману Мо Яня „Червоний гаолян“. Нам запам'яталися й повні „причепи“ соковитих мандаринів (деякі ще із свіжим листям), а також ніжні на смак дивовижні фрукти з назвами „червоний дракон“ та „око Будди“.

Центральна ринкова площа міста Цзіньхуа

Важливим аспектом розвитку україністики в Китаї вважаємо встановлення там пам'ятників і бюстів видатним українцям, що також зацікавлюватиме мешканців цієї країни до пізнання та вивчення й популяризації відомостей про Україну. Ми зауважили, що в місті досить багато скульптурних композицій та пам'ятників. Серед них кілька пов'язані з іменемLu Сіня. Розглядаючи бронзові пам'ятники на площі видатних світових письменників поблизу музею Lu Сіня, серед яких Данте, В. Гюго, О. Бальзак, В. Гете, В. Шекспір, Ч. Діккенс, Р. Тагор, О. Пушкін, Л. Толстой, М. Горький, ми, звісно, хотіли б побачити там і постати Т. Шевченка, твори якого перекладав Lu Сінь.

Вздовж однієї з вулиць поблизу парку, названого іменем Lu Сіня, ми побачили ряд мармурових таблиць з висловлюваннями різних світових мислителів англійською та китайською мовами — це слова Платона, П.-Б. Шеллі, В. Гете, китай-

ських авторів, і знову ж таки хотіли б знайти вислови Григорія Сковороди чи Тараса Шевченка. Тому й написали з цього приводу свої пропозиції

в деканат Шанхайського університету, Генеральне консульство України в Шанхаї та Посольство України. Тепер це наше спільне питання з названими установами, міським урядом Шанхая та українською громадою, яка підтримала нашу пропозицію.

Проте один пам'ятник у Шанхаї нас дуже потішив — йдеться про бронзовий бюст Миколи Гоголя, встановлений на території Шанхайської академії театрального мистецтва 2012 р. на Алі майстрів комедійного жанру у честь 20-річчя дипломатичних відносин між Україною і Китайською народною республікою. На бюсті викарбувано важливі слова: „Great Writer, Great Ukrainian / Nikolai Vasilievich Gogol - 1809—1852“; внизу: „Work by / Ukrainian Sculptors / Victor Lipovka and Oleksandra Ruban“ (англійською та китайською мовами); автори — подружжя українських скульпторів — Віктор Липівка та Олександра Рубан). До організації встановлення і напису були причетні перший президент України Леонід Кравчук, Генеральне консульство України в Шанхаї, товариство „Україна-Китай“, Шанхайське народне товариство дружби з зарубіжжям, Федерація жінок міста Шанхая та Шанхайська академія театрального мистецтва. Бюст нашему землякові поруч із бюстом В. Гете, а неподалік фігури В. Гюго, Ж.-Б. Мольєра, М. О'Ніла, неподалік бюсти В. Шекспіра і ще чотирьох письменників і акторів. Дуже приємно, що серед них є й великий українець.

Як бачимо, україністика в Китаї має великі перспективи.

Василь IVAШКІВ

Шанхайська архітектура

БОРИС КРЮКОВ: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

6 березня минуло 50 років від смерти відомого українського художника і літератора Бориса Крюкова. Народився митець 19 січня 1895 р. у родині судді Івана Крюкова. Його мати походила з українського роду Усатенків. Від неї хлопець пе-рейняв любов до малювання, співу і гри. Дитинство проходило у місті Оргеєві (нині — райцентр Кишинівської обл. Молдови). Після смерті матері 1905 р. він разом із молодшим братом і батьком, який одружився з другою, переїхав до м. Кам'янця-Подільського. Тут розпочав навчання у гімназії, яку завершив уже у Вінниці. 1918 р. закінчив Українську академію мистецтв, ректором якої був Ф. Кричевський. Саме вона дала молодому художнику ґрунтовні знання, яким він знайшов застосування у різних сферах. Його талант відразу високо оцінила громадськість. 1923 р. митець запросили обійняти посаду декоратора Державного оперного театру ім. К. Лібкнехта. Пізніше у нього налагодилася тісна співпраця з київським видавництвом „Культура“, редактором якого був Б. Бутник-Сіверський. Водночас він підтримував тісні контакти з іншими київськими, харківськими та одеськими видавництвами: „Держлітвидав“, „Дитвидав“, „Молодий більшовик“. У зв’язку з історичними обставинами восени 1943 р. художник прибув до Львова, почав співпрацювати з редакцією газети „Львівські вісті“. Та вже невдовзі приїхав до Krakova. Там перебував лише кілька місяців, а в 1944 р. емігрував з родиною до Австрії, у м. Гмунден (Верхня Австрія). Разом із дружиною Ольгою Гурською Б. Крюков увійшов до Спілки українських літераторів, науковців і митеців у Зальцбурзі. Та мандри художника на цьому не припинилися. У 1948 р. він разом із рідними був змушенний переїхати до Аргентини, в Буенос-Айрес. Співпрацював з багатьма аргентинськими видавництвами, а також українськими видавцями М. Денисюком, Ю. Середняком та М. Бахором.

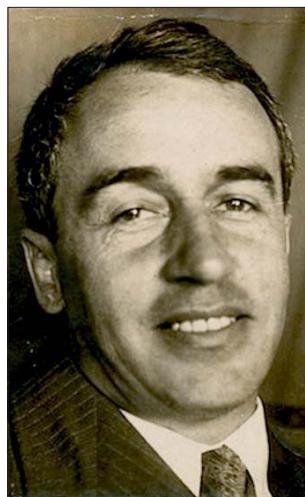
Упродовж усього творчого життя Б. Крюков надзвичайно багато працював, насамперед як монументальний і станковий живописець, графік, ілюстратор, театральний декоратор. Сам він стверджував, що виконав кілька десятків тисяч творів: більших і менших живописних полотен, серед яких чимало портретів і краєвидів, а також рисунків, ілюстрацій, ескізів тощо. Багато з них експонувалося на різних виставках. Перша з них відбулася у Києві 1918 р. Художник брав також участь у виставках у Харкові. Востаннє в Україні твори Б. Крюкова були представлена 1943 р. у Львові на п’ятій виставці Спілки українських об-

разотворчих митеців: експонувалися твори „Запорожці“, „У гостях“ (обидва — олія). Незважаючи на складні обставини, митець експонував твори на виставках — у містах Лінці, Інсбруку, Зальцбурзі. 1949 р. відбулася перша персональна виставка митеця в галереї Mueller („Mueller“) у Буенос-Айресі. З 1950 р. митець проводив уже щорічні персональні виставки у найкращих галереях Буенос-Айреса, серед яких „Van Riel“ („Van Riel“), „Witcomb“ („Witcomb“). У 1956 р. брав участь у виставці книжкової графіки у Торонто. Упродовж 1963—1965 рр. мав кілька виставок у Нью-Йорку. 1965 р. відбулася персональна виставка на прохання Міської ради Буенос-Айреса.

Про митецький доробок Б. Крюкова писало чимало мистецтвознавців (С. Гординський, І. Кацурівський, І. Кедрин, Л. Лосікова, П. Мегік, О. Тарнавський, В. Янів та ін.). Дослідники влучно зазначили, що „митецька вартість образів Крюкова у тому, що хоч він академіст давньої школи, проте ні за советського режиму, ні, тим паче, на Заході не був „соцреалістом“, не давав глядачам мертвих фотографій, а живу природу, живих людей, живих звірят, і все це або у формі гротески, або у тому романтично-сентиментальному серпанку, що його одієчив від імпресіоністів“¹. Ширшу оцінку митецької спадщини художника читаємо в іншій публікації: „Український митець із доброю школою і великим талантом став світовим мистцем. З митецького погляду всі картини Б. Крюкова, а, головне, його портрети визнані високоцінними. Та головне місце Бориса Крюкова в митецькій

ілюстрації, що її він поставив поряд із геніальним словом тих великих письменників, що їхні твори він ілюстрував. Тут Борис Крюков проявив не тільки велике митецьке обдарування і здобуту довгою і послідовною працею майстерність, але й виявив особливий дар — велику уяву, що невищерпним джерелом випливала з духових глибин цього всебічного обдарованого мистця, що любив і малярство, і музику, і літературу, а з нею і поезію, і саме життя“².

Як уже зазначалося, освіту Б. Крюков здобув в Українській академії мистецтв, створеній восени 1917 р. у Києві з ініціативи М. Грушевського й І. Стеценка. Їхньою метою було „утворити ґрунт для рідного, самобутнього мистецтва, випустити з майстерень Академії на арену мистецтва нові молоді сили, просякнуті національним духом“³. Для реалізації поставлених завдань вони залучили найкращих художників. Серед них — М. Бойчук, М. Бурачек, М. Жук, В. і Ф. Кричевські, А. Ма-

Борис Крюков. 1938 р.

¹ Кедрин І. Борис Крюків і Ольга Гурська // Свобода (Джерзі-Сіті; Нью Йорк).— 1965.— 29 квіт.— Ч. 79.— С. 3.

² Тарнавський О. Борис Крюков — ілюстратор з уявою // Нотатки з мистецтва.— Філадельфія, 1977.— Ч. 17.— С. 49.

³ Бурачок М. О. О. Мурашко (Перша характеристика) // Мистецтво: літературно-мистецький тижневик відділу мистецтв при наркомпросі.— К., 1919.— Ч. 5/6.— С. 31.

невич, О. Мурашко, Г. Нарбут та інші, які прославилися проривом периферійного герметизму в мистецтві на багатьох рівнях⁴.

На Б. Крюкова з-поміж інших великий вплив мав Г. Нарбут. У час національного пробудження художник „дав доброго стусана українській графіці і вибив цю галузь мистецтва з її мляво-солоденького провінціялізму, що все переслідував українські народні мотиви й міцно тримався маминою плахти або сорочки“⁵. Г. Нарбут апелював до різних представників національної культури, у своїй творчості звертався до багатої доби українського ренесансу і бароко, часу, означеного небувалим розвитком графіки і діяльністю майстрів зі світовими іменами. Своєю працею підкреслив знакове використання найменших деталей історії та культури українського народу в мистецтві загалом⁶. Виробив український стиль⁷. Продовжуваючими справи митця стали учні. Серед них — М. Кирнарський, Р. Лісовський, О. Лозовський і П. Ковжун. Досвід майстра передіняли С. Конончук, С. Пожарський, В. Січинський та Л. Хижинський. Близьким до його творчої манери виявився І. Мозалевський.

Велике значення у становленні творчої особистості Б. Крюкова відіграв Б. Бутник-Сіверський, який на початку 1920-х рр. захопився збиранням і вивченням дитячої художньої творчості. 1922 р. у Києві з його ініціативи було організовано Кабінет дослідження дитячої графічної творчості, який завдяки Ф. Шміту 1923 р. увійшов до структури Всеукраїнської академії наук. У 1925 р. на загальноакадемічному конкурсі працю Б. Бутника-Сіверського „Дитячий малюнок, його еволюція, його стилістика та педагогічна практика“ відзначили Першою премією, а її автор одержав відрядження до Ленінграда. А 1929 р. Б. Бутник-Сіверський опублікував підсумкові роботи своїх досліджень: статтю „Дитячий малюнок“ у „Записках історично-філологічного відділу АН УРСР“ і книжку „Принципи ілюстрування дитячої книжки“ (Київ)⁸.

Під впливом тих та багатьох інших чинників Б. Крюков надав перевагу книжковій ілюстрації. Вона стала головною ділянкою його праці упродовж усього життя. Художник почав працювати над книжковою ілюстрацією у час, коли в Україні вже діяло кілька десятків видавництв, а оформлення книжок визначалося економічними факторами і матеріальною базою кожного з них. Відтак велика частина тогочасної продукції належала до брошурного типу. Невеликі за форматом, зовні надзвичайно скромні, прикрашені мінімальними поліграфічними засобами з арсеналу старих друкарень. Разом з іншими відомими графіками (Л. Лозовський, А. Страхов, М. Алексєєв, Л. Хижинський, С. Пожарський, М. Кирнарський, А. Сєреда та ін.) Б. Крюков приступив до розв’язання проблем, які набували щораз то більшої актуальності у 1920-х рр. Серед них — поліпшення естетичного вигляду книжок, зокрема обкладинки та ілюстрацій тексту як основного елементу

⁴ Федорук О. Український авангард // Федорук О. Перетин знаку: вибр. мистецтвозн. ст.: У 3 кн.— К., 2006.— Кн. 1: Історія та теорія мистецтва, постаті, народна творчість.— С. 11.

⁵ Бурачек М. Виставка української книжкової графіки та виставка німецької графіки (Харків, Київ, Одеса — УРСР) // Нові шляхи: літературно-науковий мистецький і громадський журнал.— Львів, 1929.— Ч. 5.— С. 119.

⁶ Січинський В. Юрій Нарбут 1886—1920.— Краків; Львів, 1943.— С. 60.

⁷ Белецкий П. Георгій Іванович Нарбут.— Л., 1985.— С. 131.

⁸ Афанасьев В. Мистецтвознавчі та народознавчі праці Бориса Бутника-Сіверського (До 100-річчя від дня народження вченого) // Народна творчість та етнографія.— К., 2001.— Ч. 5/6.— С. 15.

книжкового мистецтва. Він долучився до пошуку нових, оригінальних графічних форм, які визначали шлях становлення української книжкової графіки. Митець став одним із тих, хто тяжів до комплексного вирішення книги як художньо поліграфічного цілісного організму, використання художниками усіх елементів оформлення (обкладинка, заставка, ілюстрація, кінцівка тощо).

Відомо, що, працюючи в Україні, Б. Крюков проілюстрував понад 500 книжок. Серед них — твори класиків української літератури, Т. Шевченка, І. Франка, Б. Антоненка-Давидовича, М. Вороного, Н. Забілі, О. Іваненко, П. Панча, Л. Первомайського. Окрім того, оформлював твори О. Пушкіна, М. Островського, А. Франса, Е. Сінклера, П. Істрагі, А. Шніцлера, Дж. Лондона. Не всі сьогодні доступні. Багато з них є бібліографічною рідкістю.

До числа перших із виявленіх нами книжок, які оздоблював Б. Крюков, належать „Вибрані твори“ С. Васильченка (з передмовою і примітками В. Міщанинової; Харків: Державне видавництво України, 1928). Окрім обкладинки, художник виконав до книжки кілька ілюстрацій, які мають посторінкову прив’язку, підсилену цитатою з твору під зображенням. Важливо зазначити, що вирішення обкладинки в площинно-декоративному характері з використанням трьох кольорів кардинально відрізняється від ілюстрацій у середині тексту. Вони виконані із використанням пера, що дало змогу авторові скрупульзно помалювати всі деталі компо-

Борис Крюков малює Т. Шевченка. 1950-ти рр.

зиції. Високий рівень оформлення книжки, різний підхід до вирішення елементів книжки, дає підстави стверджувати, що це на була перша праця митця як ілюстратора.

За таким самим принципом Б. Крюков оформив український переклад твору М. Горького „Дитинство“ (переклад Б. Ткаченка; Харків; Одеса: Дитвидав, 1935), а також книжки О. Пушкіна „Повести“

(Харків; Одеса: Дитвидав, 1936) і М. Островського „Як гартувалася сталь“ (Київ: Держлітвидав, 1937). Працюючи над ними, художник вибирал ключові

Обкладинка та одна з ілюстрацій книжки С. Васильченка „Вибрані твори“. 1928 р.

моменти літературного твору, підсилював їх власним баченням. У них повсякчас трапляються заставки і кінцівки, лаконічні за своїм характером. До того ж митець використовував різні графічні техніки. Для листових ілюстрацій часто вдавався до акварелі. Всі вони є яскравим прикладом творчих пошуків автора.

З об'єктивних причин Б. Крюков для багатьох книжок виконав лише обкладинки. Серед них — твір відомого французького письменника Ж. Дюамеля „Грозова ніч“ (переклад з французької Л. та М. Івченків, передне слово І. Лакизи; Київ: Культура, 1929). Важливо, що він був першим, який видали українською мовою. 1936 р. вийшла друком книжка Кароніна (М. Петропавловський) „Місця нема“ (Київ: Молодий більшовик). У 1937 р. художник виконав обкладинку 11-го видання твору І. Ле „Роман Міжгір'я“ (Київ: Держлітвидав). Того самого року з'явилася книжка Н. Ривака „Дніпро“ (Київ: Держлітвидав) з обкладинкою авторства митця.

Окреме місце у творчому доробку Б. Крюкова займає оформлення творів письменника, журналіста, активного участника громадського життя доби української революції 1917—1921 рр. Ю. Смолича. Уже в 1932 р. художник виконав обкладинку до його книжки „Ще одна прекрасна катастрофа“ (Харків; Київ: Література і мистецтво). 1938 р. з'явився його роман „Вісімнадцятилітні“ (Київ: Держлітвидав), до якого митець виконав не тільки обкладинку, а й кольоровий фронтиспіс і п'ять чорно-білих листових ілюстрацій. А в 1940 р. вийшла багатоілюстрована повість „Театр невідомого актора“ (Київ: Радянський письменник).

До знакових належить участь Б. Крюкова в оформленні ювілейного видання поеми Тараса Шевченка „Гайдамаки“ (Київ: Держлітвидав, 1939). Обкладинку виконав А. Середа, а фронтиспіс Б. Крюков. Він, як свідчить напис його у межах, постав у 1938 р. Ілюстрація акумулює події народного повстання, Коліївщини, на чолі з М. Залізняком та І. Гонтою. Емоційне напруження передають лінії рисунка, вирази обличчя зображеніх, їхні жести.

У творчому доробку Б. Крюкова чимало ілюстрацій до дитячих книжок. Однією з перших були вірші для дітей дошкільного віку „Сам винуватий“ С. Федорченко (Київ: „Культура“, 1928) у перекладі Дубовика. Кожна із 12 сторінок містить велику

ілюстрацію. Слід зазначити, що тут текст, який розміщений у межах невеликого вільного поля, відіграє допоміжну роль. Він є своего роду поясненням до п'ятиколірних малюнків, в яких кількома легкими лініями розкрито низку подій, пов'язаних із тим, що цап розгнівався на капусту. Він „рогами крутнув — головку звернув“.

До найкращих належить віршоване оповідання для дошкільнят О. Іваненко „Водогін“ (Харків: Молодий більшовик, 1931), присвячене дітям у садочку, які ліпили з глини і звірюток. „У малесенької Зіни навіть личен'ко у глині, а пустун отой Борис обліпив собі і ніс“. Усім їм потрібно помити руки, але поламався кран. Хвилювання дітей, їхніх виховательок, майстра передають ілюстрації, розміщені навколо тексту з трьох боків. Динаміка подій розгортається переважно по вертикалі. Її підсилює колорит, побудований на зіставленні контрастних синіх і оранжевих барв.

З-поміж інших виділяється дитяча книжка Л. Первомайського „Казка про Івана Голика та його брата, про морських людей та кита-рибу, про мишиного князя Лаврина, комаря Ромася та їхнє військо, про двох вдячних щук та про змія Гаврила і його дочку красуню Марисю“ (Київ: Держлітвидав, 1939). Вона вражає багатством оформлення. окрім обкладинки, на якій художник розташував усіх героїв, до неї увійшло багато кольорових і чорно-білих листових ілюстрацій, виконаних аквареллю, заставок і кінцівок пером. Вони виступають самодостатньою казкою в малюнках, яку читач може інтерпретували на свій лад.

Згадуючи творчий доробок Б. Крюкова як ілюстратора дитячих видань, слід вказати на його участь в оформленні щомісячного літературно-художнього журналу „Жовтень“ (Харків). Другий номер часопису від 1931 р. містить вірш В. Маркового, присвячений Т. Шевченкові, — „Наш поет“. До нього художник у нижній частині сторінок подав силует індустриального міста, поряд хлопця, який зачитується поезією Кобзаря. Там вміщено

Ілюстрації до книжки Б. Крюкова „Що кому треба“ (б. р.)

також вірш А. Волкової „Пам'яти Т. Г. Шевченка“ з ілюстрацією Б. Крюкова.

Працюючи над оформленням дитячих книжечок, Б. Крюков не раз долучався до підготовки власних для підростаючого покоління. Серед них видання-загадка „Що кому треба“ (Харків: Молодий більшовик, б. р.). Невеличка за обсягом, вона присвячена розкриттю специфіки професій. Кожна ілюстрація поділена на дві частини. У верхній подано людей різних професій: коваля, пожежника, піляра, асфальтника, міліціонера, тесляра, перукаря, садівника, листоношу, фарба-

ря, які виконували свою роботу. Кожен з них зосереджений на ключових її моментах. У нижній, помітно меншій, ті чи інші інструменти, які належать одному з них, але не тому, хто зображені вище. Вивчаючи малюнки, дитина, ознайомлювалася з професіями, їхніми особливостями.

Фронтиспіс ювілейного видання поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (1939). Автор Б. Крюков. Okremу свою книжечку Борис Крюков присвятив гончарям — „Ганчарі“ (Київ: Культура, 1930). У ній з допомогою ілюстративного ряду і лаконічних пояснень розкрив усі етапи виготовлення глиняного посуду. Зображення різної форми діжок із водою доповнив словами „глину відмочують у воді“. Наступні ілюстрації візуалізують, як „місять глину“, „формують на вертких верстатах“, „обточують підсохлий посуд“, „до посуду приладновують держаки, носики“, „ставлять сушити на полиці“, „ложать у піч обпалювати“, „фарбують, накладають поливу“ і „знов обпалю-

ють у печі“. На останній ілюстрації бачимо кінцеву продукцію праці багатьох людей — багато декорований посуд різної форми.

Вийшовши за кордон, Б. Крюков продовжував працювати як ілюстратор. Для аргентинського видавництва „El Ateneo“ у 1950—1960-х рр. оформив серію „Великих класиків“, до якої увійшли твори Е. По, Д. Аліг’єрі, Дж. Боккаччо, Е. Золя та інших. На міжнародних конкурсах видавництва „Кодекс“ (Codex) у 1964 р. отримав премію за малюнок до твору М. Сервантеса „Дон Кіхот“, а у 1965 р.— премію за ілюстрації до твору Р. Гіральдеса „Дон Сегунто-Сомбра“. 1966 р. в Буенос-Айресі видав книжку „Сміхоліна. Краплі для доброго гумору з лабораторії Бориса Крюкова“.

Сьогодні творчий доробок Б. Крюкова є невід’ємною частиною українського мистецтва. Okрему його частину становлять ілюстрації книжкових і журналних видань, основані на багатовіковій традиції української школи графіки, по-новому переосмислені у період становлення Української держави. Разом із багатьма іншими провідними художниками першої половини ХХ ст. Б. Крюков долучився до формування нової школи книжкового мистецтва, надавши їй свою працею самобутнього колориту.

Лариса КУПЧИНСЬКА

СТУДЕНТСЬКИЙ ВАНДРІВНИЙ ХОР „ДВАНАЙЦЯТКА“

(До 150-річчя від народження Євгена Купчинського)

Відомо, що час до революції 1848 р., частково навіть у 50-х роках XIX ст., був надзвичайно важким у суспільно-культурному та національно-му відродженні українського народу на західно-українських землях (про східноукраїнські тут не йдеться). „Ніч безодержавності“ породила майже повну руйнацію традиційних і давніх за часом суспільних підвальнін і структур, прав цього народу, що творило загрозу повної нівелляції й знищенню його самобутності.

У другій половині XIX ст. під впливом інших історичних обставин ситуація змінюється. Formується нове покоління національної інтелігенції (правників, священиків, учителів, урядників, купців), а також робітників, селян тощо, яке ставить перед собою завдання відродити в народу пам’ять про своє минуле, а водночас відновити у його свідомості незнищенність українськості. І задум став повсюдним, почав виявлятись у різних середовищах суспільно-громадського та культурного життя Галичини. Той час, принаймні вже напередодні Першої світової війни, як твердить І. Лисяк-Рудницький, був, мабуть, „найщасливішим в новітній українській історії“ була це „добра безперервного й всестороннього українського підйому“¹.

Для відродження національної пам’яті діячі культури і науки використовують різні шляхи та провадять різноманітні заходи в реалізації постав-

леної ідеї. Оскільки товариство „Просвіта“, український театр (діяв переважно у Львові), навіть преса не завжди проникали у всі середовища суспільства, а їхня діяльність не була масовою, втім, і не завжди ефективною, з’являється нова форма народного єднання — організовуються щорічні студентські вандрівки („прогулки“) молоді. Вони, як свідчить тогочасна преса і наукова література, відбувалися упродовж літніх і осінніх місяців у різних містах та селах західноукраїнських земель.

Ці зустрічі, як відомо, відіграли важливу роль у громадсько-культурному житті українців Галичини. Вони гуртували людей навколо національної ідеї, плекали культуру і повагу до рідного слова та усної народної словесності, а, головне, нагадували про важливість збереження української традиції і українства.

На організованих вечорах, крім концертних хорових номерів, звучали соло-співи, відбувалися різноманітні музичні вистави, декламації (останні переважно виголошували місцеві репрезентанти гостинних міст і містечок Галичини), товариські зустрічі, різноманітні розмови і забави. Це було школою, з одного боку, для місцевого середовища й закликом до заснування власних читалень, організації музичних і хорових колективів, театральних гуртків, з другого — відкривало щораз нові можливості і для самих учасників вандрівок,

¹ Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою.— Мюнхен, 1973.— С. 97—98.

які переїжджали з міста в місто, із села в село і вивчали край, його людей, звичаї, побут.

Думка про „організацію молодіжних вандрівок“ і використання у них студентської молоді у вільний від навчання час „з користею для себе і людей“ зародилася ще на початку 1880-х років. Один із членів цих „вандрівок“ писав, що „почин“ цьому заходові дали віденські січовики і що „се була сама в собі дуже хороша та в наслідках вельми хосенна гадка“². Перша „вандрівка“ відбулася 1883 р., друга — 1884 р., третя — 1885 р., четверта — 1886 р. Деякі з них відіграли особливу роль і стали пам'ятними у громадсько-культурному житті на західноукраїнських землях, хоча не обходилось без недоглядів. Про „вандрівку“ 1886 р. невідомий кореспондент газети „Діло“ писав: „Мандрівники своєю піснею несли до Перемишля подих українського відродження. Тут не чути було рідної мови, панував лише польський і німецький правопис. Зацікавлено тягнулася до українського життя перемиська околиця. Цілими родинами прибували селяни на концерти, пізнаючи ідеали прогресивної молоді“³.

1889 р. з'являється інша форма організованих зустрічей, водночас і впливу на відродження українства та відновлення національної свідомості українців Галичини. Вони зосереджуються переважно на музичному мистецтві та донесенні його у різних формах і жанрах до народу. Задум реалізовується переважно через концертну музику та пісню, матеріалізується в організації хорових колективів із спеціальними програмами, у виконанні авторських музичних і вокальних номерів, у тому числі творів українських композиторів різних поколінь. Чому у відродженні національної ідеї був зроблений наголос на музичній культурі? В музиці та пісні найяскравіше відображені пам'ять народу. Вона — одна серед перших у сфері духовності і, головне, сприяє відтворенню його автентичності. У зверненні (відозві) до земляків членів хорового колективу „Дванайцятки“, опублікованому напередодні турне 1889 р., перші слова звучать так: „Родимці! Сполучившись добровільно під прaporом нашої національної музики, ми заявляємо отсім нашу готовність взяти участь для Вас в концертах...“⁴

Названі заходи стали основою для зміни ранішого формату вандрівок, унаслідок чого з'явився згаданий хоровий колектив „Дванайцятка“. Нині його виступи трактовано як одну „з ранніх форм організованого хорового життя“ Галичини.

„Дванайцятка“ („Дванадцятка“) — український вандрівний студенцький хор, сформований 1889 р. у Львові під керівництвом Остапа Нижанківського. Неофіційно він ще звався „Артистична „Дванайцятка“. Діяв у 1889—1891 рр. (частково й згодом), не постійно, переважно впродовж липня—листопада як „хор молоді“, або „молодіжний хор“, який брав участь у щорічних вандрівках української молоді Галичиною. Насправді назва „Дванайцятка“ — умовна, основується на

тому, що до її складу входили 12 співаків. Але так було не завжди. Вже 1889 р.— у першому турні — хор складався із 14-ти осіб (крім власне 12 співаків, фігурують диригент Остап Нижанківський і акомпаніатор Карло Штоль (німець за національністю), 1891 р.— із 16-ти членів колективу тощо.

До складу „Дванайцятки“, як повідомляє газета „Діло“, входили не будь-які, а „добірні голоси“ (дані 1889 р.), а саме: Іван Гриневецький Молодий (бас), Юліян Гумецький (тенор), Іван Давкша (Довкша) (бас), Осип Дрималик (тенор)*, Зенон Кирилович (тенор), Антін Крушельницький (бас), Євген Купчинський (бас), Богдан Курп'як (бас), Микола Левицький (тенор), Остап Нижанківський (диригент), Володимир Садовський (Домет) (тенор), Кирило Студинський (тенор), Йосип Партицький (бас), Карло Штоль (акомпаніатор)⁵.

Більшість із названих осіб, які входили до складу хору, згодом, після участі в „Дванайцятці“, зуміли залишити помітний слід у громадсько-культурному житті, українській культурі та науці Галичини загалом. Варто згадати діяльність таких осіб, як: Іван Гриневецький (1862—1929) — актор і режисер галицьких театрів, певний час директор театру „Руська Бесіда“; Йосип (Осип) Дрималик (1866—1950) — громадсько-культурний діяч, західноукраїнський мистецтво- і театрознавець, секретар і референт театру „Руська Бесіда“, у 1908—1912 рр.— член президії, а з 1915 р.— голова Музичного товариства ім. М. Лисенка у Львові; Зенон Кирилович (1866—1919) — композитор, цитрист, диригент сільських хорів, священик; Микола Левицький (1870—1944) — співак Львівського і Варшавського оперних театрів, педагог; Антін Крушельницький (1866—1895) — фольклорист, співак, диригент хору „Львівського Бояна“, рідний брат всесвітньо відомої оперної співачки Соломії Крушельницької; Остап Нижанківський (1863—1919) — композитор, диригент хорів, організатор і видавець серії музичних творів різних авторів „Бібліотека музикальна“, священик; Йосип Партицький (1868—1931) — журналіст, політичний діяч, адвокат; Володимир Садовський (Домет) (1868—1940) — історик Церкви, диригент, музичний критик, один з ініціаторів видань „Артистичний вістник“ та „Ілюстрований музичний календар“, священик; Кирило Студинський (1868—1941) — літературознавець, багаторічний голова НТШ у Львові, професор Краківського і Львівського університетів, громадський діяч.

До хорового колективу „Дванайцятки“ як співак (у деяких програмних номерах як акомпаніатор і видавець авторських номерів), що вже відзначалось, належав Євген Купчинський (1867—1938) — композитор, цитрист, диригент сільських хорів, громадсько-культурний діяч, священик, чиє 150-річчя від народження громадськість відзначає цього року. Його ім'я сьогодні знане в українській музичній культурі останніх десятиліть XIX — 30-х рр. XX ст.*

² Домет [Садовський В.]. Децио із споминів про перші артистичні прогулки співацькі в Галичині // Ілюстрований музичний календар.— Львів, 1904.— С. 99.

³ Діло (Львів).— 1886.— 3 серп.— Ч. 80.— С. 2—3.

⁴ Там само.— 1889.— 30 лип.— Ч. 159.— С. 1.

* У деяких анонсних повідомленнях про турне „Дванайцятки“ замість О. Дрималика фігурує М. Яросевич. Він виступав, однак, роком пізніше.

⁵ Студинський К. В духовній семінарії у Львові (1887—1889).— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/62634

* Бібліографія про життя і творчість Є. Купчинського сьогодні налічує понад сто позицій у науковій і науково-популярній літературі. До цього переліку не входять згадки про композитора і цитриста у пресі.

Злет таланту Є. Купчинського почався із другої половини 1880-х років, ще під час навчання у гімназії (перші публічні виступи його гри на цитрі преса фіксує 1884 р.)⁶. Першопочатки творчої біографії тісно пов’язані з „Академічним кружком“ — мистецько-освітнім гуртком української студентської молоді у Львові, „Академічним Братством“ (з 1886 р. був членом його президії) та участю у різних хорових колективах, які організовував О. Нижанківський та ін. На той час Є. Купчинський виступає у складі одного зі студентських хорів й окремого квартету як акомпаніатор і виконавець українських і зарубіжних, у тому числі власних, композицій на цитрі (також перекладів творів різних композиторів на цитру), що їх вставляли між хорові номери у програми концертів. На той час Є. Купчинський разом із К. Студинським, О. Нижанківським, В. Садовським публікує оголошення про початок серійного видання „Бібліотека музикальна“ під заголовком „Заповідь видавництва музикального“, у XV випуску „Бібліотеки музикальної“ (1889) друком з’являються його перші оригінальні твори під заголовком „Три пісні“. Це, зокрема, „Доля“ на сл. Т. Шевченка, „Моя пісня“ на сл. М. Бачинського та „У садочку“ на сл. К. Викторина. Тоді ж Є. Купчинський готує щораз to нові авторські концертні програми. Прикладом цього є збережені друковані запрошення, газетні повідомлення. Він частий учасник концертів „Львівського, а також Бережанського Боянів“, зокрема присвячених різним річницям Т. Шевченка, М. Шашкевича та ін. Пам’ятним для нього був Шевченківський вечір у Львові 5 травня 1894 р. з участю О. Мишуги та С. Крушельницької (перша зустріч Є. Купчинського із С. Крушельницькою на сцені відбулася 1889 р. під час виступу „Дванайцятки“ у м. Золочеві, на якому артистка декламувала твори українських поетів)⁷. Тоді він отримав великий лавровий вінок, а І. Франко писав: „О[тець] Купчинський переніс нас своюю грою на цитрі в ідилічні часи наших прабабусь“⁸.

У 1902—1904 рр. виходить десять зошитів творів Є. Купчинського поновно у Львові та Відні під загальним заголовком „Руський цитрист“. До збірки ввійшли такі твори, як: „В своїй хаті“ з присвятою „Славній руській університетській молодіжі“ (зош. 1); „За вітчину“, марш (зош. 2); „Рідний край“ (зош. 3); „Чіча“ (зош. 4); Дивертисмент з опери „Наталка Полтавка“ (зош. 5); „Зеленая рута“ (зош. 6); „З Різдвяної ночі“ (зош. 7), „Чом ти, Галю, не танцюєш“ (зош. 8); „Поздоровлення Відневі“ (зош. 9); „Ні звідки потіхи“ (зош. 10). (У друковані збірки у віденському видавництві сприяв його товариш з „Дванайцятки“ В. Садовський, який у 1894—1901 рр. працював священиком української церкви св. Варвари у Відні, а безпосередньо у підготовці видання — літографія А. Андрейчина у Львові.) Йому належить низка творів, які лише нещодавно опубліковано, з підзаголовком „Музичні картини“, крім того, шість розлогих попурі на теми народних пісень, дивертисмент та фантазії на різні теми, танцювальні п’еси, ліричні п’еси, марші. До останніх на самперед належать марші „Василь Вишиваний“, „Генерал Тарнавський“, „Січ іде“ та ін.⁹

⁶ Діло (Львів).— 1884.— 14 трав.— Ч. 63.— С. 3.

⁷ Там само.— 1889.— 14 верес.— Ч. 198.— С. 2.

⁸ Пор.: F[ranko] I. Na cześć Szewczenki // Kurjer Lwowski (Lwów).— 1894— 18 мая— N 136.— S. 2; Діло (Львів).— 1889.— 14 верес.— Ч. 198.— С. 2.

⁹ 2004 р. в НТШ вийшла друком найповніша збірка збережених творів Є. Купчинського під заголовком: Музичні твори Євгена Купчинського / Упоряд. О. Гнатишин, О. Осадця, ред. О. Зелінський.— Львів, 2004.— 460 с.

Якщо спробувати проаналізувати стиль композицій Є. Купчинського, то вони загалом показові для більшості творів другої половини XIX ст. на початковому етапі розвитку національної музики на західноукраїнських землях. Їх характеризує нескладна гармонізація, побудована здебільшого на фольклорній мелодиці, яка часто наслічує варіаціями на народні теми та танцювальними мотивами. Їм властиві доволі проста гомофонно-гармонічна фактура і нескладний, навіть дещо шаблонний супровід. Деякі твори Є. Купчинського часто написані у „стилі романтично-сентиментальних салонних п’ес“. Усе це на той час, з одного боку, давало можливість швидко опановувати мелодику творів, а з другого,— здобуло їм популярність серед публіки, і не лише української.

У концертних програмах Є. Купчинський не обмежується тільки національним репертуаром. У його виступах звучить іноземна музика (цим, на-певно, намагався показати, як живе вільний світ, до якого треба прямувати недержавним українцям). Тоді ж Є. Купчинський переклав для цитри уривки з опери В. Белліні „Норма“, опери Г. Доніцетті „Лючія з Леммермура“, арію Йонтека з опери „Галька“ С. Монюшки, п’еси Р. Шумана та Л. ван Бетговена, „Похоронний марш“ Ф. Шопена, а також численні салонні п’еси австрійських і німецьких композиторів, чеські, сербські, угорські, російські, польські (зокрема, мазурки і польки) народні пісні, керуючись під час вибору творів і репертуару доступністю сприйняття їх слухачем, пошуком аналогій стосовно національної музики. У концертних програмах Є. Купчинського часто звучать оригінальні твори закордонних цитристів, водночас перекладені ним самим на цитру твори українських і закордонних авторів. Це, однак, окрема тема для обговорення творчості Є. Купчинського. Тут на-ведемо лише прізвища деяких закордонних авторів, які фігурують у програмах його концертів: Ц. Бом (C. Bohm), Ф. Вагнер (F. Wagner), Ф. Гаммерер (F. Hammerer), А. Губер (A. Huber), Ф. Гумберт (F. Humbert), А. Гут (A. Huth), Л. Гущі (L. Huzzi), Ш. Ф. Гуно (Ch. F. Gounod), Ф. Ег (F. Ege), Ф. Кальбахер (F. Kalbacher), Ф. Кюкен (F. Kücken), Г. Г. Кляммер (G. H. Klammer), М. Е. фон Кондор (M. E. von Condor), А. Кралік (A. Kralik), А. Г. Маэр (A. H. Mayer), Й. Массенбюхлер (J. Massenbüchler), Й. фон Нюрнбергер (Joz. von Nürnberger), А. Па-шінгер (A. Paschinger), Л. Прайсінгер (L. Preisinger), Дж. А. Россіні (G. A. Rossini), Г. Спрівакер (H. Sprowacker), Ф. фон Зуппе (F. von Suppè), К. Умляуф (K. Umlauf) та ін.

Є. Купчинський — організатор і диригент сільських хорів (с. Ріпнів (Львівська обл.), 1901—1905 рр., с. Сороцько (Тернопільська обл.) (кін. 20-х рр.— 1938), нових обробок народних пісень і хорових аранжувань, укладач нових програм концертів, які відбувались не лише у рідних селах, але й на сценах сусідніх. Це була ще одна форма донесення через пісню до свідомості людей важливості українства, але винятково у селянському середовищі і з участю селян. Программи засвідчують, що основний репертуар Є. Купчинського-диригента сконцентрував не тільки на українській пісні, але й на творах чужинецьких авто-

рів, в інтерпретації яких, за загальним визнанням, він досяг високої диригентської майстерності.

У 1905—1913 рр. Є. Купчинський виступає (періодично) з авторськими програмами гри на цитрі, а також як акомпаніятор разом із хором „Бандурист“ під час його турне містами і селами Галичини. Останні публічні виступи датуються другою половиною 1920-х — початком 1930-х рр. (концерт на честь митрополита А. Шептицького 1926 р. у Львові; Свято „Просвіти“ 1932 р. в Теребовлі та деякі інші).

Повертаючись до концертної діяльності та турне „Дванайцятки“, зауважимо, що Є. Купчинський брав участь у першій вандрівці хору 1889 р. та третій — 1891 р. Виступав він на сценах різних міст і містечок і в інших молодіжних вандрівках 1887—1888 рр. Програми концертів були побудовані так, що перед виступом хору обов’язково виголошувались промови суспільно-національного спрямування (виступали перед публікою М. Подолинський, К. Студинський та ін.), а до їх програм включали сольні вокальні та інструментальні номери (виступали з грою на фортеп’яно С. Шепаровичівна, Є. Вербицька, К. Штоль, а серед них часто місцеві музиканти, композитор і цитрист Є. Купчинський)¹⁰. У деяких містах, як відзначалося, виступали також

декламатори, з-поміж яких було чимало вчителів і службовців.

Упродовж 1888—1889 рр. Є. Купчинський писав щоденник під назвою „Важніші дати“ (зберігся частково)¹¹. Його значення виняткове для пізнання низки біографічних подroбниць з життя Є. Купчинського, в тому числі й діяльності „Дванайцятки“. Автор Щоденника інформує про учасників хору, як вони гуртувались і з’їжджалися на концерти, організацію виступів, коли і в які дні відбувались виступи хору, переміщення з міста в місто, перевібіг концертів у різних західноукраїнських містах, підготовку та виконання Є. Купчинським авторських музикалій під час турне „Дванайцятки“. У ньому вказано імена осіб, які на місцях належали до організаційних комітетів „Дванайцятки“ і піклувалися про членів хору під час гастролей, забезпечуючи їх усім потрібним.

Перша артистична вандрівка „Дванайцятки“ відбулася у вересні 1889 р. і тривала з 5 по 15 вересня. Проходила маршрут: Броди¹² (8 вересня) — Золочів (10 вересня) — Зборів (12 вересня) — Тернопіль (15 вересня). Майже у кожному місті, де виступала „Дванайцятка“, програма складалася з різних творів. Про її появу широко анонсувала преса ще напередодні турне¹³. Згодом

Учасники першого вандрівного хору „Дванайцятка“.

Зліва направо сидять: Іван Гріневецький, Кирило Студинський, Володимир Садовський, Євген Купчинський — цитрист, Кароль Штуль — піяніст; стоять: Антін Крушельницький, Богдан Курпляк, Іван Давкша, Микола Левицький, Остап Нижанківський — диригент, Зенон Кирилович, Юліян Гумецький, Йосип Партицький — адміністратор. Львів, 1889 р.

¹⁰ Горак Я. Вокально-виконавська та диригентська діяльність Володимира Садовського // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство.— Тернопіль, 2011.— № 2.— С. 10.

¹¹ Див.: О. Антонович [Купчинський Олег]. Уривок щоденника цитриста та композитора Євгена Купчинського з 1888—1889 років // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Музикознавчої комісії.— Львів, 1996.— Т. CCXXXII.— С. 267—285; перевидання: Купчинський О. Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури: Вибрані статті та повідомлення.— Львів, 2011.— [Т.] 3.— С. 335—354.

¹² Спершу планувався початок турне із м. Стрия, але, як свідчить запис у „Щоденнику“ Є. Купчинського, „[4 вересня] приїхав Остап Нижанківський зі Стрия і відклікав 1-ий вечерок по причині виливів“ (Купчинський О. Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури...— [Т.] 3.— С. 346).

¹³ [Без автора]. Перша руська прогулка артистична // Діло (Львів).— 1889.— 2 верес. (21 серп.).— С. 2. Повідомлення підписане: „Диригент хору Остап Нижанківський. Члени „Дванайцятки“: Ів. Гріневецький, Юл. Гумецький, Ів. Давкша, Зенон Кирилович, Ант. Крушельницький, Єв. Купчинський, Богд. Курпляк, Ів. Левицький, Вол. Садовський, Кир. Студинський, Йос. Партицький, Н. Яросевич. Фортепіаніст: артист-музик К. Штоль“.

безпосередні репортажі про виступи, за словами К. Студинського, писав до газети „Діло“ член „Дванайцятки“ Йосип Партицький, якого називали ще адміністратором хору. Дописувачі газети „Діло“ та іншої періодики рецензували і анонсували виступи „Дванайцятки“, і не лише в українських газетах. Усі „рецензії“ об’єднує „захоплений тон і досить докладна характеристика виконання творів хором і виступів солістів як співаків, так і на інструментах“.

Хор „Дванайцятка“ здобуває щораз ширший розголос. У Щоденнику Є. Купчинського загалом не згадано про успіхи хору у концертних програмах. Лише подекуди відзначено: „Концерт вдався“ (наприклад, у м. Бродах). Тим часом його програми та виконавська майстерність захоплювали публіку. Корнило Устиянович під час зустрічі з членами „Дванайцятки“ у Тернополі говорив: „Панове! Коли я чув Ваш спів — я плакав, плакав тому, бо зрадів, слухаючи, що є ще в нас хтось, хто не голословно, а позитивно служить музиці!“¹⁴

На концерті у Бродах хоровий колектив виконав „Quodlibet“ М. Лисенка, М. Рудковського „U nas inaczej“, Й. А. Седерманна „Селянське весілля у Швеції“ та П. Ніщинського „Закувала та сива зозуля“ з „Вечерниць“. „Всі три продукції випали недостижимо,— писав рецензент.— Загально по-дивлювано певність, техніку і рідку добірність голосів [...] Сподобалася особливо думка Рудковського. Се так мовби не польська композиція, з цілої річі передбивається руський дух, сольові квартети панів Левицького, Садовського, Курпяка і Давкіші сильно вирізнялися мелодійністю і красотою“¹⁵.

У золочівському концерті колектив виконав різнонаціональні музичні твори польською, сербською, чеською і українською мовами. „Також різноманітністю мало котрий концерт в силі повеличатися, надто всі точки виконано артистично хоч багато перешкоджав злий устрій залі. В Лисенковім тріо („Ой не гаразд запорожці“) відзначилися солісти пані Левицький, Садовський і Крушельницький [...] Солові квартети членів „Дванайцятки“ панів Левицького, Садовського, Гриневецького і Крушельницького випали в обох номерах (Воробкевича „Сиві очі“ і Желенського „Nasza Hanka“) недостижимо“¹⁶. Подібний відгук отримав концерт у Зборові¹⁷.

Щодо участі Є. Купчинського, який, крім співу, як згадувалось, виконував власні твори на цитрі, дописувачі повідомляли: „Цитрист п[ан] Купчинський, член „Дванайцятки“, грав своє „Divertissement“ з Лисенкової опери „Різдвяна ніч“ Годі нам а навіть злишно розводиться о грі цегого артиста-музика; він занадто звісний, щоби ще дохвалювати. Дехто казав, що і в небі, мабуть, краще не заграють...“¹⁸

„Пан Купчинський грав Умлявфа концерт на цитру „Carnaval von Venedig“ із питомим собі ар-

тизмом, пальму першенства видирав єму п’яніст п[ан] Штолль, обох кілька разів публіка викликувала...“¹⁹

„Гра на цитрі члена „Дванайцятки“ п[ана] Купчинського була тут недостижимою, тут він відіграв своє нове „ІІ Потпурі“ із народних пісень, а одушевлена публіка вимогла, що докинув ще Берноляка фантазію „Моїй любці...“²⁰

* * *

Діяльність „Дванайцятки“ впродовж 1889 та наступних років нині оцінюється у кількох аспектах. По-перше, це був суспільно-культурний захід, через який українська і світова музика й пісня ширилися серед населення, а також відновлювалися вікопомна традиція, відроджувались українство і національна свідомість; по-друге, вандрівки студентської молоді і хору „Дванайцятка“ давали змогу виявити національні „музичні сили“, на-самперед вокальні, крім того, „дебютувати перед широкою публікою і заявити про себе“ талантам, водночас пропагувати українське музичне та хорове мистецтво; по-третє, упродовж виступів „Дванайцятки“ демонстрували свої композиторські здобутки національні композитори старшого покоління — М. Лисенко, М. Вербицький, І. Лаврівський, А. Вахнянин та інші, водночас молоді, які робили перші публічні кроки, а серед них був композитор і цитрист Є. Купчинський. Усі кошти, які збиралі вандрівки „Дванайцятки“, призначались на спорудження будинку українського театру. Хто уважно „слідив за національним рухом того часу,— писав один з активних учасників „Дванайцятки“ В. Садовський,— той мусить много неочікуваних появ перед життя-буття русинів приписати тим двом вандрівкам...“²¹ Заходи „Дванайцятки“ та раніших західноукраїнських вандрівок слугували живим прикладом для національного відродження інших слов’янських недержавних народів. І в них пісня була понад усе! Інший учасник „Дванайцятки“ К. Студинський у промові перед виступом „Дванайцятки“ у Тернополі (15 вересня 1889 р.) відзначав: „Коли народи падали, коли все а все втратили, людова пісня була тим чинником, що здвигнула народ, що знову привела його до життя. І в нас у народній пісні [...] виразилось усе, що обходить цілий народ. Тому ми мусимо плакати цю народну музу, мусимо віддати їй те, на що вона заслужила, зберігаючи в тій добі, коли всі нас відцуралися, нашу національність. А це важке завдання припало [...] молоді. Вона розуміє це...“²²

Діяльність „Дванайцятки“ і її програмні завдання — сьогодні гордість для нащадків. Відродження пам’яті народу є прикладом того, що ніколи не повинно втрачати своєї актуальності.

Олег АНТОНОВИЧ

¹⁴ Діло (Львів).— 1889.— 19 верес.— Ч. 201—202.— С. 3.

¹⁵ Там само.— 12 верес.— Ч. 196.— С. 2.

¹⁶ Там само.— 14 верес.— Ч. 198.— С. 2.

¹⁷ Там само.— 17 верес.— Ч. 200.— С. 1. Див. також: Горак Я. Вокально-виконавська та диригентська діяльність Володимира Садовського.— С. 10.

¹⁸ Там само.— 12 верес.— Ч. 196.— С. 2.

¹⁹ Там само.— 17 верес.— Ч. 200.— С. 1.

²⁰ Там само.— 19 верес.— Ч. 201—202.— С. 3.

²¹ Йдеться про вандрівки 1899 і 1890 рр. Див.: Горак Я. Вокально-виконавська та диригентська діяльність Володимира Садовського.— С. 11.

²² Студинський К. В духовній семінарії у Львові...

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

ПРИЗАБУТИ ПОРТРЕТИ ГРИГОРІЯ КУЗЬМИ ПЕНЗЛЯ ІВАНА ТРУША

Визначна роль Івана Труша у мистецько-культурному житті України як маляра і громадсько-культурного діяча, організатора західноукраїнського мистецького життя і талановитого публіциста нині не викликає сумнівів. Про це свідчить чимало публікацій у періодичних виданнях та розвідок мистецтвознавців, істориків, літераторів. Хоча єдиної, на жаль, вичерпної, повної за фактажем і вільної від різних непрофесійних (після Другої світової війни часто ідеологічних) оцінок, праці про Івана Труша досі немає. Немає також повної бібліографії та, головне, повного списку його творів. А працював І. Труш у різних мистецьких жанрах, серед яких виділяється портретний жанр. Крім того, у кожній з поважніших праць, яка з'явилася про митця до 1991 р., наприклад, І. Франка, В. Хмурого, В. Ласовського, Г. Острівського, Я. Нановського¹ та інших, зазвичай не розглянуто його творчості у комплексі мистецтвознавчих та історичних процесів, що відбувались в Україні (про порівняльний мистецтвознавчий аналіз із західноевропейським мистецтвом, наприклад, портретного жанру кінця XIX — перших трьох десятиліть XX ст. взагалі не мовиться, хоч художник здобував мистецьку освіту і часто перебував на Заході та тяжів до західноевропейських традицій).

Названі роботи переважно оглядові та, крім Франкової, зазвичай препаровані цензурою. І це стосується майже всіх праць, які з'явилися після „золотого вересня“. Останнє засвідчене передусім у розкритті повноти фактів про життя і працю художника, контактів із визначними особистостями України і їхньої оцінки, вичерпності списків його творів. Нині немає об'ємних публікацій про І. Труша і його творчість, а ті, які з'являються, переважно стосуються окремих сторінок його життя, пам'яті про нього і зберігання його творів².

Сподіваємось, що невдовзі з'явиться повна — у вигляді широкого монографічного дослідження — оцінка творчості Івана Труша. Насамперед це стосується показу індивідуальності митця, творчої манери і стилю його праці, висвітлення його неоромантичних і сюрреалістичних проявів в українському та загальноєвропейському контексті³. Насамперед треба розпочати складання загального каталогу його творів, у тому числі тих, які зберігаються за кордоном, а також встановлення їхньої автентичності (фальсифікатів І. Труша є чимало). З'являються й інші проблеми. Так, серед низки портретів, які відомі, а ще більше тих, які нещодавно виявлені та оприлюднені, бракує автентичних назв* і дат виготовлення. Для деяких із них, які вже фіксують каталоги, не завжди зрозумілі назви: „Портрет Нілюс“.

У публікації зроблено спробу звернути увагу громадськості та спеціально дослідників-мистецтвознавців на два призабуті портрети роботи Івана Труша зі зображенням Григорія Кузьми, котрі малювані наприкінці 1911 та 1912 рр.

Перший портрет намалював Іван Труш на замовлення президії матірного Товариства „Просвіта“ у Львові, другий — на особисте прохання портретованого Григорія Кузьми. Перший до Першої світової війни зберігався в Українському національному музеї Товариства „Просвіта“ у Львові та прикрашав його виставкові зали, пізніше (у 1920-х рр.) переданий у депозит у Національний музей у Львові (нині — Національний музей у Львові імені митрополита А. Шептицького), де міститься досі (НМ у Львові, 34743. Ж — 678); другий — як релікtna родинна пам'ятка, постійно зберігався і переходив упродовж чотирьох поколінь від родини Кузьмів до родин Макухів, Мельників, Купчинських (нині спадкоємицею портрета є Лариса Купчинська, пра-правнучка Григорія Кузьми).

¹ Франко І. Малюнки Івана Труша [З нагоди його виставки у Львові, Падолист—грудень 1899 р.] // Літературно-науковий вісник (Львів).— 1900.— Т. IX, кн. II.— С. 59—63; Хмурій В. Українське мальарство. Іван Труш. — Харків, 1931.— 37 с. + 12 іл.; Ласовський В. Іван Труш [Передмова] // Іван Іванович Труш. 1869—1941. Каталог посмертної виставки.— Львів, 1941.— С. 9—14; Острівський Г. С. І. І. Труш: нарис про життя і творчість.— К., 1955.— 34 с. + 22 іл.; Нановський Я. Іван Труш.— К., 1967.— 87 с.; Іван Труш: каталог творів / Авт.-упоряд. Я. Нановський.— Львів, 1973.— 36 с.

² Пор.: Ямаш Ю. Труш малює Каменяра. Образ Івана Франка у творчості Івана Труша.— Львів, 2008.— 156 с.; Біла О. Портрети громадських діячів пензля І. Труша в збірці Національного музею у Львові ім. А. Шептицького (у контексті дослідження співпраці митця з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові) // Збереження і дослідження історико-культурної спадщини в музеях збірках: історичні, мистецтвознавчі та музееологічні аспекти діяльності. Доповіді та повідомлення. Міжнародна наукова конференція, 27—29 верес. 2013 р.— Львів, 2013.— С. 10—29; Семчишин-Гузнер О. Збірка портретів очільників Товариства „Просвіта“ у Львові 1868—1919 рр. у Національному музеї у Львові ім. Андрея Шептицького // Народознавчі зошити (Львів).— 2014.— Листоп.— груд.— № 6 (120).— С. 1343—1354; ії ж. Галерея портретів визначних діячів Наукового товариства ім. Шевченка // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія.— Київ; Львів; Тернопіль, 2016.— Т. 3.— С. 365—368; Кондаурова Г. Іван Труш у створенні портретної галереї Наукового товариства імені Шевченка у Львові // Вісник НТШ.— Львів, 2012.— Ч. 47.— С. 25—29 та ін.

³ Деякі спроби у цьому напрямку зауважено у праці Т. Басанець (Iwan Trusch. Ein europäischer Maler aus der Ukraine.— Aachen; Düren, 1997), щоправда, автор їх не завжди послідовно і переконливо розкриває та аргументує.

* Див. далі.

На сьогодні, за даними каталогів і різних рукописних описів, відомо, що Іван Труш намалював близько 90 портретів (разом із варіантами та авторськими копіями). Йдеться лише про ті, які нині відомі, а не всі, які художник написав упродовж свого життя. Це число намальованих І. Трушем портретів набагато більше й сягає, напевно, цифри стокілька десят (але в жодному разі не 350, як пропонує дехто). Водночас зауважимо, що навіть із тих портретів, які нині відомі в науці, збереглися не всі. Деякі викликають сумнів, чи належать пепзлю І. Труша (напр., Петро Огоновський).

Список осіб, портрети яких писав І. Труш, такий: Володимир Антонович (1898)*, Олександр Борковський, Дружина Рудольфа Бравна (1930), Іван Брик (1936), Пані Буберова (1930-ті рр.), Федір Вовк, Тит-Євген Войнаровський-Столобут, Михайло Галущинський (1923, 1927), Сидір Громницький (1930—1931), Борис Грінченко, Михайло Грушевський (1900-ті рр.), Теофіл Дембінський (1928), Аріадна Драгоманова (пізніше дружина І. Труша, 1901—1905 та ін. роки), М. Драгоманова (?), Рада Драгоманова (1900), Степан Дубравський (1898), Василь Дядинюк, Павло Житецький, Михайло Жученко (1898), Іван Кивелюк, Ілля Кокорудз (1930), Ярослав Колтунюк, Олександр Кониський, Андрій Корнелля, Лариса Косач (Леся Українка) (1900), Іван Котляревський (1898), Володимир Левицький, Кость Левицький (1925), Катря Лисенківна (1898), Микола Лисенко (1898), Осип Маковей, Михайло Малецький (1938), Єлизавета Милорадович (1898), Юліян Мудрак (1921), Василь Нагірний, Іван Нечуй-Левицький, Омелян

Огоновський, Петро Огоновський (?), Євген Олесницький, Степан Онишкевич, Дмитро Пильчиков (1898), Осип Роздольський (кін. 1890-х рр.), Щасний (Фелікс) Сельський (1920-ті рр.), Юліуш Словашецький (кін. 1880-их рр.), Пані Слоневська (1928), Степан Смаль-Стоцький, Р. Сосоновський, Володимир Старосольський (1898, 1933), Степан Танчаківський, Олексій Торонський, Іван Труш (автопортрети (поч. 1890-х рр., 1920-ті рр. та ін.), Іван Труш — батько художника, Мирон Труш — син художника, Аріадна Труш — донька художника (1920-ті, 1930-ті рр.), Степан Федак, Йосип Фолис, Іван Франко (1897, 1940 та ін. у варіантах), Євген Чикаленко, Маркіян Шашкевич (1911), Тарас Шевченко, Андрей Шептицький (1900 — поч. 1910 рр.), Броніслав Янів та ін. До цього переліку належить портрет Григорія Кузьми (1912). Крім названих, виявлено п'ять жіночих і чоловічих портретів,

особи яких досі не ідентифіковані. Вони у каталогах та літературі називаються „Жіночий портрет“, „Портрет чоловіка“, або просто „Невідома“ чи „Невідомий“⁴.

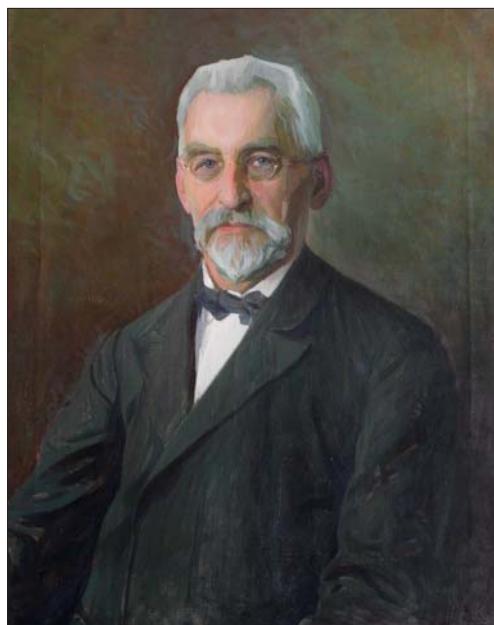
Нині, на жаль, ніхто точно не знає, скільки І. Труш намалював портретів. Про це художник ніде не згадав, губляється у цьому питанні дослідники. Особливі труднощі супроводжує облік тих портретів, які виконувались на замовлення приватних осіб. Доля більшості сьогодні не відома. Не знаємо навіть імен портретованих, а було їх багато, не говорячи про місце зберігання творів. Певна частина цих портретів зберігається у приватних зібраннях Львова та в інших містах, частина вивезена і на сучасному етапі перебуває за кордоном.

Серед портретованих І. Трушем осіб, як вказує поданий перелік, переважно визначні особистості національної культури, літератури, мистецтва та науки, почесні члени українських товариств і організацій, здебільшого НТШ та Товариства „Просвіта“, іхні засновники, жертводавці, добродії. Вони не лише постійно замовляли в І. Труші портрети своїх членів, але й зберігали, демонструючи їх у залах своїх основних приміщень, творчі навіть галереї для підкреслення причетності цих осіб до організації і розвитку інституцій, водночас увіковічнюючи пам’ять про них і їх суспільно-культурну працю.

Аналогічно практикували товариства „Дністер“, „Карпатія“, „Краєвий союз кредитовий“, „Сільський господар“ та ін. Безпосередньо підставою часто слугували ювілеї організацій і заслужених та активних їхніх діячів. Так, до 25-ліття заснування НТШ (1898) (спочатку Товариства

ім. Шевченка) товариство замовило в художника портрети трьох своїх фундаторів (Є. Милорадович, Д. Пильчикова та М. Жученка)⁵, до 100-ліття виходу друком „Енеїди“ — портрет І. Котляревського, а ювілейний комітет на чолі з В. Гнатюком в І. Труші замовляє до 25-ліття літературної праці портрет Івана Франка. Так само діяло Товариство „Просвіта“ та інші інституції: до 70-річчя почесного члена товариства був написаний портрет Степана Дубравського (1898), назустріч урочистостям, пов’язаним із вшануванням організатора „Руської Трійці“ 1911 р. був створений портрет Маркіяна Шашкевича, до 70-річчя почесного члена „Просвіти“ і „Дністра“ був намальований портрет Григорія Кузьми (1912) і т. д.⁶

Із волі замовників, рідше — портретованих осіб та зацікавлень самого Івана Труша, нині по декуди збереглося у художніх варіантах чи автор-

Григорій Кузьма. Кін. 1911—1912 р.
(НМ у Львові, 34743. Ж - 678)

* Деякі роки намалювання портретів, які зазначені у дужках, потребують додаткових уточнень.

⁴ Іван Іванович Труш. 1869—1941. Каталог посмертної виставки.— Львів, 1941.— С. 28; Іван Труш. Твори з приватних зіброк...— Львів; Київ, 2005.— С. 29, 56, 116 та ін.

⁵ Див.: Кокорудз І. Справовдане з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за рік 1898 // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1899.— Т. XXVII, кн. I.— С. 12—19.

⁶ Багато деталей з приводу названих та інших праць художника див.: Біла О. Портрети громадських діячів пепзля І. Труша...— С. 12—25; Семчишин-Гузнер О. Збірка портретів очільників Товариства „Просвіта“ у Львові...— С. 1343—1354.

ських копіях по два і більше портретів одних і тих самих осіб. Найчастіше поява подвійних портретів пов’язана з причетністю особи, зокрема якщо мовиться про замовника-установу, до діяльності установи, кожна з яких за заслуги цих осіб замовляла портрет.

Відомі два різні портрети В. Антоновича, два портрети Лариси Косач (Лесі Українки) — один із них авторська копія, виготовлена у зв’язку з тим, що перший автентик потрапив у галерею Л. Пінінського⁷, два портрети доньки І. Труша — Аріадни, М. Драгоманова, Є. Олесницького, М. Галущинського, В. Старосольського, М. Лисенка. Про портретування композитора І. Труш у листі до М. Грушевського зазначає: „Тут [у Києві] зачав я малювати Лисенка на ново, а в страстний тиждень докінчу“⁸. Чимало осіб малював І. Труш кілька разів: І. Франко має до десяти варіантів прижиттєвих і створених після смерті портретів (Ю. Ямаш), А. Драгоманова — Труш — дружина художника — чотири портрети різного часу та розміру і т. д.

Крім того, певну кількість портретів Івана Труша втрачено, передусім у радянський час у Львові. Попри те, що йдеться про високе мистецтво творів, їхню унікальність і те, що їх створив видатний майстр України Іван Труш, чимало їх спочатку було вміщено у Спецфонд. А згодом багато з них знищено, оскільки зміст їх не відповідав засадам ідеології панівної влади окупантів. Особливо масово це відбувалося 1952 р. Основною підставою відбору для знищення портретів була діяльність портретованих осіб, імена яких влада віднесла до т. зв. ворогів народу та українських буржуазних націоналістів. Згоріли портрети таких осіб, як Іван Брик, Володимир Левицький, Кость Левицький, Євген Олесницький (два портрети), Степан Федак, Андрей Шептицький (два портрети) та ін⁹. Тоді ж було вилучено з фондів і знищено тільки з Національного музею у Львові, де вони зберігались, 1728 експонатів. Головними розпорядниками і виконавцями цього акту вandalізму стали, як нині відомо, В. Любчик, М. Пигель, І. Панченко та О. Кущ¹⁰.

Григорій Кузьма — відомий суспільно-культурний діяч Галичини другої половини XIX — ХХ століття, правник, краєзнавець, фундатор численних товариств і організацій, приватних українських стипендій. Народився він 10 лютого 1842 р. у с. Білому Камені біля Золочева у селянській родині. Навчався в золочинській школі, згодом у гімназіях у Бережанах і Львові. Закінчив правничий факультет Львівського університету і працював, починаючи зі студентських років, у різних судових установах міст і містечок Галичини: Глиннянах,

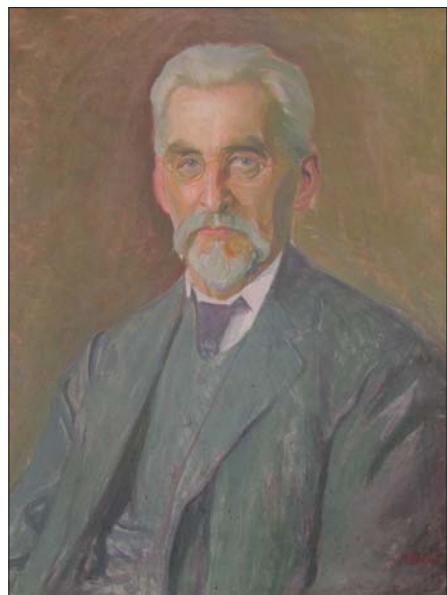
Великих Мостах, Коломиї, Калуші. Всюди організовував просвітні заклади і читальні. У Коломиї став головою „Бесіди“, у Калуші заклав українську читальню Товариства „Просвіта“ і побудував „Народний Дім“. Постійно представляв кредитову кооперацію Галичини. Як судовий урядовець, здобув славу справедливої людини, ідеалом якої були правда життя і закон. 1887 р. Григорій Кузьма став радником Крайового суду в Тернополі, згодом у Львові обійняв посаду радника Апеляційного суду, а дещо пізніше радника цісарського двору у Відні. У Львові також виконував обов’язки голови Надзвичайної ради товариства „Дністер“, сприяв розбудові Українського педагогічного товариства, організував фонд для сиріт, водночас повсякdenno фінансово підтримував сільську та ремісничу молодь. Був фундатором учнівської бурси в Золочеві і засновником першої стипендії для українських правників, став почесним членом багатьох українських товариств і організацій, в тому числі „Просвіти“ та Українського педагогічного товариства.

У Тернополі, Львові, Відні та інших більших чи менших містах Григорій Кузьма завжди перебував у колі інтелектуалів, освічених людей, незалежно від віку, посади, суспільного становища. Його приятелями серед українців були Омелян Партицький і Олександр Барвінський, Іван Франко і Михайло Грушевський, Кость Левицький і Володимир Старосольський та інші представники національно свідомої молоді. З його допомогою М. Грушевський локалізує відоме літописне „Рожне поле“, В. Гнатюк уточнює місцезнаходження та зміст старовинних церковних книг на Золочівщині. Він дописує до газети „Діло“ та інших часописів, залишає цінні, досі ненадруковані, спогади.

Помер Григорій Кузьма 30 жовтня 1918 р. Похований на Личаківському цвинтарі (його гробниця — через стежку від могили Івана Франка).

Якщо перший варіант портрета Григорія Кузьми фіксується у музеїчних і авторських каталогах, його згадують деякі наукові та науково-популярні праці, то другий, що міститься у родинній збірці, донедавна був взагалі невідомий.

1968 р., власне, напередодні 100-річчя від народження Івана Труша, про його існування було вперше повідомлено мистецтвознавця Я. Нановського. Проте у „повному“, як тоді мовилось, каталогі з творів І. Труша, складеному до вказаного ювілею, згадка про портрет не була вміщена. (Не згадано також і твір, який зберігається у Національному музеї.) У середині 1990-х рр. із портретом ознайомився (навіть зняв копію) мистецтвознавець О. Сидор. Але далі цього не пішло. Відтоді і пізніше портретом, як пам’яткою мистецтва пенз-

Григорій Кузьма. 1912 р.
(Приватна колекція)

⁷ Біла О. Портрети громадських діячів пензля І. Труша... — С. 19.

⁸ Гордієнко Б. Листи художника Івана Труша // Архіви України (К.). — 1966. — № 2. — С. 65.

⁹ Див.: Каталог втрачених експонатів Національного музею / Автори-упоряд. В. Арофікін, Д. Посацька. — К.; Львів, 1996. — С. 37, 44.

¹⁰ Там само. — с. 7—18.

ля І. Труша, ніхто не цікавився, не описував, тим більше, не досліджував окрім чи в контексті творчості художника. Останнє, напевно, пов’язано з тим,— що сьогодні ніхто (не мовиться про якийсь синтез, а звичайну порівняльну аналітику) спеціально не цікавиться портретним жанром І. Труша... А мистецький рівень портрета Г. Кузьми далеко не пересічний. Він не є авторською копією із першого портрета, який був писаний правдоподібно, з натури цієї неординарної у нашій культурі особи. Вперше публічно відомості про існування цього портрета оголошено лише у 1997 р., вдруге — 2005 р.¹¹

Історія, як створювалися перший і другий портрети, не цілком достеменно відома. Внучка Г. Кузьми Лідія Макух-Мельник пов’язує його появу з 70-літтям діда. (Дехто помилково його датує 1908 р.) Отже, перший з’явився напередодні 1912 р. Вона навіть зауважувала, що дідо спочатку зовсім не виявляв бажання позувати І. Трушеві для портрета, до чого змушували його приятелі — львівські просвітники, які готувалися відзначати заслуги Г. Кузьми.

Щодо другого портрета, то все починалося з того, що на початку І. Трушеві було запропоновано для портрета лише фотографію діда і тільки пізніше він погодився відвідувати майстерню мальяра. І це за умов, що І. Труш особисто знав Г. Кузьму і всю його родину — дружину Емілію, доньок Олександру (заміжньою за правником Теофілом Макухом, її портрет пензля Івана Труша втраче-

ний), Климентину (заміжня за каноніком Леонідом Лужницьким) і сина Костянтина (загинув під час війни у 1915 р.). Пізніше (30-ті роки) Т. Макух, як аматор і меценат образотворчого мистецтва Львова, часто відвідував Івана Труша на вул. Обводовій, 28 (нині — вул. І. Труша).

Другий портрет Г. Кузьми писаний на полотні (розмір 74 × 54 см) олійними фарбами. Зображення подано майже в анфас із легким поворотом праворуч. Портретований одягнений у блузу, під якою чітко проглядається такого самого кольору камізелька, виділяється білий комір сорочки і темного кольору краватка. Картина виконана в темно-зелених і брунатних барвах, загалом близька до кольорової гами портретів П. Житецького, М. Лисенка та деяких інших портретів Івана Труша. Лицьову внизу (на рукаві) підпис художника темно-червоними фарбами „Ів. Труш“.

Портретна спадщина І. Труша об’ємна і займає місце „великої мистецької якості“ в історії національного мистецтва та культури. Про це свідчать також портрети Григорія Кузьми. Майбутня праця над ними —крім поглиблого мистецтвознавчого аналізу в контексті тогодчасних творчих манер і стилів Європи, що він їх повноцінно репрезентував — повинна зосереджуватись і на пошуку та виявленні нових, досі невідомих мистецькому загалу творів мальяра, порозкиданіх, як відомо, у приватних та державних збірках в Україні та в усьому світі.

О. А.

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛЯРИ

2017 р. знаному українському історику, доктору історичних наук, професору, дійсному членові НТШ Миколі Григоровичу Крикуну виповнилося 85 років.

Народився М. Крикун 9 травня 1932 р. на Житомирщині. Від народження перебував у сиротинцях, тому все життя був змушений самостійно вирішував-

ти свою долю, часом опиняючись у драматичних ситуаціях. Особливо тяжкі випробування чекали його під час Другої світової війни, коли разом із сиротинцем він опинився у Росії, а пізніше у далекому Узбекистані. Після закінчення війни опинився у дитячому будинку в Стрию. Цупкий до життя підліток не погодився зі спрямуванням його у систему профтехосвіти, до ремісничого училища, що часто було традиційною долею вихованців дитячих будинків, визначеного радянськими „інструкціями“. Юнак прагнув далі навчатися у середній школі і невдовзі закінчує СШ № 5 у Стрию

та вирішує здобувати вищу освіту. Спочатку він подав документи до привілейованого московського Інституту міжнародних відносин, де готовували радянських дипломатів. Складав успішно іспит з німецької мови (від інших іспитів був звільнений як медаліст), але був змущений забрати документи і перебратися до Львова. Один семестр навчався у Львівському політехнічному інституті у Львові, а 1952 р. вступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка (нині — Львівський національний університет імені Івана Франка (ЛНУ)). Все життя Ювіляра, за винятком періоду від вересня 1957 р. до березня 1958 р., коли він вчителював у СШ с. Гірського Мединецького р-ну Дрогобицької обл., пов’язане з цим університетом, тут він пропрацював до виходу на пенсію у 2012 р.

Фах історика високо цінувався у радянській державі, про істориків говорили як про „бійців ідеологічного фронту“. Однак Миколу Григоровича цікавили не гучні і надумані „ перемоги“ комуністичної влади, а справжня документальна історія українських земель. Тоді на історичному факультеті працював відомий український історик, справжній знавець ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи професор Дмитро Попилевич (1897—1974), який очолював кафедру іс-

¹¹ Альманах 95/96 / Львівська академія мистецтв. Ред. колегія: І. Голод, О. Голубець, З. Тканко.— Львів, 1997.— С. 85; Іван Труш. Твори з приватних збірок / Упоряд. І. Завалій, Т. Лозинський, О. Сидор.— Львів; К., 2005.— С. 69 (Інститут колекціонерства мистецьких пам’яток при НТШ).

торії південних і західних слов'ян. З цим ученим і кафедрою пов'язав своє життя і діяльність молодий історик. Микола Григорович завжди зберігав і зберігає глибоку повагу і добру пам'ять про свого вчителя і після тривалих зусиль підготував та видав 2017 р. неопубліковану книжку Д. Похилевича „Нариси з історії селян Великого Князівства Литовського другої половини XIV — першої половини XVI століття“.

З квітня 1958 р. М. Крикун став працювати старшим лаборантом кафедри історії південних і західних слов'ян ЛНУ ім. І. Франка. Це стало початком його активного життя в науці. Працюючи згодом на тій самій кафедрі асистентом (1960—1970), доцентом (1971—1984), завідувачем (1984—1992), професором (1993—2012, з 2010 р. кафедра змінила назву на історії Центральної та Східної Європи), Микола Григорович не полішив захоплення новочасною історією українських земель, використовував кожну можливість для опрацювання документальних матеріалів тієї епохи, що так драматично відобразилася на історії українського народу. Він збирав матеріали в історичних архівах та рукописних відділах бібліотек України, Росії, Білорусі, Литви, Польщі, що дало йому змогу вивчати широкий спектр суспільного життя на українських землях XVI—XVIII ст. В епіцентрі його наукових зацікавлень опинилися питання демографії, аграрних відносин, адміністративного устрою Правобережної України, українського козацтва тощо. Можна сміливо стверджувати, що всі його дослідження ґрунтуються на глибокій документальній базі, а сам він належить до нечисленного грони найкращих знавців історичних джерел до історії України вказаного періоду. Увага і повага до історичного джерела завжди залишалися наріжним каменем діяльності Крикуна-історика, який був і є прихильником ранкеанської засади *ad fontes*.

Дослідницька діяльність Миколи Крикуна закономірно розпочалася під керівництвом професора Д. Похилевича, який спрямував його на вивчення аграрних стосунків у Подільському воєводстві у XVIII ст. Однак той, зрештою, глибоко зацікавився населенням цієї території. Результатом дослідження став захист 1965 р. кандидатської дисертації „Народонаселення Подільського воєводства в XVII—XVIII ст. (1629—1776 рр.)“.

Зауважимо, що час, коли розгорталася наукова діяльність Миколи Григоровича, не сприяв об'єктивному дослідженням історії України, а тим паче, якогось „давнього періоду“. Радянська бюрократія від науки вимагала „вивчення“ питань „будівництва соціалізму“, „боротьби робітничого класу“ тощо. Проте М. Крикун не полішив своєї тематики, розширяючи коло малознаних і недосліджених проблем минулого українського народу.

У незалежній Україні М. Крикун сповна використав нові можливості для фахової наукової роботи. 1992 р. він захистив в Інституті історії України НАН України докторську дисертацію на тему „Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України у XV—XVIII ст. (воєводства і повіти)“. Всі напрацювання, котрі нагромадилися у „шуфляді“ вченого, тепер оприлюднено у монографіях, джерельних публікаціях, статтях і рецензіях.

Як дослідник Микола Григорович зробив важомий внесок у вивчення історії українських земель XVI—XVIII ст. Він, зокрема, впровадив у науковий обіг численні незнані і малознані до-

кументальні матеріали з історії Правобережної України, які збагачують наші уявлення про життя українського народу на землях, що ними володіла шляхетська Річ Посполита. Його документальні публікації мають велике пізнавальне значення, спростовують низку міфів і вигадок щодо України та українців, які поширювались у попередній період різними історіографіями. Ці видання він супроводив докладними науковими коментарями й академічним довідковим апаратом.

Глибокі знання джерельного матеріалу, розлога ерудиція спричинили появу численних досліджень Миколи Крикуна з історичної географії України ранньомодерного часу, зокрема щодо локалізації населених пунктів українських воєводств, а згодом — узагальненої картини адміністративно-територіального устрою Правобережної України в XV—XVIII ст. Завдяки ретельній роботі з джерельним матеріалом дослідникові після тривалих студій вдалось відновити демографічну картину руху населення Правобережної України ранньомодерного періоду. Зокрема, йому належить опрацювання виселення Петром I мешканців з Правобережної України в Лівобережну у 1711—1712 рр., на що пішло не менше 25 років.

Багато своїх інших напрацювань документального й аналітичного плану вчений опублікував у виданнях НТШ. До них, зокрема, належать такі: Земські уряди на українських землях у XV—XVIII ст. // Записки НТШ. Львів, 1994, т. CCXXVIII; Реєстри димів Правобережної України останньої чверті XVIII століття // Там само, 1999, т. CCXXXVIII; Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Там само, 2002, т. CCXLIII; Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття // Там само, 2006, т. CCLII.

На основі нововідкритих документів стосовно Богдана Хмельницького і Подільського полку XVII ст., а також його полковника Остапа Гоголя М. Крикун дослідив епізоди історії правобережного козацтва та гетьманів у вказаному регіоні. Певним підсумком документального вивчення українського козацтва стала книжка „Між війною і радою: козацтво Правобережної України в другій половині XVII — на початку XVIII століття. Статті і матеріали“ (Київ, 2006).

Одним зі здобутків археографічних студій Миколи Григоровича стало перевидання 1996 р. магістерської дисертації М. Грушевського „Барське старство“, виданої наприкінці XIX ст. невеличним накладом. Дослідник супроводив працю розлогим науковим коментарем, великою післямовою, в якій показано історію появи цієї унікальної книги та її пізнавальне значення, а також покажчиками. Він став також співавтором узагальнювальних праць з історії Центрально-Східної Європи (2001) та історії Польщі (2002), низки інших науково-історичних видань.

За наукової редакції Миколи Крикуна вийшли друком численні дослідницькі монографії. Зокрема, велика робота з підготовки до публікації монографії свого колеги, відомого українського історика, професора Львівського університету Василя Інкіна (1922—1999) „Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI—XVIII ст.: Історичні нариси“ (Львів, 2004) — її довелося серйозно доопрацювати.

Микола Григорович є дуже вимогливим і прискіпливим до комунікацій у фаховому цеху і гро-

мадському середовищі, виборі видань для публікації своїх напрацювань, добору і роботі з учнями. Він не є публічним істориком і не прагне „засвітитись“ на шпалтах ЗМІ чи екранах ТВ, віддаючи перевагу ретельним кабінетним студіям над історичними джерелами. Вчений є прикладом рідкісного працелюбства, фахової сумлінності, людської гідності та скромності.

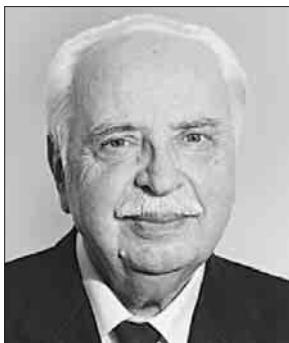
2004 р. Миколу Крикуна обрано дійсним членом НТШ, 2007 р.— Заслуженим професором ЛНУ ім. І. Франка. У 2003 р. він отримав нагороду авторитетного польського історичного часопису „Przegląd Wschodni“ за краще закордонне видання з історії Польщі, а 2012 р. був обраний почесним доктором (doctor honoris causa) Університету

Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща).

У 2012 р. наукова громадськість відзначила 80-річчя Миколи Крикуна, підготувавши науковий збірник на пошану ювіляра („Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя“ / Ред. кол.: О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць, О. Купчинський, Н. Яковенко. Львів, 2012), виданий під егідою Наукового товариства ім. Шевченка.

Переступивши поріг 85-річчя, Микола Григорович Крикун продовжує невтомно працювати. Можна тільки позаздрити енергії та відданості цієї людини своєму фахові. Нехай так буде якнайдовше!

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

Цього року кандидату медичних наук, старшому науковому співробітнику ДУ „Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України“, професору кафедри управління охороною здоров'я Інституту державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, багаторічному завідувачу відділення

організації медичної допомоги Українського інституту громадського здоров'я МОЗ України, дійсному членові НТШ (від 8 вересня 2017 р.) Олегові Михайловичу Ціборовському виповнилося 85 років.

Народився О. Ціборовський 15 жовтня 1932 р. у м. Києві. 1950 закінчив Київську школу № 24 із золотою медаллю і того самого року вступив на педіатричний факультет Київського медичного інституту (нині — Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця). У 1956 р. працював лікарем у Чернівецькій обл., де очолював Будинок дитини і сільську дільничну лікарню. 1964 р. обійняв посаду молодшого наукового співробітника, а згодом старшого, Київського науково-дослідного інституту охорони материнства і дитинства (нині — Інститут педіатрії, акушерства та гінекології АМН України), а також був вченим секретарем цього закладу. 1975 р. перейшов на педагогічну роботу в Київський медичний інститут старшим викладачем кафедри соціальної гігієни і організації охорони здоров'я. 1981 р. повернувся до Інституту педіатрії, акушерства та гінекології АМН України, де організував та очолив відділ соціальної гігієни і організації охорони здоров'я дітей і матерів.

У 1988—1996 рр.— активний учасник екологічного руху українського товариства „Зелений світ“ та клубу „Спадщина“, товариства української мови „Просвіта“, Народного руху України, українського товариства „Меморіал“ ім. Василя Стуса; депутат і член виконкому райради, голова районного об'єднання національно-демократичних сил, голова райради Конгресу української інтелігенції, кандидат у народні депутати України від Народного руху, учасник Помаранчової революції, засновник і автор Програми Всеукраїнського лікарського товариства, член правління Світової федерації українських лікарських товариств.

1994 р. перейшов на посаду професора кафедри управління охороною здоров'я Українського інституту державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. 1997 р. обійняв посаду завідувача відділення розробки наукового супроводження контролю виконання національних і регіональних програм реформування галузі Українського інституту громадського здоров'я (від 2002 р.— відділення організації медичної допомоги). Від 2005 р. офіційно очолює Сектор історії медицини як провідний науковий співробітник цього ж інституту.

Ювіляр — автор і співавтор понад 300 наукових, науково-методичних і публіцистичних праць, у тому числі 49 монографій, посібників, науково-інформаційних і наукових та науково-методичних видань, переважно в галузі охорони здоров'я, соціальної гігієни та історії медицини; член редколегії журналу „Українські медичні вісті“, інформаційного бюллетеня „Сурмач“, міжнародного журналу „Самостійна Україна“, журналу „Україна: Здоров'я нації“.

Праці вченого заповнюють прогалини воєнних періодів, про які жодної інформації в СРСР не друкували. О. Ціборовський відтворив пам'ять про тридцять лікарів-придніпрянців, двадцять вісім лікарів з Галичини та Буковини. Описав історичні події та умови, в яких працювало Міністерство охорони здоров'я на українських землях. Об'єктом досліджень Олега Ціборовського стала діяльність українських лікарів та вчених наукових і навчальних закладів, органів охорони здоров'я України в галузі соціальної медицини на всіх етапах її розвитку та особливості змін залежно від політичної ситуації і часто злочинних постанов знищення прогресивних учених не лише в період Російської імперії, але й у період тоталітарного режиму СРСР, за якого велику кількість спеціялістів було репресовано і їхні праці, на рівні з тими, хто проживав за межами СРСР, було заборонено. Серед них Сергій Томилін, якого, без перебільшення, можна вважати одним з основоположників соціальної медицини, справжнім енциклопедистом, а також Корчак Чепурківський, Борис Матюшенко, Василь Плющ, Роман Осінчук, Павло Пундій, Павло Джуль та інші, більшість з яких були членами Українського лікарського товариства та НТШ.

З нагоди ювілею щиро бажаємо Олегові Михайловичу міцного здоров'я і ще багатьох років плідної праці!

Зиновія СЛУЖИНСЬКА

У грудні 2017 р. виповнилося 80 років видатному філологу, перекладачеві й письменникові, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка (від 15 грудня 1992 р.), професорові Львівського національного університету ім. І. Франка Андрію Содоморі.

А. Содомора народився 1 грудня 1937 року у с. Вирові (нині —

Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл.) у священичій родині Олександра та Софії Содоморів. У 1944—1953 рр. навчався у середній школі с. Желіхова (нині — Великосілки), 1953—1959 рр.— на відділі класичної філології Львівського університету, який закінчив з відзнакою. 1968 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1959—1960 рр. працював у Львівському обласному архіві, 1960—1964 рр.— в Історичному архіві м. Львова. З 1964 по 2000 викладав на кафедрі латинської мови Львівського медичного інституту (нині — Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького). Від 2002 і до сьогодні працює на кафедрі класичної філології ЛНУ ім. І. Франка (з 2006 р.— професор).

На перекладацькій ниві Андрій Содомора дебютував як один із перших у світі перекладачів щойно віднайденої комедії Менандра „Відлюдник“ (1962; новий переклад — 2017). Почавши з Менандром і грецької поезії¹, Ювіляр поступово розширював свій перекладацький репертуар: у його доробку — переклади найважливіших текстів латинської поезії — як класичної², так і пізньої³ — а також переклади філософської прози⁴, грецької комедії і трагедії⁵.

Багомий внесок Ювіляра і в перекладання новолатинської спадщини — як загальноєвропейської⁶, так і дотичної до України⁷. Працюючи багато років на кафедрі латинської мови Львівського медичного інституту, здійснив також низку перекладів латиномовної медичної літератури (зокрема, „Настанови для тих, хто вивчає хірургію“ Н. Бідлоо, 1979, рос. мовою).

Перекладацька діяльність Андрія Содомори не обмежується класичними мовами. У його доробку є переклади і з романських, слов'янських та німецької мов (серед іншого, „Петер-Нечесаха“ Г. Гоффмана (2007), а також надзвичайно проникливі і тонкі переклади з творів Верлена, Лорки, Лермонтова, що їх автор робив переважно як ілюстрації до своїх перекладознавчих праць).

На окрему увагу заслуговує постійне повернення А. Содомори до уже зроблених перекладів: чимало з опублікованого у 1960—1980-х рр. він переглядає, редактує, а найчастіше — перекладає цілком заново

впродовж останніх років (грецькі лірики, Арнольд з Віланови, деякі твори Горація тощо). Унікальною з цього погляду є книжка „Історія одного перекладу“ (2017), де автор не лише вмістив два власні переклади „Відлюдника“, між якими — понад півстоліття (1962 і 2017), але й розмірковує над своїми підходами до перекладу тоді і тепер.

Андрій Содомора — водночас автор перекладів із понад сотні творів авторів і понад сотні тисяч віршових рядків. Його переклади вирізняються високою художньою культурою, філологічною акуратністю, тонким відчуттям античної поетики і віртуозним відтворенням її засобами українського слова. Продовжуючи перекладацькі традиції Миколи Зерова, Бориса Тена, Григорія Кочура, Ювіляр вписав і власне ім'я до переліку найвидатніших українських перекладачів.

Літературознавча і перекладознавча праця Андрія Содомори нерозривно пов’язана і великою мірою випливає з його роботи як перекладача. У його перекладах завжди видно фахового філолога, а в наукових текстах — досвідченого перекладача-практика.

Аналізуючи закономірності відтворення художнього тексту засобами іншої мови, Андрій Содомора насамперед зосереджується на проблемі неминучих втрат у перекладі, на неможливості „адекватного“ відтворення оригіналу, послідовно відстоює й аргументує тезу про неперекладність художнього тексту.

Характерна риса праць Ювіляра те, що, залучаючи до аналізу переклад, він ніколи не обмежується лише перекладознавчою проблематикою; напаки — його дослідження спрямовані насамперед на якнайглибше осiąгнення оригіналу. Фіксування втрат проявляє в оригіналі те, що втрачено під час перекладу, а вивчення механізмів, що привели до втрат, дає змогу виразніше побачити механізми формування в оригіналі втрачених під час перекладу елементів художності. Можна сказати, що, аналізуючи структуру художності оригіналу через переклад, Андрій Содомора вдається до свого оригінального методу перекладацької деконструкції (особливо, якщо взяти до уваги, що часто в такому аналізі він послуговується власними перекладами, зокрема, й зробленими *ad hoc* — для конкретного дослідження: тобто переклад у таких випадках стає ніби однією з операцій аналізу оригінального тексту).

Андрієві Содоморі як фаховому класичному філологові властива пильна увага до мікрорівня, до малих текстових одиниць, найскрупульозніший аналіз найменшого твору чи навіть рядка, фрази, афоризму. Аналізуючи образний вимір тексту, дослідник особливо пильно приглядається до структури фрази, звукопису, метру — як до важливих факторів образотворення. Найконцентрованіше філологічний метод А. Содомори можна побачити у його праці „Студії одного вірша“ (2006)⁸.

¹ Впродовж 1960—1970-х рр.— численні журнальні добірки, а у 2010-х рр.— повні видання Теогніда (2012), Сапфо (2012), Алкея (2013), Архілоха (2014), а також антологія грецької епіграми (2017).

² Горацій (1982), Лукрецій (1988), Овідій („Метаморфози“, 1985; любовні і скорботні елегії, „Мистецтво кохання“, 1999), Вергілій (2011: вся спадщина, крім „Енеїди“), повний корпус римської елегії (2009).

³ Антологія „Відлууння золотого віку“ (2011), Дистихи Катона (2009), загадки Симфосія (2013).

⁴ Сенека („Моральні листи до Луцілія“, 1996, діалоги, 2016) і Боецій („Розрада від філософи“, 2002).

⁵ Менандр, окремі комедії Аристофана (1980), низка трагедій Есхіла (1990), Софокла (1989) та Евріпіда (1993).

⁶ Арнольд з Віланови (1975; новий переклад — 2011), поезія вагантів (спільно з М. Борецьким, 2007).

⁷ „Подорож“ В. Рубрука (в журналі „Всесвіт“, 1976), „Пісня про зубра“ М. Гусовського (2007), численні переклади в антологіях давньої української літератури (Павло Русин та ін.).

⁸ А починав А. Содомора свою літературознавчу працю з вивчення давньогрецької лірики (статті у фахових журналах у 1960-х рр. і дисертація „Художня майстерність лесбійських ліриків і проблеми поетичного перекладу“

Такий зіставний підхід до тексту, глибоке знання античної літератури і тонке відчуття українського слова неминуче розширили коло наукових зацікавлень Ювіляра і привели його до студій над українською поезією. Окрім тих самих питань поетики, в українських текстах він спеціально зосереджується на типологічних і генетичних відлуннях, зв’язках з античною літературою: у формах, ідеях, образах, фігурах мови і в способі поетичного вислову. Окрім згаданих „Студій одного вірша“ і численних публікацій у періодиці, ця українська лінія найвиразніше проявилася у книжці „Шевченків садок і Франкове поле“ (2015).

Не стоїть Ювіляр осторонь і сучасних проблем української мовної культури: активно коментує тривожні мовні тенденції, бере участь у правописних дискусіях. Це численні виступи у пресі і статті у журналах, у т. ч. мовні погляди Ювіляра резюмовані у книжечці „Від слова до серця, від серця — до слова“ (2012).

Як дослідникові і мислителеві Андрієві Содоморі властивий широкий погляд на філологічні й загальногуманітарні проблеми. З дивовижною майстерністю він поєднує найприскіпливіший аналіз найменшої одиниці тексту чи думки з найширшими культурологічними горизонтами, на які його виводить цей аналіз. Найкраще цю широту підходу видно в його авторських коментарях до „Дистихів Катона“ (2009) і „Загадок Симфосія“ (2013) і особливо — в „Афористичних етюдах“ (2016). У такому ключі побудовані й численні публічні лекції Ювіляра (серед найновішого можна згадати цикл лекцій в театральній студії Н. Половинки „Слово і голос“, читаних упродовж 2017 р.).

Андрій Содомора — близький лектор. Своїми публічними лекціями, численними виступами на телебаченні і радіо, публікаціями й інтерв’ю в пресі, зустрічами зі студентами і школярами — не менше, ніж книгами⁹ — він робить вагомий внесок у популяризацію античності і філології.

Уся творчість Ювіляра пройнята теплотою і глибокою повагою до минулого. Відчуття обов’язку зберегти пам’ять про вчителів, колег, про людей, з якими зводила його доля, сприяло проявленню однієї з найяскравіших граней його таланту: Андрій Содомора — близький мемуарист. У своїх численних спогадах він не просто зберігає пам’ять про дорогих йому людей — він із дивовижною майстерністю створив галерею літературних, настроєвих портретів і, врешті, зумів зафіксувати атмосферу, у якій жило і яку творило ціле покоління інтелігенції. Героями цих портретів виступають не лише відомі науковці, але й звичайні трудівники, які, не залишивши помітного сліду в історії науки, були все ж тими людьми, що творили епоху, зберігали і передавали культурну і фахову традицію. Найяскравіші з таких портретів становлять книжку „Лініями долі“ (2003), одне з найкращих українських видань, де відтворюється жива атмосфера минулого академічної спільноти.

Особливе місце в доробку Андрія Содомори належить унікальному філологічному романові „Під чужою тінню“ (2000). Цим текстом автор створив

надзвичайний своєю атмосферністю образ філолога в нероздільній єдності життя і праці. Все своє життя, його окрім етапів і подій він оглядає через призму роздумів над словом, а роздуми над словом наповнюю особистими, інтимними переживаннями. Ця книжка — дивовижний зразок інтелектуальnoї біографії, дивний сплав філології і життя.

Іноді важко провести чітку межу між писаною тонким художнім пером мемуаристикою Андрія Содомори і його, також наскрізь біографічною, художньою прозою, сповненою такою самою ностальгійністю, таким самим трепетним образом минувшини і — врешті — такою ж філологічністю.

Якщо не брати до уваги „Під чужою тінню“, то загалом Ювіляр працює в малих жанрах: есеї, образки, етюди чи прекрасні новели в традиціях Стефаника чи Гриневичевої; зрештою, найчастіше його тексти не вкладаються в межі традиційних жанрів.

Проза А. Содомори сповнена тонкого ліризму, він — поет межевих, переходних, ледве словових станів і малих, близьких, приватних просторів, пастельних кольорів і відтінків сірого, деталі і речі, затишку і простоти, минуточності і минання, осіннього смутку і самотності наодинці з природою і словом. Ця проза — унікальне і самобутнє явище в сучасній українській літературі.

Як письменник Андрій Содомора дебютував на сторінках журналу „Жовтень“ (нині — „Дзвін“) повістю про Горація (1982). Згодом виходять його книжки „Наодинці зі словом“ (1999), „Під чужою тінню“ (2000), „Сивий вітер“ (2002), своєрідний диптих „Сльози речей“ (2010) і „Усміх речей“ (2017).

Андрій Содомора виступає і як поет: в його доробку дві збірки — „Наодинці зі Львовом“ (2005) і „Пригорща хвилин“ (2007; 2012). Античні теми, алюзії, образи, філологічні роздуми, класичні віршові форми (серед них —сонети і поезія в традиціях грецької епіграми) — ознаки стилю класичного поета *doctus*, які зближують поетику Андрія Содомори з поетикою неокласиків.

Андрій Содомора — член Національної спілки письменників України (1981), дійсний член НТШ, член редколегії журналу „Дзвін“.

Багаторічну працю Ювіляра відзначено численними літературними преміями: ім. М. Рильського (1986), О. та Т. Антоновичів (2004), ім. М. Возняка (2008), ім. Г. Кочура (2010), ім. Р. Федорова (2012), медаллю Спілки письменників України „Почесна відзнака“ (2007), срібним орденом „За інтелектуальну відвагу“ Капітули незалежного культурологічного часопису „Ї“ (2009), відзнакою „Книга року 2010“ веб-порталу „ЛітАкцент“, почесною грамотою НТШ в Америці. Від 2012 р. А. Содомора — почесний громадянин Львова.

Колектив кафедри класичної філології Львівського університету і Комісії всесвітньої літератури ім. Миколи Лукаша НТШ щиро вітають дорогої Андрія Олександровича з ювілеєм і бажають йому многая літа плідної праці у щасті і здоров’ї — на добро української культури.

Маркіян ДОМБРОВСЬКИЙ

⁹ „Іх пісень“, 1968); у 1970-х рр. основну увагу дослідника було зосереджено на поетиці Горація і далі до кола його інтересів потрапляло все більше число латинських і знову грецьких авторів. Літературознавчі і перекладознавчі спостереження А. Содомори публікує у численних працях, зокрема, у ґрунтовних вступних статтях до власних перекладів.

⁹ Окрім уже згаданих, у цьому контексті треба насамперед назвати популярну книгу „Жива античність“, що з 1983 р. витримала вже чотири видання.

Цього року виповнилося 75 років Богданові Посацькому — професору кафедри містобудування Національного університету „Львівська політехніка“, членові Національної спілки архітекторів України, членові-кореспонденту Української академії архітектури, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка (від 26

листопада 2011 р.).

Народився Б. Посацький 19 червня 1942 р. у місті Ряшеві (нині — Жешув, Республіка Польща), яке під час німецької окупації Польщі входило до складу Генерального Губернаторства. Батько — Степан Посацький, працював у будівельному відділі Ряшівського магістрату, мати — Ольга Посацька (Кушнір) — службовцем у банку.

Родина Посацьких походить з Прикарпаття: прадід Іван Посацький народився у Ракові 1841 р. (нині — Івано-Франківська обл.) і був вчителем, дід Лев Посацький народився у с. Стецевій (нині — Івано-Франківська обл.) у Східній Галичині. Лев Посацький (1878—1951) здобув юридичну освіту і в пошуках праці переїхав до Західної Галичини. У м-ку Лімановій, розташованому на околицях Кракова, у Лева Посацького та Іванни Посацької (Губчак) (1880—1963) народився Степан Посацький (1911—1985). Напередодні Першої світової війни у Лімановій була невелика українська колонія, однак після закінчення війни ситуація змінилася і в 1920-х роках сім'я переїхала до Ряшева, який тоді входив до складу Львівського воєводства.

Лев Посацький працював у Ряшеві помічником нотаріуса, Степан Посацький після закінчення гімназії подався до Вільного міста Данцига (нині — Гданськ, Польща), де у Гданській політехніці здобув 1935 р. диплом інженера-будівельника. Початок Другої світової війни застав родину Посацьких у Ряшеві. Роки гітлерівської окупації Польщі були дуже складними для українського населення, яке там проживало.

Дід по матері — отець Євстахій Кушнір, був греко-католицьким священиком у с. Гориці поблизу Пшеворська, де у травні 1943 р. Б. Посацького було охрещено. А вже у червні 1944 р. церкву у Горицях спалила польська бойка, на щастя, священикові і його родині вдалося врятуватися.

Після закінчення Другої світової війни 1945 р. постало питання про дальнє перебування українського населення на території новоутвореної Польської Народної Республіки після встановлення нової лінії кордону. Українцям, які проживали на території до 100 км від нововизначеного кордону між ПНР і СРСР, польські власті наказали покинути її. Таким чином, сім'я Посацьких у червні 1946 р. була виселена з Ряшева і в товарному вагоні прибула на станцію Зборів біля Тернополя, де розташувався один із розподільних пунктів депатріянтів. Після кількох тижнів проживання на станції сім'ї було дозволено оселитися у Львові.

Богдан Посацький після закінчення середньої школи № 8 1959 р. вступив до Львівського політехнічного інституту на інженерно-будівельний

факультет (спеціальність „Проектування меблів та інтер’єру“ (ПМІ). Тут слід зауважити, що у радянській вищій школі студенти вдень працювали на виробництві, а ввечері навчалися. Стационарну форму навчання у технічних видах було ліквідовано впродовж двох років і відновлено 1961 р., одначасно відновлено спеціальність „Архітектура“.

Під час навчання студенти-архітектори у Студентському проектно-конструкторському бюро проектували нові навчальні корпуси і гуртожитки для Львівської політехніки, будівництво яких у той час розпочиналося. Нові гуртожитки вирізнялися більш комфортними умовами проживання, в них проектували житлові блоки з двох кімнат, обладнані сантехнікою і вбудованими меблями. Згідно з такою планувальною схемою, у СПКБ ЛПІ були запроектовані гуртожитки № 8 і 10 на вул. Академіка Сахарова і гуртожитки № 11 і 12 на вул. Відкритій. На той час подібні архітектурні вирішення були новими для вишив СРСР і привертали загальну увагу.

Під час занять з архітектурного проектування студенти також виконували пошукові проекти на актуальні для розвитку Львова теми. Під керівництвом Андрія Рудницького Богдан Посацький у 1964 р. брав участь в опрацюванні планувальної концепції парку „Шевченківський гай“.

1965 р. Богдан Посацький захистив дипломний проект на тему „16-поверховий гуртожиток зі студентською їдальнено-рестораном“ і отримав диплом з відзнакою зі спеціальністі „архітектура“. Цей дипломний проект згодом у СПКБ ЛПІ був опрацьований як робочий проект для будівництва гуртожитку № 11 на вул. Відкритій.

Після закінчення Львівської політехніки, згідно з розподілом молодих спеціалістів, Богдан Посацький з вересня 1965 р. став працювати архітектором у Львівській філії Українського науково-дослідного і проектного інституту сільського господарства (УкрНДІПроСільгосп). Молодий спеціаліст відразу увійшов у творчу роботу. На початку 1960-х років в Україні розгорнулося будівництво зразково-показових сіл, що мали демонструвати нові умови життя і праці на селі і свідчити про „стирання відмінностей між містом і селом“. Колективу Львівської філії УкрНДІПроСільгоспу було доручено проектувати розпланування і забудову с. Пирогівців у Хмельницькій області. Богдану Посацькому випало проектувати блоковані двоповерхові житлові будинки, що на той час було новим у практиці забудови сіл.

Водночас у середині 1960-х рр. у Львові з’явилася потреба у доповненні історично сформованої міської тканини центральної частини міста новими об’єктами. Проектували такі об’єкти тоді переважно менші проектні організації, у т. ч. і Львівська філія „УкрНДІПроСільгосп“. Б. Посацький запроектував (у співавторстві з А. Бахматовим) 80-квартирний житловий будинок із вбудованим магазином на розі вулиць Зеленої і Дніпровської. Проект виконано у 1965—1966 рр., а будинок споруджено 1967 р.

Наступним було проектування 63-квартирного житлового кооперативного будинку на вул. Черемшини, 1—1-А. Проект виконано 1966 р., будівництво завершено 1970 р. Упродовж 1967—1968 рр. Ювіляр (у співавторстві) опрацював проект адміністративно-лабораторного корпусу тресту „Львівсільбуд“ на вул. Личаківській, 128. Будинок споруджено

руджено 1970 р., нині в ньому розташована судова установа.

1967 р. Б. Посацький вступив в аспірантуру Львівського політехнічного інституту, 1970 р. подав до захисту кандидатську дисертацію на тему „Історико-архітектурні комплекси в ансамблевому вирішенні сучасних міст (на прикладі соціалістичної реконструкції малих і середніх міст західних областей УРСР)“, виконану під керівництвом Андрія Рудницького. Незважаючи на актуальність, проблема і тема дисертації викликали неоднозначне ставлення: на зламі 1960—1970-х рр. в архітектурній науці УРСР пріоритетними вважалися теми, пов’язані з розплануванням і забудовою великих за площею територій. Дисертацію довелося захищати 1972 р. на вченій раді Вільнюського інженерно-будівельного інституту, оскільки у Литовській РСР вже тоді розуміли проблему реконструкції історичних міст і активно працювали над нею. Опонентами на захисті були відомий литовський урбанист професор Казіс Шешельгіс і відомий історик архітектури Стасіс Абрамаускас.

1970 р. Б. Посацький обійняв посаду асистента кафедри архітектурного проектування, яка тоді ще входила до складу ІБФ. Архітектурний факультет у Львівському політехнічному інституті відновив свою діяльність 1971 р., тоді ж було відновлено кафедру містобудування. На цій кафедрі Б. Посацький пройшов щаблі від асистента (1970—1975), старшого викладача (1975—1978), доцента (1978—1993) і професора — з 1993 р. Упродовж 1983—1993 рр. завідував кафедрою містобудування. 2003 р. рішенням Атестаційної колегії Міністерства науки й освіти України йому присвоєно вчене звання професора кафедри містобудування. На цій кафедрі Богдан Посацький постійно науково опрацьовує проблеми містобудівної реконструкції історичних міст західноукраїнського регіону: публікує численні статті і виступає на наукових конференціях. Проблема з часом поставала все гостріше у проектній практиці і реальній забудові міст регіону. В умовах вишу було можливе опрацювання проектних концепцій та пропозицій у формі курсового і дипломного архітектурного проектування. Уже з перших років праці на кафедрі Ювіляр долучається до організаційної наукової роботи, входить до складу організаційних комітетів та редакційних колегій наукових конференцій. А також був членом оргкомітетів та редакційних колегій проведених у Львові всесоюзних наукових конференцій „Проектування об’єктів вищої школи“ у 1974 р. і „Проблеми комплексного управління міським середовищем“ у 1979 р.

У 1970-х рр. Б. Посацький був відповідальним секретарем редколегії Вісника ЛПІ „Архітектура та містобудування“, упродовж 1984—1993 рр. членом редколегії новоствореного вісника архітектурного та інженерно-будівельного факультетів „Резерви прогресу в архітектурі і будівництві“. 1982 р. обійняв посаду завідувача кафедри містобудування, повторно — у 1987 р.

На кафедрі активізувалася робота з підготовки наукових кадрів, під керівництвом Богдана Посацького у 1990—1991 рр. захистили кандидатські дисертації І. Черняк на тему „Архітектурно-планувальна організація сіл агропромислових підприємств (на прикладі західного регіону УРСР)“ й аспірант із Сирії М. З. Малла на тему „Архітектур-

но-планувальна реконструкція історичних районів найбільших міст Сирії“, у 2005 р. — Х. Р. Харчук на тему „Формування архітектури Трускавця у XIX — першій половині ХХ ст. (на прикладі курортної забудови)“.

Під науковим і методичним керівництвом Богдана Посацького на кафедрі у 1983—1989 рр. працювала науково-дослідна лабораторія № 17 (НДЛ-17), яка виконувала господарсько-договірні наукові теми на замовлення установ та організацій.

Планувальна організація території Карпатського державного природного парку відповідно до вимог створення зручних умов для масового відпочинку та рекомендації з розпланування і облаштування території парку становили зміст теми № 4003 „Архітектурно-планувальні рекомендації з формування зони відпочинку на території Карпатського державного природного парку у Івано-Франківській області“. Тему виконували у 1983—1985 рр., часткова реалізація відбулася у 1984 р.

Важлива для міста містобудівна проблема — формування архітектурного середовища й облаштування передзаводської території великого підприємства була предметом опрацювання теми № 3991 „Комплексне дослідження архітектурного середовища передзаводської території в/o ЛОРТА у Львові“. Тему виконували в 1983—1986 рр., заходи з впровадження результатів дослідження були здійснені у 1986 р.

Планувальна концепція розвитку й облаштування була опрацьована для великої території між вулицями Городоцькою і Ряшівською. Комплексно розв’язувалася проблема реконструкції забудови, удосконалення транспортно-пішохідної мережі, формування озеленення і малих архітектурних форм.

Важливе значення для удосконалення і розвитку архітектурного середовища м. Радехова мало впровадження результатів теми № 4204 „Архітектурне проектування міського середовища Радехова Львівської області“, виконаної упродовж 1985—1987 рр. Під час уведення проектної концепції, опрацьованої у роботі, було збудовано великий як для малого міста торговий комплекс районного значення на північній околиці міста.

У співпраці з СПКБ ЛПІ упродовж 1986—1988 рр. було виконано науково-проектну тему „Дослідження природно-ландшафтних умов, планування і забудови, об’єктів благоустрою території з розробкою схеми генплану спорткомплексу у місті Жидачеві Львівської області“.

У роботі опрацьовано планувальну концепцію формування у західній частині міста у заплаві та на берегових терасах р. Стрий великого спортивного парку з гребним каналом олімпійського класу і спорудами для інших водних видів спорту.

За активну участь у реальному комплексному проектуванні об’єктів ЛПІ Богдана Посацького нагороджено дипломом і медаллю ВДНГ УРСР 1985 р.

Нині Ювіляр постійно працює над удосконаленням методики викладання лекційних курсів та курсового і дипломного проектування, опублікував десять навчальних посібників, конспект лекцій і 20 навчально-методичних праць.

З кінця 1970-х років Богдан Посацький активно працює над написанням і виданням методичної літератури українською мовою. Це численні методичні вказівки до курсового архітектурного про-

ектування, конспект лекцій „Планування міст“ (Львів, 1986); навчальні посібники „Архітектурно-планувальна організація сельської території міста“ (Львів, ЛПП, 1981); „Реконструкція сформованих міст“ (Львів, ЛПП, 1985); „Формування архітектурного образу міста“ (Київ, ІСДО, 1993); „Основи урбаністики. Частина 1. Процеси урбанізації та територіальне розпланування“, Львів, 1997; „Основи урбаністики. Частина II. Розпланування та забудова міст“. Львів, 2001; „Основи урбаністики. Територіальне і просторове планування“. Львів, 2010; 2-е вид. Львів, 2011. Навчальний посібник „Основи урбаністики“ витримав декілька видань і здобув визнання у педагогів-архітекторів у вищих України, підтвердженням чого була грамота І ступеня виставки підручників і навчальних посібників Огляду-конкурсу дипломних проектів випускників архітектурних та художніх спеціальностей вищих навчальних закладів України, що відбувається у Дніпропетровську у жовтні 2011 р. Розділи авторства Б. Посацького увійшли до складу двотомного навчального посібника „Містобудівне проектування“ (Львів, 2016, 2017).

Для подальшого розвитку вищої освіти в Україні важливі переосмислення духовних підстав нашого суспільного життя, повернення його у руслі європейської християнської цивілізації. З цими проблемами Богдан Посацький мав змогу ознакомитися на семінарі „Основи християнської духовності“, організованому для викладачів вищів України в Українському католицькому університеті в Римі 1993 р. Багато з набутого на семінарі, а також враження від архітектури „вічного міста“ було зафіксовано у нотатках і фотографіях, згодом використаних у лекційних курсах та методичних виданнях.

За час праці у Львівській політехніці Богдан Посацький керував виконанням понад 140 дипломних проектів і магістерських кваліфікаційних праць, у яких опрацьовувалися актуальні питання містобудівного розвитку міст Західної України.

У 1999—2001 рр. Б. Посацький виконував обов’язки голови державної комісії зі спеціальністю „Архітектура будівель і споруд“ у Львівському державному аграрному університеті, де було успішно захищено понад 60 дипломних проектів і присвоєно кваліфікацію спеціаліста та чотири роботи з присвоєнням кваліфікації магістра архітектури.

1994 р. Б. Посацького обрано членом-кореспондентом Української академії архітектури. Останнє десятиліття він науково опрацьовує проблему взаємного впливу загального розвитку культури і міських структур у другій половині ХХ ст. у Західній Україні, окрім етапів дослідження опубліковано, зокрема, у „Записках Наукового товариства ім. Шевченка“.

Теоретичне осмислення у широкому контексті проблеми взаємодії міського простору з явищами культури висвітлено у монографії „Простір міста і міська культура (на зламі ХХ—ХХІ ст.)“ (Львів, 2007). У праці показано взаємні пов’язання технологічного прогресу, культурних явищ та еволюції розуміння і формування архітектурних і містобудівних форм в постіндустріальному суспільстві на тлі сучасних процесів урbanізації. Крім того, Б. Посацький написав розділ „Архітектура тоталітаризму (1940—1956)“ до монографії „Архітектура Львова. Час і стилі XIII—XXI ст.“ (Львів, 2008).

Вагомий і багатогрannий внесок Ювіляра у розвиток української архітектурної науки відзначено обранням його дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка від Комісії архітектури та містобудування у 2011 р. Нагороджений відзнаками Міністерства освіти і науки України „За освітні і наукові досягнення“ 2014 р. і Президента України, медаллю „25 років незалежності України“ у 2016 р.

Як член Національної спілки архітекторів України з 1972 р. Б. Посацький бере активну участь у діяльності Львівської організації спілки. Двічі, з 1985 по 1991 і з 1999 по 2001 р., його обирають головою ревізійної комісії правління львівської організації НСАУ, постійно бере участь у творчих обговореннях, зустрічах, виставках у львівському Будинку архітектора. Впродовж 1995—2005 рр. Богдан Посацький входив до складу архітектурно-містобудівної ради при Головному управлінні архітектури і містобудування Львівської міської ради, опрацьовував рецензії для обговорень проектів планування і забудови міста, що робить досі.

Богдан Посацький одним із перших після проголошення незалежності України розпочав співпрацю з колегами з архітектурних шкіл Польщі. Він проходив стажування на кафедрі урbanістики Сілезької політехніки у Глівіце 1992 р. та на кафедрі історії будови міст Варшавської політехніки 1995 р. Саме завдяки рекомендації професора Варшавської політехніки Т. Зарембської його було прийнято 1995 р. до Міжнародного товариства планування міст (Великобританія).

Впродовж 1991—2011 рр. виступав із лекціями про розвиток архітектури та містобудування міст західноукраїнського регіону у Жешувській, Вроцлавській, Люблінській, Лодзькій, Келецькій, Опольській, Познанській, Щецинській політехніках на міжнародних конференціях, семінарах, симпозіюмах. У співавторстві з професором Жешувської політехніки Станіславом Майкою 1999 р. опублікував у Жешуві двомовну (польською і українською мовами) монографію „Львів у старому і новому образі“. Це видання відзначено грамотою президента міста Жешув у 2000 р. як праця, що сприяє налагодженню партнерських стосунків між Львовом і Ряшевом.

Зі студентських років Богдан Посацький цікавиться фотографією архітектури і краєвиду, вперше брав участь у виставці фотографій студентів ЛПП 1964 р. Згодом виставки своїх архітектурних фотографій демонстрував у Львівському будинку архітектора у 1986 і 1992 рр., фотовиставка „Стара і нова архітектура Львова“ проходила у Глівіце, Любліні, Ряшеві (Жешуві), Лодзі, Вроцлаві, Кракові, Кельцах, Ополе в Польщі. 2001 р. був учасником регіональної виставки краєзнавчої фотографії у Львівському палаці мистецтв до візиту Папи Римського в Україну. 2013 р. у Львівському будинку архітектора відбулася велика авторська фотовиставка „Культурний краєвид. Міграція форм“, присвячена формуванню архітектурного краєвиду Львова під впливом європейської культурної спадщини. Ця виставка стала можливою завдяки численним подорожкам Богдана Посацького до європейських країн і на-гromадженням багатої збірки фотографій архітектури і краєвидів.

Численні офіційні делегації та гості, що відвідують Львівську політехніку, завдяки лекціям-

експурсіям Богдана Посацького ознайомлюються з архітектурою головного корпусу та історико-архітектурною спадщиною і сучасністю Львова.

Наукова, педагогічна, громадська і творча діяльність Богдана Посацького завжди була і досі

Народився В. Шендеровський 22 серпня 1942 р. у містечку Заставній на Буковині в родині хліборобів. Родинні традиції відіграли важливу роль в його становленні як особистості. Після закінчення середньої школи вступив на фізико-математичний факультет Чернівецького університету, який закінчив із відзнакою 1964 р. Проходив строкову армійську службу, після демобілізації обійняв посаду інженера в Інституті фізики АН України. У 1970 р. закінчив аспірантуру в цьому ж інституті за спеціальністю „теоретична фізика“. З 1972 р.— кандидат фізико-математичних наук, з 1984 р.— доктор фізико-математичних наук, а з 1993 р.— професор. Автор та співавтор понад 500 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць, серед них монографії „Вузько-зонні напівпровідники. Вирощування та фізичні властивості“ (К., 1984), „Процеси переносу в телурі“ (К., 1987), „Варіаційний метод в кінетичній теорії“ (К., 1992).

Широкій громадськості Василь Шендеровський відомий насамперед як автор тритомника нарисів про видатних учених з українським корінням „Нехай не гасне світ науки“ (2009—2011). Видання містить близько 150 нарисів про українських вчених, які зробили значний внесок до скарбниці світової науки та культури. Перед цим В. Шендеровський разом із відомою журналісткою Еммою Бабчук упродовж п'яти років вів авторську програму під такою самою назвою на першому каналі Українського національного радіо. Багато уваги приділив В. Шендеровський виданню термінологічних словників (із співавторами): „Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики“ (1996); „Українсько-англійсько-російський тлумачний словник з радіології та радіологічного захисту“ (1997); „Українсько-англійсько-російський словник з радіаційної безпеки“ (1998). Наполегливість й організаторські здібності ювіляра, його вміння переконувати потенційних меценатів проявились у реалізації низки інших важливих видавничих проектів, серед них перше в Україні перевидання Біблії в перекладі Панте-

спрямована на підготовку кадрів українських архітекторів, які нині формують міське середовище і в майбутньому зможуть творити саме такі міста.

Юрій ДИБА

леймана Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя. За редакцією Василя Шендеровського перевидано українською мовою німецькомовну монографію видатного вченого-фізика Олександра Смакули „Монокристали“.

Значних зусиль доклав Василь Шендеровський для популяризації імені Івана Пулюя в незалежній Україні та за її межами, продовжуючи справу попередників, яким всупереч цензурним перепонам вдавалося подати хоча б стислі відомості про видатного українця в друкованих виданнях. Зокрема, дуже коротку довідку про І. Пулюя подала Українська радянська енциклопедія (1963) і згодом Український радянський енциклопедичний словник (1987). Відомий математик професор Микола Чайковський, який знов засвоїв особисто видатного земляка, опублікував статтю „Видатний фізик Іван Пулюй“ у київському журналі „Знання та праця“ (1967). 1968 р. вчені фізичного факультету Львівського університету (нині — Львівський національний університет ім. І. Франка) провели в його стінах конференцію пам'яті Івана Пулюя, за підсумками якої Роман Гайда опублікував статтю у „Віснику Львівського університету. Серія фізична“ (1969; на жаль, аналогічний матеріал для значно ширшої читацької аудиторії не міг бути опублікований у відомому журналі „Наука і суспільство“). Крига скресла наприкінці 1980-х років і вже на замовлення редакції того самого часопису професор Роман Гайда із співавторами опублікували першу позацензурну статтю, присвячену Івану Пулюєві (1989). Відтоді кількість публікацій про Пулюя почала різко нарости (щоправда, іноді з поданням недостовірних фактів і неточною інтерпретацією). Починаючи з 1994 р., Василь Шендеровський публікує низку статей, присвячених Пулюєві, в загальноукраїнських виданнях. Ще більш важливо, що саме його стараннями вийшов у світ збірник праць Івана Пулюя, перекладений українською мовою. Особливо активною була участя В. Шендеровського у комплексі заходів, присвячених відзначенню 150-річчя Івана Пулюя у 1995 р., проведених у Києві, Тернополі, Львові, Гримайліві. Був ініціатором створення пам'ятника Івану Пулюєві на його батьківщині в містечку Гримайліві на Тернопіллі (автор пам'ятника Микола Обезюк), заснування премії імені Івана Пулюя Академією наук України, якою відзначають здобутки в царині експериментальної фізики, та ін.

Вагому діяльність Василя Шендеровського відзначено преміями Фонду Тараса Шевченка та імені Івана Огієнка. Сьогодні він активно працює в Київському осередку НТШ.

Бажаємо Ювілярові подальшої успішної праці на усіх обраних ним наукових та культурологічних нивах!

Роман ПЛЯЦКО

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Андрій Содомора. Афористичні етюди. — Львів: „Апріорі“, 2016. — 360 с.¹

Торік у львівському видавництві „Апріорі“ вийшла книжка Андрія Содомори „Афористичні етюди“. До її складу входить 106 есеїв, спричинених одним із латинських висловів. Книжка може слугувати як оригінальний авторський словник афоризмів*, однак за природою своєю це зовсім інший текст. Тут немає енциклопедичної, довідкової налаштованості, немає єдиної структури кожної „статті“. Ця книжка для повільного читання на дозвіллі, а кожен етюд у ній — вільна мандрівка у світ слова й у світ через слово.

Є низка питань, яких автор намагається висвітлити у кожному етюді: чому той чи той афоризм є афоризмом, що його робить крилатим висловом, яким є його образний, художній вимір і як цей вимір твориться.

Як і в інших своїх текстах, особливу увагу автор зосережує на звукописі, показуючи, як тісно звукова організація фрази пов’язана з образом і змістом; як ритм, алітерації, асонанси надають фразі цілості, зв’язують її в одне, зрештою, виділяють на тлі решти тексту; як різного роду перегуки між частинами фрази не просто змінюють її, але й надають особливої симетрії: коли кінець якоюсь звуковою або смисловою тотожністю наче підхоплює, врівноважує, заримовує початок.

Структурна збалансованість і завершеність фрази, яскравий образ і дотепна логічна гра, резонування формальної сторони зі змістово-образною — це те, що надає фразі „крил“ і „летючості“, але цього буде замало, якщо вона не має здатності відрватися від свого контексту. На прикладі різних афоризмів автор дуже добре показує, що, щоб стати афоризмом, фраза мусить бути збудована з універсальної лексики, мусить мати потенціяль широкого діапазону переносних значень.

Але не все залежить від внутрішніх властивостей фрази. Народження афоризму залежить ще й від того, чи знайдеться читач, який розпізнає афористичний потенціяль фрази в тексті і відчує потребу використати її у своїх, нових, контекстах. Кожен афоризм давнього автора, що дійшов до нас — дійшов збагачений усіма тими контекстами, в яких йому довелось побувати у довгій мандрівці через століття. І, власне, простеження долі афоризмів, розкриття тих контекстів, „відлущування“ набутих смислових нашарувань — це ще одне, в

чому автор етюдів неповторний і неперевершений.

У багатьох місцях цієї книжки розкидано орігінальні спостереження автора над природою афористичності, які мають загальнотеоретичне значення. Дослідники афоризму можуть знайти тут чимало нюансів, досі не зауважених або не так влучно проакцентованих чи принаймні ніде так яскраво не проілюстрованих і так тонко не проаналізованих. Содоморина „теорія афористичності“ мала би стати предметом спеціального дослідження — і не лише на основі цієї книги: адже поетика афоризму — давня любов автора.

Ця книжка не лише про афоризми. Афоризми тут слугують приводами для виходу на ширші обрії. В одному з етюдів автор пише: „Афоризм... — це наче викристалізована у тривалих роздумах думка (поетична формула), яка, ставши „крилатою“, живе своїм, позатекстовим, життям“ (С. 69). Й „Афористичні етюди“ Андрія Содомори — то,

власне, мандрівка отими кристалами, згустками думок, ключовими концептами, базовими архетипами, вічними темами європейської цивілізації, які, кожне по-своєму, переломились і застigli в афоризмах. Кожен етюд — це розмова, власне, на такі вічні теми. А позаяк Содомора — автор елегійний, то кожен його етюд — ще й своєрідна філософсько-етична елегія в прозі.

Можна спостерегти найважливіші для А. Содомори мотиви і настрої, які наскрізно пронизують не лише ці етюди, але й більшість його текстів.

Особливої тональності етюдам надає незмінний дух ностальгії, який витає над усім, про що пише автор. Але сумує він не лише за минулим. Особливість Содомориного світовідчування якраз у тому, що він — співець не так минулого, як власне минаючого. Він має рідкісний дар зауважувати процеси в їх тягlostі, триванні, незавершеності. Він — співець перехідних, проміжних станів, співець „перелітної миті“.

Спостереження невловного потребує погляду зближень, уваги до малого. Андрій Содомора — майстер пильного приглядання, поет деталі. Він вміє наповнювати сенсами й емоціями мале, бачити у ньому безконечні обрії.

А ще Андрій Содомора — поет особливої, творчої самотності: самотності „в інтимному зв’язку з природою“ і словом. Образ автора, який конструкують його тексти, — це образ інтелектуала

¹ Розлогіший відгук на „Афористичні етюди“ див.: Кур’єр Кривбасу. — 2017. — Квіт.—трав.—черв.— № 329—330—331. — С. 241—251.

* Назвою для кожного етюда слугує один із латинських афоризмів. У виносці завжди є переклад і, коли це можливо, — джерело. З перекладами вислови наведені і в алфавітному покажчику наприкінці книжки, де їх загалом 355 — адже в одному етюді автор ніколи не обмежується одним висловом.

наодинці з цивілізацією слова, наодинці з одухотвореним, осмисленим космосом.

І ще одна відома прикмета А. Содомори: він — майстер зближувати те, що видається далеким: в різному бачити схоже, в чужому рідне, в загальному особисте. Мало в якого автора — знавця європейської, а насамперед античної культури — все те європейське, античне так органічно поєднане з українським. У Содомориних текстах завжди поряд, в єдиному духовному просторі — Вергелій і Франко, Овідій і Шевченко, гомерівські гекзаметри і наші народні думи.

Власне, цей духовний простір і є предметом цих етюдів. Автор водить читача тим спільним простором, як своїм, своїми стежками. І вже його голос лунає в тому просторі, і вже його стежки — частина того багатовікового духовного ландшафту. І колись хтось інший, ведучи своїх читачів власними дорогами, несвідомо ступатиме й на ті, які проклав для нього Андрій Содомора.

У передмові до книжки автор порівнює свої етюди з бесідою. Поняття бесіди, з її вільним плинном, асоціативністю, дуже важливе для розуміння стилістики Содомориних есеїстичних текстів. Бесіда — це, власне, його жанр. І є в цьому щось глибоко античне: згадаймо Платона з його філософськими діалогами чи Сенеку з моральними листами — а лист також, можна сказати, одна з „партій“ бесіди. Такими „монологічними бесідами“ є й ці етюди.

Асоціативність — теж дуже характерна прикмета для текстів автора. Але, констатуючи це, треба все ж усвідомлювати, що за натуральним невимушеним плинном тексту ховається й продумана композиційна організація. Особливо це сто-

сується взаємного розташування етюдів у книзі.

Формат, жанр афористичних етюдів — неповторно содоморівський, але одночасно й глибоко закорінений в класичнофілологічній традиції. Можна сказати, що генетично Содоморині етюди виростають з класичних філологічних коментарів, в яких, власне, й народилася колись філологія. Але замість сухих технічних довідок і пояснень традиційного коментарю — в А. Содомори є цілі настроєви новели, вільні мандри культурними асоціаціями, філологічні й філософські прôходи всією класичною „ноосферою“, створеною словом.

Порівняння етюдів із бесідою несподівано веде нас до ще одного жанру з давньою традицією: гомілії, церковної проповіді. І не лише сам термін (грецьке „homilia“ — „бесіда“) зближує гомілію з Содомориними етюдами. Гомілія так само була монологічною бесідою з багатьма, так само відштовхувалась від фрагмента з іншого (біблійного) тексту, так само через нього виходила на ширші обрї з провідним місцем морально-етичної проблематики, яка і в А. Содомори посідає не останнє місце.

„Афористичні етюди“ — унікальна книжка. Її міг написати лише автор, за плечима якого колосальний досвід роботи у царині античної літератури, найскрупульозніше вивчення грецьких і латинських текстів, притлідання до анатомії як античного, так і українського слова, без чого неможлива тонка, вглибленна праця перекладача. Такі книжки народжуються лише тоді, коли є широке знання літератури і гостре відчуття поетичного стилю, а філософський і поетичний світогляди поєднуються з глибоким переживанням за рідну культуру і мову.

Маркіян ДОМЕРОВСЬКИЙ

Ярослав Дащекевич. Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк.— Львів, 2016.— 960 с.; іл.

Роль Ярослава Дащекевича у становленні сучасного сходознавства в Україні часу незалежності немає сенсу підкреслювати, адже проблеми формування української нації, функціонування давньої Русі на межі з кочовими етносами Азії, внеску різномовних, різноетнічних та різнопрелігійних спільнот у формування українського народу цікавили його з юнацьких літ. Про це він не раз згадував згодом, у роки зрілості й розквіту свого таланту. Отож слова Я. Дащекевича, вміщені упорядниками на останній сторінці обкладинки — „Пошану до Сходу і любов до сходознавства як науки я виніс ще з родинного дому“ — можна вважати епіграфом до всього матеріялу збірника.

Рецензоване видання підготували учні історика Г. Сварник і А. Фелонюк, які брали участь у підготовці низки попередніх збірників Я. Дащекевича, упорядкувавши спадщину вченого на належному науковому рівні, з любов'ю і старанністю, гідну похвали. Як і попередні книжки, рецензований збірник є науковим виданням, що містить необхідні компоненти: переднє слово ректора ЛНУ

ім. І. Франка В. Мельника (кафедра сходознавства університету є співвидавцем книги), грунтовну передмову А. Фелонюка з аналізом доробку Я. Дащекевича на ниві сходознавства, основну частину, що складається зі 100 статей, доповідей, доповідних записок, просопографічних нарисів, рецензій. Науково-довідковий аппарат збірника становлять іменний, географічний та етнонімічний покажчики, невеликий список скорочень і зміст. Упорядники свідомо відокремили від цієї тематики вірменознавчі студії, видані в попередні роки¹, адже вони, за своїм загальним обсягом, переважають не лише інші сходознавчі праці науковця, але й усі інші джерелознавчі матеріали Я. Дащекевича. Статті й матеріали рецензованого видання згруповані в чотирьох умовних розділах: „Проблеми сходознавства“, „Східні народи“, „Зв’язки України з країнами Сходу“ та „Східні джерела та українське сходознавство“. Своєю чергою розділи розбиті на тематичні підрозділи, які дають певне розуміння як окремих акцентів у дослідницькій роботі, так і колosalного розмаїття наукових за-

¹ Дащекевич Я. Вірменія і Україна.— Львів; Нью-Йорк, 2001.— XIX + 764 с.; його ж. Вірмени в Україні: дрогами тисячоліть.— Львів, 2012.— 1328 с.

цікавлень історика. Наприклад, 2-й розділ містить статті про арабів та наші стосунки з ними, причорноморських греків, гунів, іранців (аланів), калмиків, які кочували на півдні України аж до XVIII ст., караїмів, кримських татар, кримчаків (нащадки хозарів), сараценів, чемерисів, черкесів. Однак найкраще уявлення про народи, етноси, племена, які потрапляли у сферу зацікавлень Я. Дашкевича, дає покажчик етнонімів (С. 947—952), серед яких подибуємо абісинців, аварів, агарян, адигів, азербайджанців, аккерманських турків, аланів, алансів, албанців, алтайців, антіохійців, антів, аорсів і багато-багато десятків, якщо не сотень інших етносів. Чимало доповідей на сходознавчу тематику вчений готовив для засідань Історичної Археографічної комісії НТШ². Запам'яталися, зокрема, такі цікаві виступи Я. Дашкевича про сарацинів у Львові, про участь запорожців у російсько-турецьких війнах на боці Порти, про східні мотиви герба Богдана Хмельницького, про відображення у східних джерелах відомостей про Галицько-Волинську державу як про королівство, низка цікавих повідомлень про вірменську, караїмську, кримську, турецьку, перську складові частини нашої історії. Усі ці доповіді й повідомлення вирізнялися масштабністю, проблемністю й новизною. Багато з них згодом переросло у більші статті й розвідки, що увійшли до рецензованого збірника.

За масштабністю тематики й синтетичністю у збірнику виділяється I розділ, особливо його початковий підрозділ про Великий кордон України й ключове значення українців у контактах двох цивілізацій — кочового (умовно) Сходу й осілого Заходу. Гадаю, що лише вчений такого формату, як Ярослав Дашкевич — людина високої культури, величезної ерудиції, глибокий знавець архівних і бібліотечних джерел, толерантний і уважний до проявів інакшості — міг узятися за таку глобальну проблему й висвітлити її з погляду не лише українців, а й усіх народів, які будь-коли населяли наші землі. Це наше надбання, скарб нації, який ми повинні берегти й цінувати, — стверджує вчений у низці статей про Великий кордон, які написав упродовж 1990—2007 рр. Перегукується з матеріалами про Великий кордон цілком новаторська праця сходознавця про тюркську кам'яну скульптуру (баб) у причорноморських степах та шанобливе ставлення до неї українського населення, яке почало міграцію в межиріччя Дніпра і Дністра в другій половині XIV ст. (С. 144—148). Вчений аргументовано доводить виразний вплив тюркського середовища на слов'ян. Принагідно зауважимо, що Д. Яворницький ще наприкінці XIX ст. підкреслював значний вплив тюркського сусідства на формування українського козацтва, його побут, мову, методи ведення війни тощо. В його „Історії запорізьких козаків“ значну увагу присвячено впливам кочових сусідів на формування козацтва, його мову, одяг, озброєння, стратегію і тактику ведення війни. Два

окремі розділи присвячено мусульманським сусідам запорізьких козаків та становищу християн у мусульманській неволі³. Чи не найбільше уваги Ярослав Дашкевич присвятив українсько-турецьким стосункам, висвітленню яких науковці не надавали належної уваги у зв'язку з різними причинами. Адже Оттоманська Порта протягом століть була наймогутнішим південним сусідом України, а значна частина українських земель тривалий час перебувала під впливом чи безпосередньою владою турків. Багато українських політиків, зокрема гетьмани Б. і Ю. Хмельницькі, П. Дорошенко, І. Мазепа воліли вбачати в Порті союзника, а не ворога. Та й запорожці після поразки під Полтавою і ліквідації Січі Катериною II оселялися на турецьких землях і спільно з турками воювали проти Московії, а пізніше — Росії. Цікавими й маловідомими для загалу українців залишаються факти політичної підтримки, вже у ХХ ст., Туреччиною візвольної боротьби українців (Туреччина єдина до 1918 р. заявляла про потребу визволити Україну з-під царського ярма (С. 637) і новоствореної Української держави на міжнародній арені.

Однак основне значення мають все-таки сухо наукові розвідки Ярослава Дашкевича про численні східні племена й етноси, які в різний час населяли український степ і залишили по собі не лише матеріальні пам'ятки, а значно вагоміший духовний слід у культурі й побуті нинішніх українців. Наприклад, цікаву тему, яку ніхто, крім Дашкевича, не вивчав, є степові держави золотоординської доби (XIV ст.) на Поділлі. Їх дослідник знайшов аж п'ять. Спадок цієї епохи не лише відбився, а й законсервувався в українській народній культурі, навіть поза межами ординських володінь. Так само відобразилася, в т. ч. у монументальній архітектурі, і пізніша епоха турецького панування на Поділлі. Особливо цінний внесок ученого у вивчення корінних і нечисленних народностей України східного походження — караїмів, меотійських греків, кримських татар, кримчаків. Окрім вивчення спадщини цих народів, Я. Дашкевич опрацював докладну й конкретизовану програму іхнього національного й релігійного відродження (С. 377—378), яку як модель можна використовувати і щодо інших національних меншин України.

Художнє оформлення книжки (автор Ю. Кох) побудоване на контрастах кольорів, шрифтів, символіці зображень — з одного боку, порослий ковиловою степ із кам'яною тюркською (до Дашкевича їх звали „половецькими“) бабою з Асканії, а з другого, — руїни муру, на обох форзацах — цікаві фрагменти ікон Страшного суду з зображенням татар, турків, жидів, вірмен, калмуків, греків, арапів, караїмів, муринів та інших екзотичних народів, — усе це заздалегідь налаштовує читача на цікаве й неординарне читання, неспішне сприйняття складного й насиченого матеріалу. Цим же зумовлене використання тонованого ледь жовтуватого

² Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 — жовтень 1993).— Львів, 1994; Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. другий (1995—1997).— Львів, 1999.

³ Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків.— Львів, 1990.— Т. 1.— С. 237, 246.

паперу, на якому добре читаються чорно-білі орієнタルні орнаменти й віньєтки на початку і в кінці розділів і підрозділів книжки, а також взірці рукописних, стародрукованих і намогильних текстів.

Попри великий обсяг (з ілюстративним блоком понад 1000 аркушів!) книжка, завдяки вміливому макетуванню й брошуруванню, зручна в користуванні, весь текст читабельний і зручний для копіювання. Тверда палітурка і якісний папір сприятимуть довговічності книжки. Особливо, відзначимо, цікавий і продуманий ілюстративний матеріял, систематизований хронологічно від 1951 р., коли Я. Дашкевич фізично перебував на Сході — в сталінському таборі Піщаний, і до останнього року життя вченого. Він дає уявлення про окремі напрями досліджень, події наукового життя й персоналії світового сходознавства ХХ — поч. ХХІ ст. На окреме дослідження заслуговує рідкісна світлина 1959 р. зустрічі львівських науковців із відомим суспільно-політичним діячем Галичини й Закарпаття Яцком Остапчукою.

З-поміж нечисленних хиб видання: насичений фактажем (у т. ч. і текстовим) ілюстративний матеріял опинився поза межами іменного й географічного покажчиків. Це, зокрема, світлини з мандрівок Ярослава Дашкевича в Каракасово-Черкесію (1971), Асканію-Нову (1973, 1978, 1980), Кабардино-Балкарію (1973), Середню Азію (1986), Маріуполь (1996), зі сходознавчих конференцій у Ташкенті, Чебоксарах, Києві, Стамбулі, Галичі, з інших наукових форумів, портрети й фото сходознавців В. Філоненка, А. Ковалівського, О. Пріцака й Е. Шюца,

Е. Триярського (з ним Я. Дашкевич досліджував тюркські мегаліти), Ф. Ашніна, А. Кононова, Г. Галімової, І. Абдулліна, Я. Полотнюка, В. Остапчука. Так само й листи до вченого від поважних міжнародних організацій і наукових видань. Почасти цей недогляд виправлено у вже згаданій передмові А. Фелонюка. Однак для читача, якого цікавить конкретне прізвище, це не спростить пошуку.

Підсумовуючи викладене, висловлюємо впевненість, що збірник сходознавчих праць Ярослава Дашкевича стане незамінним не лише для українських істориків, політологів, суспільствознавців, етнологів, краєзнавців, аспірантів і студентів, але й опиниться на полицях керівників нашої держави. Адже не враховувати доробок вченого, будуючи в наш час відносини з Туреччиною, Іраном, Іраком, Азербайджаном, Вірменією, Ізраїлем та іншими країнами, просто неприпустимо. Висновки вченого про те, що Україна, з одного боку, залишилася в колі європейської цивілізації, а з другого, увібрала численні східні елементи до свого суспільного, політико-військового й культурного життя, завдяки чому гармонійно поєднала „явища Заходу і Сходу з власними, питомо українськими творчими процесами“ (С. 118), дають підставу для більшого оптимізму в непрості часи, коли український народ знову опинився перед проблемою цивілізаційного вибору. Надзвичайно актуальній заклик Ярослава Дашкевича до політичного керівництва нашої держави про вміле використання цієї великої і цінної спадщини.

Іван СВАРНИК

Віталій Тельвак, Василь Педич. Львівська історична школа Михайла Грушевського.— Львів: Видавництво „Світ“, 2016.— 440 с.; іл. (Серія „Грушевськія“. Т. 9)

У книжці відомих дослідників наукової спадщини Михайла Грушевського Віталія Тельвака та Василя Педича висвітлено проблеми становлення та функціонування львівської історичної школи вченого (кінець XIX — початок ХХ ст.), звернено увагу на ней як на історіографічний та схоларний феномен, який досі достеменно не вивчено. Це єдина наукова монографія, присвячена М. Грушевському, що з'явилася у ювілейний 2016 рік, рік святкування 150-ліття від народження історика.

Книжка складається із трьох розділів, побудованих за проблемним принципом, та додатків.

У першому розділі представлено історіографічний образ львівської школи М. Грушевського, сформований науковцями впродовж понад сто років. Спершу автори відстежують історіографічні рефлексії про школу на початку ХХ ст. як з кола її учнів, так й ідейних опонентів. Уже тоді середовище учнів М. Грушевського, які закінчили Львівський університет і публікувалися у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка, окреслювали як школу М. Грушевського. Далі автори характеризують узагальнювальний історіографічний погляд на діяльність школи після Першої світової війни, коли вона організаційно припинила своє існування і перетворилася на наукознавче явище. У монографії також розглянуто оцінку доробку учнів школи та науково-організаційні зусилля її засновника. Історіографічний огляд показав, що

порушена у книжці дослідницька проблема має велику літературу, ґрунтovanу переважно на дослідницьких традиціях першої третини ХХ ст., у якій, попри всебічне вивчення окремих аспектів теми, циркулює багато поверхових стереотипних думок і хибних тез. Характеристіці джерел, залучених у науковому дослідженні, присвячено другий параграф першого розділу. Попри публіковану джерельну базу, автори широко використовують архівні матеріали, які висвітлюють викладацьку діяльність М. Грушевського в університеті, його науково-організаційну роботу в НТШ. А також залишають джерела особового походження, зокрема, щоденник вченого, спогади його учнів та колег, а особливо листування, як між учителем та учнями, так і між самими учнями. Застосовані джерела є репрезентативними завдяки своєму інформаційному потенціалу, який автори книжки в багатьох випадках використовують вперше.

У другому розділі глибоко проаналізовано феномен наукової школи, яку створив М. Грушевський у галицьке 20-ліття своєї науково-організаційної діяльності. Зокрема, розглянуто низку підставових чинників її функціонування: становлення, просторово-часові характеристики, структуру, персональний склад, особливості комунікативних практик та психологічного клімату, взаємну рецепцію творчих досягнень учителя та учнів. Перший параграф присвячено питанню

становлення школи та з'ясування її двоступеневої структури, тобто педагогічній праці вченого і його науковому семінару у Львівському університеті („Історичним вправам“), а також структурним підрозділам і виданням НТШ. Автори переконані, що школа виявилася стійким утворенням завдяки цій структурній особливості, коли опидалася на державну (університет) та громадську (НТШ) інституції, що давало змогу взаємно компенсувати їхні хиби. На лекціях та науковому семінарі професора в університеті студенти навчалися, там також відбувався їхній відбір, а в НТШ проходив остаточний фаховий вишкіл найздібніших, чого не могла дати університетська кафедра.

До інших важливих дослідницьких здобутків у цьому ключовому розділі книжки належить спроба чітко окреслити критерії персонального представництва школи (другий параграф розділу). Вказано на методологічну помилку в підрахунку учнів М. Грушевського, до яких деякі історики відносили чи не всіх студентів професора. Відвідування лекцій і наукового семінару не є критерієм зарахування особи до школи. Натомість, до учнів, на переконання авторів монографії, варто включати його студентів, котрі, окрім відвідування лекцій та наукового семінару у Львівському університеті, продовжували навчатися історичного ремесла приватно в М. Грушевського (т. зв. *privatissima*). Наступним критерієм зарахування істориків до школи були опубліковані оригінальні наукові праці (щонайменше одна), які написані під керівництвом вченого. Насамкінець, окрім цих формальних критеріїв, варто враховувати ще один — усвідомлення істориків своєї належності до кола учнів львівського професора („шкільна саморефлексія“). А тому учнями М. Грушевського, котрі пройшли названі етапи професійного вишколу під його керівництвом в університеті (і / або приватно) і структурах та у виданнях НТШ (нагадаємо, у двох інституційних підвалинах школи), й ідентифікували себе так, було лише 22 особи: Богдан Барвінський, Меланія Бордун, Богдан Бучинський, Василь Гарасимчук, Федір Голійчук, Іван Джиджора, Микола Залізняк, Юрій Кміт, Мирон Кордуба, Денис Коренець, Іван Кревецький, Іван Кріп'якевич, Зенон Кузеля, Степан Рудницький, Федір Срібний, Микола Стадник, Олександр Сушко, Омелян Терлецький, Степан Томашівський, Олег Целевич, Остап Чайківський, Іван Шпитковський. Відтак, зараховувати до школи Євгена Барвінського, Омеляна Калитовського, Івана Карпинця чи Миколу Чубатого, як це зазвичай заведено в історіографії, помилково, оскільки ці вчені не писали наукових праць під керівництвом львівського професора, не обговорювали їх на засіданнях комісій НТШ, не публікувалися у виданнях Товариства, редактованих ним, хоча й відвідували його лекції та науковий семінар. Не варто також вважати учнями М. Грушевського таких дослідників, як Іван Флюнт і Євген Форостина, котрі, попри те, що сумлінно відвідували лекції й семінар, працювали в комісіях Історично-філософічної секції НТШ, навіть опублікували по одній рецензії в „Записках НТШ“, однак не спромоглися на самостійне наукове дослідження, яке б було надруковане. Щоправда, більшість представ-

ників школи відомі лише поодинокими дослідженнями, на відміну від тих, котрі здобули докторати під керівництвом професора (дев'ять осіб) і сформували своєрідне ядро цього наукового співтовариства. Останні продовжували творчу діяльність до кінця життя і завдяки своїм численним працям залишили помітний слід в українській історичній науці.

Автори розглянули генезу комунікативних практик та психологічний клімат у школі через призму еволюції відносин між учителем та учнями, від якого значно залежала ефективність функціонування цього наукового середовища (третій параграф). Відносини між вчителем і учнями були доброзичливими, емоційно близькими, мали загалом демократичний характер. Цей демократизм проявлявся не лише у міжособистісних стосунках, обговоренні наукових студій тощо, а й в „культурі конфліктних ситуацій: свої рациї сторони з'ясовували відверто, були налаштовані на швидке подолання суперечностей...“ (С. 142). Сприйняття учнями постаті вчителя з часом трансформувалося від ідеалістичного сприйняття, коли він був для них викладачем, до реалістичного, а то й критичного, коли перетворився на вимогливого наукового керівника. Проте відверти конфлікти провокували лише надмірні амбіції деяких учнів та позанаукові чинники, зокрема, 1913 р., коли відбувся розкол школи фактично через погляди на суспільно-політичну ситуацію в Галичині того часу. Головний висновок авторів щодо комунікативних практик між учнями і вчителем, які не дали змоги не лише ефективно функціонувати школі, а й уможливити подальшу співпрацю з окремими її представниками вже у другій половині 1920-х рр.

У четвертому параграфі третього розділу автори вивчають проблему сприйняття вчителя учнями в роки

Першої світової війни, революції та у повоєнний час. Воно залежало від ставлення до М. Грушевського ширших кіл української інтелігенції, які то співчували йому як в'язню царського режиму, то захоплювалися ним як організатором національного життя у 1917 р., то осуджували його за пропаганду державного будівництва та політично-партийні орієнтири, то знову визнавали його велич як організатора наукового життя вже в радянській Україні. А тому в другій половині 1920-х рр. вземини М. Грушевського з деякими учнями, які продовжували активно провадити наукову роботу, особливо В. Герасимчуком, І. Кріп'якевичем та М. Кордубою, увійшли у звичне русло часів функціонування школи. Те, що ці стосунки були довірливими й емоційно близькими, свідчить меморіальна грушевськіяна другої половини 1930-х рр.

У п'ятому, заключному параграфі другого розділу, представлена цілісна картина рецепції учнями М. Грушевського творчої спадщини вчителя. Тут з'ясовано, які саме його ідеї приймали учні, а які критикували, тобто висвітлено ідейний ландшафт львівської школи. Це дає змогу зrozуміти не лише інтелектуальну спадщину Великого Українця, а й його послідовників, яка концептуально впливала на розвиток національної історіографії ХХ ст. Грушевськіяна представників школи, яку автори розглядають до Другої світової війни, характеризу-

ється не лише компліментарною стилістикою, а й принципом „nemini credere“ (нікому не довіряти), тобто критицизмом та скептицизмом до наукових поглядів М. Грушевського. Завдяки цьому постулатові, котрий прищеплював учням сам вчений, а також демократизмув як характерні особливості функціонування школи, став можливим науковий діалог між учнями та вчителем, котрий подекуди переростав у полеміку. Втім, конфлікти, які виникали, мали не академічне походження, а випливали із суспільно-політичної ситуації, яка склалася в Галичині на початку ХХ ст. Саме учні започаткували історіографічну рефлексію на низку поглядів свого вчителя, чим свідомо популяризували його наукову творчість.

Третій, заключний розділ книги, присвячено характеристиці різнопланового творчого доробку представників львівської школи. Він побудований за хронологічно-проблемним принципом і включає три блоки: княжий та литовсько-польський періоди, добу козаччини та історію Галичини XIX ст. У них виразно показано дослідницькі пріоритети учнів М. Грушевського, які охоплювали великий хронологічно-тематичний спектр проблем історії України. Період козаччини був головною темою

дослідження представників наукового співтовариства, тому йому присвячено левову частку розділу (п'ять із семи параграфів). Читаючи цей розділ книжки, переконуємося, що наявність школи М. Грушевського проявляється також у методологічних підходах оцінки минулого України учнями, які співзвучні із підходами вчителя.

У додатках автори вмістили витяги з рукописних рецензій на докторські праці з історії представників школи, які дотепер не публікувалися, і належать М. Грушевському, Б. Дембінському й Л. Фінклю. Також тут у сконцентрованому вигляді подано біографії учнів. Блок ілюстрацій містить їхні фотопортрети, частину з яких опубліковано вперше.

Книжка В. Тельвака та В. Педича про львівську історичну школу М. Грушевського вирізняється композиційною завершеністю сюжетів, аргументованістю висновків, наповнена низкою цікавих спостережень, рясніє цитатами з джерел, що сприяє позитивному враженню від її читання. Дослідження — вагомий науковий здобуток на сучасному етапі грушевськознавчих студій.

Андрій ФЕЛОНЮК

Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Купчинський.— Львів, 2016.— 422 с. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 43)

Є книжки, про які говорять задовго до їхнього виходу друком. До таких належить і рецензоване видання взаємного листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби.

Вихід книжки, відзначає О. Купчинський у „Вступних увагах“, початково планувався у серії „Епістолярні джерела грушевськознавства“, але чомусь вийшов поза нею. Залишається хіба щиро шкодувати, що таке знакове видання не збагатило реномованої колекції епістолярної грушевськіяни, останній, шостий, том якої побачив світ ще 2012 р. Тим паче, що засади видання листів багато в чому збігаються з принципами, прийнятими у згаданій серії. Врешті, слід цілковито погодитися з автором передмови, що опубліковане листування є вагомим внеском у вивчення життя та творчості двох, без перебільшення, знакових українських інтелектуалів.

Рецензоване видання, крім згаданої передмови, містить три розлогі розділи. Перший розділ має інформаційно-статистичний характер і складається з п'яти підрозділів. Тут автор оповідає про епістолярні пам'ятки як унікальний феномен історичного джерелознавства, переконливо показує їхню змістову своєрідність і важливість для реконструкції світогляду кореспондентів.

Далі упорядник узагальнив статистику та хронологію листування М. Грушевського, його учнів і послідовників за станом на 2015 р. Відзначимо, що це дуже потрібна та копітка праця.

Отже, нарешті з'явився дбайливо укладений каталог епістолярної грушевськіяни, котрий на віть попри свою неповноту (про що, зрештою, пише Й. О. Купчинський), має високу довідкову цінність.

Упорядник навів дані про загальну статистику епістоляріїв М. Грушевського, слушно відзначаючи, що скільки-небудь повні підрахунки є справою майбутнього та становлять одне з актуальних завдань грушевськознавства. Використавши довідники та покажчики, О. Купчинський узагальнив дані про листи М. Грушевського та його кореспондентів, що відкладалися в українських сховищах: відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Центральному державному історичному архіві України в Києві та Центральному державному історичному архіві України у Львові. Також ці статистичні дані, для кращої наочності, автор представив у вигляді таблиці. На основі проведених підрахунків дослідник слушно зауважив, що оскільки листів М. Грушевського збереглося в кілька разів менше, аніж адресованих до нього, маємо всі підстави проводжувати пошук невідомих епістолярій, передусім у малодоступних закордонних та приватних колекціях. Підсумовує цю частину першого розділу стислий огляд видань епістолярної грушевськіяни, в якому вказано також критичні огляди, що були реакцією на появу їх. Через значну розпорашеність опублікованої епістолярної грушевськіяни за останній чверть століття сторінками численної періодики та джерельних збірок і цей перелік значною мірою має попередній характер, про що, зрештою, пише упорядник.

Далі О. Купчинський характеризує взаємне листування М. Грушевського та М. Кордуби. З

огляду на значні лакуни у їхньому епістолярному діалозі упорядник слушно відзначає, що на сьогодні перед нами лише частина колись створеного корпусу. Він характеризує місце зберігання листів, наводить статистику та їхню хронологію. окремо в книжці представлено розподіл епістолярій за датами та місцем написання, обґрунтовано логіку, за якою були реконструйовані ці важливі складники епістолярного діалогу у випадку браку їх. Також О. Купчинський звертається до малозауважуваних сучасними українськими публікаторами епістолярних пам'яток питань структури листів, їхньої мови та стилістики, паперу, на якому вони написані.

Продовжує перший розділ стисла характеристика змісту та проблематики взаємного листування М. Грушевського з М. Кордубою. Відзначимо, що до цього питання О. Купчинський не раз звертався у своїх статтях. Автор ретельно віднотував згадки про взаємини між двома істориками, котрі з'явилися в історіографії ХХ — початку ХХІ ст., звернувши увагу на факт послуговування дослідниками їхнім епістолярієм. Узагальнюючи багатоаспектну проблематику, яку обговорювано в листах М. Грушевського та М. Кордуби, упорядник вивірдано пропонує колегам опублікований епістолярій „сприятмати та оцінювати як неподільну творчу єдність“ (С. 68).

Водночас у вічі впадає певна ідеалізація змальованих автором взаємин М. Грушевського та М. Кордуби. Складно погодитися з твердженням, що між ними „ніколи не було непорозумінь“ (С. 78). Справді, з-поміж усіх представників львівської історичної школи у М. Кордуби склалися чи не найбільш безхмарні взаємини з учителем, адже вони працювали в різних містах і спілкувалися переважно листовно, здебільшого в службових справах. Попри те між ними був доволі гострий конфлікт довкола написання та публікації тоді ще молодим віденським ученим рецензії на перший том „Історії України-Русі“. Нагадаємо, що О. Барвінський поширював у Львові чутки, нібито М. Кордуба скаржився йому на спроби вчителя цензурувати його критику М. Грушевській у різкій формі зажадав від учня пояснень, вказавши, що надалі „не можу мати до Вас ані симпатії, ані поважання“ (С. 163). Внаслідок згаданого непорозуміння листування між початківцем і досвідченим істориком перервалося майже на півроку.

Закінчує перший розділ книжки характеристика основних зasad упорядкування та археографії публікованого епістолярію. Як уже згадувалося, видання зорієнтоване на правила, прийняті в серії „Епістолярні джерела грушевськознавства“. На нашу думку, упорядник слушно зберіг мову листів, на противагу іншим публікаціям епістолярних пам'яток, у тому числі М. Грушевського з його кореспондентами.

Другий розділ книжки, власне, містить доступний епістолярний корпус, представлений за узвичасним принципом „лист-відповідь“. Всього на сьогодні вдалося відшукати 200 листів — з них 110 належать М. Грушевському, а 90 — його учневі. Кожний епістолярій супроводжує археографічний заголовок, що має формальний характер. Далі

друкується повний текст листа з авторським підписом. Листи супроводжує легенда, в якій вказано місце зберігання і факт публікації їх. А також підрядковий (текстуальний) коментар, що стосується переважно зауважень до розміщення і подання тексту, а також датування (окремі листи, як відомо, не датовані і їх супроводжує пропонована упорядником відтворена археографічно дата), місця написання листів, правильного відчитання (або невідчитання) тексту, недоглядів й описок авторів епістоляріїв тощо. У підрядку подано також переклади іншомовних слів, словосполучень і різних висловів із зазначенням мови, до якої належить слово чи словосполучення. У підрядкових посиланнях зірочкою позначені різні пояснення чи уточнення, які зробив автор листа. окремо слід відзначити високу археографічну вправність упорядника: попри нерозбірливий почерк М. Грушевського, О. Купчинський зумів відчитати всі незрозумілі місця, деякі з яких для нас, приміром, так і залишилися нез'ясованими, попри неодноразове звернення до рукописів листів.

Після епістолярного корпусу як окрема структурна одиниця другого розділу розташований розлогий науковий коментар. Як згадує сам автор, у завдання цього коментаря насамперед входило пояснення не зовсім зрозумілих за смисловим навантаженням місць оригіналів епістоляріїв. До них найчастіше належать неясності в ситуативних поняттях змісту подій, уточнення щодо різних сюжетів і фактів, маловідомих осіб, дані про друковані видання й інституції, які згадано на сторінках листів та ін. Упорядник слушно відзначив, що динамічний поступ грушевськознавства за останні десятиліття принципово робить будь-який коментар неповним, адже багато сюжетів потребує спеціальних джерелознавчих пошукув і дослідницьких зусиль. Завершує другий розділ книжки розлогий ілюстративний додаток. У ньому подаються фотовідбитки окремих листів та інших документів, а також фото самих кореспондентів у різні періоди їхнього життя.

Останній, третій розділ книжки, має науково-довідковий характер. У ньому представлено перелік опублікованих листів за датами; список умовних скорочень загальних слів і власних назв; словник рідківживаних слів діалектного та іншомовного походження, список ілюстрацій до окремих листів і світлин кореспондентів, іменний та географічний покажчики. окремо наголосимо на високій поліграфічній якості рецензованого видання.

Загалом книжка стала окрасою ювілейного року М. Грушевського та, про що менше згадується, М. Кордуби, який на десять років був молодішим за вчителя. Видання відродило перервану на тривалий час важливу традицію корпусної публікації епістолярних джерел грушевськознавства, і, плекаємо надію, стане імпульсом до її продовження. Без сумніву, рецензована книжка буде корисною не тільки дослідникам життєпису двох учених, але й приверне увагу усіх, зацікавлених добою нашого новітнього відродження.

Віталій ТЕЛЬВАК

Ореста Лосик. Феномен свободи і французький постмодернізм (Oresta Losyk. Le phénomène de la liberté et le postmodernisme français).— Львів, 2016.— 302 с. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 46)

Свобода є унікальним цінністю феноменом існування людини, культури й цивілізації як такої. Прагнення до неї і досвід, який набувається завдяки їй, пронизують усі сфери життя та характеризують процеси світоглядного оновлення. Франція стала одним із чільних осередків, що здавна притягували та скеровували інноваційні тенденції осучаснення повсякдення, традиції та знань. Одним із найновіших проявів їх стало явище постмодернізму, яке своєрідно вкорінилося й всебічно розквітло на ґрунті саме франкофонного простору. Взаємоз'язок між свободою та постмодернізмом у теоретичній і прикладній площинах засвідчив неподільні способи емансидації думки та уяви.

Незважаючи на величезну за кількістю науково-літературу, присвячену свободі та постмодернізму, якісні синтезовані дослідження з цього приводу актуальні у сучасній світовій науці. Виразний брак їх відчуває й українська філософська думка та національна гуманітаристика. Рецензована монографія Орести Лосик „Феномен свободи і французький постмодернізм“ почести задоволяє ці запити й очікування.

Книжка складається із вступних уваг, чотирьох розділів і висновків. До неї додано список використаної літератури, список ілюстрацій та розширені резюме англійською і французькою мовами.

Монографія має на меті розглянути філософську її міждисциплінарну специфіку постмодерністського напряму, який наприкінці ХХ ст. об'єднав активних ініціаторів радикальних змін у перебігу соціально-культурних, громадянсько-політичних та етично-звичаєвих перетворень у новітній добі. В її основу ліг приклад досліджень французьких вчених. Появу пропонованої праці треба вважати певним підсумком тривалих авторських зацікавлень постмодерністською тематикою та спробою запропонувати її розширену інтерпретацію для українського читача.

У вступі дослідниця формулює ключову тезу, яка незримо супроводжує усе дослідження: якими б суперечливими не були спроби постмодерністів „звільнити історично-культурну свідомість від обтяжливої, вже неактуальної й навіть загрозливої ідейної спадщини минулого“, все ж вони відобразилися на конституованні сучасної „картини світу“. І, втім, задля наукової об'єктивності на це треба зважати. Вже сама поява концептуальних підходів такого гатунку стала однією з реакцій непересічних інтелектуалів, філософів та митців на „відкриті запити стосовно меж і можливостей свободи“ у наш час.

Тематика кожного з розділів книжки вибрана так, аби спершу впровадити у проблемну і ненадізначену площину ідейних змістів постмодер-

ністського світобачення, а вже на їх ґрунті викремити та охарактеризувати інтерпретаційні варіації, пов'язані зі свободою у контексті історіо-софських, культурно-соціальних, мистецьких та ідеологічних перетворень сучасної доби.

У першому розділі „Пост/модерн — пост/модерність — пост/модернізм: проблема тлумачення“ порушується питання семантичних коренів „сучасності“ як мовного терміна, філософського концепту та естетичного образу в західній історії ідей. Спираючись на семіотичну концепцію Рейнанда Козеллека, О. Лосик обстоює варту уваги думку: новизна кожної, зокрема сучасної нам, доби „крім унікальності свого становлення, передбачає успадкування більшої чи меншої кількості „пластів“ вже проминулої історії“ (С. 15). Крізь призму їх співіснування можна спрогнозувати або принаймні пояснити специфіку „палючих“ гасел актуальної епохи. У контексті цієї завваги „Постмодерн“ уособлює поточну стадію загальної модернізації, що розпочалася від початку Відродження. „Постмодерністю“ автор означує ідейно-духовну атмосферу, яка під кінець XIX і, особливо, впродовж XX ст. об'єднала найновіші досвіди емансидації людської свободи, а „постмодернізм“ — як соціокультурна практика, художньо-мистецький експеримент, інтелектуально-філософське розмежування, етичний вибір чи політичний орієнтир — став одним із їх багатоманітних проявів.

Окремий параграф (1.2.5.) присвячений „ситуації постмодернізму“ в українській науці та культурі. З огляду на фактичний брак знакових дискусій на згадану тему в Україні, автор зосереджується на висвітленні програмних тез сприйняття цього явища. Однією з дилем, пов'язаних із побутуванням постмодернізму в національній українській гуманітаристиці — це невідповідність його „духу“ постколоніальним реаліям та сибаритське нав'язування постмодерністських ідей в контексті „ненаписаної, недописаної, або сфальсифікованої“ історії спільноти, що лише почала „єднатися у потребі солідарної самоусвідомленої свободи“ (С. 67). Сама ж О. Лосик, припускаємо, схиляється радше до аргументів Я. Дашкевича, В. Моренця, О. Пахльовської, А. Пономаріва та В. Скуратівського, які у постмодерністських „іграх“ вбачають загрозу для об'єктивного наукового пізнання та культурної колективної самоідентифікації. Водночас вона зауважує, що саме у сфері художньої образності (візуальне мальарство, музика та ін.) українські постмодерністи „не мають перешкод експериментувати гірше, ніж іхні західні колеги“ (С. 70).

У другому розділі „Джерело постмодерністського розуміння свободи“ висвітлюються науково-теоретичні та культурно-мистецькі тенденції

попередніх століть, які не вписувалися у раціо-центричні схеми класичної парадигми. О. Лосик наводить приклади з ідейних спадщин відомих представників Модерну, які вже у XVII ст. розпочали дискусії навколо статусу „розуму“, критеріїв істинності, канонів краси і моральності тощо. Саме в цих альтернативах зароджувалися паростки того, що пізніше назвали постмодерністською „ ситуацією“. У зв’язку зі сказаним, на перший погляд, може видатися дивною назва у книжці параграфа 2.14. „Позитивістський внесок у плюралізацію довкілля“. Але інновативні експериментальні відкриття, винаходи та гіпотези представників точних („твердих“) наук підважили поняття абсолютної істини й привернули увагу до часткового та одниничного. Вони однозначно заманіфестували епістемологічну кризу й початки справді глибоких і всеосяжних перетворень у світі не лише фізичної, а й культурної дійсності. Схожі процеси відбулися і в мистецькій сфері: від часів Д. Дідро й особливо завдяки тенденціям декадансу та авангарду спостерігається дедалі сильніший відхід від гегелівського розуміння творчості і гармонії. При цьому, хоч модерністська бунтівливість *fin-de-siècle* близька постмодерністським „починам“ (подібне заперечення історичності, технофілія, еклектизм), але спадковість між ними не така очевидна, а подекуди навіть несумісна (С. 112—114).

Третій розділ „Контекстуальні особливості дискурсу свободи“ зосереджений на поглибленному аналізі одного з ключових інструментів пізнання та конституювання культурного буття — дискурсу. Доречним у книзі є запропонований короткий виклад про понадчасову семіолінгвістичну природу цього давнього мовно-мовленнєвого поняття (С. 130—138). Його внутрішня двоякість завжди поєднувала елементи примусу та наказу з т.зв. делегітимаційними настановами, що особливо проявилися у некласичну добу. Багатоманіття дискурсивних „ігрових“ практик у трактуванні постмодерністів заперчило категоричне утримування „істинного“ на користь релятивістичного підходу. У секуляризований „картині світу“, що окреслена складними лексемами „інтер“, „пост“, „гіпер“, вже майже неможливо сумістити сюжетну оповідність (наратив) і а-традиційну (гетерогенну) форму звичаєвости, притаманну „дрейфуючій“ ідентичності сучасного еманципованого індивіда. Саме ж постмодерністське філософування (навіть у тих своїх поміркованіших формах) уникає послідовності, систематичності, хоч якоєсь лінеарності розважань. Воно наповнене протестними закликами проти будь-яких „кратій“ (тео-, телео-, раціо-, антропо- тощо) і обмежується до певної міри констативним ствердженням кризи, розпаду цілісності та закликами до „визволеного“ самовусвідомлення у формі досить „розмитих“ навіть у міждисциплінарній призмі моделей паралогічного дисенсуального світорозуміння.

Крізь усю багатозначність постмодерністських експериментів все ж можна, на думку О. Лосика, виріznити спільну для носіїв постмодерністського „стану духу“ рису: вони проголошують і за змогою прагнуть мирного і відповідального співіснування усіх нетоталітарних уявлень та виборів. І пробують, як Ж.-Ф. Лютар, оптимістично сприймати („перечитувати“) досвіди минулого та бути вразливим на сучасні форми несправедливості. І все це задля того, аби „уникати як довільностей, так і байдужостей у трактуванні й репрезентуванні їх взаємин, інакше рано чи пізно зросте ймовірність

нових обмежень для свободи“ (С. 201). Проте, зauważимо, що в процесі практичних втіlenь постмодерністська „місія“ переважно задовольняється насолодою від епатажу, легковажними симуляціями й пафосом деконструювати все.

Четвертий розділ „Свобода як інтерпретативний феномен французького постмодернізму“ присвячений інституційним вимірам здійснення свободи у Франції — країни, яка вважається європейською батьківчиною постмодернізму. Додатково, інтелектуальне середовище Франції має глибокі традиції сильного взаємозв’язку з ідеологією та політикою, що істотно позначається на філософських концепціях про громадянські права та етичні вибори. О. Лосик виокремлює політичні та ментальні особливості публічного й культурного життя у ній в другій половині ХХ ст. і пояснює, як і чому вони зумовлювали саме такі соціально-філософські контексти еманципації. Тож французький варіант постмодернізму є органічним погодженням таких умов та одним із питомих, хай і радикальних, проявів самоствердження філософів із політичними та літературно-художніми амбієнцями. Це революційно-анархічне „enfant terrible“ західної модернізації закорінене у локальне культурне буття й певною мірою зумовлене ним.

Ракурс своєрідного „олюднення“ постмодернізму, який пропонує О. Лосик, досить рідко застосовується у літературі, присвяченій цьому феномену. Але завдяки йому можна по-новому, принаймні з меншою розгубленістю, інтерпретувати вибрані постмодерністські тексти, що й пропонує дослідниця. Для цього вона обирає філософську спадщину Ж.-Ф. Лютара (1924—1998) — того, хто першим впровадив у філософський дискурс поняття „постмодернізм“ й намагався уникати недбалості й провокативності, якою зазвичай зловживали його гадані „побрратими“ за переконанням. На прикладі аргументів цього французького дослідника дізнаємося, що глобалізаційна зрівнялівка, культ споживацтва, комерціялізація знання та технократизм є серйозними перешкодами для постмодерністської свободи та справжнього різного голося відмінностей. Оптимістичний проект постмодерного майбутнього, який пропонує цей дослідник, ґрунтуються не так на пошуку кращої від консенсусу моделі загального справедливого порозуміння, як на підтримуванні вільного „ігрового“ характеру якомога більшої кількості світобачень.

У висновках підкреслена актуальність проблематики, пов’язаної з поняттям свободи в сучасних умовах, та складність порушених нею світоглядних дилем. О. Лосик зауважує, що попри універсальний гуманістичний потенціял індивідуального й колективного самоздйснення, інтерпретація свободи може ставати центральним мотивом „нової космополітичної диктатури й вирівняння національних, расових, релігійних, гендерних та інших відмінностей, перетворюючись у небезпечне, невідповідне й часто надумане бачення людської природи“ (С. 271). Ця характеристика стосується і постмодернізму як однієї з інноваційних спроб оновлення людської природи, переосмислення історичних досвідів та зміни культурної дійсності.

Цінною у пропонованому дослідженні є багата, ґрунтовно підібрана й опрацьована тематична література (320 позицій). Серед неї виділяються на самперед оригінальні й перекладні першоджерела теоретиків постмодернізму та тексти ключових дослідників сучасності. Автор вміє зорієнтуватися

серед сотень або й тисяч найменувань та вибрати найкращі наукові публікації французьких, американських, німецьких, польських вчених, намагаючись використовувати переклади українською мовою й за змогою цитувати за реальним виданням, яке можна взяти у руки. Це свідчить про її справді добру методичну підготовку й наукову культуру. Відзначимо також старанність у підборі бібліографії, яку напрацювали українські дослідники (І. Фізер, О. Пахльовська, О. Хома, Я. Поліщук, Л. Левчук, Л. Стародубцева, Ф. Бацевич, А. Єрмоленко, В. Петрушенко та ін.).

Андрій Сова, Ярослав Тимчак. Іван Боберський — основоположник української тіловиховної і спортивої традиції / За наук. ред. Євгена Приступи.— Львів: ЛДУФК; Apriori, 2017.— 232 с.: іл.

Про І. Боберського писали і дослідники з діяспори, і вітчизняні дослідники. Але сьогодні він повернувся до нас ще раз. І це ще не останнє повернення. „Не плачем, а мечем!“ — один із афоризмів І. Боберського, — який у ситуації нинішньої війни орієнтує нас на боротьбу, на розуміння боротьби не лише як закону природи, але й суспільного життя, він апелює до нашої готовності боротися. Щоправда, в І. Боберського є низка інших афоризмів, не менш знакових, але й актуальних: „виховання тіла — се шлях до виховання духа“, „змаг гартує волю“, „кожен народ стільки вартий, скільки покладе жертв для своєї мети“, „народ, що не прагне до єдності під час миру, не має дисципліни під час війни“, „лише організована фізична сила запевнює народові свободу і незалежність“. Є й такі афоризми, що викличуть заперечення в нинішніх українських пацифістів: „світом править п'ястук (кулак.— С. К.), кермований мозком“, „лю보в до близького в історії народів не існує“. Ці та інші афоризми можна прочитати в розділі „Афоризми Івана Боберського“ у виданні „Іван Боберський — основоположник української тіловиховної і спортивої традиції“, яке підготували до друку Андрій Сова — доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, секретар Комісії тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства імені Шевченка, і Ярослав Тимчак — завідувач кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, голова Комісії тіловиховання і спорту імені Івана Боберського НТШ, за наукової редакції Євгена Приступи, ректора Львівського державного університету фізичної культури. А видало відоме львівське видавництво „Apriori“.

На нашу думку, дуже добре, що в інтелектуальній атмосфері університету з'явилося це видання. Науки, особливо точні, природничі, не мають національних ознак, не знають національних кордонів,

Насамкінець доречно висловити кілька критичних зауважень. Книжку написано надто складною мовою, навіть для підготовленого середовища. Свої міркування автор часто переобтяжує метафорами, нерідко здійснюючи синонімічні означення. Забагато, на нашу думку, у книжці цитувань та винесених у лапках слів і словосполучень: це знеохочує дочитувати до крапки, аніж надихає.

Подані уваги не применшують великої заслуги фахівця, завдяки науковому хисту якого у національній науці з'явилося помітне й корисне монографічне дослідження.

Софія КОСИН

але спорт у державі не може і не повинен існувати без національного духу, без національних кольорів.

Книжка про І. Боберського — це ще одна розвідка про тих українських діячів, чиї імена повертаються до нас завдяки ентузіазмові і жертовній праці дослідників. Проте повертаються вони із небуття не просто „на згадку“ („pro memoria“, не для сльозливих зітхань, як писав Є. Маланюк про Голодомор 1932—1933 рр.), а для того, щоб ми знали наше минуле, пам'ятали про нього, а найголовніше, щоб ми осмислювали і минуле, і життєдіяльність

великих українців та втілювали їхні плани, їхні нездісненні мрії, їхні заповіти, що стосуються різних сфер життя. Книжка про І. Боберського — це ще одна позиція в історичній біографістиці — мовиться не про художню літературу, а про галузь історичної науки. Щоправда, шановні автори переконують в тому, що дослідження життепису і діяльності особи в контексті певної доби, в контексті історичних імперативів певної нації — це методологічно віправданий і продуктивний метод дослідження. І цілком справедливо, що початки цього методу сприймання й інтерпретації дійсності вбачаємо ще в творчості нашого Нестора-літописця. Згодом до цього методу вдавалися майже всі українські історики. Зрозуміло, що такий метод потребує глибокого осмислення біографії діяча й контексту доби, бо можуть виникнути два небажані ефекти: або гіпертрофовано панегіричне зображення особи затулить собою діяльність нації чи суспільства, або діяльність особи буде лише ілюстрацією, додатком до тих чи інших доленоносних моментів історії. (Відомо, що т. зв. марксизм-ленінізм „загубив“ людину, тому й радянська історична наука особу та її роль в історії не бачила й недооцінювала. Авторам вдалося (або принаймні майже вдалося) поєднати осмислення діяльності І. Боберського як особи і широкого контексту його діяльності.)

Рецензоване видання — це перша праця монографічного характеру про І. Боберського. Воно має

добре продуману структуру, що дало можливість не лише ознайомити читачів з основними віхами життя І. Боберського, але й з його подвижницькою діяльністю у сфері тіловиховання і спорту. Річ у тім, що І. Боберський першим зрозумів значення руханки і спорту в контексті державницьких змагань, бо не всі на початку ХХ ст. освідомлювали значення спорту у боротьбі за національні права й інтереси (нашу увагу звернено на цей момент у розділі „Спортивно-руханкова преса“ в „Нарисах з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст.“ (2002). І. Боберського можна назвати духовним батьком Українських січових стрільців, що організувалися напередодні війни, згодом багато з них уже воювали у лавах Легіону УСС (зазначимо, що це були добровольці). А щодо І. Боберського, то не випадково його призначили членом Бойової управи УСС, у складі якої були відомі українські діячі. І впродовж міжвоєнної доби І. Боберський цілеспрямовано працював для того, щоб українське суспільство визнало спорт, спортивну діяльність тією сферою національного життя, яка органічно не просто доповнює, а й повноцінно функціонує поряд із діяльністю політичною, економічною, науковою, культурницькою, бо це свідчить про повноту життедіяльності нації. Саме тому в Галичині на початку 20-х років ХХ ст. після поразки визвольних змагань, відновили свою роботу і партійні, і громадські організації, а також молодіжні товариства „Пласт“, „Сокіл“, „Січ“. Про суспільну вагу, про значення молодіжних товариств (а їх можна назвати парамілітарними) свідчить той факт, що польська влада поступово заборонила всі організації „Січі“ (останню — 1930 р., в часи „пацифікації“ на місці „Січей“ українці організовували „Луги“), 1930 р. заборонила і „Пласт“.

Василь Лизанчук. Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017.— 728 с.

Підручник професора В. Лизанчука „Інформаційна безпека України: теорія і практика“ з перших днів його існування поза друкарнею діставав не просто схвалальні, а захоплені відгуки. Це ґрунтовна праця зацікавленої людини, патріота. Це підручник, який узагальнює практику та реальну політику й водночас написаний на високому науковому, фаховому рівні — на сучасному рівні розвитку науки.

Особливу увагу автор привертає до низки важливих проблем і найпершою з них стоїть така: „Джерело національної самосвідомості — історична правда“. В. Лизанчук глибоко й фахово досліджує підступну політику російської та радянської імперії щодо українського народу, наголошуючи на тому, як шляхом використання методів „лісъєго хвоста і волчьеї пасті“ Росія намагалася повністю знищити будь-які паростки українства. Впродовж століть найбільшою мірою для цієї мети їй прислужилися брехня і підробка, шахрайство (англ. fake). Замість історичної правди маємо тепер історичну підробку, історичний фейк. В. Лизанчук розглянув становлення і розвиток інформаційно-пропагандистської машини Росії, в основі діяльності якої лежать підступи і брехня.

Книжка про І. Боберського має солідну джерельну базу — це різноманітні документи і світлини з відомих архівів і бібліотек Києва і Львова, це приватні архіви, це спогади учнів І. Боберського і його сучасників. У нас навіть закрався цілком обґрунтований сумнів щодо означення цього видання як науково-популярного, що більше видання має іменний і географічний покажчики. Це зумовлює пропозицію відповідно розширити текст і видати монографію — це буде ще одним вагомим поверненням Івана Боберського (і не лише монографію, але про це згодом).

Видання добре ілюстроване. Фотографії різно-жанрові й різноформатні. Треба віддати належне видавцеві Ю. Николашину, бо поліграфічний рівень видання високий, дуже цікава не лише архітектоніка книжки, але й дизайн сторінки, на якій органічно поєднані три види тексту: власне-авторський текст, текст відповідних документів й ілюстрація (що теж є своєрідним текстом).

На жаль, це розкішне видання не дійде до читацького загалу, до масового читача — занадто висока ціна, а тому є потреба все ж видати окремою брошурою науково-популярний нарис про життєдіяльність І. Боберського, зберігши ту саму концептуальну основу, яку формують ідея української державності, наша готовність боротися за неї, ідея національного спорту як важливої сфери українського буття, того спорту, в якому, за словами І. Боберського, панує не лише інтелігенція тіла, але й інтелігенція духа.

Отже, рецензоване видання — гідна візитівка відомого університетського колективу.

Степан КОСТЬ

Методологія досліджень, запропонована й використана в праці професора Василя Лизанчука, придатна для того, щоб проаналізувати різні аспекти антиукраїнської, антинародної фейкотворної діяльності наскрізь пройнятої провокативністю й брехливістю російської пропагандистської машини, спрямованої на приховування злочинних дій кремлівських очільників.

Ми, наприклад, скориставшись цією методикою, можемо простежити на практиці, як система шахрайських, підробних брехливих, фейкових повідомлень у російській пропагандистській машині була доведена до досконалості ще в радянські часи, зокрема під час Другої світової війни, коли сприйняття такої інформації було загостреним, а отже, й особливо впадала у вічі будь-яка неправда. На наш погляд, у цій системі сформовано чотири рівні фейковості.

Факти на першому рівні загалом правдиві, проте деяка інформація створювала б небажане тло, а тому її треба приховати (ефект Олександра Матросова, який і справді закрив своїм тілом амбразуру, вчинивши подвиг, але невідомо, наскільки він цим посприяв і чи взагалі посприяв просуванню підрозділу вперед).

На другому рівні фейковости повідомлені факти також відповідають дійсності, проте прихована інформація істотно змінює саму суть події (ефект Зої Космодем'янської, яку повісили фашисти як партизанку в селі Петрищеве Московської області, проте тут замовчано те, що її зловили й віддали німцям самі мешканці цього села, бо вона в люті морози 1941 року спалювала сільські будинки, щоб у них не могли розміститися гітлерівці; на те, що в цих будинках жили росіяни, яких тим самим залишали посеред зими замерзати, ніхто не зважав — таке собі сuto російсько-радянське ставлення до своїх людей).

На третьому рівні також факти загалом підтверджуються: це все насправді сталося, проте не з тими людьми (ефект Миколи Гастелло, який „героїчно загинув, скерувавши свій підбитий літак в колону машин і танків противника“; насправді це був інший льотчик й інший літак, а з двох літаків у безладі початку війни обрали той, який був зручнішим з пропагандистських міркувань; не вгадали, але так і не виправили помилки).

На четвертому рівні не тільки факти не відповідають дійсності, а й просто ні цих фактів, ні загалом події не було (ефект 28-ми панфіловців, які нібито геройчно загинули, але підбили 18 німецьких танків, не пропустивши ворога до Москви; насправді 18 танків підбила ціла дивізія, цифра 28 виникла випадково в уяві кореспондента „Красной звезды“, він від когось почув цю цифру, з таким же успіхом могла бути цифра 8 чи 20, а з названого списку загиблих героїв багато хто залишився живим, дехто ж навіть потім служив німцям).

Сьогодні, коли з цим підступним і нещадним ворогом ми ведемо т. зв. гібридну війну, зокрема й інформаційну, контрпропагандистську, особливо корисним є знання тонкощів поведінки свого противника, методів його боротьби. Ми тут простежили на основі методики В. Лизанчука механізм створення лише декількох міфів російської пропаганди, що стали вже класичними зразками її брехні. Всі ще добре пам'ятають новітні фейки про „розіп'ятого хлопчика“ і „винищуваних снігурів“. А в книжці В. Лизанчука наведено приклади з багатьох століть протистояння українців російській пропагандистській машині. Автор як основний метод боротьби проти неї пропонує історичну правду — джерело формування національної свідомості українців.

Друга проблема, яка перебуває в центрі уваги автора — „Мова — основа безпеки нації і держави“. Цій проблемі В. Лизанчук присвятив ще раніше низку своїх досліджень: „Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні“, „Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні“, „Не лукавити словом“, „Історія зросійщення українців“ (остання — у співавторстві з М. Рожиком). Особливу увагу Василь Лизанчук приділив аналізові Шевченкового Слова, його ролі у формуванні національного самоусвідомлення, національної ідентичності українців.

„З погляду здорового глузду не повинно виникати проблеми функціонування державної мови у будь-якій державі. У Росії державною мовою, природно, є російська, у Німеччині — німецька,

у Польщі — польська, у Туреччині — турецька, у Франції — французька, у Японії — японська,— пише професор В. Лизанчук і додає: Проте у нас питання „бути чи не бути української мові“ означає: „бути чи не бути української Україні“. Автор досліджує багатовікову історію утисків української мови в російській і російсько-радянській імперії та активного спротиву цим утискам, а також пропонує шляхи кардинального поліпшення ситуації. „Найголовніше завдання, — пише він, — створити умови для перетворення зовнішніх морально-психологічних мотивів використання української мови на внутрішні“.

Окрім розділів підручника мають назви „Захист української культури в умовах російської неоімперської агресії“, „Визначальна сила національної ідентичності“, „Безпекова складова відновлення Єдиної Помісної Української Церкви“, „Інформаційно-психологічні засади утвердження української України“, „Просвітницька і маніпулативна пропаганда“. І треба зауважити, що кожен із цих розділів виник не на порожньому місці, не з нуля. Здавалося б, що стала актуальною проблема інформаційної безпеки України, а професор Василь Лизанчук уже видає відповідний підручник. Проте кожен із перелічених розділів ґрутовно розроблений у попередніх публікаціях цього автора. Наприклад, розділ про визначальну силу національної ідентичності має за свого попередника книжку В. Лизанчука „Завжди пам'ятай: Ти — Українець!“ Про інформаційно-психологічні засади писав автор у підручнику „Психологія мас-медіа“, а також ще раніше в підручниках „Радіожурналістика: засади функціонування“ та „Журналістська майстерність“, про просвітницьку пропаганду ще в працях „Увага: увімкнuto прийма! (Вплив радіо і телебачення на формування громадянської активності молоді)“ та „Грані колективізму: Вплив преси, телебачення і радіо на формування соціальної активності особистості“ та

ін. Тобто підручник „Інформаційна безпека України: теорія і практика“ — це підсумок багаторічної праці автора над дослідженням різних аспектів проблеми. Це й узагальнення досвіду Василя Лизанчука як теоретика і практика, й рекомендації щодо впровадження ефективніших методів захисту інформаційної безпеки України. Такі рекомендації лунали й у попередніх працях відомого вченого. І якби до них дослухалися можновладці, то не довелося б їм тепер стільки уваги приділяти й стільки грошей витрачати на мілітарний складник державної безпеки.

В. Лизанчук опрацював і узагальнив величезний масив інформації. Це найбільш наочно помітно зі списків літератури до кожного розділу: наприклад, до II розділу цей список охоплює 148 назв, до III — 116 позицій, до IV — 130 тощо. Підручник написано на основі багатого фактичного матеріалу, зібраного автором упродовж багатьох років. Про багато які з цих фактів студенти довідаються вперше. І самі ці факти цікаві, і роздуми автора над ними захоплюють читача й спонукають його до своїх роздумів. Через це студентам, які вивчатимуть предмет за підручником В. Лизанчука, буде легко й приємно засвоювати матеріал курсу. А ще однією цінною рисою цієї книжки є те, що

всі її теоретичні положення мають прямий зв’язок із практикою.

З’ясувавши для себе всі основні теоретичні положення, студенти зможуть застосувати свої знання на практиці. Для студентів автор подає до кожного розділу запитання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи, а також „Рекомендовані теми для наукових досліджень“, чим за- свідчує невичерпність питань, порушених у праці, прагнення всіляко сприяти тому, щоб молоді вчені продовжили дослідження важливих проблем інформаційної безпеки України.

Кожна праця Василя Лизанчука, а надто це, поки що останнє велике дослідження важливих

проблем сучасності, є прикладом для молодих науковців — прикладом не лише ґрунтовності й сумлінності, а й громадянської мужності, патріотичності. Можна бути автором багатьох наукових розвідок у гуманітарній сфері й не мати жодного відгуку на свою наукову діяльність, жодною мірою не впливати на перебіг подій у країні, в суспільстві. А можна присвятити своє життя формуванню патріотичної громадської думки, спробам щось змінити в країні, у суспільстві, як це робить професор В. Лизанчук. І його ґрунтовна й глибока наукова розвідка „Інформаційна безпека України: теорія і практика“ є свідченням цього.

Анатолій КАПЕЛЮШНИЙ

Ігор Гаркот. Архітектура Івано-Франківська (Станіславова) міжвоєнного періоду 1920—1930-х років / За наук. ред. проф. Богдана Тимківа.— Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017.— 228 с., іл.

У містах Західної України збереглася багата і різноманітна архітектурна спадщина. На початку ХХІ ст. поняття спадщини розширяється і охоплює твори архітектури ХХ ст., які донедавна не так часто привертали увагу дослідників архітектури в Україні. З цього погляду проблему подальшого розвитку міст західноукраїнського регіону слід розглядати в контексті гармонійного просторового розвитку їх архітектурного середовища з врахуванням регіональних і локальних особливостей різних періодів, які формують своєрідний образ кожного конкретного міста. У великих містах України на початку ХХІ ст. спостерігається швидке зростання обсягів будівництва, передусім це стосується житлових будинків. У зв’язку з домінуванням стихійних ринкових відносин містобудування в Україні поступово перетворюється (за висловом М. Дьоміна) на „ринок землі“, де над загальносуспільними переважають інтереси окремих фінансово потужних інвесторів. За цих обставин нині важливе дослідження архітектурної спадщини у кожному з міст у сенсі її документування, вивчення характерних рис та ознак і опрацювання конкретних рекомендацій щодо охорони.

Склалося так, що описувало та досліджувало архітектуру Івано-Франківська першої половини ХХ ст. обмежене коло авторів (в Україні З. Лукомська, Л. Поліщук, В. Полєк, Б. Черкес, в Польщі К. Бронський, М. Орлович, М. Пщулковський), які висвітлювали окремі аспекти архітектурного процесу того часу. Значний за обсягом довідковий матеріал вміщено у „Словнику до Зводу пам’яток історії та культури України: Івано-Франківська область“, який 2010 р. уклали М. Головатий і З. Федунків. Водночас бракувало наукового осмислення й аналізу формування архітектури Івано-Франківська 1920—1930-х рр. на тлі і в взаємних зв’язках із процесом розвитку європейської архітектури того часу. Монографію архітектора Ігоря

Гаркота* можна вважати першою спробою з таких позицій дослідити розвиток архітектури Івано-Франківська і показати різnobічні аспекти формування „нової архітектури“ у місті першої половини ХХ ст.

В європейському архітектурному процесі це був час революційних змін у розумінні принципів архітектури і містобудування, час оголошення „принципів сучасної архітектури“ Ле-Корбюзье та концепції „тотальної архітектури“ творця Баугаузу Вальтера Гропіуса, тоді ж далішого розвитку набуває концепція „міста-саду“. Нові ідеї, які відзначалися демократичним спрямуванням, наголошували на соціальному значенні архітектурної творчості, швидко поширилися в європейській архітектурі, в т. ч. і в тогочасній Польщі. В новоутвореній польській державі 1920 р. Станіславів став адміністративним центром воєводства, що зумовило територіальний розвиток міста і зростання забудови. У монографії автор послидовно (від загальної урбаністичної ситуації до стилістичних характеристик окремих будівель) розкриває тему дослідження, подаючи у першому розділі теоретичні засади дослідень і переходячи до тенденцій становлення архітектури Івано-Франківська (Станіславова) у другому розділі. При цьому висвітлено особливості історико-культурного процесу у західноукраїнському регіоні, який на той час перебував у складі польської держави, що досить інтенсивно долучалася до нових трендів в європейській культурі. В архітектурі регіону це виявилося насамперед у розвитку архітектурної школи у Львівській політехніці, випускники якої (Т. Ковальський, С. Треля) успішно працювали у Станіславові у 1920—1930-х рр.

Другий розділ автор завершує графічною моделлю впливів об’єктивних чинників на розвиток модерністичної архітектури Станіславова 1920—1930-х рр. У моделі автор виділив сім бло-

* Ігор Гаркот народився 1959 р. на Львівщині. У 1981 р. закінчив Львівський політехнічний інститут за спеціальністю „архітектура“. Працюючи з 1981 по 1989 р. в Івано-Франківській філії проектного інституту „Діпроміст“, виконав численні проекти забудови обласного центру та інших міст області. З 1990 по 1996 р. був заступником головного архітектора Івано-Франківська, а у 2006—2011 рр. обіймав посаду головного архітектора міста. Нині провадить проектну діяльність.

ків чинників, а саме: культурно-просвітницькі, урбаністичні, комунікаційні, соціально-економічні, суспільно-політичні, естетичні, адміністративні. Своєю чергою, кожен блок містить від одного до семи чинників. Можна дискутувати з автором щодо групування чинників у деяких блоках, а також іх переліку. Наприклад, варто було би знайти місце для чинників історичного розвитку та впливу панівних на той час європейських напрямів розвитку архітектури, оскільки про це мовиться у розділі.

Третій розділ автор присвятив зародженню й поширенню модернізму та стилювим тенденціям в архітектурі Станіславова 1920—1930-х рр. І. Гаркот детально аналізує стилюві характеристики забудови, подає характерні приклади в ілюстраціях до розділу, що дає змогу йому обґрунтовано наголосити на домінуванні принципів ар-деко та функціоналізму в архітектурному образі новобудов міста. Автор показує стилістичну спорідненість будівель Івано-Франківська 1920—1930-х рр. з тогочасними європейськими новобудовами (наприклад, у Нідерландах), чим підтверджує тезу про розвиток архітектури Івано-Франківська (Станіславова) в єдиному руслі європейської архітектури. Водночас структура розділу викликає зауваження, оскільки тема зародження модернізму видається однією з основних теоретичних підстав монографії і її слід було б ширше розкрити у попередніх розділах. Тим паче, що про напрям європейського архітектурного модернізму автор пише досить скороchenо, використовуючи обмежене число джерел. В архітектурі Станіславова міжвоєнного періоду І. Гаркот пропонує виділити три групи споруд за ознаками, які характеризують час зведення будівель та їхні стилюві риси, спираючись при цьому на методику аналогічних досліджень, виконаних у Гдині (Польща). Видається, що якщо вже використовувати польський досвід, то доцільно було б звернутися до праць, виконаних під час дослідження архітектури першої половини ХХ ст. у Кракові, місті, яке історично належало до того ж регіону Галичини. До речі, у тексті слушно відзначено, що розвиток модернізму у Східній Галичині на кілька років відставав порівняно із Західною Галичиною. Про це й мовиться, саме таке порівняння Кракова і Станіславова було б дуже цікавим.

Послідовно розкриваючи тему дослідження, у четвертому розділі викладено архітектурно-просторові особливості, типологічні, стилістичні й планувальні характеристики будівель Станіславова 1920—1930-х рр. та можливості їх збереження. Тут теж можна зауважити, що проблему збереження архітектурної спадщини Івано-Франківська доцільно було б викласти в окремому розділі. Наступне доповнення полягає в тому, що у 2016 р. у Польщі опубліковано монографію на тему архітектури міжвоєнного періоду на тодішніх східних територіях Польщі (Pszczółkowski M. Kresy Nowoczesne. Architektura na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1921—1939. Łódź: Księży Młyn, 2016, 260 s.), що свідчить про постійну увагу польських дослідників до архітектури західноукраїнського регіону. З другого боку, зрозуміло, що автор

рецензованої монографії з об'єктивних причин не міг використати цю польську публікацію.

Характеризуючи забудову Івано-Франківська, автор виділяє такі групи громадських будинків: будівлі культурно-освітні, навчальні заклади, притулкові, підприємницькі, транспортні, адміністративні, торговельно-фінансові, заклади громадського харчування, які сформувалися у 1880—1914 рр., тобто до Першої світової війни. Далі сказано, що у 1920—1930-х рр. цей перелік доповнився кінотеатрами, а ще нижче (без окремого виділення типологічної групи) викладено характеристику трьох типів житлових будинків: 1. Будинки для державних чиновників і службовців; 2. Будинки для військових; 3. Особняки. Цій класифікації бракує чіткості критеріїв, адже, властиво тут порівнюються багатоквартирні житлові будинки середньої поверховості з малоповерховими житловими будинками. Можливо, з погляду архітектурної типології саме так і слід було побудувати класифікацію, розглянувши у сукупності архітектурно-планувальні та стилістичні ознаки. Таким чином, можна зауважити, що класифікація забудови Станіславова 1920—1930-х рр. потребує подальшого опрацювання і деталізації.

Другий підрозділ третього розділу має на меті визначення стану та принципів збереження архітектури Івано-Франківська міжвоєнного періоду.

Як було сказано, на нашу думку, ця проблема заслуговує на окремий розділ, а, можливо, навіть окрему монографію. У підрозділі викладено характеристику забудови за архітектурною цінністю, технічним станом, ступенем збереження функції, автентичності архітектурно-планувальних характеристик, автентичності будівельних матеріалів. Кожне з цих питань є досить об'ємним і має багато аспектів, про що у рецензованій монографії сказано досить загально, очевидно, з причини обмеженого обсягу видання.

Список літератури і використаних джерел складається з 139 найменувань, з них 71 зарубіжні не видання. Текстовий матеріял монографії ілюстровано великою кількістю фотографій: у другому розділі — 19 блоків фото, третьому — 36, четвертому — 23 окремі фото. Крім того, велика кількість фотографій внесена у два додатки. У додатку А міститься 167 фото архітектурних об'єктів 1920—1930-х рр. та подано їх розташування на карті міста. Матеріял додатку А за змістом можна вважати каталогом творів архітектури Івано-Франківська 1920—1930-х рр. У додатку Б представлено фотографічну панораму Івано-Франківська (22 фото 2017 р.) з оглядового майданчика ратуші. Вважаємо, що вперше виконане автором документування вказаного періоду архітектурної спадщини Івано-Франківська є цінним документальним матеріалом для вивчення і подальшого дослідження історії архітектури міста.

Загалом рецензована монографія І. Гаркота є важливим внеском у дослідження історії архітектури Івано-Франківська першої половини ХХ ст. з огляду на охоплення автором великого обсягу матеріалу і виконане на сучасному науковому рівні аналітичне дослідження.

Богдан ПОСАЦЬКИЙ

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗІЮМИ, АКАДЕМІЇ

22 березня 2017 р. у приміщенні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (вул. Винниченка, 24) відбувся науковий семінар Історичної комісії НТШ „Львівська і Перемишльська землі Руського воєводства у XV—XVIII століттях: простір і мешканці“. Виголошено дві доповіді.

Ігор Смуток у виступі „Руська шляхта Перемишльської землі XV—XVIII ст.: соціально-культурні, господарські та суспільно-політичні особливості розвитку“ висловив низку цікавих спостережень.

Богдан Смерека у доповіді „Межі Львівської землі Руського воєводства XVI—XVIII ст.: особливості реконструкції, джерельна база“, здійснений у формі презентації карти-схеми, продемонстрував власну реконструкцію адміністративних меж Львівської землі у Руському воєводстві.

Історична комісія НТШ

24 березня 2017 р. у приміщенні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (вул. Винниченка, 24) відбувся науковий семінар Історичної комісії НТШ „Професійні середовища Львова у XVI—XVIII ст.“ Заслухано три виступи.

Орест Заяць у доповіді „Корпоративне життя львівських крамарів до початку XVII ст.“ розглянув низку питань з історії крамарського цеху.

У доповіді „Львівський кравецький цех в XVI — першій половині XVII ст.: підмайстри та їхнє братство“ Наталія Паславська проаналізувала правові підстави функціонування братства кравецьких підмайстрів при одноіменному цеху.

У виступі Богдані Петришак на тему „Між „стариною і „новиною“: канцелярія міста Львова у XVIII ст.“ проаналізовано зміни в організації та діяльності міської канцелярії Львова XVIII ст., показано пристосування старої канцелярської системи до нових міських реалій.

Історична комісія НТШ

28—31 травня 2017 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбулася XVI наукова конференція „Львівські хемічні читання—2017“, яку організували Львівський університет та Хемічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. Відкриття конференції відбулося 29 травня в актовій залі головного корпусу університету. З вітальним словом виступив ректор Володимир Мельник, який побажав учасникам успішної роботи та нових плідних наукових контактів. Дійсний член НТШ, проректор з наукової роботи Роман Гладишевський підкреслив важливість таких наукових конференцій та оголосив про початок роботи.

Доповідь „Актуальність наукового доробку професора Оксани Бодак“ виголосили Р. Гладишевський та член НТШ Володимир Павлюк. Доповідачі відзначили внесок члена НТШ, професора Оксани Бодак у розвиток кристалохемічних досліджень у Львівському університеті та її роль у розвитку Львівської кристалохемічної школи. Вагому роль О. Бодак відіграла у роботі Хемічної комісії НТШ. Від групи авторів доповідь на тему „Роль р-елемента в особливостях структури інтерметалідів“ виголосила Христина Міллянчук. Іван Салдан та член НТШ Олександр Решетняк виступили з доповіддю про цікаві сполучки „Синтез та розклад гідридних реакційних композитів на основі борогідриду літію“. Професор Юрій Гринь з Макс-Планк-інституту в Дрездені повідомив про „Іонність та ковалентність в інтерметалічних сполуках“. Група авторів зробила цікаве повідомлення „Склад і хемічна будова бурштину сукциніту“. Були проголошені й інші змістовні та цікаві повідомлення.

30—31 травня в аудиторіях хемічного факультету ЛНУ ім. І. Франка було продовжено секційні засідання та проведено постерні сесії. З цікавою доповіддю виступив член НТШ Михайло Никипанчук. У своєму повідомленні „Українська хемічна термінологія і стандарт ДСТУ 2934-94 „Елементи хемічні та речовини, прості терміни та визначення основних понять. Умовні позначення“ вчений запропонував внести корективи до стандарту. Конференція підтримала пропозицію М. Никипанчука. Всього було підготовлено 243 повідомлення. В роботі конференції взяли участь науковці з Польщі, Німеччини, США, Росії, крім того, 24 молоді науковці, 22 аспіранти та 26 студентів майже зі всіх міст України. Найбільше молодих науковців прибули на конференцію з Києва, Харкова, Одеси, Ужгорода, Чернівців. Поряд із молодими науковцями в дискусіях та обговореннях наукових повідомлень брали участь професори, доценти, провідні наукові співробітники. За результатами роботи конференції видано збірник наукових праць.

Володимир ДУТКА

29 червня 2017 р. у Львівському торговельно-економічному університеті відбулася Всеукраїнська науково-історична конференція „Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України“, приурочена до 525-ї річниці українського козацтва та 425-річчя Українського реестрового козацтва.

Цей важливий для наших краян захід проводився з метою відродження історичної пам'яті про козацтво, популяризації серед громадськості козацьких традицій, а також з метою посилення військово-патріотичного виховання молоді, утвердження і поширення серед учнівської та студентської молоді ідеї захисту рідної землі.

Співорганізаторами конференції стали Міністерство освіти і науки України, Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада, Львівська міська рада, Львівський торговельно-економічний університет, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Львівське відділення Інституту української археографії та

джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України, Історична комісія Наукового товариства ім. Шевченка, Галицьке ставропігійське козацтво ім. Петра Сагайдачного та Українське реєстрове козацтво.

На конференції зібралися численні представники громадськості, духовенства, влади, козацтва, науковців. У ній взяли участь 43 доповідачі з наукових інституцій, навчальних закладів Львова, Києва, Луцька, Одеси, Кропивницького, Харкова, Кам'янського, Дніпра, Острога, Дрогобича.

На відкритті з вітальним словом виступив ректор університету П. Куцик. Учасників конференції також привітали заступник голови Львівської обласної державної адміністрації О. Стоколос-Ворончук, голова НТШ в Україні Р. Кушнір, капелан Торговельно-економічного університету о. Р. Довгань, голова Спілки офіцерів України (Львівське відділення) П. Костюк.

Доповіді учасників конференції охопили широке коло проблем з історії українського козацтва. Зокрема, на пленарному засіданні заслухано та обговорено наукові доповіді М. Литвина та Я. Кондрacha на тему „Іван Крип'якевич як історик Українського козацтва“; В. Сергійчука „Заснування Запорозької Січі як створення нового політичного проводу Українського народу“, В. Брехуненка „Петро Сагайдачний і Богдан Хмельницький: спадкоємність та еволюція політичних концепцій еліти Війська Запорозького“, Я. Федорука „Україна в європейській кризі середини XVII століття“, Б. Сушинського „Українське козацтво і Наполеон“, І. Сварника „Дмитро Яворницький — основоположник досліджень про українське козацтво“, В. Ідзя „Запорозьке козацтво як національна еліта в Українській державі XVII—XVIII століття“, Б. Якимовича „Українське козацтво — феномен історії Центрально-Східної Європи XVI—XVIII ст.: спроба синтезу“.

Після завершення пленарного засідання робота наукового форуму продовжилася у секціях: „Задорожняня та становлення українського козацтва в XVI—XVIII століттях“ (керівник А. Гречило), „Військовий чинник у формуванні українського козацтва“ (керівник В. Задунайський), „Українське козацтво в творчості істориків та поетів“ (керівник П. Шкраб'юк), „Українське козацтво в роки незалежності“ (керівник Я. Кміт).

На секційних засіданнях заслухано та обговорено цікаві доповіді С. Гелея на тему „Богдан Хмельницький як творець української державності в історичних працях В'ячеслава Липинського“, В. Задунайського „Зміни пріоритетів та змісту військової служби козаків на Кубані (кінець XVIII — початок XX ст.)“, П. Шкраб'юка „Козацькі алюзії у творчості поетів УПА“ та ін. Підсумкове засідання відбулося в актовій залі університету. В ньому взяли участь А. Гречило, Р. Мелех, В. Сергійчук, Б. Сушинський, Я. Федорук, В. Задунайський, І. Смуток, І. Рудяник, В. Шевченко, П. Шкраб'юк.

Андрій ПРОКІП

12—13 жовтня 2017 р. кафедра світової літератури Львівського національного університету ім. І. Франка з участю членів НТШ провела X Міжнародні Чичерінські читання „Світова література в літературознавчому дискурсі ХХI ст.“ З-поміж 76 учасників були представники Білорусі, Російської Федерації та 17 міст України.

Під час роботи Читань відбулося пленарне засідання (п'ять доповідей). Працювало чотири секції: „Ідеї Олексія Чичеріна у контексті новітнього теоретично-методологічного дискурсу“; „Феномен транзитивності в західноєвропейських літературах ХХ століття“; „Генологічні аспекти світової літератури“; „Взаємодії літератур: впливи, паралелі, наслідування“.

На пленарних засіданнях виголошено доповіді („Десять Міжнародних Чичерінських читань: дорога завдовжки у чверть століття“, „Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер“ Е.-Т.-А. Гофмана і „Собаче серце“ М. Булгакова: типологічні паралелі гротескних світів“, „Французькі впливи на історіософію Максиміліана Волошина (до 140-річчя від народження поета)“, „Жанрова своєрідність твору Б. Вербера „Енциклопедія абсолютноного та відносного знання“; „Метаморфози жанру. Психограма серійного вбивці (на матеріалі роману Томаса Рааба „Тиша“), „Моделі світу в художніх текстах ХХ століття: особливості авторських варіантів“. На пленарному засіданні виступили літературознавці з чотирьох міст України (Львів, Полтава, Київ, Харків). Під час першої пленарної доповіді було проінформовано учасників читань про те, що, відповідно до ухвали одних із попередніх Чичерінських читань, підготовлено до друку видання „Олексій Чичерін. „Треба бачити і розуміти серцем...“ (літературознавчі студії). Засідання ухвалило опублікувати матеріали X Міжнародних Чичерінських читань окремим науковим збірником, а наступні XI Міжнародні Чичерінські читання провести у жовтні 2019 р.

Ярема КРАВЕЦЬ

13—14 жовтня 2017 р. у Львові відбулася XXVI наукова геральдична конференція. Її організаторами були Комісія спеціальних (допоміжних) дисциплін Наукового товариства ім. Шевченка, Українське геральдичне товариство та Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. В роботі конференції взяли участь близько 20 чоловік з різних регіонів України. Було заслухано 11 доповідей і повідомлень. Учасники конференції обговорили різні питання з геральдики, сфрагістики, емблематики, фалеристики, генеалогії. Відбулася презентація кількох нових видань, зокрема монографії Михайла Слободянюка „Сухопутні війська України: Нарукавна символіка 1992—2012“ та 73-го числа вісника „Знак“. Після завершення роботи конференції відбулися організаційні збори УГТ.

Проведення наступної XXVII наукової геральдичної конференції заплановано на жовтень 2018 р. у Львові.

Андрій ГРЕЧИЛО

20 жовтня 2017 р. у Музеї визвольної боротьби України у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція „Українська революція 1917—1921 років: історичний досвід та державницька традиція“, співорганізатором якої стали Історична комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Інститут

українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів), Львівський національний університет імені Івана Франка. Учасників конференції з України та США (понад тридцять осіб) привітали заступник голови НТШ Степан Гелей, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, дійсний член НТШ Микола Литвин, декан історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка Роман Шуст та ін. На пленарному засіданні заслухано доповіді В. Верстюка (Інститут історії України НАН України) „Українська центральна рада — активний чинник національно-демократичного дискурсу революції”, заступника голови НТШ Америки Анни Процик (Університет м. Нью-Йорка) „Державницька концепція Михайла Грушевського і гібридна війна російських політиків-лібералів”, М. Литвина „Українські визвольні змагання першої чверті ХХ ст.: документи і матеріали Товариства охорони воєнних могил у Львові”. На секційних засіданнях виступили відомі та молоді науковці з Києва, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Черкас, Чернівців. Директор музею визвольної боротьби України Тарас Кузь ознайомив з новою виставкою „Віхи українського державотворення 1917—1921 рр.”

Микола ЛИТВИН

28—29 жовтня 2017 р. в конференц-залі Науково-технічної бібліотеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу відбулася наукова конференція „Шумер і Україна”, присвячена пам’яті видатного ученого-сходознавця, почесного професора Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Анатолія Кифішина, який відійшов у засвіти 21 червня 2017 р.

Анатолій Кифішин народився 2 червня 1935 року в с. Білому Троїцького району Алтайського краю в родині вихідців з України. Незабаром родина переїхала в м-ко Дащів на Вінниччині. Закінчив історичний факультет Чернівецького університету (1958), східний факультет Ленінградського університету (1962), аспірантуру Інституту сходознавства АН СРСР. Працював в Інституті сходознавства, Інституті філософії та Інституті етнографії АН СРСР (1968—1980). Спеціалізувався на ритуалістиці шумерів і геноструктурі шумерських міфів, що суперечило „позитивістській радянській історичній науці“. Самостійно переклав десятки шумерських творів. Написав кілька книжок, у тому числі „Історію Шумеру“, однак опублікувати їх в СРСР не зміг. У 90-ті роки вивчав пам’ятки Чатал-Гуюка в Туреччині, Кам’яної Могили в Україні і дійшов висновку, що вони обидві містятьprotoшумерське письмо. У 2001 р. опублікував монографію „Древне святилище Кам’яна Могила. Досвід дешифрування protoшумерського архіву XII—III тисячоліть до н. е.“ (російською мовою), де навів protoшумерський словник, силабарій Кам’яної Могили й версію перекладів текстів Кам’яної Могили. В Україні нагороджений орденом „Знак Пошани“ (2001) за дослідницькі заслуги, зокрема за написання згаданої книжки, в Росії відзначений міжнародною премією Андрія Первозванного „Віра і Вірність“. Належить до чільної п’ятірки провідних шумерологів світу. 2013 р. обраний почесним доктором Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. За словами Анатолія Кифішина, майбутнє людство зобов’язане прочитати шумерські написи, якими покриті всі Карпати.

Конференцію організували Івано-Франківський осередок НТШ та науково-просвітницьке товариство „Просвіта-Світовид“. У ній взяли участь 70 науковців і просвітян з Києва, Одеси, Львова, Івано-Франківська, Хмельницького, Коломиї, Галича, Надвірної, Косова. Зі вступним словом виступив та вів конференцію голова Івано-Франківського осередку НТШ, дійсний член НТШ Василь Мойсишин. З доповідями виступили Юрій Шилов (м. Київ), культуролог Любов Юхнюк-Коротун (м. Київ), Валентин Таранець (м. Одеса), Богдан Томенчук (м. Івано-Франківськ), голова Науково-просвітницького товариства „Просвіта-Світовид“ Олег Полівчак (м. Івано-Франківськ), Любомир Держипільський (м. Косів) та ін. В обговоренні доповідей взяли участь археолог і культуролог Юрій Шилов, письменник Осмір Митренко (м. Львів), просвітяни Володимир Станкевич (м. Хмельницький) і Марія Пахолок (м. Галич).

У перерві між засіданнями учасники конференції мали нагоду послухати козацьку пісні Тараса Житинського, ознайомитись з реконструкціями гончарних виробів епохи трипільської культури Віталія Владиковського, оглянути виставку наукових праць членів НТШ, які працюють в ІФНТУНГ, придбати книжки Анатолія Кифішина, Юрія Шилова, Любові Юхнюк-Коротун та інших допівдачів.

Культурна програма конференції передбачала перегляд феєрії-бурлеску „Енеїда“ за мотивами одноіменної поеми І. Котляревського у виконанні артистів Івано-Франківського драматичного театру ім. І. Франка, екскурсії до скельно-печерного комплексу в Бубнищі (біля Болехова) та до Терношорського святилища у Снідавці (Косівщина).

Василь МОЙСИШИН

2 листопада 2017 року у Палаці Потоцьких у Львові відбувся науковий семінар, присвячений 150-річчю від народження Олафа Брука, першого професора слов’янських мов Університету Осло,— „Олаф Брок і Україна“, який організували Університет Осло (Норвегія), Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України та Наукове товариство ім. Шевченка (Україна).

На семінарі було представлено такі доповіді: „Olaf Broch — ambassador for the Slavic world in Norway“ (Карі Ага Міклебуст, Університет Тромсø — Арктичний університет), „Українське тло лінгвістичних студій Олафа Брука“ (Нatalia Hobzey, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України), „Olaf Broch’s contribution to the study of pidgin languages“ (Інгвіль Брок, Асоціація вищих навчальних закладів Норвегії), „Работы Олафа Брука о говоре Убли и современные полевые записи“ (Марфа Толстая, Інститут слов’янознавства РАН), „Наукова та організаційна діяльність Володимира Гнатюка в НТШ“ (Оксана Кузьменко, Інститут народознавства НАН України), „Книга Олафа Брука „Очерк физиологии славянской речи“ и ее значение для изучения фонетики славянских языков“ (Олександра Тер-Аванесова, Інститут російської мови ім. В. Виноградова РАН) та „Діяльність Олафа Брука як зразок наукової дипломатії“ (Тамара Льоннгрен, Університет Тромсø — Арктичний університет Норвегії).

Особливості новаторських робіт О. Брука, де він проаналізував фонетичні особливості мов у прикордонних областях або суміжних зонах між різними мовами, висвітлено у розвідці Карі Ага Міклебуст. Увагу було зосереджено на поїздці О. Брука 1895 р. до с. Убля (Пряшівський край, Словаччина). Проана-

лізувавши записи мовлення мешканців Ублі, учений відзначив цей говор як найбільш своєрідну суміш словацького та українського діалектів. Акцентовано, що для дослідника слов'янські мови та література були не лише об'єктом вивчення, а й особливим культурним світом, яким він захоплювався і любив. Для нього це була довічна місія, спрямована на поліпшення знань і зміцнення відносин між Норвегією та слов'янським світом.

Наталія Хобзей висловила свої міркування щодо грунтовної студії О. Брука — опису говорки с. Ублія, у якій автор не обмежувався простою констатацією звукових варіацій фонетичних одиниць, а й говорив про причини та умови походження діалектних особливостей в минулому та їх трансформацію (у доповіді було також наголошено на тому, хто з українських вчених досліджував говорку Ублі). Згадано про вчених із кола НТШ та їхню високу оцінку праць норвежця, а водночас і про дискусії на сторінках „Записок НТШ“: зокрема В. Гнатюк висловлює свої міркування щодо генезису говорок словацько-українського суміжжя, а також про максимальне фонетичне відтворення етнографічних записів. Цікавими є відомості про те, що І. Франко був ознайомлений із працями вченого, і в одній зі своїх статей говорив про Олафа Брука як про зразок ученого-дослідника. Мовилося також про контакти Олафа Брука з Іваном Зілинським. Н. Хобзей відзначила, що студії О. Брука, присвячені українським говоркам, до цього часу потребують уважного лінгвістичного прочитання — і з погляду сучасної інтерпретації, і з погляду діахронії.

У доповіді Інгвіль Брок йшлося про дослідження Russenorsk — піджину російської та норвезької мов, так званої мови торгівлі, яка проіснувала близько 150 років і була поширенна на узбережжі Північної Норвегії. Авторка зазначила, що О. Брук упродовж усього періоду наукової діяльності виявляв зацікавлення контактними мовами чи діалектами. Його матеріали містили 357 слів, проте цікаво, що близько 50 відсотків їх є „нарах legomena“, тобто словами, що з'являються у текстах лише раз.Хоча ядром словника руссенорської мови є близько 150—200 лексем, однак праця Брука є основоположною для тих, хто вивчає мови такого типу.

Основою доповіді Марфи Толстої також став аналіз робіт О. Брука про говор Ублі. Зокрема наголошено, що в дослідженні вперше описано й детально вивчено явище, характерне для закарпатських говорів, яке Брук назвав „вокальною гармонією“. Однак авторка відзначає й деякі істотні відмінності сучасної системи вокалізму від попередніх описів О. Брука, як-от: характерна для говору тенденція до дифтонгізації деяких голосних у нейтральних позиціях під наголосом, а також у позиції в кінці слова. Також М. Толстая стверджує, що завдяки О. Брокові українська діалектологія має унікальну історію розвитку однієї говорки (протягом 120 років), а його роботи досі продовжують надихати сучасних діалектологів на нові дослідження.

Про славістичні інтереси та інші зарубіжні наукові контакти В. Гнатюка йшлося у студії О. Кузьменко. В. Гнатюк був непересічно постаттю того часу, він — член-кореспондент трьох поважних зарубіжних наукових установ: Російської академії наук у Петербурзі (1902), чеського наукового товариства „Národopisná Společnost Československá“ у Празі, та німецьких етнолігічних товариств. В. Гнатюк підтримував зв'язки з О. Броком, публікуючи рецензії на його праці, і через приватне листування, в якому відав ідею комплексного дослідження народної мови населення Закарпаття. О. Кузьменко ознайомила слухачів із відгуком Гнатюка на працю Брука про Ублю. Високо оцінивши зміст, структуру та аналіз різних аспектів фонетичних явищ, він досить критично висловився щодо бачення Брука вважати досліджаний терен „слов'янсько-руським“, населення „слов'янським“, а його мову відповідно — діалектом словацької мови. Проте В. Гнатюк зазначає, що, попри свої зауваги, хотів би, щоб кожен діалект української мови був досліджений настільки грунтовно.

Цікаво, що О. Брук є дійсним членом НТШ, яке він вважав „надто високим признанням“. Про це В. Гнатюк особисто повідомив йому в листі.

Олаф Брук як фонетист став об'єктом аналізу О. Тер-Аванесової. Доповідачка відзначає, що він був скільких бачити мовний матеріал системно, хоча не був представником структуралістів. Водночас його підхід до опису лінгвістичних явищ мав на меті подальше використання фонетичних даних для порівняльного та порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Авторка зауважує, хоча завдання Брука — описати вимову освічених людей, проте діалектні дані часто були в його студіях як порівняльний матеріал і для того, щоб створити ширшу типологічну картину слов'янської фонетики. Цікавою є особливість Брука як дослідника-фонетиста: він приділяв надзвичайну увагу ідіолектові. О. Тер-Аванесова наголошує, що О. Брук широко використовував термін „система“, описуючи вокалізм, консонантизм, явища коартикуляції, структуру складу, наголос, фразову інтонацію. А отже, підсумовано, праця Брука є зразком системного фонологічної опису і зразком структурного аналізу, що ґрунтуються на точних фонетичних характеристиках типових звуків тієї чи іншої мови.

Тамара Льоннгрен до своєї доповіді заличила архівні дані про О. Брука, зокрема листування колег-славістів, у яке, на жаль, внесла свої корективи Перша світова війна: поряд з обговоренням лінгвістичних проблем вони дедалі частіше звертаються один до одного з проханням розшукати місцевонаходження військовополоненого, подбати про його перебування, передати гроші або харчі тощо. Дослідниця зазначає, що під час війни листування Брука і Шахматова перетворилося на своєрідний пошпамт міжнародного спілкування вчених, які опинилися ізольованими в умовах війни. Т. Льоннгрен також згадала про те, що він був членом НАН України, та про його наукові зв'язки з українськими вченими. Наприклад, із невідомого досі листа Михайла Грушевського до Брука від 23 червня 1924 року ми дізнаємося, що цього дня О. Брук одноголосно був обраний іноземним член-кореспондентом НАН України. Доповідачка представила також фра-менти листування О. Брука з М. Грушевським, із завідувачем музично-етнографічного кабінету Української Академії К. Квіткою. Цікавими стали відомості про дискусію щодо питань мови в українсько-білоруському прикордонні у листуванні Брука з О. Курило.

Науковий семінар „Олаф Брук і Україна“ не тільки розгорнув нові сторінки життя та творчості Ученого, а й засвідчив, що традиція наукових зустрічей, дискусій та зацікавленості між норвезькими та слов'янськими науковцями, яка має понад 100-літню тяглість, продовжується.

Ірина РОМАНИНА

Зміст**Відозви. Заяви**

Заява Наукового товариства ім. Шевченка з приводу Закону України „Про освіту“
Україна в умовах військової агресії

Формування режиму Володимира Путіна у Російській Федерації у 2000—
 2008 роках: українське бачення.— **Павло Артимішин** .....
 „Мистецтво брехні таке ж старе, як і сама Росія”— **Василь Лизанчук** .....
 „Ми випадково натрапили на луганських підпільників...” Про виживання і
 боротьбу українки в умовах так званої ЛНР.— **Сергій Лашенко** .....

З поточного життя НТШ

XXVIII Наукова березнева (Шевченківська) сесія Наукового товариства
 ім. Шевченка в Україні (25 березня 2017 року).— **Роман Пляцко** .....
 Дійсні члени Наукового товариства ім. Шевченка .....
 Хронологія подій Наукового товариства ім. Шевченка в Америці .....
 Нові члени Наукового товариства ім. Шевченка в Америці .....
 Вручения Андрієві Содоморі мистецької премії „Глодоський скарб“.— **Данило
 Ільницький** .....
 Освячення божниці на честь дійсного члена НТШ — Віри Річ.— **Тарас
 Шмігер** .....
 Всеукраїнський конкурс юних дослідників „Кристали“ імені Євгена Глади-
 шевського.— **Нatalia Semusco** .....
 Інтер’ю із лауреатом Міжнародної премії імені Івана Франка (2017) Олегом
 Шаблем.— **Степан Гелей** .....
 Вийшов 3-й том Енциклопедії „Наукове товариство імені Шевченка“.— **O. K.** ..
 Жертводавці НТШ 2016—2017 рр.— **Роман Кушнір** .....

Статті та повідомлення

Коли і де виникла Русь: проблеми початкового етапу формування української
 державності.— **Ольга Щодра** .....
 До питання про час заснування Української держави.— **Ігор Бойко** .....
 Заснування Запорізької Січі як створення нового політичного проводу україн-
 ского народу.— **Володимир Сергійчук** .....
 Видавець Яків Оренштайн і Наукове товариство імені Шевченка: спроба ре-
 конструкції взаємин (До 75-річчя загибелі Якова Оренштайна).— **Іван Мо-
 нолатій** .....
 Проблеми національної революції 1918—1920 років в історичних працях україн-
 ських консерваторів.— **Степан Гелей** .....
 Отаман Петро Бубела — визначний діяч Західно-Української Народної Респуб-
 ліки.— **Андрій Прокіп** .....
 Забутий вчений-генетик, дійсний член НТШ Михайло Ветухів (115 років від
 народження).— **Зиновія Служинська, Олександра Служинська** .....
 Богдан Головин — педагог, краснозвезда, громадсько-освітній діяч, дійсний член
 НТШ.— **Михайло Андрейчин** .....
 Невизнаний голод 1946—1947 років.— **Олександра Грушинська, Олександра
 Служинська** .....
 Історична відповіальность: чи лише Німеччини?— **Степан Вовканич** .....
 Проблеми та перспективи деолігархізації в Україні.— **Степан Рутар** .....
 Україністика в Китаї: проблеми й перспективи.— **Василь Івашків** .....
 Борис Крюков: сторінки біографії.— **Лариса Купчинська** .....
 Студентський вандрівний хор „Дванайзятка“ (До 150-річчя від народження
 Євгена Купчинського).— **Олег Антонович** .....

З архівної поліці

Призабуті портрети Григорія Кузьми пензля Івана Труша.— **О. А.** .....

Наши сплавні НТШівські ювіляри

Микола Крикун.— Леонід Защільнняк .....
 Олег Ціборовський.— **Зиновія Служинська** .....
 Андрій Содомора.— **Маркіян Домбровський** .....
 Богдан Посацький.— **Юрій Диба** .....
 Василь Шендеровський.— **Роман Пляцко** .....

Огляди нових книжок, рецензії

Андрій Содомора. Афористичні етюди.— Львів: „Апріорі“, 2016.— 360 с.—
Маркіян Домбровський .....
 Ярослав Дащекевич. Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк.— Львів,
 2016.— 960 с.; іл.— **Іван Сварник** .....
 Віталій Тельвак, Василь Педич. Львівська історична школа Михайла
 Грушевського.— Львів: Видавництво „Світ“, 2016.— 440 с.; іл. (Серія
 „Грушевськія“. Т. 9).— **Андрій Фелонюк** .....

Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / Упо-
 рядник, автор вступних розділів і наукового коментаря Олег Куп-
 чинський.— Львів, 2016.— 422 с.— **Віталій Тельвак** .....

Ореста Лосик. Феномен свободи і французький постмодернізм (Oresta Losyk. Le
 phénomène de la liberté et le postmodernisme français).— Львів, 2016.— 302 с.
 (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 46).— **Софія Косин** .....

Андрій Сова, Ярослав Тимчак. Іван Боберський — основоположник української
 тіловиховної і спортивної традиції / За наук. ред. Євгена Приступи.— Львів:
 ЛДУФК; Апріорі, 2017.— 232 с.; іл.— **Степан Кость** .....

Василь Лизанчук. Інформаційна безпека України: теорія і практика: підруч-
 ник.— Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017.— 728 с.— **Анатолій Капелюшний** .....

Ігор Гаркот. Архітектура Івано-Франківська (Станіславова) міжвоєнного
 періоду 1920—1930-х років / За наук. ред. проф. Богдана Тимківа.— Івано-
 Франківськ: Симфонія форте, 2017.— 228 с., іл.— **Богдан Посацький** .....

Конференції, симпозіуми, академії

Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: **Історична комісія НТШ,**
Володимир Дутка, Андрій Прокіп, Ярема Кравець, Андрій Гречило,
Микола Литвин, Василь Мойсишин, Ірина Романина .....

1	
3	
9	
11	
13	
14	
19	
20	
21	
22	
23	
25	
28	
30	
31	
37	
40	
45	
53	
59	
64	
66	
67	
69	
75	
78	
82	
85	
90	
93	
95	
96	
98	
101	
102	
103	
105	
107	
109	
111	
112	
114	
116	

„ВІСНИК НТШ“

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діяспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулых поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в дусі традиції, яка племкалася в Товаристві упродовж XIX i XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальній редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛІНСЬКИЙ,
 Михайло ГЛУШКО,
 Юрій ДІБА,
 Микола ЖЕЛЕЗНИЯК,
 Роксоляна ЗОРІВЧАК,
 Анатолій КАРАСЬ,
 Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
 Роман КУШНІР,
 Микола ЛІТВІН,
 Роман ПЛЯЦКО,
 Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
 Ігор СТАСЮК,
 Ростислав СТОЙКА,
 Олег ШАБЛІЙ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
 Телефони: (032) 237-12-29,
 (032) 276-51-55. Факс: (032) 276-04-97
 e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
 ntshoffice@gmail.com
 http://www.ntsh.org

Підписано до друку 27. 11. 2017.

Формат 60x84 1/8. Друк офсетний.
 Умов. друк. арк. 13,95. Тираж 800 прим.
 Ціна договірна